

SIASI 'O SÍSÚ KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ • NÔVEMA 2019

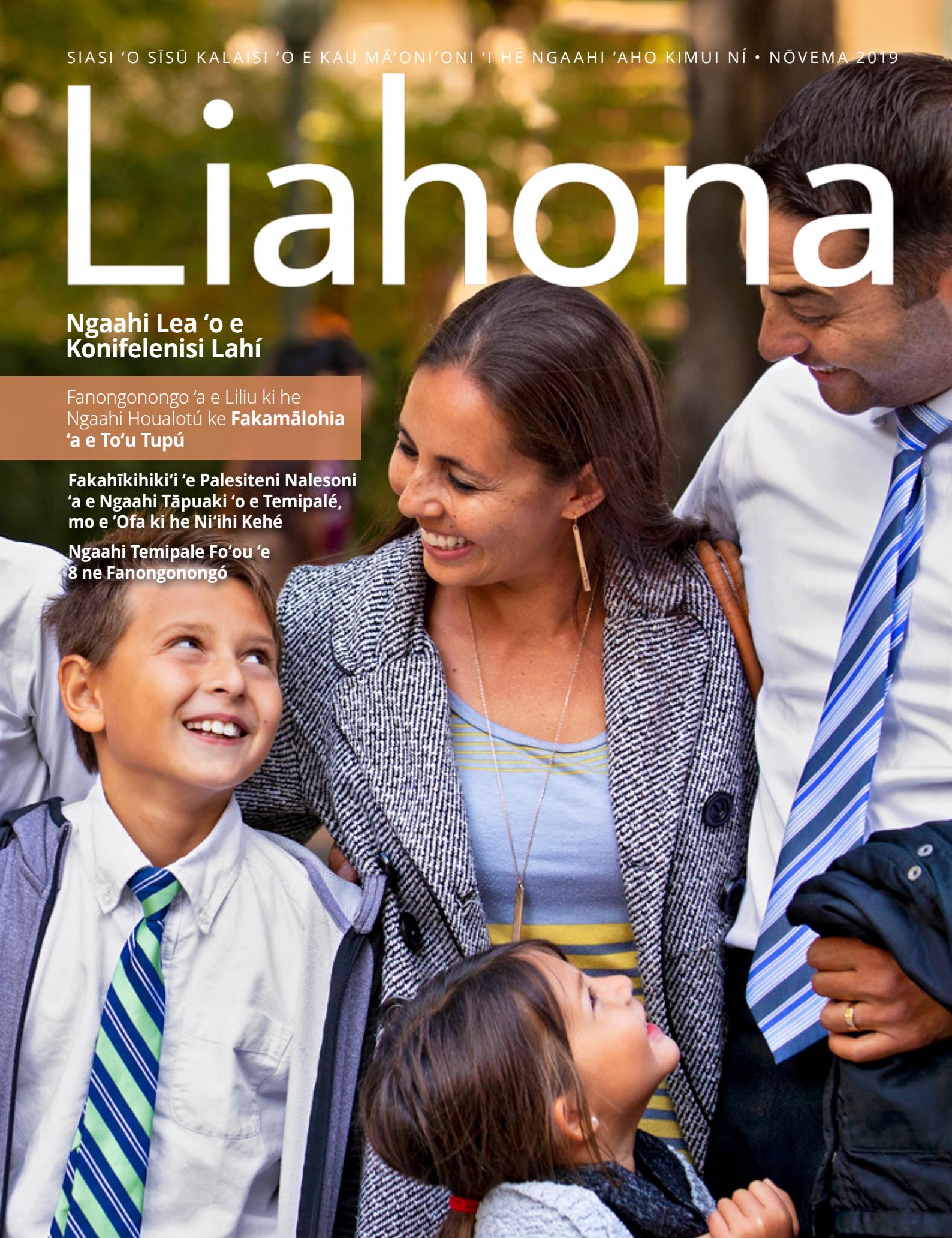
Liahona

Ngaahi Lea 'o e
Konifelenisi Lahí

Fanonganongo 'a e Liliu ki he
Ngaahi Houalotú ke **Fakamālohaia**
'a e To'u Tupú

Fakahīkihiki'i 'e Palesiteni Nalesoni
'a e Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé,
mo e 'Ofa ki he Ni'ihi Kehé

Ngaahi Temipale Fo'ou 'e
8 ne Fanonganongó

*'I He'eku Fakakaukau
Atu ki he 'Afiona
(ko e Mīsaia),
Fai 'e Elspeth Young*

"Na'e pehē 'e Palesiteni
Lāsolo M. Nalesoni fekau'aki
mo e Fakalelei 'a e Fakamo'uí:
"Pea 'i he me'a kotoa pē, ko
Sisū Kalaisi 'a hotau sipinga lelei
tahá, "a ia na'á ne kātaki'i 'a e
pekiā 'i he 'akaú" [Hepelū 12:2]
Fakakaukau angé ki at! Koe'uhí
ke Ne malava 'o foua e me'a
fakamamahi taha kuo hoko he
māmaní, na'e nofotaha pē hotau
Fakamo'uí 'i he fiefiá!" . . .

"Ko e me'a tatau pē, ko e
fiefia "kuo tuku 'i hotau 'aó"
ko e fiefia ia 'o e tokoni ki he
Fakamo'uí 'i He'ene ngāue 'o e
huhu'i."

'Eletā D. Todd Christofferson 'o
e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko
e Fiefia 'a e Kau Mā'oni'oní," 17.

Fakahokohoko 'o e Tohí

Nōvema 2019

Voliume 43 • Fika 11

Fakataha 'o e Pongipongi Tokonakí

- 6 **Ko e Pōpoakí, 'Uhingá, mo e Kakai Tokolahí**
'Eletā Jeffrey R. Holland
- 9 **Kau Ākonga Mo'oni 'a e Fakamo'uí**
'Eletā Terence M. Vinson
- 12 **Tui Mateaki, Kae 'Oua 'e Fakata'eta'etui**
Stephen W. Owen
- 15 **Ko e Fiefia 'a e Kau Mā'oni'oní**
'Eletā D. Todd Christofferson
- 19 **Ivi Fakalaumālié**
Michelle Craig
- 22 **Tukupā Ta'ue'i'a kia Sīsū Kalaisi**
'Eletā Dale G. Renlund
- 26 **Falala ki he 'Eikí**
Palesiteni Dallin H. Oaks

Fakataha 'o e Ho'atā Tokonakí

- 30 **Ko hono Hikinima'i 'o e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēlia, mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasí**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 31 **Tokanga ke Lotu Ma'u Ai Pē**
'Eletā David A. Bednar
- 35 **'Ilo 'i he Mālohi 'o e Tohi 'a Molomoná**
'Eletā Rubén V. Alliaud
- 38 **Kau Fakamo'oní, Ngaahi Kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, mo e Ngaahi Kalasi 'a e Kau Finemuí**
Palesiteni Russell M. Nelson
- 40 **Ngaahi Liliu ke Fakamāloha 'a e To'u Tupú**
'Eletā Quentin L. Cook
- 44 **Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—ko e Palani Fakafepaki'i mo Tōmu'a 'a e 'Eikí**
Mark L. Pace
- 47 **Falala Ma'u Pē mo Vilitaki**
'Eletā L. Todd Budge
- 50 **Hili Hono 'Ahī'ahī'i 'o 'Etau Tuí**
'Eletā Jorge M. Alvarado
- 53 **Ko e Tauhi Pau ki He'etau Ngaahi Palōmesí mo e Fuakavá**
'Eletā Ronald A. Rasband

Fakataha 'a e Hou'eiki Fafiné

- 57 **[Lolotonga e Ngaahi Faingata'á, 'Eiki Ta Fe'ao Pē!]**
Reyna I. Aburto
- 60 **Fakalangilangi'i Hono Huafá**
Lisa L. Harkness

67 Ngaahi 'Ofefine 'Ofeina

Bonnie H. Cordon

- 70 **Kakai Fefine 'o e Fuakavá 'oku Hoa Ngāue mo e 'Otuá**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 73 **Fekau Lalahi 'e Uá**
Palesiteni Dallin H. Oaks
- 76 **Ngaahi Koloa Fakalaumālie**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Pongipongi Sāpaté

- 80 **Ha'isia ki he Fuakavá**
'Eletā Gerrit W. Gong
- 83 **Ko e Fiefia 'i Hono Vahevahe 'o e Ongooongolelei**
Cristina B. Franco
- 86 **Ko Ho'o Fononga Ma'ongo'ongá**
'Eletā Dieter F. Uchtdorf
- 90 **Ko e Ala Mai 'a e Fakamo'uí**
'Eletā Walter F. González
- 93 **'Oua NA'Á KE Kāka'a'i Au**
'Eletā Gary E. Stevenson
- 96 **Ko e Fekau Lahi Hono Uá**
Palesiteni Russell M. Nelson

Fakataha 'o e Ho'atā Sāpaté

- 100 **Mā'oni'oní mo e Palani 'o e Fiefia**
Palesiteni Henry B. Eyring
- 104 **'Ilo'i, 'Ofa, pea Tupulaki**
'Eletā Hans T. Boom
- 106 **Ko Hono Tuku ki Hotau Laumālié ke Ne Pule'i Hotau Sinó**
Palesiteni M. Russell Ballard
- 110 **Mālohi ke Ikuna'i 'a e Filí**
'Eletā Peter M. Johnson
- 113 **Fua 'Etau Kavengá**
'Eletā Ulisses Soares
- 116 **Fua'iakaú**
'Eletā Niila L.'Enitasen'i
- 120 **Lea Tukú**
Palesiteni Russell M. Nelson
- 64 **Kau Taki Mā'olunga mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 123 **Oongoongo 'o e Siasí**
- 127 **Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ako mei he Ngaahi Pōpoaki 'o e Konifelenisi Lahí**

Ko e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 189

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Tokonaki, 5 'Okatopa 2019

Tataki: Palesteni Henry B. Eyring.
Fua Lotú: 'Eletā Larry Y. Wilson
Lotu Tukú: 'Eletā Steven R. Bangerter
Fai e hivá 'e he Kuaea 'a e Tāpanekalé 'i he Temipale Sikueá; Mack Wilberg mo Ryan Murphy, kau talékitá; Andrew Unsworth, tā 'ókani: "Kuo 'Aho Hake 'a e Pō," *Ngaahi Himi*, fika 1; "From All that Dwell below the Skies," *Hymns*, no. 90, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Kumi ki Ho'o Folofolá," *Ngaahi Himi*, fika 144, fokotu'utu'u 'e Murphy; "E Kāinga kuo Langa ha Tu'unga," *Ngaahi Himi*, fika 37; "Ko e Tuí," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 50–51 fokotu'utu'u 'e Elliott; "E Kāinga Tau Loto-Fiémalie," *Ngaahi Himi*, fika 3, fokotu'utu'u 'e Wilberg.

Fakataha Lahi 'o e Ho'atā Tokonakí, 5 'Okatopa 2019

Tataki: Palesteni Dallin H. Oaks
Fua Lotú: 'Eletā Matthew L. Carpenter
Lotu Tukú: 'Eletā Craig C. Christensen
Fai e hivá 'e ha kuaea fakatahataha mei he ngaahi siteiki 'i Polovo, 'Iutā; talékitá 'a Jim Kasen; tā 'ókani 'a Joseph Peeples: "Ko e 'Eikí ko 'Eku Maama," *Ngaahi Himi*, fika 45, fokotu'utu'u 'e Kasen; "E 'Otua ko Homau Tu'i," *Ngaahi Himi*, fika 77, fokotu'utu'u 'e Kasen; "Huhu'i 'o 'Isileli," *Ngaahi Himi* fika 5; "Thy Spirit, Lord, Has Stirred Our Souls," *Hymns*, no. 157, fokotu'utu'u 'e Kasen.

Fakataha 'a e Kakai Fefiné he Efiafi Tokonakí, 5 'Okatopa 2019

Tataki: Joy D. Jones
Fua lotú: Sālote Tukuafu
Lotu tukú: Carol Costley
Fai e hivá 'e ha kuaea fakatahataha 'a e tamaiki fefine Palaimeli mo ha kau finemui mei he ngaahi siteiki 'i West Jordan, 'Iutā; talékitá 'a Kasey Bradbury; tā 'ókani 'a Linda Margetts: "Oku Mau Fakamālō," *Ngaahi Himi*, fika 16, fokotu'utu'u 'e Webb; "Fakamālō ki he 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 10; "Fie Siofia ha Temipale," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 99, fokotu'utu'u 'e Mohlman; "Na'a Ne Fekau Hono 'Aló," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 20 – 21, fokotu'utu'u 'e DeFord.

Fakataha Lahi 'o e Pongipongi Sāpaté, 6 'Okatopa 2019

Tataki: Palesteni Henry B. Eyring.
Fua Lotú: 'Eletā O. Vincent Haleck

Lotu Tukú: Becky Craven

Fai e hivá 'e he kuaea 'a e Tāpanekalé 'i he Temipale Sikueá; talékitá 'a Mack Wilberg; tā 'ókani 'a Brian Mathias pea mo Richard Elliott: "Oku Fakafo Ho'o Ngāu," *Ngaahi Himi*, fika 167; "Vakai e Kāingā," *Ngaahi Himi*, fika 4, fokotu'utu'u 'e Wilberg; "Lotu 'a ha Ki'i Tamasi'i," *Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 6–7, fokotu'utu'u 'e Perry; "Ako'i Au Ke U 'Eva he Māmā," *Ngaahi Himi*, fika 196; "Tauhi 'a e Mo'oni," *Ngaahi Himi*, fika 157, fokotu'utu'u 'e Lyon; "Love Divine, All Loves Excelling," Wesley mo Prichard, fokotu'utu'u 'e Wilberg.

Fakataha Lahi 'o e Ho'atā Sāpaté, 6 'Okatopa 2019

Tataki: Palesteni Dallin H. Oaks
Fua Lotú: 'Eletā Jack N. Gerard
Lotu Tukú: Douglas D. Holmes
Fai e hivá 'e he kuaea 'a e Tāpanekalé 'i he Temipale Sikueá; ongo talékitá ko Mack Wilberg mo Ryan Murphy; tā 'ókani 'a Richard Elliott: "Ha'u e Fānaú 'a e 'Eikí," *Ngaahi Himi*, fika 24, fokotu'utu'u 'e Murphy; "Oku Fakafo," *Ngaahi Himi*, fika 102, fokotu'utu'u 'e Murphy; "Tuku ke Tau Faimālohi," *Ngaahi Himi*, fika 149; "Fakatapu'i Au," *Ngaahi Himi*, fika 64, fokotu'utu'u 'e Staheli.

Ma'u Atu 'o e Ngaahi Lea Konifelenisí

Ke ma'u e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahí 'i he 'initanetí 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, 'a'ahi ki he conference.Church of JesusChrist.org pea fili ha lea fakafonua. 'Oku toe ma'u atu foki 'a e ngaahi leá 'i he polokalama Gospel Library ki he telefoni to'oto'o. Ko e angama-hení, 'e lava ke ma'u atu 'a e vitiō mo e ngaahi fo'i tepi kuo hiki 'i he lea faka-Pilitāniá mei he ngaahi senitā tufaki'anga naunaú, 'i loto he uike 'e ono hili e konifelenisi lahí. 'Oku malava ke ma'u e fakamatata ki he konifelenisi lahí 'i ha founiga faingofua ma'a e kāingalotu 'oku faingata'a ia fakaesinó 'i he disability.Church of JesusChrist.org.

I he Takafí

'I mu'a: Faitaa'i 'e Janae Bingham
'I muí: Faitaa'i 'e Welden C. Andersen

Faitā 'i he Konifelenisí

Na'e 'ave 'a e ngaahi tā na'e fai 'i Sōleki Sití 'e Welden Anderson, Cody Bell, Janae Bingham, Randy Collier, Weston Colton, Bruno Lima, Brian Nicholson, Leslie Nilsson, Matthew Reier, Christina Smith, mo Dave Ward.

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni

'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'ōni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

Ko e Kau Palesitenis'i Uluakí: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, Ulisses Soares

Étitá: Randy D. Funk

Kau 'Etitásá: Becky Craven, Sharon Eubank, Cristina B. Franco, Walter F. González, Larry S. Kacher, Adrián Ochoa, Michael T. Ringwood, Vern P. Stanfill

Talékitá Pule: Richard I. Heaton

Talékitá 'o e 'U Makasini'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisínisi: Garff Cannon

Étitá Pule: Adam C. Olson

Tokoni 'Étitá Pule: Ryan Carr

Tokoni Faipákí: Camila Castrillón

Timi ki he Tohí mo e Étitá: David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Garrett H. Garff, Aaron Johnston, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Lori Fuller Sosa, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talékitá Faka'atí: Tadd R. Peterson

Fokotutú: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Joshua Dennis, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, K. Niccole Walkerhorst

Kou'otíneita 'o e Intellectual Property: Collette Nebeker Aune Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini': Jane Ann Peters

Fakatahataha'i: Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin,

Bryan W. Gygi, Ginny J. Nilson, Marriessa M. Smith

Kimu'a pea Pákí: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talékitá Faipákí: Steven T. Lewis

Talékitá Tufákí: Nelson Gonzalez

Kau Ngäue ki he Liahoná i Tongá:

Tokoni 'Étitá: Patrick Täufa

Tokoni 'Étitá: Heitonga Similai

Ko e totongi ki hono fakakátoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'u **OKU** TOP \$3.60. Ko e tū'a-sila 'eni ke fai mai ki ai'a e totongi mo e ngaahi fakaeke'ekeké' i he liahona.ids.org: i he meili' ki he *Liahona*, FL 23, 50 E.

North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0023, USA; pe i-meili' ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku 'uhinga ia ko e "kápasa" pe me'a fakahinohino') oku pulus' i he Makasini Fakava'aha Puleangá 'i he lea faka-'Alapénia', 'Aménia, Pisilama, Kermipoutia, Pulukália, Sepuanio, Siaina, Siaina (fakafaingofua), Koléesia, Seki, Tenime'a, Hólari, Pilitanía, Estónia, Fisi, Finilani, Falanriseé, Siamané, Kalisi, Hungali, Aisileni, 'Initonésia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kóle, Letviá, Lifuénia, Malakasi, Måseilisi, Mongokoliá, Noaué, Pólaní, Potukali, Luménia, Lúsiá, Ha'amó, Silovénia, Sipeini, Suísalani, Suahili, Takakóla, Tahít, Taiteni, Tongá, 'Iukuleliní, 'Eitu mo e faka-Vietnemí. ('Oku kehekehe pé' a e tu'o lahi hono pulus' 'o fakatatau mo e lea fakafonuá)

© 2019 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonus fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'unaiteti Siteiti 'i Ameliká.

Fakamatala Ma'u Mafai Pulus: 'E lava 'e ha niñi fakao'ituiti 'o hiki ha tatou 'o e Liahoná ki ha'anau faka'ao'ngai fakataautou 'oku 'ikai fakakomésiale (kau ki he ngaahi uiuri faka-Siasi), tuku kehe 'o ka fakahá atu. 'E malava ke fakata'e'ao'ngai e totonus ko 'ení i ha fahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatou 'o ha nánuau fakatá 'oku fakahá atu ai hanu fakataputapu' i he tafá'aki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatáta. 'Oku totonus ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu' feku'aki mo e ma'u mafai pulus' ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St., FL 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; fmeili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

November 2019 Vol. 43 No. 11. LIAHONA (USPS 311-480) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Kau Leá

- Aburto, Reyna I., 57
- Alliaud, Ruben V., 35
- Alvarado, Jorge M., 50
- Andersen, Neil L., 116
- Ballard, M. Russell, 106
- Bednar, David A., 31
- Boom, Hans T., 104
- Budge, L. Todd, 47
- Christofferson, D. Todd, 15
- Cook, Quentin L., 40
- Cordon, Bonnie H., 67
- Craig, Michelle, 19
- Eyring, Henry B., 30, 70, 100
- Franco, Cristina B., 83
- Gong, Gerrit W., 80
- González, Walter F., 90
- Harkness, Lisa L., 60
- Holland, Jeffrey R., 6
- Johnson, Peter M., 110
- Nelson, Russell M., 38, 76, 96, 120
- Oaks, Dallin H., 26, 73
- Owen, Stephen W., 12
- Pace, Mark L., 44
- Rasband, Ronald A., 53
- Renlund, Dale G., 22
- Soares, Ulisses, 113
- Stevenson, Gary E., 93
- Uchtdorf, Dieter F., 86
- Vinson, Terence M., 9

Fakahokohoko

Fakamotu'alea 'o e Tefító

- Ako folofolá, 44, 110
- Faifakamo'uí, 57, 90
- Faingata'á, 15, 47, 50, 57, 90, 100, 104, 113, 116
- Faitotonú, 53
- Fakafeohí, 12, 67
- Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleí, 120
- Fakaleleí, 9, 47, 60, 106, 116
- Fakalotosí', 110
- Fakamolemolé, 113
- Fakatomalá , 73, 100, 104, 106, 113
- Falalá, 19, 26, 47
- Familí, 83, 106
- Fa'a'iló'iló, 76, 93
- Fa'unga 'o e Siasi, 40, 67
- Fiefiá, 100
- Foaki 'aukaí, 96
- Fokoutua fakae'atamaí, 57
- Hakeaki', 73
- Hou'eiki Fafiné, 70, 73, 76
- Kau Finemúi, 38, 40, 67
- Kau Pisopé, 38, 40
- Kau Talavou, 38, 40
- Ko e 'Iló, 104
- Lakanga fakataula'eikí, 76, 80
- Lakanga Taula'eiki Faka-'Elóné, 38, 40
- Laumáliae Mā'oni'oní, 19, 35
- Lotú , 19, 31, 104, 110
- Maama tatali'anga 'o e ngaahi laumálié, 26, 106
- Málohi, 35, 76, 110
- Malu'i, 31, 44
- Mapule'i kitá, 106, 113
- Másiává, 96
- Mā'oni'oní, 100, 120
- Mo'ui 'i he maama fakalaumálié, 86, 106
- Nékeneká, 9, 15, 47, 83, 96, 116
- Nofomalí , 73, 80
- Ngaahi Fekaú, 15, 73, 93
- Ngaahi fonó, 73

Ngaahi Fuakavá, 22, 53, 60, 76, 80, 83, 116

Ngaahi Ouaú, 38, 80, 116

Ngaahi tāpuakí, 76, 90, 120

Ngaahi Temipalé, 26, 76, 120

Ngäue Fakaetauhí, 70, 96, 104

Ngäue fakafaifeuká, 83, 86

Ngäue Tokoní, 15, 19, 60, 70, 86, 96

Palani 'o e fakamo'uí, 83, 100, 106, 116

Sákalaménití , 110

Sétane, 31, 44, 93, 110

Sino fakamatelié, 31, 106

Siosefa Sámita, 6, 93, 100, 104, 113, 120

Spingá , 50

Sisú Kalaisi, 6, 9, 15, 22, 26, 35, 44, 47, 53, 57, 60, 80, 83, 86, 90, 93, 100, 110, 113, 116

Talangofuá, 15, 73, 93

Tekinolosiá, 12, 19, 40, 110

Teuteú, 31, 70

Tohi 'a Molomoná, 35, 80, 83, 110

Tokoni 'Ofa Fakaetangatá, 96

To'tu Tupú, 12, 38, 40, 53, 120

Tuí, 6, 12, 19, 22, 47, 50, 67 , 76, 116

Tukupaá, 9, 22

Tu'unga Fakaākongá, 9, 15, 19, 22, 60, 86, 96, 104, 113

Tu'unga fakalaumálié, 12, 19, 44

Tu'unga Fakatakimu'á, 38, 40, 67

Tu'unga Malú, 31

Ului, 15, 22, 35

'Ahíahí, 31, 93

'Amanaki leleí, 47, 90

'Apí, 12, 44

'Ofá, 73, 86, 104, 106, 110, 116

'Uluaki Mata Me'a-Hā-Máí, 6, 104, 120

Ngaahi Kongokonga Lalahi mei he Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u Hono 189

Na'e toutou fakahoko 'e he kau taki 'o e Siasi 'a ia na'a nau lea lolotonga e konifelenisi lahí, 'a e fakaafe ke hoko —ke hoko 'o fiefia ange, ke hoko 'o mā'oni'oni ange, ke hoko 'o hangē ange ko e Fakamo'uí, pea ke tokoni ki he ni'ihi kehé ke nau fai 'a e me'a tatau.

'Ikai ngata aí, ka na'a nau fai 'a e liliu ko ía ke tau lava 'o a'usia kotoa ia.

Na'e akonaki 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē, "Oku finangalo 'a e 'Eikí ke ma'u kotoa 'e He'ene fānaú 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'oku ma'u 'i Hono temipalé, . . . ko e mo'ui taau fakafo'ituitui ke hū 'i he fale 'o e 'Eikí, 'oku fie ma'u ha teuteu fakalaumālie fakafo'ituitui lahi. Ka 'i he tokoni 'a e 'Eikí, 'oku 'ikai ha me'a ia 'e ta'emalava."

Ko Hono A'usia 'o e Fiefiá mo e Mā'oni'oní

Na'e fakaafe'i 'e Palesiteni Nalesoni kitautolu takitaha ke tau mo'ui taau mo e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé (vakai, peesi 120).

Na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi 'a e fehokotaki 'i he vaha'a 'o e tupulaki 'i he mā'oni'oni mo e tupulaki 'i he fiefiá (vakai, peesi 100).

Na'e ako'i mai 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'a e founiga ke ma'u ai "e fiefia 'a e kau mā'oni'oni" (vakai, peesi 15).

Ko ha fakaafe ke 'Ofa mo Vahevahe

Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Nalesoni 'a e mahu'inga 'o e 'ofa ki hotau kaunga'apí mo faka'auliliki mai 'a e ngaahi

ngāue tokoni 'ofa fakaetangata kafakafa 'a e Siasi (vakai, peesi 96).

Na'e fakamatala'i mai 'e 'Eletā Tieta F. 'Ukitofa 'a e mālohi 'o hono fakaafe'i 'o e ni'ihi kehé ke "ha'u 'o mamatá" (vakai, peesi 86).

Na'e fakamatala'i 'e Sisitā Kilisitina B. Felengikou 'a e fiefia 'i hono vahevahe 'o e ongoongoeleí (vakai, peesi 83).

Ko hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú

Na'e fakafe'iloaki 'e he palōfitá 'a e ngaahi liliu ki he houalotu 'a e to'u tupú 'a ia te ne poupou'i 'a e to'u tupu 'i he kau palesiteni fakakōlomu mo fakakalasi ke nau tu'u hake 'o tatakí (vakai, peesi 38).

Na'e 'omi 'e 'Eletā Kuenitini L. Kuki 'a e founiga 'e ngāue fakatakimu'a ai 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné (vakai, peesi 40).

Na'e vahevahe 'e Sisitā Poni H. Kōtoni 'a e ngaahi liliu ki he houalotu 'a e Kau Finemuí (vakai, peesi 67).

Ko hono Langa 'o e Ngaahi Temipalé; Ko hono Langaki Kitautolú

Na'e fanonganongo 'e Palesiteni Nalesoni ha temipale fo'ou 'e valu lolotonga e fakataha 'a e hou'eiki fafiné (vakai, peesi 76).

'I he ho'atā Sāpaté, na'á ne ako'i fekau'aki mo e mo'ui taau ke hū 'i he temipalé pea fakafe'iloaki 'a e ngaahi fehu'i lekomeni temipale na'e fakalelei'i (vakai, peesi 120). ■

FAI 'E 'ELETĀ JEFFREY R. HOLLAND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Pōpōakí, 'Uhingá, mo e Kakai Tokolahí

'I he ngaahi longoa'a fakatuta ta'etūkua 'o hotau kuongá, 'ofa ke tau fāifeinga ke hoko 'a Kalaisi ko e uho 'o 'etau mo'uí, 'etau tuí, mo 'etau ngāué.

'E kāinga, ko Semi Hou Singi 'eni, māhina 'e fitu, 'i ha'ane sio konifelenisi 'i he televisoré 'i honau 'apí 'i 'Epeleli kuo 'osí.

'I he hokosia e taimi ke hikinima'i ai 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni mo e Kau Taki Mā'olunga kehé, ne mo'ua e nima 'o Semí hono pukepuke 'ene hiná. Ko ia na'á ne fakahoko e me'a fika ua lelei taha 'i he taimi ko iá.

'Oku 'omi 'e Semi ha 'uhinga fo'ou kakato ki he fo'i fakakaukau 'o e hikinima 'aki ho va'é.

'Oku talitali lelei kimoutolu ki he konifelenisi fakavaeua-ta'u 'a e Siasi 'o Sisú Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. 'Oku ou to'o mai 'a e me'a ko 'eni ne hokó, mei he fakamatala 'a Luke 'i he Fuakava Fo'ou ke kamata 'aki hono ale'a'i e 'uhinga 'o e ongo fakataha tu'o ua 'i he ta'u ko 'ení:¹

"Pea na'e hono 'o pehē, 'i he ofi atu 'a [Sisú] ki Selikoó, na'e nofo 'i he ve'e halá [ha] tangata kui 'o [kolekole]:

... Pea [i he'ene] fanongo ki he 'aluange 'a e fonongá, [na'á ne] fehu'i ... hono 'uhingá.

... Pea na'a nau tala kiate ia, Ko Sisú 'o Nāsaletí 'oku 'alu angé.

ongo'i e loto-hoha'a 'a e tangatá ni. 'Oku tau meimei lava pē ke ongona 'a 'ene kalanga ke ma'u e tokanga 'a e Fakamo'uí. 'Oku tau mālie'ia 'i he'ene fakafisi ke fakalongolongo'i iá—'io, 'a 'ene loto lahi ke hiki hakehono le'ó 'i he taimi ne fekau ai ia 'e he taha kotoa ke holoki hifo ia ki *laló*. 'Oku hoko ia 'iate ia pē ko ha talanoa mālie 'o e tui mātu'aki mateaki mo'oní. Kae hangē ko hono kotoa 'o e ngaahi folofolá, ko e lahi ange 'etau lau iá, ko e lahi ange ia 'o e me'a 'oku tau 'ilo aí.

Ko ha fakakaukau 'e taha na'e tokihā'u kiate au kumu ni ko e fakakaukau lelei 'a e tangatá ni 'i he'ene feohi mo ha kakai ongo'i ngofua fakalaumālié. Ko e mahu 'inga kakato 'o e talanoá ni 'oku makatu'unga ia 'i ha kau fafine mo ha kau tangata tokosi'i na'e 'ikai 'iloa, ko e taimi na'e 'eke ange ai 'e honau kaungā ngāué, "Ko e hā e 'uhinga 'o e longoa'á" na'e 'i ai 'enau visone, ke 'ilo ko Kalaisi 'a e 'uhinga 'o e longoa'á; ko Ia 'a e 'Uhinga Kuo Hoko 'o Tangatá." 'Oku 'i ai ha lēsoni 'i he ki'i pōtalanoa ko 'ení ma'atautolu kotoa. 'I he'ene fekau'aki mo e tuí mo e ulu'i, 'e tokoni ke 'ave ho'o fehu'i kiate kinautolu 'oku nau ma'u ha tui pea mo ulu'i! "E fa'a taki 'e he kuí 'a e kui?" Na'e fehu'i 'e Sisú 'o pehē. "[Kapau ko ia], 'ikai te na tō fakatou'osi ki he luó?"³

Ko e fa'ahinga vivili pehē ki he tuí mo e ulu'i 'a 'etau taumu'a 'i he ngaahi konifelenisi ko 'ení, pea 'i ho'omou kau fakataha mo kimautolu 'i he 'aho ní, te mou 'ilo ai ko e fekumí ni ko ha tulifua 'oku tatau ai e taha kotoa. Vakavakai holo. 'Oku mou fakatokanga'i 'i he ngaahi feitu'u ni ha ngaahi fāmili 'oku kehekehe honau tokolahí mei ha ngaahi feitu'u kehekehe. Ko ha ngaahi kau ngāme'a fuoloa 'oku nau fekita fiefia, ko ha kuaea 'oku nau ako hiva, mo ha kau fakahāhā loto 'oku nau kalanga 'o taukave'i e me'a 'oku nau tui ki aí. 'Oku kumi 'e he kau faifekau ki mu'a honau ngaahi hoá, kae kumi 'e he kau faifekau toki 'osí hanau hoa mali *fo'ou* (kapau 'oku mou 'ilo 'eku 'uhingá!). Pea ko e ngaahi tā 'o e konifelenisi? 'Ofa ke kau mai 'a langi 'i he feingá! 'I he ma'u 'e he taha kotoa e telefoni to'oto'ó, kuo tau liliu ai mei he "ko e mēmipa kotoa ko

Ko Sammy Ho Ching 'okú ne poupou'i a Palesiteni Russell M. Nelson lolotonga e konifelenisi lahi 'i 'Epeleli 'o e 2019.

e faifekaú” ki he “ko e mēmipa kotoa ko ha taha faitā.” I he lotolotonga ‘o e ngaahi longoa‘a mālie ko ‘ení, ‘e lava ke fehu‘i ‘e ha taha ‘o pehē, ““Oku ‘uhinga kotoa ia ki he hā?”

Hangē ko e talanoa ‘i he Fuakava Fo‘óu, ko kinautolu ‘oku monū‘ia ke mamatā te nau ‘ilo‘i, neongo pe ko e hā te tau ma‘u mei he konifelenisi angama-heni ko ‘ení, he ‘ikai ‘uhingamālie pea ‘e ta‘e aonga ia, kae ‘oua kuo tau ‘ilo‘i ko Sisū ‘a e uho ‘o e ngaahi me‘á ni kotoa pē. Koe‘uhí ke mahino kiate kitautolu e visone ‘oku tau fekumi ki aí, ‘a e faka-mo‘ui ‘okú Ne tala‘ofa maí, mo hono mahu‘inga ‘oku tau ‘ilo ‘oku ‘i hení, kuo pau ke tau fakalaka atu ‘i he vātaú—neongo ‘ene mālié—‘o tukutaha ‘etau tokangá kiate Ia. Ko e lotu ‘a e tokotaha malanga kotoa, ‘amanaki ‘a kinautolu kotoa ‘oku hivá, mo e ‘apasia ‘a e kau fakaafé kotoa—‘oku fakataumu‘a kotoa ia ke fakaafe‘i e laumālie ‘o Ia ko Hono Siasí ‘ení—‘a e Kalaisi mo‘uí, ‘a e Lami ‘o e ‘Otuá, ‘a e Pilinisi ‘o e Melinó.

Ka ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau ‘i ha senitā konifelenisi ke ‘ilo‘i Ia. Ko e taimi ‘oku fuofua lau ai ‘e ha ki‘i tamasi‘i e Tohi ‘a Molomoná pea mālie‘ia ‘i he loto-to‘a ‘a ‘Apinetaí pe ko e laka ‘a e kau tau loto-to‘a ‘e toko 2,000, ‘e lava ke tau tānaki atu ko Sisū ‘a e tokotaha mahu‘inga taha ‘i he tohi fakaofo ko ‘ení, ‘o hangē ha fakama‘unga ‘o hono ngaahi pēsí kotoa mo hoko ko e fehokotaki‘anga ki he kotoa ‘o e kakai langaki tui kehe kotoa pē ‘i aí.

‘Oku pehē pē foki mo e taimi ‘oku ako ai hatau kaungāme‘a fekau‘aki mo ‘etau tui fakalotú, ‘e lava ke ne ongo‘i lōmekina ‘i ha ngaahi ‘elemē-niti ‘oku kehe mo ha ngaahi lea ‘oku ‘ikai angamaheni ‘i he‘etau tō‘onga fakalotú—ngaahi fakataputapui ‘i he me‘atokoní, ngaahi me‘a ki he mo‘ui fakafalala pē kiate kitá, halanga ‘o e kau paioniá, ngaahi hisitolia fakafāmili fakakomipiutá, pea mo ha ngaahi senitā fakasiteiki lahi fau ‘oku faka‘amu ai ha ni‘ihi ke ‘oange ha konga lahi ‘o honau manakó. Ko ia, ko e taimi ‘oku a‘usia ai ‘e hotau ngaahi kaungāme‘a fo‘óu e ngaahi ‘ilo mo e ngaahi ongo fo‘óu, kuo pau ke tau taki fakalaka atu kinautolu ‘i he fakavavevavé mo

e femo‘uekiná kae ‘ai ke nau tokanga taha ki hono ‘uhinga kakató, ‘i he uho-uhonga ‘o e ongoongolelei ta‘engatá—‘a e ‘ofa ‘a ha Mātu‘a Fakalangi, ‘a e me‘aoaki fakalelei ‘o ha ‘Alo fakalangi, ‘a e fakahinohino fakafiemālie ‘a e Lau-mālie Mā‘oni‘oní, ‘a hono fakafoki mai ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ‘o e ngaahi mo‘oni kotoa ko ‘ení mo ha ngaahi toe me‘a kehe.

Ko e taimi ‘oku fuofua ‘alu ai ha taha ki he temipale mā‘oni‘oní, mahalo na‘a ofo ‘i he a‘usia ko iá. Ko hotau fatongiá ke fakapapau‘i ‘oku ‘ikai tohoaki‘i ‘e he ngaahi faka‘ilonga mo e ngaahi mōihū toputapu kuo fakahā‘i, ngaahi teunga mo e ngaahi fakamatala ouaú, ka ke nau fakataumu‘a ki he Fakamo‘ui, ‘a ia ‘oku tau ‘i ai ke hū ki aí. Ko e temipalé ko Hono fale, pea ‘oku totonu ke mahu‘inga taha Ia ‘i he‘etau fakakaukaú mo e lotó—ko e tokateline faka‘ei‘eiki ‘o Kalaisi ‘okú ne nofo‘ia ‘etau mo‘uí ‘o hangē pē ko ‘ene nofo‘ia e ngaahi ouau ‘o e temipalé—mei he taimi ‘oku tau lau ai e tohitongi ‘i he matapā ‘i mu‘á ki he mōmeniti faka‘osi ‘oku tau ‘i loto ai he falé. ‘I he kotoa ‘o e ngaahi me‘a fakaofo ‘oku tau a‘usia, ‘oku fie ma‘u ke tau fakatokanga‘i, ‘o laka ange ‘i ha toe me‘a, ‘a e ‘uhinga ‘o e ‘i he temipalé ‘a Sisúú.

Fakakaukau ki he ngaahi feliuliū‘aki lahi ‘o e ngaahi polokalama mo e

ngaahi fanonganongo fo‘ou ‘i he Siasí he ngaahi māhina ne toki ‘osí. Ko e taimi ‘oku tau fengāue‘aki fakaetauhī aí, pe fakalelei‘i ‘etau a‘usia ‘i he Sāpaté, pe tali lelei ha polokalama fo‘ou ma‘á e fānaú mo e to‘u tupú, ‘e puli ‘iate kitautolu e ‘uhinga totonu ‘o e ngaahi liliu kuo fakahā ko ‘ení kapau te tau pehē ko ha ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai hano tatau, pe ha‘anau fekau‘aki, kae ‘ikai ko ha ngāue fekau‘aki ke tokoni‘i kitautolu ke langa mālohi ‘i he Maka ‘o hotau Fakamo‘ui.⁴ Ko hono mo‘oní, ko e taumu‘a ‘ení ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘i hono poupou‘i kitautolu ke tau faka‘aonga‘i e hingoa ‘o e Siasí na‘e fakahā maí.⁵ Kapau ‘e lava ke hoko ‘a Sisú—Hono huafá, ‘Ene tokāteliné, ‘Ene Sipingá, mo Hono tu‘unga fakalangí—ko e uho ‘o ‘etau lotú, te tau tanumaki ai ‘a e mo‘oni ma‘ong‘onga na‘e ako‘i ‘e Alamaá: ““Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a lahi ‘e hoko; [kae] vakai, ‘oku ‘i ai ha me‘a ‘e taha ‘oku mamafa ange ‘i he ngaahi me‘a ko iá kotoa pē— . . . ko e Huhu‘i [na‘e mo‘ui] pea hā‘ele mai ki hono kakái.”⁶

Ko e ‘ātakai ko ia ‘o Siosefa Sāmita ‘i he senituli 19, na‘e fe‘au‘auhi ai ‘a e kau fakamo‘oni faka-Kalisitiane tokolahí.⁷ Ka ‘i he vālau na‘a nau fakatupú, na‘e hanga ‘e he kau tangata lotu loto vēkeveke ko ‘ení ‘o fakapuliki e Fakamo‘ui na‘e fekumi fakamātoato ki ai e talavou ko Siosefa. ‘I he‘ene fefa‘uhi mo

e me'a na'á ne ui ko e "fakapo'ulí mo e puputu'ú,"⁸ na'á ne 'alu ai ki ha vao 'akau lōngonoa 'a ia na'á ne mamata mo fanongo ai ki ha fakamo'oni nānau 'ia ange kau ki he mahu'inga fau 'o e Fakamo'uí ki he ongoongolelef 'o laka ange 'i ha toe me'a kuo tau lave ki ai he pongipongi ni. Na'e mamata 'a Siosefa 'i ha me'afoaki ta'e'amanekina mo ta'efakatatauá 'i ha me'a-hā-mai ki he'ene Tamai Hēvani, ko e 'Otua ma'ongo'onga 'o e 'univēsí, pea mo Sisū Kalaisí, ko Hono 'Alo haohaoa Tofu pe Taha ne Fakatupú. Pea fokotu'u ai 'e he Tamai e sipinga kuo tau läulea ki ai he pongipongi ni: na'á Ne tuhu kia

Sisū, 'o pehē, "Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate Ia!"⁹ He 'ikai mo ha toe founiga 'e laka hake ai hono fakahaa'i e tu'unga fakalangi 'o Sisū, a hono tu'unga mahu'inga 'i he palani 'o e fakamo'uí, pea mo Hono tu'unga 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ka ko e ngaahi fo'i lea nounou 'e fitu ko iá.

Longoa'a mo puputu'u? Ngaahi hā'ofangá mo e fakakikihi? 'Oku lahi 'ānoa kotoa 'eni 'i hotau māmaní. Ko hono mo'oní, 'oku kei fakakikihi pē e kau fakaangá mo e kau tui māteakí 'i he mata me'a-hā-mai ko 'ení pea pehē ki he meimeい kotoa 'o e ngaahi me'a kuó u lea ki ai he 'aho ní. Kapau 'okú kefeinga

ke 'ilo lelei ange mo ma'u ha mahino 'i he lotolotonga 'o ha ngaahi fakakaukau hulufau, 'oku ou fakahinohino koe ki he Sisū tatau mo 'oatu ha fakamo'oni fakae'aposetolo ki he a'usia 'a Siosefa Sāmitá, 'a ia ne hoko 'i ha meimeī ta'u 'e 1,800 hili hono faka'ā hotau kaungā-me'a ne kuí 'i he Hala motu'a 'o Selikoo. 'Oku ou fakamo'oni fakataha mo e ongo me'a ni mo ha ni'ihi tokolahi kehe 'i he kotoa 'o e ngaahi kuongá, ko e 'ata mo e ongo fakafiefia taha 'i he mo'uí, na'e 'ikai ngata pē 'i he hā'ele mai 'a Sisū¹⁰ ka ko 'Ene hā'ele mai kiatekitautolu, 'o tu'u hotau *tafa'akípea nofo mokitauteolú*.¹¹

'E kainga, 'i he ngaahi longoa'a fakatuta ta'etukua 'o hotau kuongá, 'ofa ke tau feinga ke hoko 'a Kalaisí ko e uho 'o 'etau mo'uí, 'o 'etau tuí, mo 'etau ngāuē. Ko e feitu'u ia 'oku ma'u ai 'a e 'uhinga totonú. Pea ka 'i ai ha ngaahi 'aho 'e nounou 'etau visoné, pea hōloa 'etau loto-falalá, pe sivi'i mo fakalelei'i 'etau tuí—'o hangē ko ia 'e hoko maí—'ofa ke tau kalanga le'o lahi ange, "Sisū, Foha 'o Tēvitá, 'alo'ofa mai kiate au."¹² 'Oku ou palomesi atu 'i ha loto vēkeveke mo ha fakapapau fakae'aposetolo te Ne ongona koe te Ne folofola, vave mai pe 'amui ange, "'Ā ho matá: kuo fakamo'ui koe 'e ho'o tuí."¹³ Talitali lelei kimoutolu ki he konifelenisi lahí. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. 'E lava pē ke hoko pe 'ikai hoko 'eni ko e talanoa tatau 'oku lekooti 'i he Mātiu 20:30–34, 'a ia ko ha tangata kui 'e toko ua 'okú na leá, pe ko ē 'oku lekooti 'i he Ma'ake 10:46–52, 'a ia 'oku 'ilo'i ai ko e tangata kui ko Patimiusi, ko e foha 'o Timiusí.
2. Vakai, Luke 18:35–43; toki tānaki atu 'a e fakamamafa'i.
3. Luke 6:39.
4. Vakai, 2 Nifai 9:45.
5. Vakai Russell M. Nelson, "Ko e Hingoa Totonu 'o e Siasi," *Liahona*, Nōvema. 2018, 87–89.
6. 'Alamā 7:7.
7. Na'e fa'a ui e feitu'u 'i Niu 'Ioke, ofi ki Palemailá, ko e "vahefonua vela-māfaná" tupu mei he ngaahi ngāngā'ehu fakalotu na'a ne toutou 'ahia e fanga ki'i tukui kolo iiki ko iá.
8. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:13.
9. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17.
10. Vakai, Luke 18:37.
11. Vakai, Sione 14:23.
12. Ma'ake 10:47.
13. Luke 18:42.

FAI 'E 'ELETĀ TERENCE M. VINSON
O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulú

Kau Ākonga Mo'oni 'a e Fakamo'uí

*Te tau lava 'o ongo'i 'a e fiefia 'oku tu'uloá 'i
he taimi 'oku hoko ai 'a e Fakamo'uí mo 'Ene
ongoongoleleí ko e sīpinga 'oku langa ai 'a
'etau mo'uí.*

'Oku fūfūnaki 'i he tohi 'o e Fuakava Motu'a 'a Hakeaí ha fakamatala 'o ha falukunga kakai na'e mei 'aonga ki ai e pale'i 'a 'Eletā Hōlaní. Na'a nau ma'uhala ai 'i he 'ikai ke nau fokotu'u 'a Kalaisi 'i he uho 'o 'enau mo'uí, mo 'enau ngāué. Na'e fakafotunga 'e Hakeai ha ngaahi 'ata fakatupu fakakaukau 'i he'ene valoki'i e kakaí ni 'i he'enau nofo 'i honau ngaahi fale nongá kae 'ikai langa 'a e temipale 'o e 'Eiki:

"Ko e kuonga koā 'eni kiate kimou-tolu, 'akimoutolu 'a e kakaí, ke nonofo 'i homou ngaahi fale kuo 'aofí, kae tuku li'aki 'a e falé ni?

"Pea ko ia 'oku pehē 'e [he 'Eikí] 'o e ngaahi kau tau: Fakakaukau ki homou ngaahi 'alungá.

"Kuo lahi ho'omou tūtū'i, kae si'i 'a e utú; 'oku mou kai, ka 'oku 'ikai te mou mākona; 'oku mou inu, ka 'oku 'ikai te mou fiu 'i he inú, 'oku mou fakakofu'i 'akimoutolu, ka 'oku 'ikai ha taha 'oku māfana; pea ko ia 'oku ma'u totongí, 'oku ma'u totongi ke ne 'ai ia ki he kato ava.

fakamu'omu'a 'o e me'a 'oku 'ikai ta'e-ngatá 'i he me'a 'a e 'Otuá?

'I ha houalotu sākalamēniti na'á ku toki lava atu ki ai, na'e lea 'aki 'e ha faifekau toki foki mai ha lea 'a ha tamai, 'a ia na'á ne fakamatala'i fakalūkufua ai e fo'i fakakaukau ko 'ení 'i ha'ane pehē ange ki he'ene fānaú, "Ko e me'a 'oku tau fie ma'u ke fakasi'isi'i 'a e Wi-Fi kae lahilahi kia Nifai!"

'I he ta'u 'e nima na'á ku nofo ai 'i 'Afilika Hihifó, ne u vakai ki ha ngaahi sīpinga lahi 'o ha kakai na'e fakanatula mo 'ikai ke nau mā 'i hono fakamu'omu'a 'o e ongoongoleleí. Ko e taha 'o e ngaahi sīpinga ko iá ko e hingoa 'o ha pisinisi ngaahi va'e mo fakapalanisi va'e 'i Kana. Na'e fakahingoa ia 'e he pulé ko e "Fakatonutonu ki Ho Finangaló."

Te tau lava 'o ongo'i 'a e fiefia² 'oku tu'uloá 'i he taimi 'oku hoko ai 'a e Fakamo'uí mo 'Ene ongoongoleleí ko e sīpinga 'oku langa ai 'a 'etau mo'uí. Ka neongo ia, 'oku fu'u faingofua ke faka-hehema e sīpinga ko iá, 'o hoko ko e ngaahi me'a 'o e māmaní, pea hoko leva e ongoongoleleí ko ha tānaki mai pē, pe hangē ko e kehe pē ke 'alu 'i ha houa 'e ua ki he lotú he Sāpaté. 'I he taimi 'oku pehē aí, 'oku tatau ia mo hono fa'o 'etau vahé ki ha "kato avá."

'Oku talamai 'e Hakeai ke tau mo'ui li'oa, ke fakahoko hotau lelei tahá, 'o

hangē ko ‘emau lea ‘i ‘Aositelēlá, ke “faitotonu” ‘i hono mo‘ui ‘aki e ongo-ongoleleí. ‘Oku faitotonu e kakai‘ i he taimi ‘oku nau mo‘ui ‘aki ai e me‘a ‘oku nau lea ‘akí.

Ne u ako ha ki‘i me‘a fekau‘aki mo e faitotonú mo e fai hoku lelei tahá ‘i he‘eku va‘inga ‘akapulú. Na‘á ku ako, ko e taimi ko ia ‘oku ou va‘inga tōtōivi ai, mo fai hoku tūkuingatá, ko e taimi ia ‘oku lahi taha ai ‘eku fiefia ‘i he va‘ingá.

Ko e ta‘u fakafefia taha ‘o ‘eku va‘inga ‘akapulú ‘a e ta‘u hili e ako mā‘olungá. Na‘e fakatou talēniti‘ia mo mo‘ui li‘oa e timi ne u kau ki ái. Ko ‘emau timí na‘e hau ‘i he ta‘u ko iá. Ka neongo ia, ne mau va‘inga mo ha timi na‘e ‘ikai ke fu‘u fēfē, pea ‘i he hili ‘a e va‘ingá ne ‘i ai ‘emau takitaha teiti kotoa ke ‘ave ki he hulohula lahi fakata‘u ‘a e kolisi. Ne u fakakaukau ‘o pehē, koe‘uhí ‘e kau ‘eni ‘i ha tau faingofua, pea ‘oku totonu ke u feinga ke malu‘i au mei he laveá kae lava ke u fiefia kakato ‘i he hulohulá. ‘I he tau ko iá, ne ‘ikai ke mau fu‘u tokanga ki he ngaahi taimi ne mau tau tui mālohi ái ‘o hangē ko ia ne totonu ke mau faí, pea mau fo‘i ai. Ko e me‘a ne toe kovi angé, ko e ‘osi ‘a e va‘ingá kuo fufula hoku loungutú, ‘o ‘ikai fu‘u matamatalelei fēfē ki he‘eku teití. Mahalo na‘e fie ma‘u ke u ako ha me‘a.

Na‘e hoko ha a‘usia mātu‘aki kehe ‘i ha tau ‘e taha kimui ange, ‘a ia ne u mātu‘aki tokanga ‘aupito ai. Ne ‘i ai ha taimi ‘e taha ne u lele fakamaatoato mo‘oni ai ke tui‘i ha taha; ne u ongo‘i he taimi pē ko iá ha mamahi ‘i hoku matá. Koe‘uhí na‘e ‘osi ako‘i au ‘e he‘eku tangata‘eikí ‘oku ‘ikai totonu ke

u tuku ke ‘ilo ‘e he timi ‘e tahá ‘oku ou laveá, ne hoko atu pē ‘eku va‘ingá. ‘I he pō ko iá, lolotonga ‘eku feinga ke kaí, ne u ‘ilo ai ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o u‘u ha me‘a. ‘I he pongipongi ‘e tahá, ne u ‘alu ki he falemahakí, ‘o fakapapau‘i ai ‘i ha faka‘ata ‘oku motu hoku kaungaó. Na‘e fakama‘u ueae ai hoku ngutú ‘i ha uike ‘e ono.

Ne u ako ha lēsoni mei he talanoa ko ‘eni ‘o e loungutu fulfulá mo e kaungao motú. Neongo ‘eku manatu ki he‘eku ‘uakai ki ha me‘akai fefeka he lolotonga e uike ‘e ono ‘o ‘eku inu vai ‘ata‘atā peé, ‘oku ‘ikai ha‘aku faka‘ise‘isa ‘i he motu hoku kaungaó tupu mei hono fai hoku tūkuingatá. Ka ‘oku ou faka‘ise‘isa ‘i he fulfula hoku loungutú he ‘okú ne fakataipe‘eku ta‘etokangá.

‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘etau fakahoko hotau lelei tahá ‘e faitāpuekina ma‘u ai pē kitautolu pe te tau lavame‘a ma‘u ai pē. Ka ‘oku ‘uhinga ia te tau fiefia. Ko e fiefiá ‘oku ‘ikai ko e nēkeneka fuonounou pe fakataimi. Ko e fiefiá ‘oku tu‘uloa, pea ‘oku ma‘u ia ‘i he‘etau ngaahi ngāue ‘oku fakahoi fua ki he ‘Eikí.³

‘Oku kau ‘i he ngaahi sipinga fakahoi fua ko iá ‘a e talanoa ‘o ‘Oliva Kelenisaá. Hangē ko e lea ‘a Palesiteni Poiti K. Péká: “I he taimi ne tuli ai e Kāingalotú mei Ketilaní, . . . na‘e tuku ‘a ‘Oliva ke ne fakatau honau kelekelé ‘i he kihi‘i me‘a te ne lavá. Na‘e ‘ikai ha faingamālie fēfē te ne lava ‘o fakahoko ia. Pea ko hono mo‘oni, na‘e ‘ikai ke ola lelei!”⁴ Na‘e fekau‘i ia ‘e he Kau Palesiteni ‘Uluakí ke ne fakahoko ha ngāue na‘e faingata‘a, pea ta‘e-malava. Ka na‘e fakamālō‘ia ia ‘e he ‘Eikí ‘i

he‘ene ngaahi ngāue na‘e ‘ikai ola lele‘aki e ngaahi leá ni:

“‘Oku ou manatu‘i ‘a ‘eku tamaio-‘eiki ko ‘Oliva Kelenisaá; vakai, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate ia ‘e tauhi hono hingoá ke manatua ‘i he ‘apasias mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata, ‘o ta‘engata pea ta‘engata, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.

“Ko ia, tuku ke ne feinga fakamāto-ato ki hono huhu‘i ‘o e Kau Palesiteni ‘Uluaki ‘o hoku Siasí, . . . pea ‘o ka ne ka hinga, te ne toe tu‘u hake pē, koe‘uhí he ‘e toputapu ange kiate au ‘a ‘ene feilaulaú ‘i he‘ene tupulakí, ‘oku folofola ‘e he ‘Eikí.”⁵

‘E lava ke hoko ‘eni ‘iate kitautolu kotoa—‘oku ‘ikai ko ‘etau lavame‘á ‘oku mahu‘inga ki he ‘Eikí, ka ko ‘etau feilau-laú mo e ngaahi ngāue.

Ko ha sipinga ‘e taha ‘o ha ākonga mo‘oni ‘a Sisū Kalaisi, ko ha kau-ningāme‘a mamae ia kiate kitautolu ‘i Kou Tivoa ‘i ‘Afilika Hihifo. Na‘e fe‘ao e fefine lelei mo faivelengá ni mo e ngaohikovia fakaelotó, na‘a mo e fakatu‘asinó mei hono husepānití ‘i ha vaha‘a taimi fuoloa, pea faifai ‘o na vete. Na‘e ‘ikai teitei holo ‘ene tuí pe ngāue leleí, ka koe‘uhí ko e anga ta‘e‘ofa hono husepānití kiate iá, na‘á ne mamahi lahi fau ‘i ha vaha‘a taimi lōloa. ‘Okú ne fakamatatala‘i ‘a e me‘a na‘e hokó ‘aki ‘ene lea pē ‘a‘ana ‘o pehē:

“Neongo ne u talaange kuó u ‘osi fakamolemole‘i, ka ne u mohe loto mamahi ma‘u pē; pea fuoloa ‘eku ongo‘i e kafo ko iá. Na‘e hangē ia ha velá ‘i hoku lotó. Na‘e tu‘o lahi ‘eku lotu ki he ‘Eikí ke to‘o atu ia meiate au, ka na‘e mamahi fau peá u tui ai te u pehē ai pē ‘i he toenga ‘eku mo‘ui. Na‘e mamahi ange ia ‘i he taimi ne mole ai ‘eku fine‘eikí ‘oku ou kei si‘i; na‘e mamahi ange ia ‘i he taimi ne mālōlō ai ‘eku tangata‘eikí pea na‘a mo e mate hoku fohá. Ne hangē ne fakalalahi ‘o ne kāpui hoku mafutefuá, ‘ou ongo‘i ai ‘o hangē ‘e vave pē ha‘aku maté.

“Ne u fehu‘i loto ‘i ha ngaahi taimi ‘e ni‘ihi pe ko e hā na‘e mei fai ‘e he Fakamo‘ui ‘i hoku tūkungá, pea na‘e laka ange ke u pehē, “Eiki, ‘oku fu‘u tōtū‘a eni.”

“Pea ‘i ha pongipongi ‘e taha ne u fekumi ai ki he mamahi ‘i hoku lotó

Ko Terence M. Vinson, ‘oku fika fā mei to‘ohemá, ko ha mēmipa ‘o ‘ene timi ‘akapulú hili ‘ene ‘i he ako ma‘olungá

tupu mei he me‘á ni kotoa pea toe loloto ange, ‘o kumi ia ‘i hoku laumālié. Ne ‘ikai ke u toe ongo‘i. Na‘e foki vave ‘eku fakakaukaú ke toe fakamanatu e ngaahi ‘uhinga kotoa na‘e [pau] ai ke u ongo‘i mamahí, ka na‘e ‘ikai ke u toe ongo‘i ‘a e mamahí. Ne u tatali he ‘ahó kotoa ke sio angé pe te u toe ongo‘i ‘a e mamahí ‘i hoku lotó; ka ne ‘ikai ke u toe ongo‘i ia. Na‘á ku tū‘ulutui leva ‘o fakamālō ki he ‘Otuá ‘i he ‘aonga kiate au e feilaulf huuhi‘i ‘a e ‘Eiki.”⁶

Kuo ‘osi sila‘i fiefia he taimí ni ‘a e fefiné ni ki ha tangata lelei mo faive-lenga ‘oku ‘ofa lahi ‘iate ia.

Ko e hā leva ‘a e fa‘ahinga ‘ulunga-anga ‘oku totonus ke tau ma‘ú kapau ko e ākonga mo‘oni kitautolu ‘a Kalaisi? Pea ko e hā e mahu‘inga ‘o e ongoongoleleí kiate kitautolu ‘i he taimi ‘oku tau “fakakaukaú [ai ki hotau] ngaahi ‘alungá,” ‘o hangē ko ia ne fokotu‘u mai ‘e Hakeaí?

‘Oku ou sai‘ia he sipinga ‘o e ‘ulungaanga totonus ko ia ne fakahaa‘i ‘e he tamai ‘a e Tu‘i ko Lamonaí. Te mou manatu‘i ‘ene ‘uluaki houhau ‘i he‘ene ‘ilo na‘e kaungā fononga hono

fohá mo ‘Āmoni, ko ha tangata Nifai—ko ha kakai na‘e fehi‘a ki ai e kakai Leimaná. Na‘á ne unuhi ‘ene heletaá ke tau mo ‘Āmoni pea ‘ikai fuoloa, kuo ‘ai ‘e ‘Āmoni ‘ene heletaá ki hono kiá. “Ko ‘eni, ko e me‘a ‘i he manavahē ‘a e tu‘i na‘a mole ‘ene mo‘úi, na‘á ne folofola ange: Kapau te ke fakamo‘ui au, te u foaki kiate koe ‘a ia kotoa pē te ke kole ki aí, ‘o a‘u ki hono vaeua ‘o e pule‘angá.”⁷

Fakatokanga‘i ange ‘ene kolé—ko ha vaeua ‘o hono pule‘angá ma‘a ‘ene mo‘úi.

Ka kimui ange, hili e mahino kiate ia e ongoongoleleí, na‘á ne fai ha kole ‘e taha. “Na‘e folofola e tu‘i: Ko e hā te u fai ke u ma‘u ai ‘a e mo‘ui ta‘engata ko ia kuó ke lea ki aí? ‘Io, koe hā te u fai ke u fanau‘i ‘i he ‘Otuá, pea ta‘aki fu‘u ‘a e laumālié fai angahala ko ‘ení mei hoku lotó, ‘o ma‘u hono Laumālié, koe‘uhí ke u fonu ‘i he fiefia, kae ‘ikai kapusi atu au ‘i he ‘aho faka‘osí? Na‘á ne pehē, vakai, te u tukuange ‘a e me‘a kotoa pē ‘a ia ‘oku ou ma‘ú, ‘io, te u li‘aki hoku pule‘angá, koe‘uhí ke u lava ‘o ma‘u ‘a e fu‘u fiefia lahi ko ‘ení.”⁸

‘I he taimi ko ‘ení, na‘á ne ‘osi mateuteu ke si‘aki *kotoa* hono pule‘angá, koe‘uhí he na‘e mahu‘inga ange e ongoongoleleí ‘i he me‘a kotoa na‘á ne ma‘ú! Na‘á ne faitotonu ki he ongoongoleleí.

Sai, ko e fehu‘i leva kiate kitautolú: ‘Oku tau faitotonu ‘apē mo kitautolu ki he ongoongoleleí? Koe‘uhí, he ‘oku ‘ikai kau ‘i he faitotonu ‘a e loto veiveiuá! Pea ‘oku ‘ikai fakalangilangi‘i ‘e he ‘Otuá ‘a kinautolu ‘oku loto veiveiuá.⁹

He ‘ikai mo ha koloa, pe ko ha taleniti, pe fa‘ahinga tu‘unga, pe mitia fakasōsiale, pe ko ha fa‘ahinga va‘inga vitiō, pe sipoti, pe feohi mo ha tokotaha manakoa, pe ha fa‘ahinga me‘a ‘i he māmaní ‘e toe mahu‘inga ange ‘i he mo‘ui ta‘engatá. Ko e fale‘i leva ‘a e ‘Eikí ki he tokotaha kotoa pē, ke “fakakaukaú ki homou ngaahi ‘alungá.”

‘Oku fakahaa‘i lelei ‘e he ngaahi lea ‘a Nifaí e ngaahi ongo ‘oku ou ma‘ú: “‘Oku ou vikiviki ‘i he lea mahino-ngofuá; ‘oku ou vikiviki ‘i he mo‘oni; ‘oku ou vikiviki ‘i hoku Sisuú, he kuó ne huuhi‘i ‘a hoku laumālié mei heli.”¹⁰

Ko ha kau muimui mo‘oni nai kitautolu ‘o Ia na‘e foaki Hono kotoá ma‘atautolú? ‘A Ia ko hotau Huhu‘i mo hotau Taukapo ki he Tamaí ‘A Ia na‘á Ne tukupā kakato Ia ‘i He‘ene feilaulf fakaleleí pea ‘oku kei pehē ‘i He‘ene ‘ofa, ‘Ene ‘alo‘ofa, mo ‘Ene faka‘amu ke tau ma‘u ‘a e fiefia ta‘engatá? ‘Oku ou kōlenga ki he taha kotoa ‘oku fanongo mo lau e ngaahi leá ni: Kātaki fakamolemole, ‘oua na‘a fakatatali ho‘omou li‘oa kakató ke toki fakahoko ‘i hamou faingamālie ‘i ha taimi he ‘ikai te ke ma‘u ‘i he kaha‘ú. Faitotonu leva he taimi ni pea ongo‘i fiefia! ‘I he huafa ‘o Sisú Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Hakeai 1:4–7.
2. Vakai, Sione 15:11; Loma 14:17; 2 Kolinitō 8:2; Hepelū 12:2; Mōsese 5:10, 7:53.
3. Vakai, ‘Inosi 1:3–6, 27; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 52:15; 97:8–9.
4. Boyd K. Packer, “The Least of These,” *Liahona*, Nov. 2004, 86.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 117:12–13.
6. Fetohi‘aki fakatautaha.
7. ‘Alamā 20:23.
8. ‘Alamā 22:15.
9. Vakai, Fakahā 3:15–16.
10. 2 Nifai 33:6.

FAI 'E STEPHEN W. OWEN
Palesiteni Lahi 'o e Kau Talavoú

Tui Mateaki, Kae 'Oua 'e Fakata'eta'etui

Kuo pau ke tau faka'aonga'i fakamaatoato ha taimi he 'aho kotoa pē ke tau mavahe ai mei he māmaní ka tau fetu'utaki mo e langí.

Ne 'ikai fu'u fuoloa atu 'eku 'á 'o teuteu, ke ako e folofolá. Ne u to'o 'eku telefoní peá u tangutu 'i ha sea ofi ki hoku mohengá 'o fakataumuá ke fakaava 'a e Gospel Library app. Ne u fakaava 'eku telefoní pea 'i he 'amanaki ke kamata 'eku akó, kuó u fakatokanga'i ha ngaahi faka'ilonga 'o ha ngaahi pōpoaki telefoni mo ha ngaahi 'imeili ne hū mai lolotonga e po'ulí. Na'á ku

pehē, "Te u vakai'i vave pē e ngaahi pōpoaki ko iá, pea hoko atu leva ki he folofolá." Hili ha houa 'e ua mei ai 'oku ou kei lau pē e ngaahi pōpoaki telefoní, 'imeilí, 'ulu'i ongoongó, mo ha ngaahi tohi 'i he mitia fakasōcialé. 'I he taimi ne u fakatokanga'i hake ai e taimí, ne u fakavavevave leva ke teuteu. Ne 'ikai lava 'eku lau folofolá he pongipongi ko iá, pea ko hono olá ko e 'ikai ke u

ma'u ai e me'atokoni fakalaumālie ne u 'amanaki ki ái.

Me'atokoni Fakalaumālié

'Oku ou tui 'oku 'i ai hamou tokolahí 'oku mahino ki ai 'eni. 'Oku tāpuekina kitautolu 'e he ngaahi tekinolosia fakanopóní 'i ha ngaahi founga lahi. Te nau lava 'o fakafehokotaki kitautolu mo hotau ngaahi kaungāmeá mo e fāmilí, 'aki e ngaahi fakamatalá, pea mo ha ngaahi ongoongo fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku lolotonga hoko 'i he māmaní. Ka neongo ia, te nau lava foki 'o tohaki'i 'etau tokangá mei he fetu'utaki mahu'inga tahá: 'a ia ko 'etau fetu'utaki mo e langí.

'Oku ou toe fakaongo atu e me'a na'e lea 'aki 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i he'ene pehē: "'Oku tau mo'ui 'i ha māmaní faingata'a mo tupulaki ai e feke'ike'i. 'Oku hoko hono ma'u ma'u pē 'a e mitia fakasōcialé mo e ongoongo houa 'e 24 ke taulōfu'u mai ai kiate kitautolu ha ngaahi pōpoaki ta'e'ofa. Kapau 'oku tau faka'amu ke lava 'o sivisivi'i e ngaahi le'o kehekehé mo e fakakaukau 'a e tangatá 'okú ne 'ohofi e mo'oní, kuo pau ke tau ako ke ma'u e fakahaa."

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Nalesoni ki ha'ane fakatokanga 'o pehē, "'ka 'i he ngaahi 'aho ka hokó, he 'ikai lava ke tau mo'ui fakalaumālie ta'e kau ai 'a e tataki, fakahinohino mo e ivi fakafiemālie, mo tatau ma'u pē 'o e Laumālie Mā'oni'oní."¹

'I he ngaahi ta'u kuo hilí, na'e talanoa ai 'a Palesiteni Poiti K. Peeka fekau'aki mo ha fanga tia, ne nau faingata'a'ia 'i he fu'u lahi 'a e sinoú 'oku nau kei mavahe mei honau feitu'u angamahení, 'o mahino mai te nau ala mate fiekaia. Ne feinga ha ni'ihí 'i ha'anau taumu'a lelei pē ke fakahaoi e fanga tiá, 'o nau hua'i takatakai ai ha ngaahi loli mohuku he feitu'u—na'e 'ikai ko e me'akai angamahení ia 'a e fanga tiá, ka ne nau 'amanaki 'e ala tokoni ia ki he fanga tiá 'i he toenga 'o e fa'ahita'u momokó. Ka ko e fakamamahí, he ko e tokolahí taha 'o e fanga tiá na'e toki 'ilo kimui kuo nau mate. Ne nau kai pē 'a e mohukú, ka na'e 'ikai ke nau ma'u ivi mei ai, pea nau mate fiekaia neongo 'enau mākoná.²

Ko e konga lahi 'o e ngaahi pōpoaki 'oku nau lomekina ma'u pē kitautolu 'i he kuonga ma'u fakamatalá ni, ko e tatau fakalaumālie ia 'o hono fafanga mohuku e fanga tiá—te tau lava 'o kai ia he 'ahó kotoa, ka he 'ikai ke ne fakaivia kitautolu.

Ko e fē te tau ma'u ai 'a e me'atokoni fakalaumālie mo'oni? Ko e taimi lahi, he 'ikai manakoa ia 'i he mītia fakasōsialé. 'Oku tau ma'u ia 'i he'etau "vivilí atu" 'i he hala 'o e fuakavá, "'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá," mo ma'u e fua 'o e fu'u 'akau 'o e mo'ui.³ 'Oku 'uhinga 'eni kuo pau ke tau faka'aonga'i fakamaatoato ha taimi he 'aho kotoa pē ke tau mavahe ai mei he māmaní ka tau fetu'utaki mo e langí.

'I he misi 'a Lihaí, na'á ne mamata ai ki ha kakai ne nau ma'u e fua 'o e fu'u 'akaú ka ne nau si'aki ia koe'uhí ko e ivi tākiekina 'o e fu'u fale lahi mo 'ata'ataá, 'a ia ko e hikisia 'a e māmaní.⁴ 'E kei malava pē ke ohi hake e to'u tupú 'i ha 'api 'o e Kau Mā'oni'oni 'i

he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, nau ma'u e ngaahi fakataha'anga mo e ngaahi kalasi faka-Siasi totonú, pea nau kau 'i he ngaahi ouau fakatemipalé, ka nau iku 'o mavahé ai "ki ha ngaahi hala tapu ['o nau] puli."⁵ Ko e hā 'oku hoko ai e me'a ni? 'Oku hoko ia 'i ha ngaahi tūkunga lahi koe'uhí ne nau foua e ngaahi me'a fakalaumālie angamahení, ka ne 'ikai ke nau ului mo'oni kinautolu. Na'e fafanga pē kinautolu ka ne 'ikai ma'u ai ha ivi.

'I he tafa'aki 'e tahá, kuó u 'osi fetaulaki mo hamou ni'ihí ko e Kau Mā'oni'oni kei talavou 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'oku mālohi, poto, mo faivelenga. 'Oku mou 'ilo ko ha ngaahi foha mo ha ngaahi 'ofefine kimoutolu 'o e 'Otuá pea 'oku 'i ai Ha'ane ngāue ma'amoutolu ke fai. 'Oku mou 'ofa ki he 'Otuá 'aki homou "lotó, ivi, 'atamaí mo e mālohi" kotoa.⁶ 'Oku mou tauhi ho'omou ngaahi fuakavá mo tokoni ki he ni'ihí kehé, 'o kamata 'i 'api. 'Oku mou tui, fakatomala, mo fakalakalaka 'i he 'aho kotoa pē, pea 'oku 'omi 'e he me'a ni

kiate kimoutolu 'a e fiefia 'oku tu'uloá. 'Oku mou teuteu ki he ngaahi tāpuaki 'o e temipalé mo e ngaahi faingamālie kehe te mou ma'u 'i ho'omou hoko ko e kau muimui mo'oni 'o e Fakamo'u. Pea 'oku mou tokoni ai ki hono teuteu 'o e māmaní ki he Hā'ele 'Angaua Maí, 'o fakaafe'i e tokotaha kotoa ke ha'u kia Kalaisi mo ma'u e ngaahi tāpuaki 'o 'Ene Fakaleléi. 'Oku mou fetu'utaki mo e langí.

'Io, 'oku mou fehangahangai mo ha ngaahi faingata'a. Ka kuo pehē 'a e to'u tangata kotoa. Ko hotau kuongá eni, pea 'oku fie ma'u ke tau tui mateaki, kae 'oua 'e fakata'eta'etui. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'afio'i 'e he 'Eikí hotau ngaahi faingata'a íá, pea 'i he taki 'a Palesiteni Nalesoní, 'okú Ne teuteu'i kitautolu ke tau fepaki mo ia. 'Oku ou tui ko e ui ko ia 'e he palōfitá kimuí ni mai ki ha siasi 'oku fakatefito 'i 'api, pea poupou'i 'e he ngaahi me'a 'oku tau fai 'i hotau ngaahi falelotú,⁷ 'oku fakataumu'a ia ke tokoni ke tau mo'ui—pea tupulaki—"i he kuonga ko 'eni 'o e fasimanava fakalaumālié.

Fakatefito 'i 'Apí

Ko e hā hono 'uhinga 'o e siasi 'oku fakatefito 'i 'apí? 'E malava ke fōtunga kehekehe 'aupito e ngaahi 'apí 'i he funga 'o e māmaní. Mahalo te ke kau koe ki ha fāmili kuo laui to'utangata 'enau kau ki he Siasí. Pe ko koe pē 'a e mēmipa 'o e Siasí 'i homou fāmilí. Mahalo kuó ke 'osi mali pe te'eki mali, ma'u fānau pe 'ikai ha fānau 'i 'api.

Neongo pe ko e hā homou ngaahi tūkungá, ka te mou lava 'o 'ai homou ngaahi 'apí ko e uho ia hono ako mo mo'ui 'aki e ongoongolelei. Ko hono 'uhingá ke ke fatongia fakafo'ituitui 'aki ho'o uluí mo e tupulaki fakalaumālié. 'Oku 'uhinga ia ke ke muimui he fale'i 'a Palesiteni Nalesoní "ke [fakalelei]'i homou" 'apí ke hoko ko ha malu'anga 'o e tuí."⁸

'E feinga e filí ke ne fakaloto'i koe 'oku 'ikai fie ma'u ha me'atokoni fakalaumālie pe 'i he'ene founiga olopotó angé, 'e lava pē ke fakatoloi atu ia. Ko e 'eiki ia 'o e fakatutá mo e tupu'anga 'o e fakatoloi. Te ne 'ai ha ngaahi me'a 'oku ngali mahu'inga ke ne tohoaki'i ho'o tokangá

ka ko hono mo'oni, 'oku 'ikai fu'u mahu-'inga ia. Te ne feinga'i koe ke ke "[hoha'a ki ha] ngaahi me'a lahi" pea ngalo 'iate koe 'a e "me'a pē taha 'oku 'aongā."⁹⁹

'Oku ou loto hounga'ia mo'oni ki he'eku "ongomātu'a lelei,"¹⁰ 'a ia ne na ohi hake hona fāmilí 'i ha 'api ne fafanga fakalaumālie ma'u pē, 'i ai ha ngaahi fetu'utaki fe'ofo'ofani, mo ha ngaahi 'ekitiviti fakatupulaki. Kuo tokonia au 'e he ngaahi akonaki ne na fakahoko 'i he'eku kei talavoú. Ngaahi mātu'a, kātaki 'o fakatupulaki ha ngaahi vā fetu'utaki 'oku mālohi mo ho'omou fānaú. 'Oku nau fie ma'u ha taimi lahi ange kae 'ikai si'i ange mo kimoutolu.

Poupou'i e he Siasi

'I ho'omou fai iá, 'oku tu'u 'a e Siasi ke poupou'i kimoutolu. 'E lava ke poupou'i 'e he'etau ngaahi a'usia 'i he lotú e fafanga fakalaumālie 'oku fakahoko 'i 'apí. 'I he ta'u ni, kuo tau mamata ki he founiga poupou ko 'eni 'a e Siasi 'i he Lautohi Faka-Sāpaté mo e Palaimelí. Te tau vakai lahi ange ki ai 'i he houalotu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Kau Finemuí. 'E liliu si'i e naunau fakalēsoni ki he ongo houalotu ko 'ení, 'o kamata 'i Sānuali. 'E kei nofo taha pē e tokangá 'i he ngaahi tefito 'o e ongo-ongoleleí, ka 'e fakafenāpasi e ngaahi tefito ko iá mo e Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au—Ma'a e Fakafo'ituituú mo e Ngaahi Fāmilí. Ko ha kí'i liliu si'i 'ení, ka 'e lava ke ne fakahoko ha liliu lahi 'i hono fafanga fakalaumālie 'o e to'u tupú.

Ko e hā mo ha toe ngaahi tokoni kehe 'oku fakahoko 'e he Siasi? 'I he'etau ma'u e sākalamēnití 'i he lotú, 'oku tokoni ia ke tau toe fakatukupaa'i

kitautolu ki he Fakamo'uú 'i he uike kotoa pē. Pea 'oku tau fakatahataha mai ki he lotú mo ha kakai tui kehe kuo nau fakahoko 'a e tukupā tatau ko iá. 'E malava ke hoko e ngaahi fetu'utaki fe'ofo'ofani 'oku tau fakatupulaki mo e ngaahi kaungā-ākonga 'o Sisū Kalaisí, ko ha poupou mālohi ki hotau tu'unga fakaākonga 'oku fakatefito 'i 'apí.

Na'e hiki homau fāmilí ki ha tukui 'api fo'ou 'i he'eku ta'u 14. Mahalo he 'ikai fu'u ongo fakamamahi fēfē 'eni kiate kimoutolu, ka 'i he'eku fakakau-kau he taimi ko iá, na'e fu'u fakamamahi 'aupito. Ne 'uhinga ia te u feohi ai mo ha kakai na'e 'ikai ke mau maheni. Na'e mahino 'e 'alu kotoa e kau talavou kehe 'i homau uōtī ki ha 'apiako kehe meiate au. Na'a ku pehē 'i hoku 'atamai ta'u 14, "'Oku lava fēfē ke fakahoko 'eni 'e he'eku mātu'a kiate au?" Ne u ongo'i 'o hangē kuo uesia 'eku mo'uú.

Ka neongo ia, na'a ku lava 'o fakatupulaki ha vā feohi mo e kau mēmipa kehe 'o 'eku kōlomú, 'i he ngaahi 'ekitiviti 'a e Kau Talavoú, pea ne nau hoko ko hoku ngaahi kaungāme'a. 'Ikai ngata aí, ka na'e kamata ke tokanga makehe mai e kau pisopelikí mo e kau 'etivaisa 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné kiate au. Na'a nau omi ki he'eku ngaahi polokalama sipotí. Na'a nau fai mai ha ngaahi tohi fakalotolahi 'a ia 'oku ou kei tauhi 'o a'u pē ki he 'ahó ni. Na'a mau kei fetu'utaki pē 'o a'u ki he'eku hū ki he 'univēsití mo 'eku 'alu 'o ngāue fakafaifekaú. Na'e 'i ai foki hanau taha na'e 'i he mala'e vakapuná 'i he'eku foki mai ki 'apí. Te u hounga'ia ma'u ai pē he kau tangata lelei ko 'ení pea mo 'enau 'ofá mo e ngaahi faka'ānaua mā'olungá.

Ne nau tataki au ki he Tamai Hēvaní, pea na'e faka'au ke maama mo fakafiefia ange 'a e mo'uí.

'Oku tau tokoni fēfē nai, 'i he'etau hoko ko e mātu'a mo e kau takí, ki he to'u tupú ke nau 'ilo 'oku 'ikai ke nau tuenoa 'i he'enau fononga he hala 'o e fuakavá? Makehe mei hono fakatupulaki ha fetu'utaki fakafo'ituituú, 'oku tau fakaafe'i kinautolu ki he ngaahi fakatahā'angá, lalahi pe iiki—mei he ngaahi konifelenisi KFT mo e ngaahi kemi 'a e to'u tupú ki he ngaahi 'ekitiviti fakakō-lomu pe fakakalasi fakaukiké. 'Oua na'a mou teitei ta'efalala ki he mālohi 'oku ma'u mei he fakataha mo e n'ihi kehe 'oku nau feinga ke mālohi. Kau Pisope mo e kau taki kehé, kātaki 'o tokanga taha ki hono fafanga fakalaumālie e fānaú mo e to'u tupu 'i homou uōtī. 'Oku nau fie ma'u ha taimi lahi ange kae 'ikai si'i ange mo kimoutolu.

'Oku tatau ai pē pe ko ha taki, kaungā'api, mēmipa 'o e kōlomú, pe kaungā-Kāingalotu pē koe, kapau 'okú ke ma'u ha faingamālie ke tokoni'i e mo'ui 'a ha taha kei talavou, tokoni ke fehokotaki ia mo e langí. Mahalo 'e hoko ho'o tokoni ko e "poupou [ia 'a e] Siasi" 'oku fie ma'u 'e he tokotaha kei talavou ko iá.

'E kāinga, 'oku ou fakamo'oni ko Sisū Kalaisí 'a e 'ulu ki he Siasi ko 'ení. 'Okú Ne ue'i fakalaumālie hotau kau takí mo tataki kitautolu ki he me'atokoni fakalaumālie 'oku tau fie ma'u ke tau mo'ui mo tupulaki ai 'i he ngaahi 'aho kimui ní. 'E tokoni'i kitautolu 'e he me'atokoni fakalaumālie ko iá ke tau tui mateaki, kae 'oua 'e fakata'eta'etui. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasi, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 96.
- Vakai, Jeffrey R. Holland, "Teaching and Learning in the Church," *Liahona*, June 2007, 96.
- 1 Nifai 8:30.
- Vakai, 1 Nifai 8:24–28; 11:36.
- 1 Nifai 8:28.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 4:2.
- Vakai, Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaiki," *Liahona*, Nōvema 2018, 7.
- Russell M. Nelson, "Hoko ko ha Kāingalotu Fa'ifa'itaki'angá," *Liahona*, Nōvema 2018, 113.
- Luke 10:41–42.
- 1 Nifai 1:1.

FAI 'E 'ELETĀ D. TODD CHRISTOFFERSON
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ko e Fiefia 'a e Kau Mā'oni'oní

'Oku ma'u 'a e fiefiá mei hono tauhi 'o 'Ene ngaahi fekaú, mei hono ikuna'i e mamahí mo e ngaahi vaivá'i ate lá, pea mo e ngāue hangē ko 'Ene ngāué.

Na'e tohi 'e he palōfita ko 'Ínosi 'o e Tohi 'a Molomoná, 'a e mokopuna 'o Liái, ha a'usia 'e taha ne hoko kimu'a 'i he'ene mo'uí. Na'e kamata ke fakakaukau 'a 'Ínosi ki he ngaahi akonaki 'a 'ene tamai ko Sēkopé, 'i he'ene toko taha 'i he vao 'akaú. Na'á ne pehē, "Ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamai 'o kau ki he mo'ui ta'engatá pea mo e fiefia 'a e kau mā'oni'oní, na'e tō mamafa ia ki hoku lotó."¹ I he fiekaia fakalaumālie hono laumālié, na'e tū'ulutui ai 'a 'Ínosi 'o lotu, ko ha lotu fakaofo na'e 'osi 'a e 'ahó kakato pea a'u 'o po'uli, ko ha lotu na'á ne 'omi ha ngaahi fakahā mahu'inga, fakapapau, mo ha ngaahi tala'ofa mahu'inga fau.

'Oku lahi ha me'a ke ako mei he a'usia 'a 'Ínosi, ka ko e me'a 'oku mahu'inga ki he'eku fakakaukau he 'aho ní ko e manatu 'a 'Ínosi ki he fa'a lea 'a 'ene tamaí kau ki he "fiefia 'a e kau mā'oni'oní."

Na'e lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i ha konifelenisi peheni he ta'u 'e tolu kuo hilí kau ki he fiefiá.² Na'e kau he ngaahi me'a ne lea ki aí, 'ene pehē:

"'Oku si'i ha kaunga e fiefia 'oku tau ma'ú, ki he tükunga 'etau mo'uí mo e me'a 'oku tukutaha ki ai 'etau tokangá.

"I hono tukutaha 'etau tokangá he palani 'a e 'Otuá ki he fakamo'uí, pea mo Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongoleléi, . . . te tau lava 'o ongo'i fiefia 'o tatau ai pē ko e hā e me'a 'oku hoko-pe 'ikai ke hoko—"i he'etau mo'uí. 'Oku ma'u pea tupu 'a e fiefiá koe'uhí ko Ia. . . . Ki he Kau Mā'oni'oní 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, ko Sisū Kalaisi 'a e fiefiá!"³

Ko e Kau Mā'oni'oní 'a kinautolu kuo nau hū ki he fuakava 'o e ongoongoleléi 'o fou 'i he papaitiso pea mo feinga ke muimui kia Kalaisi 'o hangē ko 'Ene kau ākongá.⁴ 'I he'ene peheé, ko e "fiefia 'a e kau mā'oni'oní" 'okú ne fakaho'ata 'a e fiefia 'o e hoko 'o hangē ko Kalaisí.

'Oku ou fie lea ki he fiefia 'oku ma'u 'i he tauhi 'o 'Ene ngaahi fekaú, 'a e fiefia 'oku tupu mei hono ikuna'i e mamahí mo e ngaahi vaivá'i ate Ia, pea mo e fiefia 'oku tupu 'i he ngāue hangē ko 'Ene ngāué.

Ko e Fiefia 'o e Tauhi e Ngaahi Fekau 'a Kalaisí

'Oku tau mo'ui 'i ha kuonga fakahōholoto 'oku fehu'ia ai 'e ha tokolahi hono mahu'inga 'o e ngaahi fekau 'a e 'Eikí pe mātu'aki fakasitu'a'i pē kinautolu. 'Oku 'ikai hāhāmolofia, ka ko e kakai 'oku nau manuki'i e ngaahi tu'u'tu'uni fakalangi hangē ko e fono 'o e angama'a, tu'unga mo'ui 'o e faitotonú, pea mo e toputapu 'o e Sāpaté, 'oku hangē 'oku nau fa'a tu'umālie mo fiefia ange kinautolu 'i he ngaahi me'a lelei 'o e mou'i 'iate kinautolu 'oku faifeinga ke talangofuá. 'Oku kamata ai ke fifili ha ni'ihī pe 'oku toe 'aonga e ngāué mo e ngaahi feilaulaú. Na'e lāunga 'a e kakai 'Isileli he kuonga mu'a:

"'Oku ta'e'aonga 'a e tauhi ki he 'Otuá, pea ko e hā hono 'aonga 'o 'etau tauhi 'ene ngaahi ouau mo 'etau mamahi koe'uhí ko 'etau ngaahi angahala 'i he 'ao 'o e 'Eiki 'o e ngaahi kau taú?

"Pea 'oku tau ui 'eni 'a e fielahi ko e monū'ia; 'io 'oku fakalanga hake 'a kinautolu 'oku faiangahalá; 'io, na'a mo ia 'oku 'ahi'ahi kovi ki he 'Otuá 'oku hao pē 'a kinautolu."⁵

'Oku folofola 'e he 'Eikí, tatali pē kae 'oua kuo hoko e "aho ko ia te u ngaahi 'akinautolu ko 'eku koloa mahu'inga fau. . . . Pea te mou . . . 'ilo'i hono fai kehekehe ['o] e mā'oni'oní mo e angahalá, mo hono faikehekehe 'a ia 'oku ngāue ki he 'Otuá mo ia 'oku 'ikai ke ngāue ki aí."⁶ 'E ala ma'u 'e he kau

angahalá “‘a e fiefia ‘i he‘enau ngaahi ngāué ‘i ha taimi si‘i,” ka ‘oku fakataimí ma‘u pē ia.⁷ ‘Oku tu‘uloa e fiefia ‘a e Kau Mā‘oni‘oní.

‘Oku ‘afio ‘a e ‘Otuá ki ha me‘a ‘i honau tu‘unga totonú, pea ‘okú Ne vahevahe ‘a e vakai ko iá mo kitautolu ‘o fou ‘i He‘ene ngaahi fekaú, ‘o tataki lelei kitautolu ke takai ‘i he ngaahi vanu mo e ngaahi tūkia‘anga ‘o e mo‘ui fakamate-lié ki he fiefia ta‘engatá. Na‘e fakamata-la‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘o pehē: “Ko e taimi ‘oku ako‘i ai kitautolu ‘e He‘ene ngaahi fekaú, ‘oku taumu‘a ia ki ‘itāniti; he ‘oku ‘afio ‘a e ‘Otuá kiate kitautolu ‘o hangē ‘oku tau ‘i ‘itāniti; ‘oku ‘afio ‘a e ‘Otuá ‘i ‘itāniti, pea ‘oku ‘ikai ‘afio ki he ngaahi me‘á ‘o tatau mo kitautolu.”⁸

Kuo te‘eki ai ke u fe‘iloaki mo ha taha na‘á ne ma‘u ‘a e ontoongoleléi he konga kimui ‘o ‘ene mo‘úi, na‘e ‘ikai faka‘amu pehē ange mai na‘e vave ange. Te nau pehē, “‘Oiauē, ‘a e ngaahi fili hala mo e ngaahi fehalaaki na‘á ku mei hao mei aí.” ‘Oku hoko e ngaahi fekaú ‘a e ‘Eikí ko hotau fakahinohino ki he ngaahi fili lelei ange mo ola fakafiefia angé. ‘Ikai ‘oku tonu ke tau fiefia mo fakafeta‘i kiate Ia ‘i He‘ene fakahā mai ‘a e founga ‘oku lelei angé.

Na‘e ‘aukai mo lotu ‘a Sisitā Kalomo Loseti Kamuania ‘o e Lepāpulika Fakatemokalati ‘o Kongokoó ‘i he‘ene ta‘u

hongofulu tupú, ka ‘oku ngāue he taimí ni ‘i he Misiona Kote tivoia ‘Apitisani Hihifó, ‘i ha ‘aho ‘e tolu, ke ‘ilo e hala na‘e finangalo e ‘Eikí ke ne fouá. Na‘e fakahā kiate ia ‘i ha misi he pō ‘e taha, ha fale ‘e ua, ko ha falelotu mo e taha ‘okú ne ‘ilo he taimí ni ko ha tempipale. Na‘e kamata leva ke fekumi pea ‘ikai fuoloa kuó ne ‘ilo ‘a e falelotu na‘e mamata ki ai ‘i he‘ene misí. Na‘e pehē ‘e he faka‘ilongá, “Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘omí ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.” Na‘e papitaiso ‘a Sisitā Kamuania pea hoko atu ai ‘ene fine‘eikí mo hono ngaahi tuonga‘ane ‘e toko onó. Na‘e pehē ‘e Sisitā Kamuania, “Ko e taimi na‘á ku ma‘u ai ‘a e ontoongoleléi, na‘á ku ongo‘i hangē ha fo‘i manupuna na‘e puke pōpula pea kuo fakatau‘atāina‘i. Na‘e fakafonu hoku lotó ‘aki e fiefia. . . . Na‘á ku ongo‘i fakapapau ‘oku ‘ofa e ‘Otuá ‘iate au.”⁹

‘Oku hanga ‘e hono tauhi ‘o e ngaahi fekaú ‘a e ‘Eikí ‘o ‘ai kitautolu ke faingofua mo kakato ange ‘etau ongo‘i ‘Ene ‘ofá. ‘Oku tataki fakahangatonu atu e hala fāsi‘i mo lausi‘i ‘o e ngaahi fekaú ki he ‘akau ‘o e mo‘úi, mo e ‘akaú mo hono fuá, ‘a ia ‘oku melie taha pea “lelei taha ia ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē,”¹⁰ pea ko ha fakataipe ia ‘o e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘okú ne fakafonu e laumālié ‘aki “ha fu‘u fiefia lahi.”¹¹ Na‘e folofola e Fakamo‘úi:

Ko Sisitā Kalombo Rosette Kamwanya

Ko Siaki mo Jo Anne Rushton

“Kapau ‘oku mou fai ‘eku ngaahi fekaú, te mou nofo ‘i he‘eku ‘ofá; ‘o hangē ko ‘eku fai ‘a e ngaahi fekaú ‘a ‘eku Tamaí, peá u nofo ‘i he‘ene ‘ofá.

“Kuó u lea ‘aki ‘a e ngaahi me‘a ni kiate kimoutolu, koe‘uhí ke ma‘u ma‘u ai pē ‘a e fiefiá ‘iate kimoutolu pea ke kakato ai ho‘omou fiefiá.”¹²

Ko e Fiefia ‘i he Ikuna ‘ia Kalaisí

Na‘a mo ‘etau tuitala ki he tauhi ‘o e ngaahi fekaú, ‘oku kei ‘i ai pē ha ngaahi faingata‘a mo ha ngaahi ‘ahí ‘ahi te nau ala uestia ‘etau fiefiá. Ka ‘i he‘etau fāi-feinga ke ikuna‘i e ngaahi faingata‘a ko ‘ení fakataha mo e tokoni ‘a e Fakamo‘úi, ‘okú ne fakahaofi ai e fiefia ‘oku tau ongo‘i he taimi ní mo ia ‘oku tau ‘amanaki ki aí. Na‘e fakapapau ‘i e Kalaisi ki He‘ene kau ākongá, “Te mou ma‘u ‘a e mamahí ‘i māmani: ka mou [fiefia]; kuó u iku‘i ‘a māmani.”¹³ Ko e tafoki kiate Iá, talangofua kiate Iá, mo e nofoma‘u ‘iate Iá, ‘oku liliu ai ‘a e faingata‘a ko e fiefiá. Te u lave ki ha sipinga ‘e taha.

‘I he 1989, ne lolotonga hoko ai ‘a Siaki Lasitoní ko e palesiteni ‘o e Siteiki ‘Aivini Kalefoniá ‘i he ‘Unaiteti Siteítí. Lolotonga ha mālōlō ‘eve‘eva ‘a e fāmilí ki he matāfanga ‘o Kalefoniá, ne fānifo ‘a Siaki fe‘unga mo hano tafi‘i ia ‘e ha fo‘i peau ki ha fu‘u maka māngalongalo, ‘o fasi ai hono kiá pea lavea lahi mo hono filo silivá. Na‘e pehē ‘e Siaki kimui ange, “Na‘á ku ‘ilo ‘i he taimi pē na‘á ku fa‘aki aí, kuó u mamatea.”¹⁴ Na‘e ‘ikai ke ne toe lava ‘o lea pe mānava ‘iate ia pē.¹⁵

Na‘e tokoni ‘a e fāmilí, ngaahi kau-ngāmeá, mo e kau mēmipa ‘o e siteikí kia Misa Siaki Lasitoní mo hono uaifi ko Soaná, pea ko e taha ‘o ‘enau ngaahi ngāué ko hano fakalei‘i ha konga ‘o honau ‘apí ke lava ‘o ngāue ‘aki ai e sea teketeke ‘o Siakí. Ne hoko ai ‘a Soana ko e tauhi pē ‘o Siaki ‘i he ta‘u ‘e 23 hono hokó. ‘I ha‘ane lave fekaú ‘aki mo e talanoa ‘i he Tohi ‘a Molomoná kau ki he ‘a‘ahi ‘a e ‘Eikí ki Hono kakaí ‘i honau ngaahi mamahí pea fakama‘ama‘a ‘enau ngaahi kavengá,¹⁶ na‘e pehē ai ‘e Sōana, “‘Oku fakafo ma‘u pē kiate au ‘eku ongo‘i ‘i hoku lotó ‘oku ma‘ama‘a pē hono tokanga‘i hoku husepānítí.”¹⁷

Na‘e fakafoki mai ‘e ha liliu ne fai ki he misini mānava ‘a Siakí ‘a ‘ene malava

ke leá, pea ‘i ha ta‘u pē ‘e taha, kuo ui ‘a Siaki ko ha faiako ‘o e Tokāteline ‘o e Oongoongolelé mo ha pēteliale fakasiteiki. ‘I he taimi na‘e ‘alu ai ke foaki ha tāpuaki fakapēteliaiké, na‘e hili ‘e ha ma‘u lakanga fakataula‘eiki ‘e taha e nima ‘o Siaki ‘i he ‘ulu ‘o e tokotaha ‘oku ma‘u hono tāpuakí, mo pukepuke hake hono nimá mo hono umá he lolotonga ‘o e tāpuakí. Na‘e mālōlō ‘a Siaki ‘i he ‘Aho Kilismasi ‘o e 2012, hili ia ha ta‘u ‘e 22 ‘o ‘ene ngāue mateakí.

Na‘e pehē ‘e Siaki ‘i ha ‘initaviu: “E hoko mai e ngaahi palopalemá ki he‘etau mo‘uí kotoa; ko ha konga pē ia ‘o ‘etau ‘i māmaní. Pea ‘oku pehē ‘e ha kakai ‘e ni‘ihí ‘e hanga ‘e he tui fakalotú pe tui ki he ‘Otuá ‘o malu‘i koe mei he ngaahi me‘a ‘oku koví. ‘Oku ‘ikai ke u tui ko e me‘a ia ‘oku mahu‘ingá. Te u pehē ko e me‘a ‘oku mahu‘ingá kapau ‘oku mālohi pehē ‘etau tuí, ko e taimi ‘e hoko ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku koví, ‘a ia kuo pau ke nau hokó, te tau lava ‘o fehangahangai mo ia. . . . Na‘e ‘ikai teitei holo ‘eku tuí, ka ne ‘ikai ‘uhinga ia ke u ta‘e-lo-to mafasia ai. Na‘á ku fakakaukau ko e fuofua taimi ‘eni ‘i he‘eku mo‘uí kuo teke‘i ai au ki he ngata‘anga ‘o ‘eku kātakí, ‘o ‘ikai ha toe potu ke tafoki ki ai, ko ia ne u tafoki ki he ‘Eikí, pea ko e ‘ahó ni ‘oku ou ongo‘i ha fiefia tau‘atáina.”¹⁸

Ko ha kuonga ‘eni ‘o ha ngaahi ‘ohofi ta‘e‘ofa mo fakahangatonu ‘i he mitia fakasōsialé kiate kinautolu ‘oku feinga ke tauhi e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘a e ‘Eikí ‘i he teuteú, fakafiefiá, mo e haohaoa fakasekisualé. ‘Oku meime ko e to‘u tupú mo e kau taautaha ‘i he Kāingalotú, kae pehē ki he kakai fefiné mo si‘i ngaahi fa‘éé, ‘oku nau fuesia e kolosi ko ‘eni ‘o e manukí mo e fakatangá. ‘Oku ‘ikai faingofua ke hao mei he fa‘ahinga ngaohikovia peheé, kae manatu‘i mu‘a e lea ‘a Pitá: “Kapau ‘oku manukia [‘a kimoutolu] koe‘uhí ko e huafa ‘o Kalaisí, ‘oku mou monu‘ia ‘oku nofo kiate kimoutolu ‘a e Laumálie ‘o e ongoongolelé mo e ‘Otuá: ‘a ia ‘oku lau‘ikovi ia ‘e kinautolu, kae ongoongolelei ia ‘iate kimoutolu.”¹⁹

‘I he Ngoue ko ‘Iténí, na‘e ‘i ha tu‘unga ta‘ehalaia ai ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi, “‘o ‘ikai ha fiefia, he na‘e ‘ikai te na ‘ilo‘i ha mamahi.”²⁰ Ka ‘i he‘etau hoko ko ‘eni

ko e kakai ‘oku ha‘isiá, ‘oku tau ma‘u e fiefiá ‘i hono ikuna‘i ‘o e mamahí ‘i ha fa‘ahinga tu‘unga pē, tatau ai pē pe ko e angahala, faingata‘a, vaivai‘anga, pe ha toe me‘a fakatuta ki he fiefiá. Ko e fiefia ‘eni ‘o e ongo‘i e fakalakalaka ‘i he hala ‘o e tu‘unga fakaākongá; ko e fiefia ‘o e “ma‘u ha fakamolemole ‘o e angahalá, mo e ma‘u ha konisénisi tau‘atáiná”²¹ ko e fiefia ia ‘o e ongo‘i ‘oku tupulaki ha laumálie ‘o ha taha mo tupulaki ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Kalaisí.²²

Ko e Fiefia ‘o e Ngāue Hangē ko Kalaisí

‘Oku ma‘u ‘e he Fakamo‘uí ‘a e fiefiá ‘i hono fakahoko ‘a e mo‘ui ta‘e-fa‘amaté mo e mo‘ui ta‘engatá.²³ Na‘e pehē ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni fekau‘aki mo e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí:

“Pea ‘i he me‘a kotoa pē, ko Sisū Kalaisi ‘a hotau sipinga lelei tahá, “a ia ne kātaki ‘a e pekia ‘i he ‘akaú ko e me‘a ‘i he fiefia na‘e tuku ‘i hono ‘aó” [Hepelū 12:2]. Fakakaukau ki ai! Koe‘uhí ke Ne

malava ‘o foua e me‘a fakamamahi taha kuo hoko he māmaní, na‘e nofotaha pē hotau Fakamo‘uí ‘i he fiefiá!

“Ko e hā leva e fiefia na‘e tuku ‘i Hono ‘aó? Ko e mo‘oni na‘e kau ai e fiefia ‘o e fakahaoaoa‘i; mo e fakamālohiā kitautolú; ‘a e fiefia ‘o e totongi hahu‘i ki he angahala ‘a kinautolu kotoa ‘e fakatomalá; ‘a e fiefia ‘o e ‘ai ke ke lava mo u lava ‘o foki ki ‘apí—ma‘a mo taaū—ke nofo mo ‘etau Mātu‘á mo e fāmili fakalangi.”²⁴

Ko e me‘a tatau pē, ko e fiefia “kuo tuku ‘i hotau ‘aó” ko e fiefia ia ‘o e tokoni ki he Fakamo‘uí ‘i He‘ene ngāue ‘o e hahu‘i. ‘I he‘etau hoko ko e hako mo e fānau ‘a ‘Ēpalahamé,²⁵ ‘oku tau kau ai ‘i hono tāpuaki‘i e ngaahi fāmili kotoa ‘o e māmaní “aki e ngaahi tāpuaki ‘o e Oongoongolelé, ‘a ia ko e ngaahi tāpuaki ia ‘o e fakamo‘uí, ‘io ko e mo‘ui ta‘engatá.”²⁶

‘Oku ha‘u ki he‘eku fakakaukaú e ngaahi lea ‘a ‘Alamaá:

“Ko ‘eku fiefiá ‘eni, ke u lava ‘apē ‘o hoko ko ha me‘angāue ‘i he to‘ukupu ‘o e ‘Otuá ke ‘omi ha taha ki he fakatomalá; pea ko ‘eku fiefiá ‘eni.

“Pea vakai, ‘i he‘eku sio ki he tokolahi ‘o hoku kāingá ‘oku loto-fakatomala mo‘oni, pea nau ha‘u ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá, ‘oku toki fonu ai hoku laumālié ‘i he fiefia. . . .

“Ka ‘oku ‘ikai te u fiefia koe‘uhí ko e tu‘umālie ‘eku ngāue pe ‘a‘akú, ka ‘oku kakato ange ‘a ‘eku fiefiá koe‘uhí ko e tu‘umālie ‘a e ngāue ‘a hoku kāingá, ‘ia kuo nau ‘alu atu ki he fonua ko Nifái. . . .

“Ko ‘eni, ‘i he‘eku fakakaukau ki he lavame‘a ‘o e ngāue ‘a e fa‘ahingá ni ko hoku kāingá, ‘oku ‘āvea ‘a hoku laumālié, ‘o hangē nai kuo mavahe ia mei hoku sinó, koe‘uhí ko e fu‘u lahi ‘eku fiefiá.”²⁷

Ko e fua ‘o ‘etau fetokoni‘aki ‘i he Siasi ko ha ngaahi konga ia ‘o e fiefia “kuo tuku ‘i hotau ‘áo.” Na‘a mo e taimi ‘o e lotofo‘í pe loto mafasiá, te tau lava ‘o tokoni ‘i he fa‘a kātaki kapau ‘oku tau tokanga pē ki he fiefia ‘o e fakahoifua ki he ‘Otuá mo hono ‘omi ko ia ha maama, fakafiemālie, mo ha fiefia ki He‘ene fānaú, ko hotau kāingá.

‘I he lolotonga ‘i Haiti ‘a ‘Eletā Tēvita mo Sisitā Sūsana Petinā ‘i he māhina kuo ‘osí ke fakatapui e Temipale Poata Pilinisí, na‘á na talanoa ai mo ha fefine kei talavou ne mālōlō si‘ono husepānítí ‘i ha ngaahi ‘aho si‘i kimu‘a,

‘i ha fakatu‘utāmaki fakamamahi. Na‘a nau fetāngihi fakataha. Ka ‘i he Sāpaté, na‘e fakahoko ‘e he si‘i fefine ‘ofeiná ni hono fatongia ko e taha fakanofonofo ‘i he ngaahi ouau fakatapuí, ‘o malimali ‘i hono talitali ‘o kinautolu kotoa ne hū ki he temipalé.

‘Oku ou tui ‘oku ma‘u ‘a e fiefia ‘a e kau mā‘oni‘oni ‘i he ‘ilo ‘e taukapo‘i kinautolu ‘e he Fakamo‘uí²⁸ “pea koloto ke fa‘a ‘ilo‘i ‘e ha taha ‘a e fiefia [‘a ia te ne] fakafonu ‘aki hotau laumālié ‘i he‘etau [fanongo] ki hono hūfekina kitautolu ‘e [Sisū] ki he Tamaá.”²⁹ ‘Oku ou fakamo‘oni fakataha mo Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e fiefiá ko ha me‘a‘ofa ia ki he Kau Mā‘oni‘oni fai-velenga “kuo nau kātekina ‘a e ngaahi kolosi ‘o e māmaní pea ‘ikai te nau mā ai”³⁰ pea ‘oku nau feinga fakamātoato ke mo‘ui angatonu, hangē ko hono ako‘i ‘e Sisū Kalaisi.³¹ ‘Ofa ke kakato ho‘omou fiefiá, ‘oku ou fai ‘eni ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Inosi 1:3.
2. Vakai, Russell M. Nelson, “Fiefiá mo e Mo‘ui Fakalaumālié,” *Liahona*, Nōvema 2016, 81–84.
3. Russell M. Nelson, “Fiefiá mo e Mo‘ui Fakalaumālié,” 82.
4. Vakai, Bible Dictionary, “Saint.”
5. Malakai 3:14–15.
6. Malakai 3:17–18.
7. Na‘e folofola e Fakamo‘uí, kapau ‘oku ‘ikai langa ha siasi (pe ko ha mo‘ui) “‘i he‘eku ongoongoleleí, ka kuo langa ia ‘i he ngaahi ngāue ‘a e tangatá, pe ko e ngaahi ngāue ‘a e tēvoló, ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kinoutolu ‘oku nau ma‘u ‘a e fiefia ‘i he‘enau ngaahi ngāue ‘i ha taimi si‘i, pea ‘e faifai pē pea ‘e hokosia ‘a e ngata‘angá, pea ‘e tā hifo ‘a kinautolu ‘o laku ki he afi, ‘a ia ‘oku ‘ikai fa‘a foki mei ai” (3 Nifai 27:11).
8. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 475.
9. Fetohi‘aki fakataautaha.
10. 1 Nifai 11:22; vakai foki, 1 Nifai 8:11.
11. 1 Nifai 8:12.
12. Sione 15:10–11; na‘e tānaki atu hono fakamamafa‘i.
13. Sione 16:33.
14. Jack Rushton, “Faith in Adversity: Jack Rushton and the Power of Faith,” SmallandSimpleTV, Sept. 2, 2009, YouTube.com.
15. Vakai, Allison M. Hawes, “It’s Good to Be Alive,” *Ensign*, Apr. 1994, 42.
16. Vakai, Mōsaea 24:14.
17. Jo Anne Rushton, ‘i he Hawes, “It’s Good to Be Alive,” 43.
18. Jack Rushton, “Faith in Adversity: Jack Rushton and the Power of Faith,”
19. 1 Pita 4:14. Manatu‘i foki e ngaahi talā‘ofa ‘oku hā ‘i he 2 Nifai 9:18 mo e 3 Nifai 12:12.
20. 2 Nifai 2:23; vakai foki, Mōsese 5:10–11.
21. Mōsaea 4:3.
22. ‘Oku tau manatu‘i e lea ‘a Sēmisi na‘á ne ue‘i ‘a Siosefa Sāmita ke ne “kole ki he ‘Otuá” (Sēmisi 1:5). ‘Oku ‘ikai fu‘u ‘iloa fefé ‘a e ngaahi veesi ki mu‘á: “E hoku kāinga, lau ia kotoa ko e fiefia, ‘i ho‘omou tō ki he ngaahi faingata‘a lahí; “O ‘ilo, ko hono ‘ahi‘ahi‘i ‘o ho‘omou tuí ‘okú ne fakatupu ‘a e kātakí.
23. Vakai, Mōsese 1:39.
24. Russell M. Nelson, “Fiefiá mo e Mo‘ui Fakalaumālié,” 82–83; na‘e fakamamafa‘i ‘i he tatau tototonú.
25. “Pea kapau ‘oku ‘a Kalaisi ‘a kinoutolu, pea ta ko e hako ‘o ‘Épalahame ‘a kinoutolu, pea ko e fānau hoko ‘o tatau mo e tala‘ofa” (Kalētia 3:29 vakai foki, Sēnesi 22:18; 26:4; 28:14; Ngāue 3:25; 1 Nifai 15:18; 22:9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 124:58).
26. ‘Épalahame 2:11.
27. ‘Alamā 29:9–10, 14, 16. Ka neongo ia, ‘oku folofola mai e ‘Eikí kiate kitautolu, “Kapau ‘e lahi ‘a ho‘omo fiefiá mo e fo‘i toko taha [‘okú] mo ‘omi kiate au ki he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaá, hono ‘ikai ke lahi ho‘omo fiefiá, ‘o kapau te mo ‘omi ‘a e ngaahi laumālié tokolahi kiate aui” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:16). Na‘e tala‘ofa ki he toko Tolu‘i Nifái ha fiefia kakato koe‘uhí he na‘a nau fie ‘omi ha ngaahi laumālié kia Kalaisi “lolotonga ‘oku kei tu‘u ‘a e māmaní” (3 Nifai 28:9; vakai foki, 3 Nifai 28:10).
28. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:3–5.
29. 3 Nifai 17:17.
30. 2 Nifai 9:18.
31. Russell M. Nelson, “Fiefiá mo e Mo‘ui Fakalaumālié,” 84.

FAI 'E MICHELLE CRAIG
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Kau Finemuí

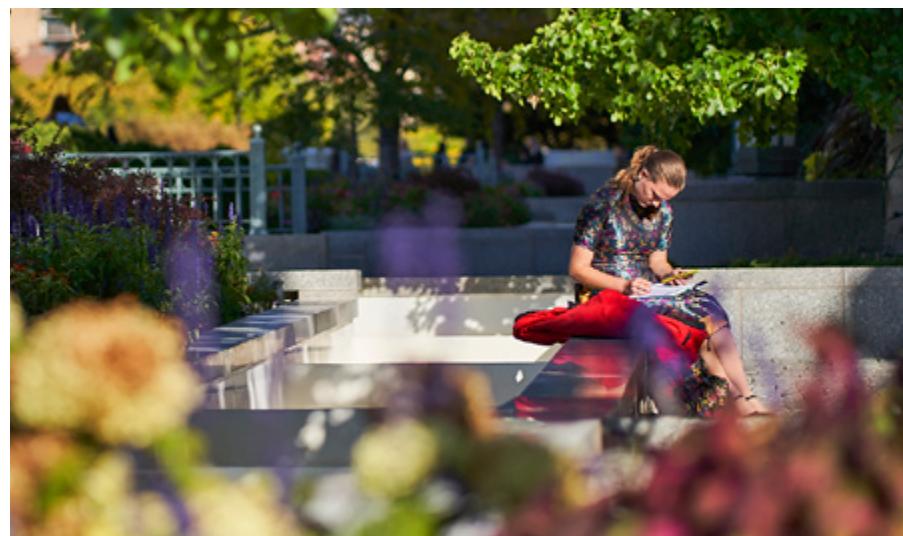
Ivi Fakalaumālié

*'I ho'o hoko ko ha ākonga faivelenga 'a Sīsū
Kalaisí, te ke lava ai 'o ma'u ha ue'i mo ha fakahā
fakafo'ituitui 'o fakatatau mo 'Ene ngaahi fekau
'oku fakapatonu kiate koé.*

'I he'eku mavahe mei ha kemi 'a e Kau Finemuí he fa'ahita'u māfana ko 'ení, na'e mono mai 'e ha ki'i finemui faka'ofo'ofa ha ki'i tohi. Na'a ne fehu'i ai, "Te u lava fēfē 'o tala 'a e taimi 'oku feinga ai 'a e 'Otuá ke tala mai ha me'a?" "Oku ou sai'ia 'i he'ene fehu'i. 'Oku faka'ānaua hotau laumālié ki ha fetu'utaki mo hotau 'api fakalangí. 'Oku tau loto ke ongo'i 'oku fie ma'u kitautolu mo tau 'aonga. Ka 'oku tau faifeinga he taimi 'e ni'ihi ke fakafaikehehe'i 'etau

ngaahi fakakaukaú mei he ngaahi ongo vanavanaiki 'o e Laumālié. Kuo ako'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'a mo onopooni kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku "fakaafe'i mo ue'i ke failelei, 'oku ha'u ia meia Kalaisí."¹

Kuo fai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ha fakaafe faingofua mo mālohi: "'E hoku kāinga 'ofeina, 'oku ou kole atu kiate kimoutolu ke mou fakatupulaki homou *ivi fakalaumālié* ke ma'u fakahaá. . . . Fili ke ke fai e ngāue

fakalaumālie 'oku fie ma'u ke ke fiefia ai 'i he me'afaoaki 'o e Laumālié Mā'oní'oní mo ke toutou ongo'i mahino ange ai e le'o 'o e Laumālié."²

Ko 'eku faka'amu he pongipongi ní ke lea atu mei hoku lotó fekau'aki mo ha founiga 'e fā ke fakatupulaki ai ho ivi fakalaumālie ke ma'u fakahaá.

1. Loto Mo'oní ke Fokotu'u ha Taimi mo ha Feitu'u ke Fanongo ai ki he Le'o 'o e 'Otuá

'I ho'o faka'aonga'i ho'o tau'atāina ke filí ke tukupau ai ha taimi 'i he 'aho kotoa ke ke 'unu ofi ange ai ki he le'o 'o e 'Otuá, tautaufito 'i he Tohi 'a Molomoná, 'e faka'au ke mahino ange mo ke maheni ange ai mo Hono le'o.

'I he tafa'aki 'e tahá, 'e lava 'e he ngaahi fakatuta mo e vālau 'okú ne fakafonu 'a e māmaní mo hotau ngaahi 'apí pea mo 'etau mo'uí 'o 'ai ke faingata'a ange ai 'etau ongo'i Hono le'o. 'E lava 'e he ngaahi fakatuta ko 'ení 'o fakafemo'uekina'i hotau 'atamaí mo e lotó 'o 'ikai ke tau tuku ai ha potu mo'o e ngaahi ue'i vanavanaiki 'a e Laumālié Mā'oní'oní.

Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'oku fa'a fakahā ma'u pē 'e he 'Otuá Ia "'i he lilo ki ha ni'ihi fakafo'ituitui, 'i honau ngaahi lokí; 'i he toafá pe ngaahi ngoue'angá, pea 'oku meime ki 'ikai ha longoa'a pe moveuveu."³

'Oku fie fakamāvahevahé'i kitautolu 'e Sētane mei he le'o 'o e 'Otuá 'aki 'ene ta'ofi kitautolu mei he ngaahi potu lōngonoa ko iá. Kapau 'oku folofola e 'Otuá 'i ha kihí'i le'o si'i, ta 'oku fie ma'u ke tau 'unu ke ofi ke ongo'i Ia. Fakakaukaú angé pe ko e hā 'e hoko kapau 'oku tau loto 'aki ke fetu'utaki ma'u pē mo e langí 'o hangē ko 'etau fetu'utaki ma'u pē mo e Wi-Fi! Fili ha taimi mo ha feitu'u peá ke fanongo ai ki he le'o 'o e 'Otuá he 'aho kotoa pē. Pea fai pau 'i hono tauhi e taimi ko 'ení, he 'oku fakafalala ha me'a lahi ki ai!

2. Ngāue 'o 'Ikai Toloi

'I ho'o ma'u e ngaahi ue'i mo ngāue 'i he loto mo'oní, 'e lava leva ke me'angāue 'aki koe 'e he 'Eikí. Ko e lahi ange ho'o ngāue, ko e lahi ange ia ho'o maheni mo e le'o 'o e Laumālié. 'E lahi ange ho'o

fakatokanga'i e fakahinohino 'a e 'Otuá pea 'oku "finangalo ke . . . fakahā 'Ene fakakaukauú mo e finangaló."⁴ Kapau te ke fakatoloi, 'e ala ngalo 'iate koe 'a e ue'i pe mole e faingamālie ke tokoni'i ai ha taha ma'a e 'Otuá.

3. Ma'u Ho'o Fekaú mei he 'Eikí

Ko e lotu 'oku ngali vēkeveke 'a e Tamai Hēvaní ke talí, ko 'etau tautapa ko ia ke tataki kitautolu ki ha taha 'okú ne fie ma'u 'etau tokoní. Kuo 'osi ako'i kitautolu 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi ke tau fekumi ki he fakahaá 'aki ha'atau fehu'i ki he 'Otuá pe ko hai te tau lava 'o tokoni'i Ma'aná. "Kapau te ke fai 'a e ngaahi fehu'i hangē ko iá, 'e hā'ele mai 'a e Laumālie Ma'oni'oní pea te ke ongo'i ai 'oku ue'i koe ki ha ngaahi me'a te ke lava 'o fai ma'a ha kakai kehe. Ko e taimi 'okú ke 'alu ai 'o fai e ngaahi me'a ko iá, 'okú ke 'i he ngāue ai 'a e 'Eikí, pea ko e taimi 'okú ke 'i he ngāue ai 'a e 'Eikí, 'okú ke taau ai ki he me'afoaki 'o e Laumālie Ma'oni'oní."⁵

Te ke lava 'o lotu 'o kole ki he 'Eikí ha ngāue. 'I ho'o fai iá, te Ne lava leva 'o faka'aonga'i ho'o ngaahi taukei angamahení ke fakahoko 'Ene ngāue ma'ongo'ongá.

Na'e hikifonua 'eku kui tangata ko Filitisi Halema Lanikulení, mei Sueteni 'i hono ta'u 19. Na'e tū'uta toko taha mai ki 'Amelika, mo ha katoleta pea ta'u pē 'e ono 'ene akó. Na'e 'ikai lava 'o lea faka-Pilitānia, ka na'e fononga mai ki 'Olikoni 'o ngāue ai ko ha taha tā 'akau papa, pea kau ai kimui ange ki he Siasí mo 'eku kui fefiné pea mo 'eku fa'eé. Na'e 'ikai ke ne teitei pule'i ha uooti, ka 'i he'ene hoko ko ha faiako faka'api faivelengá, na'a ne 'omi ha ngaahi famili kehekehe 'e 50 tupu ke mālohi 'i he Siasí. Na'e founiga fefé 'ene fakahoko iá?

Hili e mālōlō 'eku Kui Tangatá, na'a ku vakai'i ha puha 'o 'ene 'ū me'a fakapepá 'o ma'u ai ha tohi na'e fai 'e ha tangata kuo 'osi foki mai ki he siasí koe'uhí ko e 'ofa 'eku Kui Tangatá. Na'e pehē 'e he tohí, "'Oku ou tui ko e fakapulipuli 'a Misa Filitisí, ko 'ene femo'uekina ma'u pē 'i ha ngāue 'a e Tamai Hēvaní."

Ko e tohí meia Misa Ueini Simonisi. Na'e 'a'ahi ki ai 'eku Kui Tangatá pea maheni ai mo e mēmipa kotoa 'o e famili. Ne faifai pea talaange 'e he'eku Kui Tangatá na'e fie ma'u kinautolu, peá ne fakaafe'i kinautolu ki he lotú. Ka 'i he Sāpate ko iá, ne 'ā hake 'a Misa Simonisi mo ha palopalema—kuo te'eki

ke ne faka'osi e 'ato hono falé pea na'e 'amanaki 'oha 'a e uike ko iá. Na'a ne fakakaukau ke 'alu ki he lotú, lulululu mo 'eku Kui Tangatá, pea foki leva ki 'api ke faka'osi e 'ató. 'E lava ke nofo pē hono famili he houalotu sākalamēnítí kae foki ia.

Na'e ngāue lelei pē 'ene palaní kae 'oua kuó ne ongo'i 'i he'ene 'i he funga falé, ha taha 'oku kaka hake he tu'ungá. Fakatatau mo 'ene fakamatatalá: "'I he'eku vakai haké, . . . kuo 'i 'olunga he tu'ungá 'a Misa Filitisi. Na'e malimali mai pē. Na'a ku 'uluaki mā mo ongo'i hangē ha ki'i leka kuo ma'u 'ene hola he akó. Peá u . . . ongo'i 'ita. [Ka na'e vete pē 'e Misa Filitisí] e kote hono sutí 'o tautau 'i he tu'ungá. 'I he'ene pelu hake e nima hono sote hiná, na'a ne tafoki 'o pehē mai, 'Misa Simonisi, 'oku 'i ai ha'o hāmala 'e taha? Pau pē 'oku fu'u mahu'inga e ngāué ni ka ne 'ikai he 'ikai ke ke li'aki ho famili, pea kapau 'oku fu'u mahu'inga pehē, 'oku ou fie tokoni atu. 'I he'eku vakai ki hono fofongá, ko e me'a pē na'a ku fakatokanga'i ko e anga'ofa mo e 'ofa faka-Kalaisi. Na'e mole atu 'eku 'itá. . . . Na'a ku tuku 'eku me'angāué he Sāpate ko iá pea muimui hifo 'i hoku kaume'a lelei hé tu'ungá 'o foki ki he falelotú."

Na'e ma'u 'e he'eku Kui Tangatá 'ene fekaú mei he 'Eikí, pea na'a ne 'ilo kuo pau ke ne kumi 'a e sipi heé. Hangē ko e kau tangata 'e toko fā na'a nau fata honau kaume'a ki he funga 'ató 'o tukutukuhifo ke fakamo'ui 'e Sisū Kalaisí,⁶ na'e pehē foki hono 'ave 'eku Kui Tangatá 'e he'ene ngāué ki he funga falé. 'Oku tuku mai 'e he 'Eikí ha fakahā kiate kinautolu 'oku feinga ke tokoni ki he ni'ihi kehē.

4. Tui mo Falala

Na'a ku lau kumuí ni 'i he folofolá fekau'aki mo ha faisekau ma'ongo'onga 'e taha na'e ma'u 'ene fekaú mei he 'Eikí. Na'e ako'i 'e 'Elone 'a e tu'i 'o e kau Leimaná, 'a ia na'e fifili pe ko e hā na'e 'ikai ha'u ai e tokoua 'o 'Elone ko 'Āmoní ke ako'i iá. "Pea na'e pehē 'e 'Elone ki he tu'i: Vakai, kuo ui ia 'e he Laumālie 'o e 'Eikí ki ha *feitu'u kehe*.⁷

Na'e folofola 'a e Laumālié ki hoku lotó 'o pehē: 'oku tau takitaha mo'ona

ha misiona ke fakahoko, pea ‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘e ui kitautolu ‘e he Laumālié ki ha “feitu‘u kehe.” ‘Oku lahi e ngaahi founa ke langa ai ‘e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he‘etau hoko ko e kau ākonga fakahoko fuakava mo tauhi fuakava ‘a Sisū Kalaisí. ‘I ho‘o hoko ko ‘Ene ākonga faivelengá, te ke lava ‘o ma‘u ha tataki fakafo‘ituitui mo ha fakahā ‘oku fenāpasi mo ‘Ene ngaahi fekau ‘oku fakapatonu kiate koé. ‘Oku ‘i ai hamou ngaahi misiona mo e tufakanga makehe ke fai ‘i he mo‘u pea ‘e ‘oatu ha fakahinohino makehe ke mou fakahoko ai kinautolu.

Na‘e ‘i ai ha tahi ke kolosi ai ‘a Nifai, tokoua ‘o Sēletí, pea na‘a mo Mōsese—pea na‘e kehekehe pē ‘enau takitaha fakahoko iá. Na‘e ngaohi ‘e Nifai e “ngaahi ‘akaú ‘i ha founa fakatufunga faka‘ofo‘ofa.”⁸ Na‘e fo‘u ‘e he tokoua ‘o Sēletí ha ngaahi vaka lafalafa na‘e “malu ‘o hangē ko ha ngaahi ipú.”⁹ Na‘e “alū pē [‘a Mōsese] ‘i he mōmoá ‘i loto tahi.”¹⁰

Na‘á na takitaha ma‘u ha fakahinohino fakafo‘ituitui, fakapatonu kiate kinaua, pea na‘á na takitaha ma‘u ha loto-falala peá na ngāue. ‘Oku ‘afio‘i ‘e he ‘Otuá kinautolu ‘oku talangofuá pea ‘i he fakalea ‘e Nifai, te Ne “teuteu ha [founa] ke [tau] lava ai ‘o fai ‘a e me‘a kuó ne fekaú.”¹¹ Fakatokanga‘i ‘oku pehē ‘e Nifai, “ha hala”—kae ‘ikai ko e “a e hala.”

‘Oku ‘i ai nai ha taimi ‘oku ‘ikai ke tau fakahoko pe tukunoa‘i ai e ngaahi fekau fakafo‘ituitui mei he ‘Eikí koe‘uhí kuó Ne teuteu “ha founa” ‘oku kehe ia mei he me‘a ‘oku tau fakakaukau ki aí?

Na‘e tataki ‘eku kui tangatá ki ha potu ne ‘ikai angamaheni ki ai—‘i ha suti, ‘i he funga falé, ‘i ha ‘aho Sāpate. Falala ki he ‘Otuá ke Ne tataki koe, ‘o a‘u pē ki he taimi ‘oku hā kehe ai e founa ko iá mei ho‘o ‘amanaká pe mei he ni‘ihi kehé.

Ko e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku nau fōtunga mo anga kehekehe, ka “‘oku tau tatau kotoa ki he ‘Otuá”—‘a e “‘uli‘uli mo e hinehina, pōpula mo e tau‘atāina, tangata mo e fefine,” koloa‘ia mo e masiva, talavou mo e motu‘a, mēmipa fuoloa mo e toki ului mai.¹² ‘Oku fakaafe‘i koe ki he tēpile ‘a e ‘Eikí, tatau

ai pē pe ko hai koe, pe ko e hā e me‘a ‘okú ke fekuki mo iá.¹³

‘I he taimi ‘oku hoko ai hono fakahoko e finangalo ‘o e Tamaí ko e sipinga ‘o ho‘o mo‘ui faka‘ahó, ko e mo‘oni, ‘e tataki ai koe ke ke liliu mo fakatomala.

‘Oku langa e polokalama fo‘ou ‘a e Siasí ki he fānaú mo e to‘u tupú ‘i he tu‘unga ‘o e feinga ke fekumi ki ha fakahaá, ‘ilo e me‘a ‘oku finangalo e ‘Eikí ke tau faí, pea mo ngāue‘i e fakahinohino ko iá. Te tau lava takitaha, neongo pe ko e hā hotau ta‘ú pe tūkungá, ‘o feinga ke kumi, ma‘u, pea mo ngāue. ‘I ho‘o muimui he sipinga ta‘engata ko ‘eni kuo fokotu‘u ki hotau kuongá, te ke ‘unu ‘o ofi ange ai kia Sisū Kalaisí—ki He‘ene ‘ofá, māmá, fakahinohinó, melinó, pea mo Hono mālohi faifakamo‘ui mo fakatau‘atāiná. Pea te ke fakatupulaki ai ho ivi fakalaumālie ke hoko ko ha me‘angāue faka‘aho ‘i Hono to‘ukupú ‘i hono fakahoko ‘Ene

ngāue ma‘ongo‘ongá. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, ‘i he Face to Face with Elder and Sister Bednar (fakamafola lea fakamāmanilahi ‘a e to‘u tupú, Mē 12, 2015), facetoface.ChurchofJesusChrist.org; vakai foki, Molonai 7:16.
2. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He‘etau Mo‘uí,” *Liahona*, Mē 2018, 96; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
3. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 121.
4. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasí, Fakahā ki He‘etau Mo‘uí,” 94.
5. Henry B. Eyring, ‘i he “President Eyring 1990s,” *Deseret News*, Apr. 2, 2009, deseretnews.com.
6. Vakai, Ma‘ake 2:1–12.
7. ‘Alamā 22:4; na‘e tānaki atu hono fakamamafa‘i.
8. 1 Nifai 18:1.
9. Vakai, ‘Eta 6:5–8.
10. ‘Ekesōtosi 14:29.
11. 1 Nifai 3:7.
12. 2 Nifai 26:33.
13. Vakai, Quentin L. Cook, “Ko e Me‘a Faka‘aho ‘Oku Ta‘engatá,” *Liahona*, Nōvema 2017, 51.

FAI 'E 'ELETĀ DALE G. RENLUND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tukupā Ta‘eue‘ia kia Sisū Kalaisi

*'Oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Otuá ke si'aki
'aupito hotau anga motu'á ka tau kamata ha
mo'ui fo'ou 'ia Kalaisi.*

Na‘á ku ma‘u e faingamālie ‘i ‘Epe-leli kuo ‘osí ke fakatapui e Temipale Kinisasa Lepapulika Fakatemokalati ‘o Kongokoó.¹ He ‘ikai lava ‘o fakamatala‘i ‘i ha lea e fiefia na‘á ku ma‘u mo si‘i kakai Kongokō faivelengá, he mamata ki hono fakatapui ha temipale ‘i honau fonuá.

‘Oku mamata ‘a kinautolu ‘oku hū ki he Temipale Kinisasá ‘i ha tā valivali mo‘oni ‘oku ui ko e Vaitō ‘o Kongokoó.² ‘Okú ne fakamanatu makehe ki he kakai ‘oku hū he temipalé ‘a e tukupā ta‘e-ue‘ia ‘oku fie ma‘u ke nau nofoma‘u ai ‘ia Sisū Kalaisi pea muimui ‘i he hala fuakava ‘o e palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. ‘Oku taki ‘e he vaitō ‘i he tāvalivalí ‘a e tokangá ki ha me‘a ne angamaheni ‘aki ‘i he ta‘u ‘e teau tupu kuo hilí

Ko e Temipale Kinshasa Democratic Republic of the Congo

‘i he lotolotonga ‘o e kau ului ki he lotu Faka-Kalisitiané ‘i Kongokoó.

Na‘á nau lotu kimu‘a pea nau uluí ki ha ngaahi me‘a mate ‘o tui ‘oku ma‘u ‘e he ngaahi me‘á ni ha ngaahi mālohi faka-tēvolo.³ Hili ‘enau uluí, ne fakahoko ‘e ha tokolahia ha fononga fakapilikimi ki ha taha ‘o e ngaahi vaitō ta‘efālaua he Vaitafe Kongokoó, hangē ko e ngaahi Vaitō Songó.⁴ Na‘e laku ‘e he kau ului ko ‘ení ‘enau ‘ū me‘a faka-‘otuamaté ki he vaitoó, ko ha faka‘ilonga ki he ‘Otuá mo e toengá kuo nau li‘aki ‘enau ngaahi talatupu‘a motu‘á

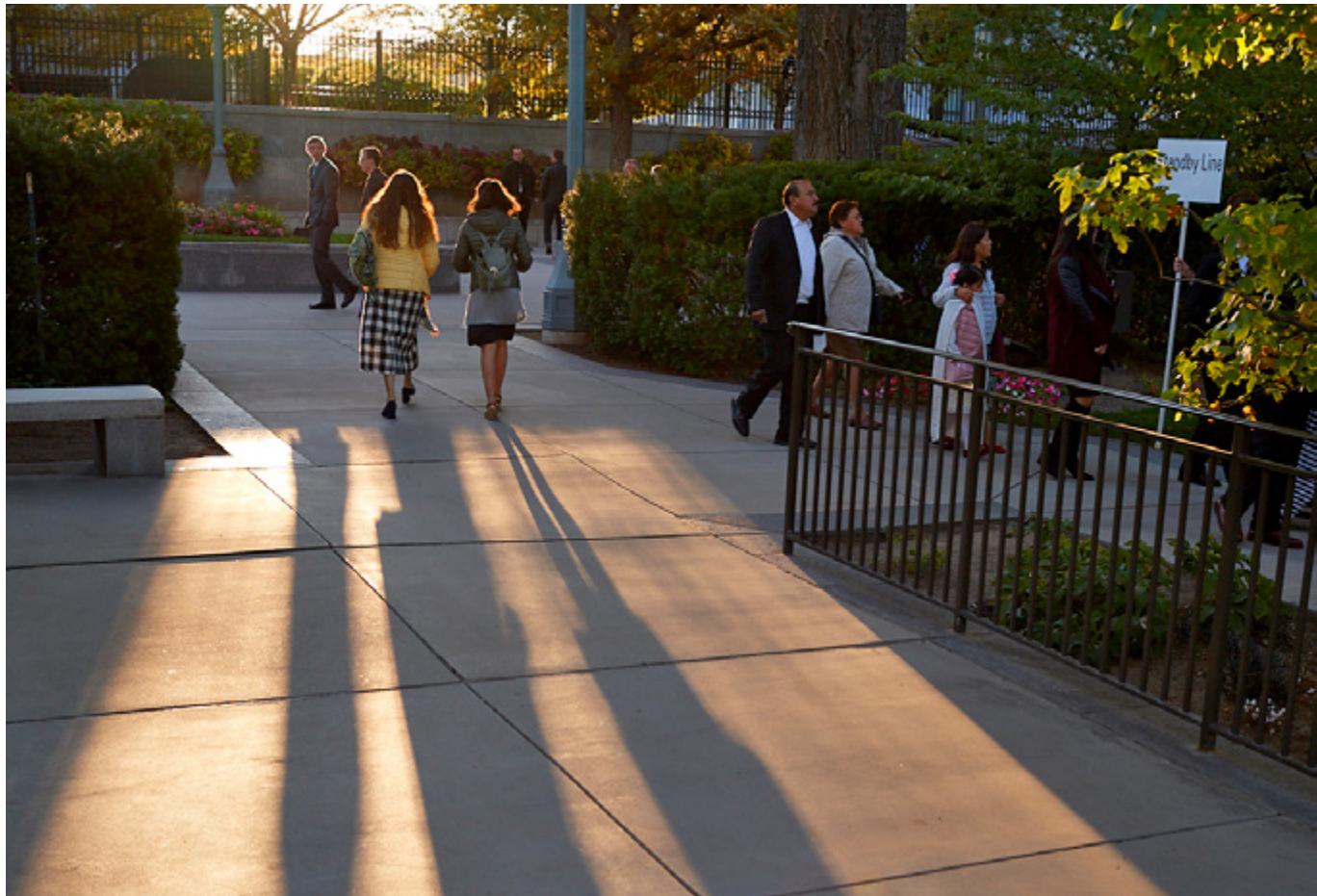
Ko e Vaitō ‘i Congo, faitaa‘i ‘e David Meikle

kae tali ‘enau tui fo‘ou kia Sisū Kalaisi. Na‘e ‘ikai ke laku ‘enau ‘ū me‘á ki ha matavai nonga mo mamahá, ka na‘a nau laku kinautolu ki he tō‘anga ‘o ha fu‘u vaitō lahi, ‘a ia ‘e ‘ikai toe lava ‘o ma‘u ai kinautolu. Ko e tō‘ongá ni ko ha faka-‘ilonga ia ‘o e kamata‘anga ‘o ha tukupā fo‘ou kae ta‘e-ue‘ia kia Sisū Kalaisi.

Na‘e fai ‘e ha kakai ‘i he ngaahi potu mo ha ngaahi kuonga kehe ‘enau tukupā kia Sisū Kalaisi ‘i ha ngaahi founiga tatau.⁵ Ko e kakai ko ia ‘i he Tohi ‘a Molomoná ne ‘iloa ko e kau ‘Anitai-Nifai-Lihái, ne nau “tuku hifo ‘a e ngaahi mahafutau ‘a ia na‘a nau angatu‘u ‘aki,” ‘o “tanu ia ‘o loloto ‘i he kelekelé” ko “ha fakamo‘oni ki he ‘Otuá . . . ‘e ‘ikai ai pē ke nau toe ngāue ‘aki [‘enau] mahafu taú.”⁶ I he‘enau fai iá, ne nau palōmesi ai ke muimui ki he ngaahi akonaki ‘a e ‘Otuá ‘o ‘ikai toe holomui mei he‘enau tukupaá. Ko e ngāué ni ko e kamata‘anga ia ‘o e “ului ki he ‘Eikí” pea ‘ikai ke to e hē.⁷

‘Oku ‘uhinga ‘a e “ului ki he ‘Eikí” ko e liliu mei ha fa‘ahinga ‘ulungaanga, ne fakatupu ‘e ha fa‘ahinga tui motu‘a, ‘o hiki ki ha tu‘unga fo‘ou ‘o maka-tu‘unga ‘i he tui ki he palani ‘a e Tamai Hēvaní pea mo Sisū Kalaisi mo ‘Ene Fakaleléi. ‘Oku mahulu atu e liliu ko ‘ení ‘i hano tali fakapoto pē ‘o e ngaahi akonaki ‘o e ongoongoleléi. ‘Okú ne o‘i hotau tu‘ungá, liliu ‘etau mahino ki he ‘uhinga ‘o e mo‘uí, pea tataki atu ki ha anganofo ta‘e toe liliu ki he ‘Otuá. ‘Oku fie ma‘u e ngaahi holi fakafo‘ituitui ‘oku fehangahangai mo iá ke fakama‘u ki he Fakamo‘úi pea ke muimui ‘i he hala ‘o e fuakavá pea mo fetongi ‘aki ha loto fakapapau ke mo‘ulaloa ki he finangalo ‘o e Tamai Hēvaní.

‘Oku kamata e ului ki he ‘Eikí ‘aki ha tukupā ta‘e-ue‘ia ki he ‘Otuá, ‘o iku ki hano ‘ai e tukupā ko iá ke hoko ko ha konga ‘o kitautolu. Ko hono fakatōkakano ‘o e fa‘ahinga tukupā peheé ko ha ngāue ia ‘i he mo‘uí kotoa, pea ‘oku fie ma‘u ki ai ho‘o kātakí mo e fakatomala ta‘etukú. ‘E faifai pea hoko e tukupā ko ‘ení ko e konga ‘o kitautolu, ‘o fakatōkakano ‘i hotau lotó pea ‘i he‘etau mo‘uí. Kae hangē ko e ‘ikai toe ngalo ‘iate kitautolu hotau hingoá neongo pe ko e hā ‘oku tau

fakakaukau‘í, he ‘ikai toe ngalo ha tuku-pā kuo tongia ‘i hotau lotó.⁸

‘Oku fakaafe‘í kitautolu ‘e he ‘Otuá ke tau si‘aki kakato ke mama‘o ‘etau ngaahi founiga motu‘á kae kamata ha mo‘ui fo‘ou ‘ia Kalaisí. ‘Oku hoko ‘eni ‘i he‘etau fakatupulaki e tui ki he Fakamo‘úi, ‘a ia ‘oku kamata ‘aki e fanongo ki he fakamo‘oni ‘a kinautolu ‘oku tuí.⁹ Hili iá, ‘oku toe fakaloloto ‘a e tuí ‘i he‘etau ngāue ‘i ha ngaahi founiga ‘okú ne fokotu‘u ma‘u kitautolu ‘iate Ia.¹⁰

Na‘e mei lelei kapau ne tau lava ‘o fakamafola e tui ‘oku tupulákí ‘o hangē ko ia ‘oku tau fai ‘i he to‘umahakí pe fofonú mo e taé. Ka pehē, ‘e mei lava pē ‘e ha ki‘i ‘mafatura fakalaumálie‘ ‘o fakatupu e tuí ‘i ha ni‘ihī kehe. Ka ‘oku ‘ikai ke pehē. Ko e founiga pē taha ‘oku tupulaki ai e tuí ke ngāue ai ha taha ‘i he tui. ‘Oku fa‘a hoko e ngaahi ngāué ni ‘i hano fakahoko ha fakaafe ‘e ha ni‘ihī kehe, ka he ‘ikai ke tau lava ‘o “faka-tupulaki” ha tui ‘a ha taha pe fakafalala pē ki he ni‘ihī kehē ke fakamālohaia ‘etau

tuí. Ke tupulaki ‘etau tuí, kuo pau ke tau fili ha ngaahi ngāue ‘okú ne langaki e tuí, hangē ko e lotú, ako folofolá, ma‘u ‘o e sākalamēnítí, tauhi ‘o e ngaahi fekaú, mo hono tokoni‘i ‘o e nī‘ihī kehē.

‘I he tupulaki ‘a ‘etau tui kia Sisū Kalaisí, ‘oku fakaafe‘í leva kitautolu ‘e he ‘Otuá ke fai ha ngaahi palōmesi mo Ia. Ko e ngaahi fuakava ko ‘ení, ‘a ia ‘oku toe ‘iloa ko e ngaahi palōmesí, ko hono fakahaa‘í ia ‘o ‘etau uluí. ‘Oku fokotu‘u foki ‘e he ngaahi fuakavá ha fakava‘e pau ki he fakalakalaka faka-laumālié. ‘I he‘etau fili ke papitaisó, ‘oku tau kamata leva ke to‘o kiate kitautolu ‘a e huafa ‘o Sisū Kalaisí¹¹ pea fili ke ‘ilo‘i ‘oku tau kau fakataha mo Ia. ‘Oku tau tukupā ai ke hoko ‘o hangē ko Iá pea fakatupulaki ‘a Hono ngaahi ‘ulungaangá.

‘Oku fokotu‘u ma‘u kitautolu ‘e he ngaahi fuakavá ki he Fakamo‘úi pea mo tokoni ke tau muimui ‘i he hala ‘oku fakatau ki hotau ‘api fakalangí. ‘Oku tokoni‘i kitautolu ‘e he mālohi

‘o e ngaahi fuakavá ke tauhi ha liliu lahi ‘o e lotó, fakaloloto ‘etau ului ki he ‘Eikí, pea ma‘u kakato ange e ‘imisi ‘o Kalaisí ‘i hotau fofongá.¹² Ka ‘oku ‘ikai lava ‘e he fakalotolotouá ‘o fakapapau‘i mai ha fa‘ahinga me‘a kiate kitautolu.¹³ ‘E lava ke ‘ahi‘ahi‘í kitautolu ke tau kumi ‘uhinga, laku ‘etau ngaahi founiga motu‘á ‘i he vai maluú, pe tanu ‘etau ‘ū me‘atau ‘o e angatu‘ú kae kei ‘asi hake pē honau kaú. He ‘ikai lava ‘e he loto veiveiuia ki he‘etau ngaahi fuakavá ‘o fakaava e matapā ki he mālohi faka-mā‘oni‘oni ‘a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí.

‘Oku ‘ikai totonu ke makatu‘unga ‘etau tukupā ke tauhi ‘etau ngaahi fuakavá pe tōkehekehe ia ‘o fakatatau mo e ngaahi tu‘unga feliliuaki ‘i he‘etau mo‘úi. ‘Oku totonu ke tatau ‘etau faipau ki he ‘Otuá mo e Vaitafe Kongokō tu‘u ‘ali‘aliaki ‘oku tafe ofi ki he Temipale Kinisasá. ‘Oku ‘ikai tatau ‘a e vaitafé ni mo e lahi taha ‘o e ngaahi vaitafe ‘i he māmaní, he ‘oku tafe ma‘u pē ia ‘i he

ta'ú kakato,¹⁴ 'o hua'i atu ha kālani vai 'e meimeī 11 miliona 'i he sekoni, ki he Tahi 'Atalanitikí.

Na'e fakaafe'i 'e he Fakamo'u 'Ene kau ākongá ke nau falala'anga pea tu'u 'ali'aliaki peheni. Na'a Ne folofola, "Ko ia, tuku ke fakapapau'i eni 'i homou ngaahi lotó, te mou fai 'a e ngaahi me'a 'oku ou ako'i mo fekau kiate kimoutolú."¹⁵ Ko ha loto "fakapapau" ke tauhi 'etau ngaahi fuakavá, 'o tau lava ai ke 'ilo'i kānokato e ngaahi tala'oфа 'a e 'Otuá kae lava ke tau ma'u ha fiefia tu'uloa.¹⁶

Kuo fakahaa'i 'e ha Kāngalotu faivelenga tokolahi kuo nau "fakapapau" ke tauhi 'enau ngaahi fuakava mo e 'Otuá pea 'oku nau liliu 'aupito. Te u talanoa atu fekau'aki mo ha ni'ihi fakafo'ituitui pehē 'e toko tolu—Misa Panisā Musioko, Sisitā Panisā Lēsini, mo Misa Mapui Nkitapungi.

Na'e nofo 'a e fāmili Panisaá 'i he 1977 'i Kinisasa 'i he fonua ko Saié, 'oku 'iloa he taimí ni ko e Lepapulika Fakatemokalati 'o Kongokoó. Na'e faka'apa'apa'i lahi kinaua 'i he kakai honau siasi Palotisaní. Ne fokotu'utu'u 'e honau siasí ke 'alu e fāmili kei talavoú ni ki Suisalani 'o ako pea foaki ange ha sikolasipi ki he 'univēsiti, koe'uhí ko hona talenítí.

Lolotonga 'enau 'i Sinivá, na'e fa'a fakatokanga'i 'e Misa Panisā, ha k'i'i falelotu 'i he fou atu 'a e pasí ki he akó 'oku tu'u ai e hingoa "Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní." Na'a ne fifili ai, "'Oku 'i ai ha Kau Mā'oni'oni 'a Sisū Kalaisi he taimí ni, 'i he ngaahi 'aho kimui ní?" Na'e faifai peá ne fakakaukau 'oku totonu ke nau ò 'o vakai'i.

Na'e talitali fiefia 'a Misa mo Sisitā Panisā 'i he ki'i koló. Na'a na fai ha

ni'ihi 'o e ngaahi fehu'i vivili fekau'aki mo e natula 'o e 'Otuá 'o hangē ko e, "Kapau ko e 'Otuá ko ha laumālie, 'o hangē ko e matangí, 'e lava fēfē leva ke fakatupu kitautolu 'i Hono tataú? 'E lava fēfē ke Ne 'afio 'i ha taloni?" Ne te'eki ke na ma'u ha tali fakafiemālie kae 'oua kuo fakamatala'i ange 'e he ongo faifekaú 'i ha lēsoni nounou, 'a e tokateline kuo fakafoki mai. 'I he mavahe 'a e ongo faifekaú, na'e fesiofaki e ongomātu'a Panisaá mo na pehē, "Ikai ko e mo'óni eni kuó ta fanongo ki aí?" Ne hoko atu 'ena 'alu ki he lotú mo 'ena talanoa mo e ongo faifekaú. Na'a na 'ilo 'e 'i ai e nunu'a 'o e papitaiso ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi kuo fakafoki mai. 'E to'o 'ena sikolasipi, fakata'e'aonga'i mo 'ena visá, pea 'e fie ma'u ke mavahe 'ena fānau kei ikí mei Suisalani. Na'a na fili ke papitaiso pea hilifakinima kinaua 'i 'Okatopa 'o e 1979.

Hili ha uike 'e ua mei hono papitaiso kinauá, ne foki 'a Misa mo Sisitā Panisā

ki Kinisasa ko e fuofua mēmipa mo e mēmipa fika ua ia 'o e Siasi 'i hono fonuá. Na'e kei fetu'utaki pē e Kolo Sinivá mo kinaua mo tokoni ke nau fetu'utaki mo e kau taki 'o e Siasi. Na'e fakalotolahi'i e fāmili Panisaá ke nau tatali faivelenga ki he taimi 'e tala'oфа mai ai 'e he 'Otuá 'e fokotu'u Hono Siasi 'i Saié.

Lolotonga iá, ne 'i ai ha tokotaha ako mei Saie ko Misa Mapui ne ako 'i Pelesiume. Ne papitaiso ia 'i he 1980 'i he Uooti Palasoló. Ne 'ikai fuoloa mei ai, kuó ne ngāue fakafaifekau taimi kakato ki 'Ingilani. Pea na'e fakahoko 'e he 'Otuá 'Ene ngaahi maná. Na'e foki 'a Misa Mapui ki Saie ko e mēmipa hono tolu ia 'o e Siasi 'i hono fonuá. Na'e fakahoko e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasi 'i he 'api hono fāmilí, 'i hano fakanofua he'ene mātu'á. Ne fai ha tohitangi ki he pule'angá 'i he 1986 ke tali e Siasi. Na'e fie ma'u leva e fakamo'oni hingoa 'a e kau tangata'i fonua ko 'eni 'e toko tolu 'o Saié. Ko e kau fakamo'oni fiefia 'e toko tolú ko Misa Panisā, Sisitā Panisā, pea mo Misa Mapui.

Na'e 'ilo 'e he kau mēmipa mateaki ko 'ení e mo'óni 'i he'enau fanongo ki aí; na'a nau fai ha fuakava 'i he papitaiso 'o ne fakama'unga ai kinautolu ki he Fakamo'uí. Kuo nau tuku atu 'enau ngaahi founiga motu'á ki ha vaitō 'oku hou 'o 'ikai ha toe fakakaukau ke toe kumi kinautolu. Na'e 'ikai teitei faingofua 'a e hala 'o e fuakavá. Mahalo

Ko Banza Mucioko, Banza Régine, mo hona ngaahi fohá

Ko Mbuiy Nkitabungi ko ha faifekau taimi kakato

na‘e meimeei fakalotosi‘i ki ha ni‘ihi fakafo‘ituitui ne si‘i ange ‘enau mateakí koe‘uhi ko e ngaahi palopalema fakapolitikalé, si‘i ‘a e fetu‘utaki mo e kau taki ‘o e Siasí, pea mo e faingata‘a hono tānaki ha Kāingalotu. Ka na‘e kātaki pē ‘a Misa mo Sisitā Panisā mo Misa Mapui ‘i he‘enau tuí. Na‘a nau ‘i ai ‘i hono fakatapui ‘o e Temipale Kinisasá, ko ha ta‘u ia ‘e 33 hili ‘enau fakamo‘oni ‘i ha tohitangi ne tupu ai hono tali fakapule‘anga ‘o e Siasí ‘i Saie.

‘Oku ‘i hení e ongomātu‘a Panisaá he Senitā Konifelenisí he ‘ahó ni. ‘Okú na kau fakataha mai mo hona ongo foha ko Sūnia mo Filiá mo hona ongo ‘ofefine ‘i he fono ko Ane mo Iouioú. Na‘e hoko ‘ena ongo tamaiki tangatá ‘i he 1986, ‘a Sūnia mo Filia, ko e ongo fuofua papitaiso ki he Siasí ‘i Saie. ‘Oku mamata mai ‘a Misa Mapui ki he ngaahi fakataha‘angá ni mei Kinisasa mo hono uai fi ko Makuí, mo ‘ena fānau ‘e toko nimá.

Na‘e mahino ki he kau paioniá ni ‘a e ‘uhinga ‘o e fuakava ‘a ia na‘e ‘omi ai kinautolu ki he “ilo ‘o e ‘Eiki ko honau ‘Otúá, pea ke fiefia ‘i honau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí ko honau Huhu‘i.”¹⁷

‘E founiga fēfē ha‘atau fokotu‘u ma‘u kitautolu ‘i he Fakamo‘uí pea faive-lenga ‘o hangē ko e ni‘ihi ko ‘ení mo e lauiafe ‘o e Kāingalotu mei Kongokoó mo e laui miliona kehe ‘i he funga ‘o e māmaní? Na‘e ako‘i mai ‘e he Fakamo‘uí ‘a e founigá. ‘Oku tau ma‘u ‘i he uike takitaha ‘a e sākalamēniti pea fai ai ha fuakava mo ‘etau Tamai Hēvaní. ‘Oku tau palōmesi ai ke fakafehokotaki kitautolu mo e Fakamo‘uí ‘i he‘etau loto fiemālie ke to‘o kiate kitautolu ‘a Hono huafá, mo tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.¹⁸ ‘Oku hanga ‘e he teuteu ‘i he

‘ilo pau mo e fakahoko ‘i he tu‘unga taau e ngaahi fuakavá ni ‘i he uike kotoa, ‘o fakama‘u kitautolu ki he Fakamo‘uí, tokoni ke fakatōkakano ‘etau tukupaá,¹⁹ pea mo teke mālohi kitautolu ‘i he hala ‘o e fuakavá.

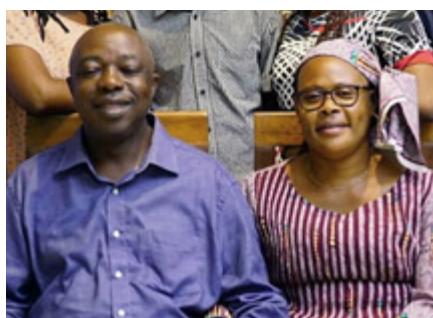
‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke mou tukupā ki ha tu‘unga fakaākonga ‘i ho‘omou mo‘uí kotoa. Fakahoko mo tauhi ‘a e ngaahi fuakavá. Si‘aki ho‘omou ngaahi founiga motu‘á ‘i he vai loloto mo hoú. Tanu kotoa ho‘omou ‘ū me‘ataú ke ‘oua na‘a toe ‘asi hake honau kaú. ‘E hanga ‘e hono fakahoko ‘o e ngaahi fuakavá ‘i he loto mo‘oni ke tauhi kinautolú, ‘o liliu ho‘o mo‘uí ‘o laikuonga, koe‘uhí ko e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí. Te ke hoko ai ‘o tatau ange mo e Fakamo‘uí ‘i ho‘o manatu ma‘u pē kiate Ia, muimui ‘iate Ia, mo ‘ofa kiate Iá. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Ia ‘a e faka‘e paú. ‘Oku Ne falala‘anga, pea ‘oku pau ‘a ‘Ene ngaahi tala‘ofá. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Na‘e fakahoko e fakatapui ‘i he Sāpate Pāmé, he ‘aho 14 ‘o ‘Epeleli 2019, ‘i hono vahe ange ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni.
2. Na‘e tā ‘e he tokotahā tā fakatātáá, David Meikle, ‘a e tā valivali ‘o e Vaitō Kongokoó mei he ngaahi ‘ata ‘o e Vaitō Kiupú. ‘Oku tu‘u ‘a e Vaitō Kiupú ‘o meimeei maile ‘e 249 (kilomita ‘e 400) ki he fakatokelau ‘o Lupumupasí ‘i he tafa‘aki fakatonga-hahake ‘o e Lepapulika Fakatemokalati ‘o Kongokoó.
3. Na‘e ‘iloa e ‘ū me‘á ni ko e inikisi ‘i Kikongo kae fétiches ‘i he lea faka-Falaniseé. ‘Oku liliu ‘a e fo‘i leá ki he lea faka-Pilitāniá ko e ‘amulets,” “talismans,” pe “fetishes.”
4. Na‘e to e tāvalivali‘i foki ‘e David Meikle ‘a e Vaitō Songó mei ha ngaahi ‘ata ‘o e vaitoó. ‘Oku tu‘u ‘a e Vaitō Songó ‘o meimeei maile ‘e 81 (kilomita ‘e 130) mei Kinisasa, ‘i he Lepapulika Fakatemokalati ‘o Kongokoó. Na‘e iku ‘iloa ‘a e ngaahi vaito ko ‘ení ko e Sati Inikisi, pe ko e “Vaitō ‘o Fetisesí.” ‘Oku fakafötunga ‘e he hingoá ‘a e me‘a ‘oku fakamatatalá‘i ‘i he fakamatatalá.
5. ‘I he 1000 AD, ne fakataha kotoa ai e kau taki ‘o e matakali ‘Aisiléní ki he‘enau fakataha uike ua fakata‘u ko e Allting, ‘ia ‘oku tatau ia mo ha fakataha angamaheni ‘oku nau fa‘u ai e ngaahi lao ‘e ha‘isia ki ai e taha kotoa. Na‘e kole ki ha tangata ko Fōkeia ke ne fai e tu‘utu‘uni ma‘á e tokotaha kotoa ke ului ki he tui faka-Kalisitiané pe kei hoko atu e lotu ki he ngaahi ‘otua Noaué. Hili ha ‘aho ‘e tolou ‘ene nofo ‘i hono tēniti, ne fakahā leva ‘e Fōkeia ‘ene tu‘utu‘uni: ‘e hoko honau matakali ‘o Kalisitiané. ‘I he foki ‘a Fōkeia ki hono koló, na‘á ne to‘o ‘ene ngaahi ‘otua Noaué, ‘o laku kinautolu ki ha vaitō, ‘oku ‘iloa he taimí ni ko Kotefosi pe ko e “Vaitō ‘o e Ngaahi ‘Otúá.” ‘Oku fakafötunga ‘e he me‘á ni e ului kakato ‘a Fōkeia ki he lotu faka-Kalisitiané.
6. ‘Alamā 23:13; 24:17–18.
7. Vakai, ‘Alamā 23:6; David A. Bednar, “Ului Ki he ‘Eiki,” *Liahona*, Nōvema. 2012, 106–9.
8. Vakai, “Isikeli 11:19–20; 2 Kolinitō 3:3.
9. Vakai, Loma 10:14, 17.
10. Vakai, *Preach My Gospel: A Guide to Missionary Service*, rev. ed. (2018), 203.
11. Vakai, Dallin H. Oaks, “Taking upon Us the Name of Jesus Christ,” *Ensign*, May 1985, 80–83.
12. Vakai, ‘Alamā 5:12–14.
13. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
14. Ko e Vaitafe Kongokoó ko e vaitafe loloto tahá ia, kae fika ua ‘i he tafe mālohi tahá, pea fika hiva ‘i he lōloa taha ‘i māmaní. Koe‘uhí ‘oku fekolosi‘aki tu‘o ua ‘i he ‘ekuetá, ‘oku ‘i ai ha konga ‘o e vaitafé ‘oku ‘i he tafa‘aki ‘oku ‘uha ma‘u peé, ‘o tupu ai e tafe ma‘u pē ‘a e väi. ‘Oku tafe ma‘u pē ‘a e vaitoó ‘i he ta‘ú kakato, ‘o meimeei kiupiki mita ‘e 41,000 ‘a e väi ki he sekoni, neongo ‘oku fetō‘aki e vase ‘ene tafé ‘i he ngaahi ta‘ú (fetō‘aki ‘i he kiupiki mita ‘e 23,000–75,000 ‘i he sekoni).
15. Liliu ‘a Siosefa Sāmita, Luke 14:28 (‘i he Luke 14:27, footnote b).
16. Vakai, 2 Nifai 9:18; Russell M. Nelson, “Fiefiá mo e Mo‘ui Fakalaumálíé,” *Liahona*, Nōvema. 2016, 81–84. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni, “Ko e fiefiá ko ha me‘afoaki ia ma‘á e kau angatonú.”
17. ‘Alamā 37:9.
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77. Hili ‘enau ma‘u sākalamēniti he seminá ‘a e kau takimu‘a fakamisioná ‘i Sune ‘o e 2019, pea kimu‘a ke kamata e pōpoaki totonu ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, na‘á ne pehē, “Kuo ha‘u ha fakakaukau kiate au, ko ‘eku fai ko ia ha fuakava he ‘aho ní, ‘oku mahu‘inga lahi ange ia ‘i he pōpoaki na‘á ku teuteú. Na‘á ku fai ha fuakava ‘i he‘eku ma‘u ‘a e sākalamēniti te u loto fiemālie ke ‘ai kiate au ‘a e huafá ‘o Sisū Kalaisí pea ‘oku ou fie talangofua ki He‘ene ngaahi fekaú. ‘Oku ou fa‘a fanongo ki he pehē ‘oku tau ma‘u ‘a e sākalamēniti ke fakafou‘ou e ngaahi fuakava na‘e fai ‘i he papitaisó. Neongo ‘oku mo‘oni ia, ka ‘oku toe mahulu hake ia ai. Kuó u fai ha fuakava fo‘ou. Kuo mou fai ha fuakava fo‘ou. . . . Ko hono olá é na‘á Ne folofola ai te tau ma‘u ma‘u ai pē Hono Laumálíé.” Ko ha tāpauki ia!”
19. Vakai, 3 Nifai 18:12.

Ko Banza Régine mo Banza Mucioko

Ko Mbuiy Nkitabungi mo Mbuiy Maguy

FAI 'E DALLIN H. OAKS
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Falala ki he 'Eikí

*Ko hotau falala'anga paú pē ke falala ki he 'Eikí
mo 'Ene 'ofa ki He'ene fānaú.*

Si'i kāinga 'ofeina, na'a ku ma'u kimu'a atu ha tohi te ne fakafe'iloaki e kaveinga 'o 'eku leá. Na'e fakakaukau e taha na'e faitohi maí ke mali mo ha tangata kuo 'osi mālōlō hono hoá. 'E hoko ia ko e uaifi fika uá. Na'a ne fai mai e fehu 'i ko 'ení: 'e lava nai ke ne nofo 'i hono fale pē 'o'ona mo hono fāmilí 'i he mo'ui ka hokó, pe 'e pau ke nofo fakataha ia mo hono husepānití mo hono 'uluaki uaifi'. Na'a ku talaange pē ke falala ki he 'Eikí.

Te u hoko atu 'aki ha a'usia na'a ku fanongo ai 'i haku kaungā-ngāue mahu'inga, pea kuó ne fakangofua au ke u vahevahé ia. Hili e mālōlō hono uaifi mo e fa'ē 'ofeina 'o 'ene fānaú, ne toe mali ha tamai. Na'e mālohi 'aupito e 'ikai loto ha ni'ihi 'o e fānau lalahí ke to e malí pea nau kumi fale'i ai ki ha kāinga ofi, ko ha taki 'i he Siasí na'e faka'apa'apa'i. Hili 'ene fanongo ki he ngaahi 'uhinga 'o 'enau ta'elotó, 'a ia ne nofotaha 'i he ngaahi tu'unga mo e fehokotaki 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié pe 'i he ngaahi nāunau 'i he 'osi 'a e Fakamaau Faka'osí, na'e pehē ange leva 'e he takí ni: "Oku mou hoha'a ki he ngaahi me'a hala. 'Oku totonu ke mou hoha'a pe te *mou* a'u koā ki he ngaahi potu feitu'u ko iá. Tokanga taha pē ki he me'a ko iá. Kapau te mou a'u ki ai, 'e faka'ofo'ofa ange 'a e me'a kotoa 'i he me'a 'oku mou fakakaukau-loto atu ki aí."

He toki akonaki fakanonga mo'oni ia! Falala ki he 'Eikí!

'I he ngaahi tohi kuó u ma'ú, 'oku ou 'ilo ai 'oku 'i ai mo ha ni'ihi 'oku nau palopalema'ia 'i ha ngaahi fehu'i fekau-'aki mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié te tau nofo ai kimu'a pea tau toki toetu'u. 'Oku pehē 'e ha ni'ihi 'e kei hokohoko atu 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié ha konga lahi 'o e ngaahi tūkunga fakatu'asino mo e ngaahi palopalema 'oku tau foua 'i he mo'ui fakamatelie ko 'ení. Ko e hā 'oku

tau 'ilo pau fekau'aki mo e tūkunga 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié? 'Oku ou tui na'e tonu e fakamatala 'a ha palōfesa BYU he lēsoni fakalotú 'o pehē: "I he'etau fehu 'i pē kiate kitau-tolu pe ko e hā 'oku tau 'ilo fekau'aki mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié 'i he ngaahi folofola 'e fā 'a e Siasí, ko e talí 'oku 'ikai fu'u lahi 'o hangē ko 'etau fa'a fakakaukaú."¹

Ko e mo'oni, 'oku tau 'ilo mei he folofolá, ka hili e mate hotau sinó 'e hoko atu 'o tau mo'ui ko ha ngaahi laumālié 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. 'Oku toe ako'i foki 'e he folofolá 'oku vahe ua e maama tatali'anga ko 'eni 'o e ngaahi laumālié 'iate kinautolu na'e "angatonu" pe "failelei" he lolotonga 'o e mo'ui mo kinautolu na'e faiangahalá. 'Oku nau toe fakamatala'i foki e founiga 'oku ako'i ai 'e ha ni'ihi 'o e ngaahi laumālié faivelengá e ongoongolelé kiate kinautolu na'e faiangahala mo fakafetaú (vakai, 1 Pita 3:19; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:19–20, 29, 32, 37). Ko e mahu'inga tahá, 'oku fakahaa'i 'e he fakahā 'o onopóní 'oku hoko atu e ngāue 'o e fakamo'uí 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié (vakai Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:30–34, 58), pea neongo 'oku na'ina'i mai ke 'oua na'a tau fakatoloi 'etau fakatomalá lolotonga e mo'ui fakamatelié (vakai, 'Alamā

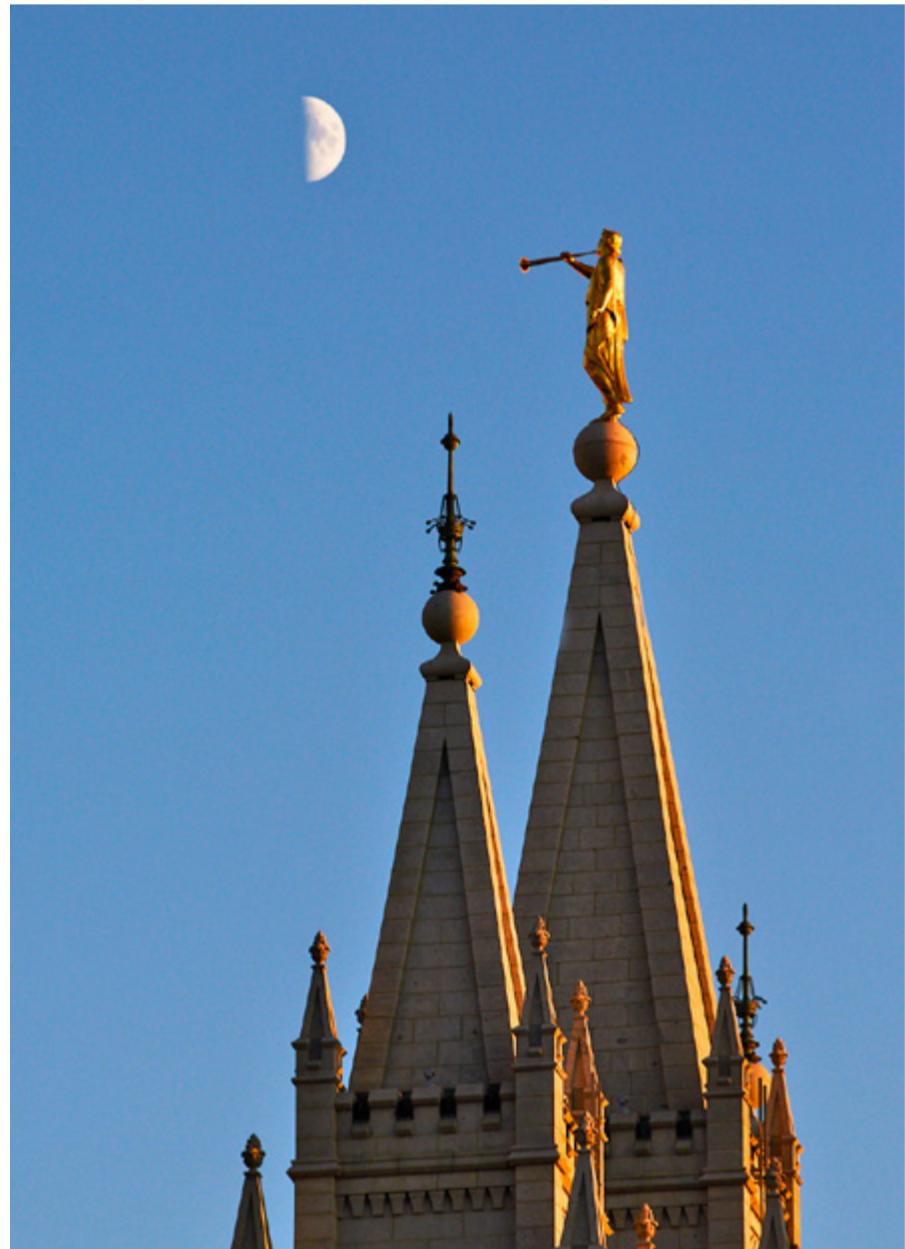

13:27), ka ‘oku ako‘i kinautolu ‘oku malava pē ke kei fakahoko ai ha ngaahi fakatomala ‘e ni‘ihī (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:58).

‘Oku kau ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘ui ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié hono fakatau‘atāina‘i ‘o e ngaahi laumālié mei he me‘a ‘oku fa‘a fakamatala‘i ‘e he folofolá ko e “nofo pōpula.” Ko kinautolu kotoa ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié ‘oku nau ‘i ha fa‘ahinga tu‘unga nofo pōpula. ‘Oku fakamahino ‘e he fakahā ma‘ongo‘onga ko ia ‘a Palesiteni Siosefa F. Sāmita ‘oku ‘i he vahe 138 ‘o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ko e kau pekia mā‘oni‘oní, na‘a nau ‘i he tu‘unga ‘o e “melinō” Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:22) ‘i he‘enau nofo ‘o ‘amanaki atu ki he Toetu‘ú (vakai, Tokāteline 138:16), “[na‘a nau] lau ‘a e mavahē fuoloa ‘a honau laumālié mei honau sinó, ko ha nofo pōpula” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:50).

‘Oku toe tofanga foki ‘a e kau angahalá ‘i ha nofo pōpula ‘e taha. Tu‘unga ‘i he ngaahi angahala na‘e ‘ikai fakatomala‘i, ‘oku nau nofo ai ‘i ha tu‘unga na‘e ui ‘e he ‘Apostolo ko Pitá ko e “fale pōpula” fakalaumālie (1 Pita 3:19; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:42). ‘Oku fakamatala‘i ‘a e ngaahi laumālié ni ko ha “kau pōpula” pe “kau ha‘isia” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:31, 42) pe fa‘ahinga na‘e “kapusi ki tu‘a . . . ki he fakapo‘ulí” ‘a ia ‘oku “i ai ‘a e tangí mo e ngalá, mo e fengai‘itaki ‘o e nifó” lolotonga ‘enau tatali ki he toetu‘ú mo e fakamāú (Alamā 40:13–14).

‘Oku fakapapau‘i ‘e he Toetu‘u ‘a Sisū Kalaisi ‘e toetu‘u e tokotaha kotoa pē ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié (vakai, 1 Kolinitō 15:22), neongo ‘ene hoko ‘i ha ngaahi taimi kehekehe ki ha ngaahi kulupu kehekehé. ‘Oku hokosia e taimi ko iá, ‘oku meimeī ke fekau‘aki pē ‘a e me‘a ‘oku talamai ‘e he folofolá kau ki he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié, mo e ngāue ‘o e fakamo‘ui. ‘Oku si‘i ha me‘a kehe ‘e toe fakahā mai. ‘Oku malanga‘i e ongoongoleí ki he kau ta‘e‘iló, ni‘ihī ‘oku ‘ikai fakatomalá, pea mo e angatu‘ú, ke lava ‘o fakatau‘atāina‘i

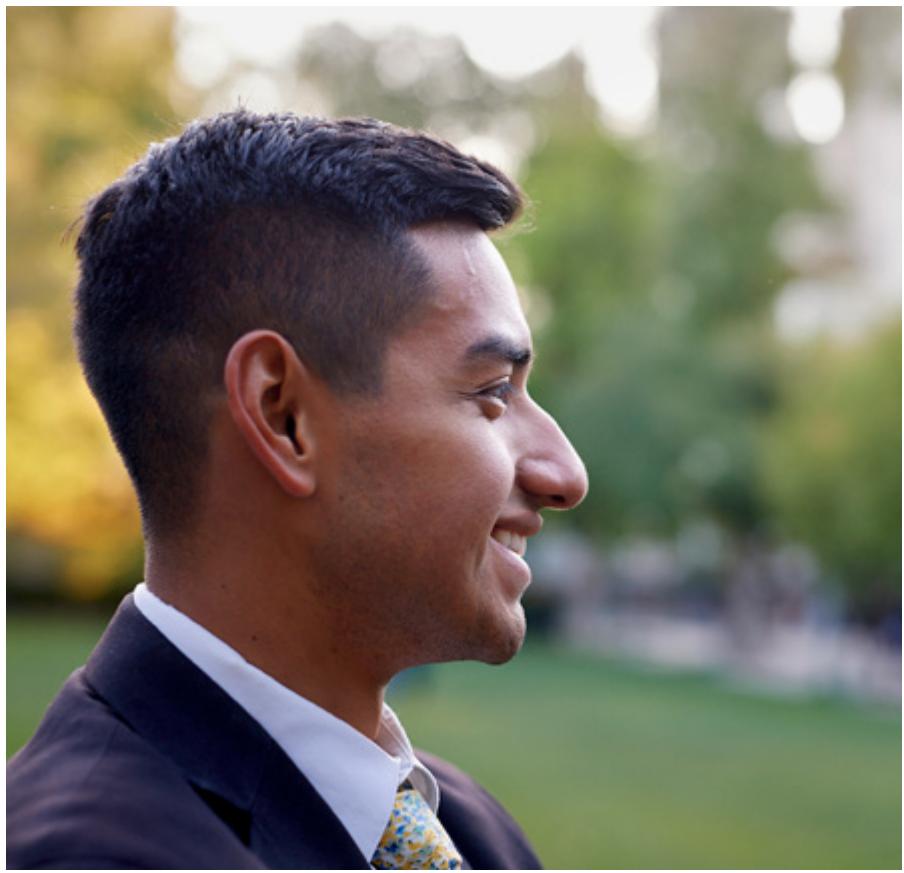

kinautolu mei honau pōpulá pea laka atu ki he ngaahi tāpuaki kuo teuteu ‘e ha Tamai Hēvani ‘ofa ma‘anautolú.

Ko e nofo pōpula ko ia ‘i he maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié ‘a ia ‘oku fekau‘aki mo e ngaahi laumālié angatonu kuo uluí, ko e fie ma‘u ia ke nau tatali—pea mahalo na‘a fakangofua ke nau ue‘i—ke fakahoko honau ngaahi ouau fakafofongá ‘i māmani ke lava ‘o papitaiso kinautolu mo nau ma‘u e ngaahi tāpuaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní. (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:30–37, 57–58).² ‘Oku fakamāloha foki kinautolu ‘e he ngaahi

ouau fakafofonga ko ‘eni ‘i he matelié ke nau laka atu ‘i he mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘o fakatokolahi e kau mā‘oni‘oní te nau lava ‘o malanga ‘aki e ongoongoleí ki he ngaahi laumālié ‘i he fale fakapōpulá.

Makehe mei he ngaahi me‘á ni, ‘oku si‘i ‘aupito ha me‘a ‘i he‘etau ngaahi folofolá ‘oku fekau‘aki mo e maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié ko ia hili ‘a e maté pea kimu‘a ‘i he Fakamaau Faka‘osí.³ Ko e hā mo ha toe me‘a ‘oku tau ‘ilo fekau‘aki mo e maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié? Kuo ma‘u ‘e ha kau mēmipa tokolahi ‘o e

Siasí ha ngaahi visione pe ngaahi ue'i fakalaumālie ke fakahā kiate kinautolu 'a e founga ngāue pe fokotu'utu'u 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, ka 'oku 'ikai totonu ke mahino pe ako'i e ngaahi a'usia fakalaumālie fakataau-taha ko 'ení ko ha tokāteline totonu 'o e Siasí. Ko e mo'oni foki, 'oku hulu fau ha ngaahi fakamahamahalo 'a ha kāinga-lotu mo ha ni'ihi kehe 'i he ngaahi ma'u-'anga tokoni kuo pulusí hangē ko e 'ū tohi ki he ngaahi a'usia he ofi ke maté.⁴

Ko hono fakalukufuá, 'oku mahu-'inga ke tau manatu'i e ngaahi faka-tokanga fakapotopoto 'a 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni mo 'Eletā Niila L. 'Enitasoni 'i he ngaahi malanga konifelenisi lahi kimu'á. Na'e ako'i 'e 'Eletā Kulisitofasoni 'o pehē: "Oku totonu ke manatu'i 'oku 'ikai ko ha tokāteline 'a e lea kotoa pē 'oku fai 'e ha taki 'o e Siasí, neongo pe na'e 'i he kuohilí pe lolotongá ni. 'Oku angamaheni 'aki 'i he Siasí 'a e mahino, ka fakahoko 'e ha taki ha lea 'i ha me'a 'oku hoko, 'okú ne fa'a fakafofonga'i 'e ia ha fakakaukau fakafo'ituitui na'e fakakaukau'i fakalelei,

ka 'oku 'ikai 'uhinga ia ko ha me'a pau pe 'e ha'isia kotoa ki ai 'a e Siasí."⁵

Na'e ako'i 'e 'Eletā 'Enitasoni 'i he konifelenisi hono hokó, 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení: "'Oku ako'i 'a e tokāteliné 'e he kau mēmipa 'e toko 15 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá. 'Oku 'ikai fufū ia 'i ha palakalafi fakapulipuli 'o ha lea pē 'e taha."⁶ Ko e fanonganongo 'o e fāmilí, 'a ia na'e fakamo'oni hingoa ai kotoa 'a e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'e toko 15, ko ha fakatātā lelei ia 'o e tefito'i mo'oni ko iá.

Makehe mei ha fa'ahinga me'a mahino hangē ko e fanonganongo 'o e fāmilí, 'oku hoko foki e ngaahi akonaki fakapalōfita 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí, 'a ia kuo poupou'i 'e he kau palōfita mo e kau 'apostolo kehé, ko ha sipinga ia 'o e me'a ni. Na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ha ongo akonaki, ofi ki he 'osi 'o 'ene ngāué, fekau'aki mo e ngaahi tūkunga 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié, kuo toutou ako'i 'e kinautolu kuo nau

fetongi iá. Ko e taha ai 'a 'ene akonaki 'i he malanga 'a e Tu'i ko Fōletí (King Follett), 'e fakataha e kau mēmipa 'o e fāmilí na'e angatonú 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié.⁷ Ko e tahá ko e fakamatata ko 'ení 'i ha me'a faka'eiki 'i he ta'u faka'osi 'o 'ene mo'uí: "Ko e laumālie 'o e angatonú 'oku hākeaki'i ia ki ha ngāue ma'ongo'onga mo nāunau'ia ange . . . [i] he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. . . . 'Oku 'ikai ke nau mama'o meiate kitau-tolu, pea 'oku nau 'ilo mo mahino kiate kinautolu 'etau fakakaukaú, ngaahi ongó, mo e ngāué, pea 'oku nau fa'a loto mamahi ai."⁸

Kae, fēfē leva ha fehu'i hangē ko ia ne u fai kimu'a fekau'aki mo e feitu'u 'oku nofo ai e ngaahi laumālié? Kapau 'oku ngali faikehe pe ta'e'aonga 'a e fehu'i ko iá kiate koe, fakakaukau ki ha ni'ihi 'o ho'o ngaahi fehu'i pē 'aú, pea na'a mo ia kuó ke 'ahi'ahi ke tali faka-tatau mo e ngaahi me'a kuó ke fanongo ai mei ha taha kehe 'i he kuohilí. 'Oku ou fokotu'u atu ha tali 'e ua ki he ngaahi fehu'i kotoa pē fekau'aki mo e maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié. 'Uluakí, manatu'i 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú pea te Ne fai e me'a 'oku lelei tahá ma'atautolu takitaha. *Uá*, manatu'i e akonaki faka-Tohi Tapu angamaheni ko 'ení, 'a ia kuo tokoni lahi taha kiate au 'i ha ngaahi fehu'i lahi te'eki talí:

"Falala ki he 'Eikí 'aki ho lotó kotoa; pea 'oua na'a ke fa'aki ki ho poto 'o'ou.

"Ke ke fakaongoongo kiate ia 'i ho hala kotoa pē, pea 'e fakatonutonu 'e ia 'a ho ngaahi 'alungá" (Lea Fakatātā 3:5-6).

Na'e faka'osi 'aki foki 'e Nifai 'ene tohi ma'ongo'ongá e ngaahi lea ko 'ení: "'E 'Eiki, kuó u falala kiate koe, pea te u falala kiate koe 'o ta'engata. 'E 'ikai te u falala ki he nima 'o e kakanó" (2 Nifai 4:34).

Te tau lava kotoa 'o fifili fakafo'ituitui ki he ngaahi tūkunga 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié pe ale'a'i 'eni pe ko ha ngaahi fehu'i kehe 'oku 'ikai tali 'i he fāmilí pe 'i ha ngaahi toe feitu'u fūfūnaki. Kae 'oua mu'a na'a tau ako'i pe faka'aonga'i ko ha tokāteline 'a e me'a 'oku 'ikai ke ne a'usia e tu'unga 'o e tokāteline totonú. He 'ikai ke

paotoloaki e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘i he‘etau fai iá pea mahalo te ne fakalotosi‘i ha ni‘ihī fakafo‘ituitui mei he‘enau fekumi ki ha tu‘unga fakafiemālie pe fakamaa-ma ‘o fou ‘i he fakahā fakafo‘ituitui ‘oku ‘omi ‘e he palani ‘a e ‘Eikí ma‘atautolu takitahá. ‘E lava foki ke tohoaki‘i kitautolu ‘e he tōtu‘a ko ia ‘o ‘etau fakafalala ki he ngaahi akonaki pe fakamahahalo fakafo‘ituitui, mei he‘etau tokanga taha ki he ako mo e ngaahi ngāue ko ia te *ne* fakalahi ‘etau mahinó mo tokoni‘i kitautolu ke tau laka atu ‘i he hala ‘o e fuakavá.

Ko e falala ki he ‘Eikí ko ha akonaki angamaheni mo mo‘oni ia ‘i he Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko e akonaki ia ‘a Siosefa Sāmita ‘i he taimi na‘e foua ai ‘e he kau fuofua Kāngalotú e ngaahi fakatanga mamahi mo ngali ta‘emalavá.⁹ ‘Oku kei hoko pē ia ko e tefito‘i mo‘oni lelei taha te tau lava ‘o faka‘aonga‘i ‘i he taimi ‘oku hoko ai ha ngaahi palopalema ‘i he‘etau feinga ke ako pe feinga ke ma‘u ha fakanonga ‘i he ngaahi me‘a ‘oku te‘eki ai fakahā pe te‘eki tali ko ha tokāteline totonu ‘o e Siasi.

Ko e tefito‘i mo‘oni tatau pē ‘oku ‘ai ki he ngaahi fehu‘i ‘oku te‘eki tali fekau‘aki mo e ngaahi silá ‘i he mo‘ui kaha‘ú pe ko ha ngaahi liliu ‘oku fie ma‘u koe‘uhí ko ha ngaahi me‘a ne hoko pe ngaahi maumau fono ‘i he mo‘ui fakamatelié. ‘Oku lahi fau e me‘a ‘oku ‘ikai ke tau ‘iló, pea ko hotau falala‘anga paú pē ke falala ki he ‘Eikí mo ‘Ene ‘ofa ki He‘ene fānaú.

Faka‘osí, ko e me‘a pē ‘oku tau ‘ilo fekau‘aki mo e maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié, ko e hokohoko atu ai e ngāue ‘o e fakamo‘ui, ‘a e Tamaí mo e ‘Aló. Na‘e kamata ‘e he Fakamo‘ui e ngāue ki hono fakahoko ‘a e tau‘atāiná ki he pōpoplá (vakai, 1 Pita 3:18–19; 4:6; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:6–11, 18–21, 28–37), pea ‘oku hokohoko atu e ngāue ko iá ‘i hono malanga‘i ‘e he kau talafekau mo‘ui taau mo fe‘ungá e ongoongolelei, ‘o kau ai ‘a e fakatomalá, kiate kinautolu ‘oku nau kei fie ma‘u hono ola faifakama‘á (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:57). Ko e taumu‘a ‘o e ngaahi me‘á ni kotoa ‘oku fakamatala‘i

ia ‘i he tokāteline totonu ‘o e Siasi, ‘a ia kuo ‘omi ‘i he fakahā ‘o onopōnī.

“Ko e kau pekia ko ia ‘oku fakatomalá ‘e huhu‘i ‘a kinautolu, ‘o kapau te nau talangofua ki he ngaahi ouau ‘o e fale ‘o e ‘Otuá,

“Pea ‘o ka hili ‘a ‘enau totongi ‘a e tautea ‘o ‘enau ngaahi maumau-fonó, pea fufulu ‘a kinautolu ‘o nau ma‘á, te nau toki ma‘u ha totongi ‘o fakatatau ki he‘enau ngaahi ngāue, he ko e kau ‘eahoko kinautolu ki he fakamo‘ui” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:58–59).

Ko hotau fatongiá fakataautaha ke ako‘i e tokāteline ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki maí, tauhi e ngaahi fekaú, ‘ofa mo fetokoni‘aki, mo fakahoko e ngāue ‘o e fakamo‘ui ‘i he ngaahi temipale ma‘oni‘oni.

‘Oku ou fakamo‘oni ki he mo‘oni ‘o e me‘a kuó u lea ‘akí pea mo e mo‘oni ‘o e ngaahi mo‘oni kuo ako‘i mo tau ‘amanaki atu ‘e ako‘i ‘i he konifelenisi ko ‘ení. ‘Oku malava kotoa ‘ení tu‘unga ‘i he Fakalei ‘a Sisū Kalaisi. Hangē ko ia ‘oku tau ‘ilo mei he fakahā ‘o onopōnī, ‘okú Ne “fakaongoongolelei‘i ‘a e Tamaí, mo fakamo‘ui ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē kuo ngaohi ‘e hono nimá” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:43; tānaki atu hono fakamamafa‘i). ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. “What’s on the Other Side? A Conversation with Brent L. Top on the Spirit World,” *Religious Educator*, vol. 14, no. 2 (2013), 48.
2. Vakai, *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, sel. Joseph Fielding Smith (1976), 309–10; Joseph Smith, “Journal, December 1842–June 1844; Book 2,” p. 246, The Joseph Smith Papers, josephsmithpapers.org.
3. ‘Oku pehē ‘e ha fakahā kia Siosefa Sāmita ‘oku fa‘a fakamatala fekau‘aki mo e maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié, “Ko e feohi fakakāinga ‘a ia ‘oku ‘iate kitautolu ‘i hení ‘e ‘iate kitautolu ia ‘i ai” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:2). ‘E lava ke fakamatala‘i ‘e he me‘á ni ha pule‘anga ‘o e nānau kae ‘ikai ko e maama tatali‘anga ‘o e ngaahi laumālié, he ‘oku hoko atu ‘o pehē, “Ka ‘e ō fakataha ia mo e nānau ta‘engatá, ‘a ia ko e nānau ‘oku ‘ikai ke tau fiefia ai ‘i he taimi ni” (veesi 2).
4. Hangē ko ‘ení, George G. Ritchie, *Return from Tomorrow* (1978) mo e Raymond Moody, *Life after Life* (1975).
5. D. Todd Christofferson, “Ko e Tokāteline ‘o Kalaisi,” *Liahona*, Mē 2012, 88; vakai foki, Joseph F. Smith, *Gospel Doctrine*, 5th ed. (1939), 42. Hangē ko ‘ení, vakai, fakamatala ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 74:5 ‘o ha akonaki fakafo‘ituitui ‘a e ‘Apostolo ko Paulā.
6. Neil L. Andersen, “Ahī‘ahī‘i ‘o Ho‘omou Tuí,” *Liahona*, Nōvema 2012, 41.
7. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 327.
8. *History of the Church*, 6:52; na‘e fakakau ‘i he *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 326; ne fa‘a lea ‘aki ‘i he Henry B. Eyring, *To Draw Closer to God* (1997), 122; vakai foki, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Pilikihani ‘Iongi* (1997), vahe 38, “Ko e Maama Tatali‘anga ‘o e Ngaahi Laumālié.”
9. Vakai, *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 239.

FAI 'E PALESITENI HENRY B. EYRING
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

Ko hono Hikinima'i e Kau Taki Mā'olunga, Kau Fitungofulu Faka'ēlia, mo e Kau 'Ōfisa Mā'olunga 'o e Siasí

Kāinga, 'oku fokotu'u atu ke tau poupou'i a Russell M. Nelson ko e palōfita, tangata kikite mo e tangata ma'u fakahā, pea mo e Palesiteni 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní; Dallin Harris Oaks ko e Tokoni 'Uluakí 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí; pea mo Henry Bennion Eyring ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i a Dallin H. Oaks ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo M. Russell Ballard ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ni'ihi ko 'ení ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, pea fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau poupou'i e ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founiga tatau.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange loto hounga'ia mo'oni e ni'ihi ko 'ení mei he'enau ngāue mateakí, 'Eletā Wilford W. Andersen, Kim B. Clark, Lawrence E. Corbridge, Claudio R. M. Costa, Bradley D. Foster, O. Vincent Haleck, Donald L. Hallstrom, Steven E. Snow, mo Larry Y. Wilson ko e Kau Fitungofulu Taki Mā'olunga pea fokotu'u kinautolu ki he tu'unga mālōlō fakalāngilangi.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha mai 'i hono fakahaa'i ha fakamālō ki he Kau Tangatá ni mo honau ngaahi fāmilí 'i he'enau ngāue fisifisimu'a, kātaki 'o fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau tukuange 'a e ni'ihi ko 'ení mei he Kau Fitungofulu Faka'ēlia: Julio C. Acosta, Blake R. Alder, Alain L. Allard, Omar A. Alvarez, Taiichi

Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund, Gerrit W. Gong, pea mo Ulisses Soares.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Aoba, Carlos F. Arredondo,
 Aley K. Auna Jr., Grant C. Bennett,
 Michael H. Bourne, Rómulo V.
 Cabrera, Wilson B. Calderón,
 Hernando Camargo, José C. F.
 Campos, Nicolás Castañeda,
 Walter Chatora, Zeno Chow,
 Robert J. Dudfield, J. Kevin Ence,
 Meliula M. Fata, K. Mark Frost,
 Claude R. Gamiette, Maurício G.
 Gonzaga, Leonard D. Greer, Jose L.
 Isaguirre, Tae Gul Jung, Sergio L.
 Krasnoselsky, Milan F. Kunz,
 Bryan R. Larsen, G. Kenneth Lee,
 Geraldo Lima, W. Jean-Pierre Lono,
 Khumbulani Mdletshe, Dale H.
 Munk, Norman R. Nemrow, Yutaka
 Onda, Wolfgang Pilz, Raimundo
 Pacheco De Pinho, Gennady N.
 Podvodov, Abraham E. Quero,
 Marco A. Rais, Steven K. Randall,
 Francisco J. Ruiz de Mendoza,
 Edwin A. Sexton, Raúl H. Spitale,
 C. Walter Treviño, 'Aisake K.
 Tukuafu, Juan A. Urra, Raul S.
 Villanueva, mo Leonard Woo.

Ko kinautolu 'oku fie kau fakataha
 mai 'i hono fakahaa'i ha hounga'ia
 he'enau ngāue fisifisimu'a, kātaki 'o
 fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i 'a e ni'ihi ko 'ení ko ha Kau Fitungofulu Faka'élia fo'ou: Michel J. Carter, Alfred Kyungu, R. Pepper Murray, Ryan K. Olsen, mo Iotua Tune.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto, fakahā mai.

'Oku fokotu'u atu ke tau hikinima'i e toenga 'o e Kau Taki Mā'olungá, Kau Fitungofulu Faka'élia mo e Kau 'Ofisa Ma'olunga 'o e Siasí, 'o hangē ko 'enau tu'u 'i he taimi ní.

Ko kimoutolu 'oku loto ki aí, kātaki 'o fakahā mai.

Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto pea fakahā mai he founiga tatau.

Ko kinautolu na'e ta'eloto ki ha ngaahi fokotu'u, 'oku totonu ke nau fetu'utaki ki he'enau palesiteni fakasiteikí.

'E kāinga, 'oku mau fakamālō atu 'i ho'omou tuí mo hono lotua ta'etukua e kau taki 'o e Siasí. ■

FAI 'E 'ELETĀ DAVID A. BEDNAR
 'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Tokanga ke Lotu Ma'u Ai Pē

('Alamā 34:39; Molonai 6:4; Luke 21:36)

*'Oku fie ma'u ke longomo'ui ma'u pē ke fakasi'isi'i
 ai e fakafiefiemālié mo e ta'etokangá.*

'Oku ou lotua fakamātoato e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i he'etau fiefia mo moihi fakatahā.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 1976, na'e lea ai 'a 'Eletā Poiti K. Peekā 'o tautaufefito ki he to'u tupu 'o e Siasí. 'I he'ene pōpoaki 'iloa ko ia ko e "Fanga Kalokataile Fakalaumālié," na'a ne fakamatala'i ai 'ene mamata ki ha fanga kalokataile ne toitoi 'o lamasi ha ni'ihi ne mūnoa, lolotonga hano vahe ia ki ha fatongia 'i 'Afiliaka. Na'a ne fakatatau leva e fanga kalokatailé kia Sētane, 'a ia 'okú ne lamasi e to'u tupu ta'etokangá 'aki hono fufuu'i e natula fakatu'utāmaki 'o e angahalá.

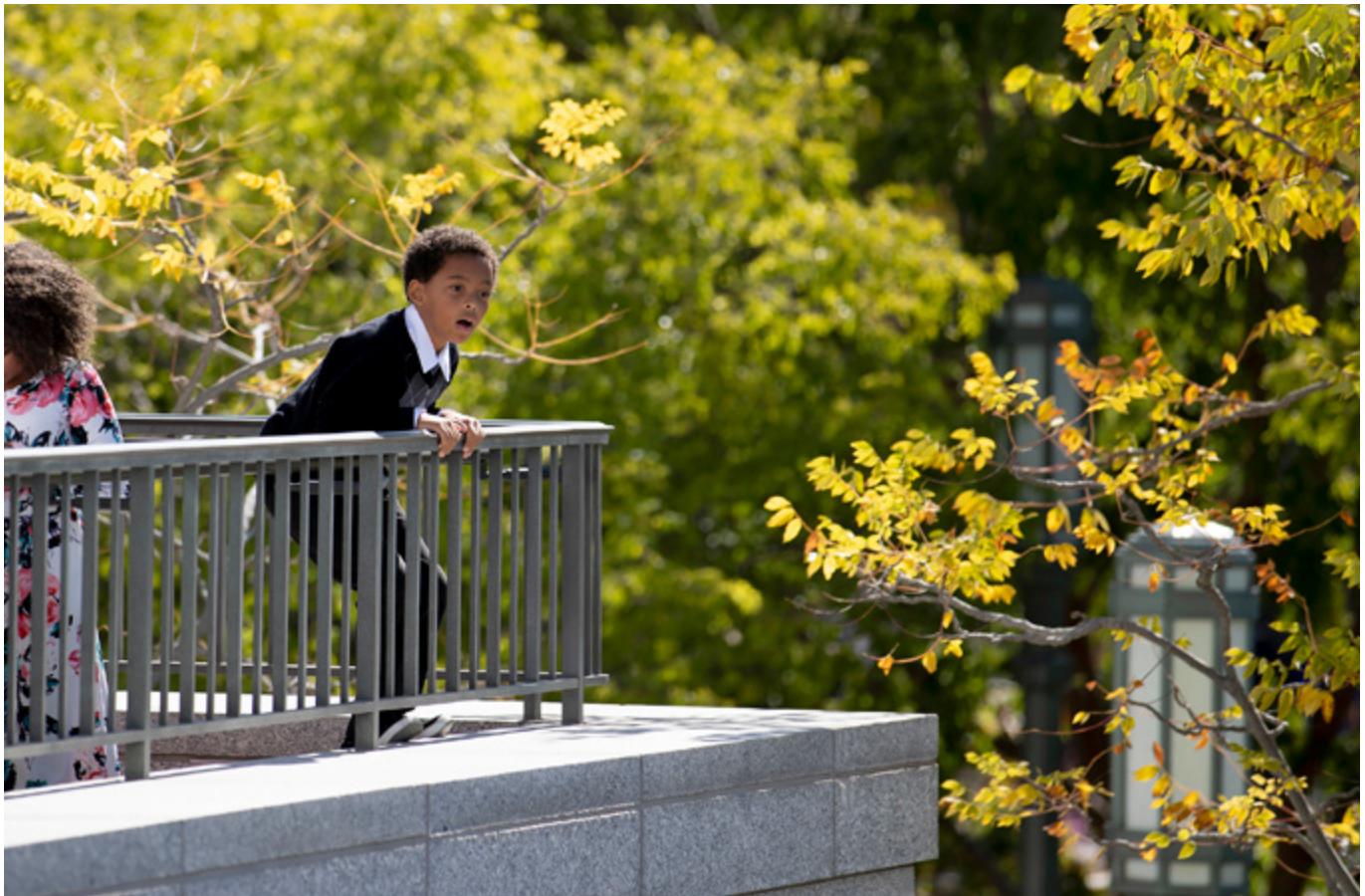
Na'a ku ta'u 23 'i he taimi ne fakahoko ai 'e 'Eletā Peekā e lea ko iá, pea ne u hanganaki atu mo Sūsana ki hono fanau'i mai 'ema 'uluaki tamá 'i ha ngaahi 'aho si'i pē. Na'e ongo kiate kimaua 'ene pōpoaki ke faka'ehi'ehi mei he angahalá mo e founiga taukei na'a ne faka'aonga'i ai e tō'onga angamaheni 'o e fanga monumanú ke ako'i 'aki ha lēsoni fakalaumālié mahu'ingá.

Kuó ma folau foki mo Sūsana ki 'Afiliaka 'i ha ngaahi fatongia lahi. Pea

kuó ma ma'u ha ngaahi faingamālié ke mamata ki he fanga monumanu fakaofo mo'oni 'oku mo'ui 'i he konitinēniti ko iá. 'I he'ema manatu ki he ola 'o e lea 'a 'Eletā Pēká 'i he'ema mo'ui, kuó ma feinga ai ke mātā mo ako ha ngaahi me'a mahu'inga mei he tō'onga 'o e fanga monumanu 'i 'Afiliaka.

'Oku ou fie fakamatala'i e 'ulungaanga mo e founiga 'a ha ongo sita

(cheetah) ne u siofi mo Sūsana ‘oku tuli manu pea fakafekau‘aki ha ni‘ihi ‘o e ngaahi me‘a ne ma mamata aí, ki hono mo‘ui faka‘aho ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí.

Fanga Sitá mo e Fanga Topí

Ko e sitá ‘a e fanga monumanu ‘uta ve‘e vave taha ‘i māmaní pea ‘oku a‘u e vave ‘ene lelé ki he maile ‘e 75 he houá (120 km/h). ‘E lava e fanga monumanu faka‘ofo‘ofá ni ‘o mahiki mei he tu‘u ma‘ú ki he lele‘i ha maile ‘e 68 he houá (109 km/h), ‘i loto he sekoni pē ‘e tolu. Ko ha fanga manu fekai ‘a e sitá ‘oku nau fakaololo ki ha monumanu ke nau keina pea lele vave ‘i ha ki‘i vaha‘a nounou ke tuli pea ‘ohofi.

Ne u nofo mo Sūsana ‘i ha meimeい houa‘e ua ‘o siofi ha ongo sita na‘á na muimui‘i ha tākanga topi, ko e fanga ‘anilope ‘iloa mo tokolahia taha ia ‘i ‘Afiliká. Na‘e meimeī puli faka‘aufuli e ongo manu feka‘i ‘i he saafa loloa mo mōmoa lanu melomelo ‘o ‘Afiliká, ‘i he‘ena tulimui ‘i ha tākanga topí. Na‘e

mavaea ‘a e ongo sitá ‘i ha ‘iate nai ‘e 100 (mita ‘e 91) ka na‘á na ngāue fakataha.

Ne tu‘u hangatonu ‘a e sita ‘e taha ‘i he musié pea ‘ikai ngaue, kae tulolo hifo ‘a e sita ‘e tahá ki he kelekelé pea fakaololo māmālie atu ki he fanga topi mūnoá. Na‘e pulia hifo leva he musié e sita na‘e tu‘u hangatonú, ‘i he taimi tatau pē ne tu‘u hangatonu hake ai e sita ‘e tahá. Ne fai pehē atu ‘a e sipinga toitoi mo ngaolo mo tu‘u hangatonu taufetongi ko ‘eni ‘a e ongo sitá ‘i ha taimi lōloa. Na‘e fakataumu‘a e founiga fakaololo kākaá ke takihala‘i mo kākaa‘i e fanga topí ‘o fakahanga-noa‘i ai ‘enau tokangá mei he fakatu‘utāmaki ‘oku tu‘unuku mai. ‘I he fa‘a kātaki mo ha founiga papau, ne ngāue fakataha ‘a e ongo sitá ke ma‘u ‘ena me‘atokoni hono hokó.

Ne tu‘u ha fanga topi matu‘otu‘a mo mālohi ange ko ha kau le‘o, ‘i he vaha‘a ‘o e tākanga topí mo e ongo sita ne fakafoti atú. Ne malava ‘a e fanga topi le‘o ni ‘o mamata ki ha ngaahi faka‘ilonga

‘o e fakatu‘utāmaki mei he fanga ki‘i tafungofunga he potu tokalelé.

‘I he fakaofi atu ‘a e ongo sitá ke ‘ohofi kinautolú, na‘e fakafokifá e tafoki kotoa ‘a e tākanga topí ‘o holá. ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo pe na‘e founiga fefé e fetu‘utaki ‘a e fanga topi le‘o mo e tākangá, ka na‘e fai ha fakatokanga, pea na‘e lele kotoa e fanga topí ki ha feitu‘u malu.

Pea ko e hā leva ne hoko atu ‘e he ongo sitá? Ne ‘ikai toe tatali, ka na‘e hoko atu ‘e he ongo sitá ‘a ‘ena founiga toitoi mo ngaolo mo tu‘u hangatonu taufetongi ‘i he musié. Na‘e hoko atu e sipinga tuli manú. Na‘e ‘ikai ke na tu‘u. Na‘e ‘ikai ke na mālōlō pe toe taimi. Na‘á na tōtōivi ‘i hono hokohoko atu ‘ena founiga tohoaki mo takihala‘i. Na‘á ku mamata mo Sūsana ki he puli atu ‘a e ongo sitá ‘i he mama‘o, ‘i he faka‘au ke na toe ofi ange ki he tākanga topí.

Na‘e fakangalongata‘a ‘eku fepōtalanoa‘aki mo Sūsana he pō ko iá ki he me‘a ne ma mamata ki ai mo akó. Na‘á ma alea‘i foki e a‘usiá ni mo ‘ema fānaú

mo e makapuná pea ‘ilo’i ha ngaahi me‘a mahu‘inga lahi. Te u fakamatala‘i leva ha lēsoni ‘e tolu mei he ngaahi lēsoni ko iá.

Lēsoni #1—Tokanga Telia e Ngaahi Fakapuli Kākā ‘a e Tēvoló

Kiate au, ko e fanga sitá ko ha fanga monumanu hamolemole, matamatalelei mo fakaholomamata. ‘Oku hoko e lanu pulepule ‘ulí‘ulí kelokelo meimeī kulei ‘o e sitá ko ha fakapuli faka‘ofo‘ofa ‘okú ne meimeī fakapuliki kinautolu ‘i he‘enau lamasi ha fanga manu ke keina ‘i he potu musie tokalelei ‘o Afliká.

‘I ha founiga tatau, ‘e lava ‘a e ngaahi fakakaukau mo e angafai fakatu‘utāmaki fakalaumālié ‘o hā ngali mata-matalelei, fakalata, pe fakafiefia. Ko ia ai, ‘i hotau māmani fakaonopōnī, ‘oku fie ma‘u ke tau takitaha tokanga telia ‘a e fakatauele ‘a e koví ke hā ngali matamatalelei. Ne fakatokanga mai ‘a ‘Isaia, “‘E mala‘ia ‘a kinautolu ‘oku ui ‘a e koví ko e lelei, mo e leleí ko e kovi; ‘oku ui ‘a e po‘ulí ko e maama, mo e māmā ko e po‘ulí; ‘oku ui ‘a e koná ko e melie, mo e melié ko e kona!”¹

‘I ha vaha‘ataimi fakapo‘uli ne poupou‘i ai hono tāmate‘i e kakaí ko ha totonu pea lau e moveuveú ko e tau‘atāiná, ‘oku tau monū‘ia ke mo‘ui ‘i he kuonga fakakospipeli ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní, ‘i he taimi ‘e lava ai ‘e he maama ‘o e ontoongolelei kuo fakafoki mái ‘o huluhulu ‘etau mo‘ui pea tokoni ke tau ‘ilo’i e fakapo‘uli kākā mo taki-hala ‘a e filí.

“He ko kinautolu ‘oku poto pea nau tali ‘a e mo‘oní, *pea kuo nau ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ke hoko ko honau fakahinohinó, pea kuo ‘ikai kākā‘i ‘a kinautolú*—ko e mo‘oní ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘e ‘ikai ke tā hifo ‘a kinautolu pea laku ki he aff ka te nau kātaki‘i ‘a e ‘ahó.”²

Lēsoni #2—Ā‘ā pea Tokanga

‘E lava ha ta‘etokanga taimi nounou ‘a e topí ‘o hoko ai hano ‘ohofi vase ia ‘e ha sita. ‘I he founiga tatau pē, ‘e lava ‘e he fakafiefiemālié fakalaumālié mo e ta‘etokangá ‘o ‘ai ke tau tu‘u laveangofua ki hono ‘ohofi ‘e he filí. ‘Oku fakaafe‘i mai ‘e he ta‘efakakaukau

fakalaumālié ha fakatu‘utāmaki lahi ki he‘etau mo‘ui.

Na‘e fakamatala‘i ‘e Nifai ‘a e founiga ‘e feinga ai ‘a Sētane ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní ke fakafiemālié‘i mo fakanonga e fānau ‘a e ‘Otuá ki ha ongo hala ‘o e “fiemālié fakakakano pea nau pehē: ‘Oku lelei ‘a e me‘a kotoa pē ‘i Saione; ‘io, ‘oku tu‘umālié ‘a Saione, ‘oku lelei ‘a e me‘a kotoa pē—*pea ‘oku kākā‘i pehe‘i ‘e he tēvoló ‘a honau laumālié*, pea tataki fakaololo hifo ‘a kinautolu ki heli.”³

‘Oku fie ma‘u ke longomo‘ui ma‘u pē ke fakasi‘isi‘i ai e fakafiefiemālié mo e ta‘etokangá. Ke longomo‘ui ko ha tu‘unga pe ngāue ia ‘o e mātu‘aki tokanga ki ha ngaahi fakatu‘utāmaki pe faingata‘a ‘e ala hokó. Pea ‘oku ‘uhinga e mātu‘aki tokangá ke ‘ā‘ā‘o le‘ohi mo malu‘i. ‘I he tafa‘aki fakalaumālié, ‘oku fie ma‘u ke tau ‘ā‘ā mo tokanga ki he ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní mo e ngaahi faka‘ilonga ‘oku ‘omi mei he kau tangata le‘o ‘a e ‘Eikí ‘i he tauá.⁴

“Io, pea ‘oku ou na‘ina‘i foki kiate kimoutolu . . . ke mou tokanga ke lotu ma‘u ai pē koe‘uhí ke ‘oua na‘a taki hala‘i ‘a kimoutolu ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahi ‘a e tēvoló, . . . he vakai, ‘oku ‘ikai te ne totongi ‘a kimoutolu ‘aki ha me‘a lelei ‘e taha.”⁵

‘I he nofo-taha ‘etau mo‘ui ki he Fakamo‘ui mo ‘Ene ontoongolelei, ‘oku malava ai ke tau ikuna‘i e fakahemehem ‘a e tangata fakakakanó ke

mohe mo fakapikopiko fakalaumālié. ‘I hono tāpuekina kitautolu ‘aki e mata ke mamata mo e telinga ke fanongó,⁶ ‘e lava ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o fakalahi ‘a ‘etau malava ke mamata mo fanongo ‘i he taimi he ‘ikai ke tau fakakaukau ai ‘oku fie ma‘u ke tau mamata pe fanongó pe ‘i he taimi he ‘ikai ke tau fakakaukau ai ‘e lava ke mātā pe ongona ha me‘á.

“Ko ia, ke mou le‘o, koe‘uhí ke mou mateuteu.”⁷

Lēsoni #3—Mahino e Taumu‘a ‘a e Filí

Ko e sitá ko ha manu fekai ‘oku angamaheni ke ne tuli tāmate‘i e fanga monumanu kehé. ‘Oku hoko e sitá ko ha manu fekai ‘i he ‘ahó kotoa, ‘i he ‘aho kotoa pē.

Ko Sētane “‘a e fili ‘o e mā‘oni‘oní pea mo kinautolu ‘oku nau feinga ke fai ‘a e finangalo ‘o e ‘Otuá.”⁸ Ko ‘ene taumu‘á pē ‘e taha he ‘ahó kotoa, mo e ‘aho kotoa pē ke ngaohi e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá ke nau mamahi ‘o hangē ko iá.⁹

Na‘e fakataumu‘a e palani ‘o e fiefia ‘a e Tamaí ke ‘omi ha fakahinohino ma‘a ‘Ene fānaú, ke tokoni ke nau a‘usia e fiefia tu‘uloá, mo fakafoki malu kinautolu ki ‘api kiate Ia ‘i ha sino toetu‘u mo hākeaki‘i. ‘Oku ngāue ‘a e tēvoló ke ngaohi e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá ke nau puputu‘u mo lotomamahi pea ta‘ofi ‘enau fakalakalaka

‘E lava ‘e ha sita ‘o ‘ohofi vase ha topi ‘i ha‘ane ta‘e-tokanga ‘i ha ki‘i taimi nounou. ‘I he founiga tatau pē, ‘e lava ‘e he fakafiefiemālié fakalaumālié mo e ta‘etokangá ‘o ‘ai ke tau tu‘u laveangofua ki he ‘oho ‘a e filí.

ta‘engatá. ‘Oku ngāue tōtōivi ‘a e filí ke ‘ohofi e ngaahi konga ‘o e palani ‘a e Tamaí ‘okú ne fehi‘a taha ái.

‘Oku ‘ikai ma‘u ‘e Sētane ha sino, pea kuo ngata ‘ene fakalakalaka ta‘engatá. ‘Oku tatau ia mo ha vai mei ha vaitafe ‘oku ta‘ofi ‘ene tafé, ko ia ‘oku ta‘ofi e fakalakalaka ta‘engata ‘a e filí koe‘uhí he ‘oku ‘ikai ke ne ma‘u ha sino fakamatelie. Koe‘uhí ko ‘ene angatu‘ú, na‘e to‘o ai meia Lusifā e ngaahi tāpuaki kotoa pē ‘o e matelié mo e a‘usia ‘oku toki ma‘u pē ‘e ha sino ‘o e kakanó mo e huí. Ko e taha e ‘uhinga mālohi fakafolofola ‘o e fo‘i lea ko e *mala‘íá* ‘oku hā mahino ia mei he ‘ikai ke ne lava ‘o hokohoko atu ‘ene tupulaki ke hoko ‘o hangē ko ‘etau Tamai Hēvaní.

Koe‘uhí ‘oku fu‘u mahu‘inga ha sino fakamatelie ki he palani ‘o e fiefia ‘a e Tamaí mo ‘etau fakalakalaka fakalau-mālié, ‘oku feinga ai ‘a Lusifā ke veuki ‘etau fakalakalaká ‘aki hano fakatauele‘i kitautolu ke tau faka‘aonga‘i hala hotau sinó. Kuo ako‘i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘oku hoko e malu fakalau-mālié taupotu tahá ‘i he “‘ikai teitei fakahoko e fuofua laka ki he feitu‘u

‘oku ‘ikai totolu ke ke ‘alu ki aí mo fai e me‘a ‘oku ‘ikai totolu ke ke faí.’ . . . ‘I he‘etau hoko ko ha kakaí ‘oku tau ma‘u kotoa ha u‘a [fakatu‘asino] ‘oku fie ma‘u ka tau mo‘ui. “‘Oku mahu‘inga ‘aupito e ngaahi u‘a ko ‘ení ki he hokohoko atu ‘o e mo‘ui. Ko e hā leva ‘oku fai ‘e he filí? . . . ‘Okú ne ‘ohofi kitautolu ‘o fakafou ‘i hotau u‘á. ‘Okú ne fakatauele‘i kitautolu ke kai e ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai totolu ke tau kaí, inu e ngaahi me‘a ‘oku ‘ikai totolu ke tau inú, pea ‘ofa ‘o ‘ikai ‘i he founga ‘oku totolu ke tau ‘ofa aí!”¹⁰

Ko e taha ‘o e me‘a mālie ‘o ‘itāniti ko hono hanga ko ia ‘e he filí, ‘a ia ‘oku mamahi ‘i he ‘ikai ke ne ma‘u ha sino fakamatelie, ‘o fakaafe‘i mo fakatauele‘i kitautolu ke tau vahevahé hono mamahí, ‘aki hano faka‘aonga‘i hala hotau sinó. Ko e me‘angāue ko ia ‘oku ‘ikai ke ne ma‘u pea faka‘aonga‘i, ko e tefito‘i me‘a ia ‘oku fakataumu‘a ki ai ‘ene feinga ke fakatauele‘i kitautolu ke tau ‘auha fakatu‘asino mo fakalaumālié.

‘Oku mahu‘inga ke ma‘u ha mahino ki he taumu‘a ‘a e filí, ke teuteu lelei ai ki he ngaahi ‘ohofi

‘e ala hokó.¹¹ Koe‘uhí na‘e ‘ilo‘i ‘e Kapiteni Molonai e taumu‘a ‘a e kau Leimaná, na‘á ne mateuteu ai ke fepaki mo kinautolu ‘i he‘enau omí peá ne ikuna.¹² Pea ‘oku faka‘aonga‘i e tefito‘i mo‘oni mo e tala‘ofa tatau kiate kitautolu takitaha.

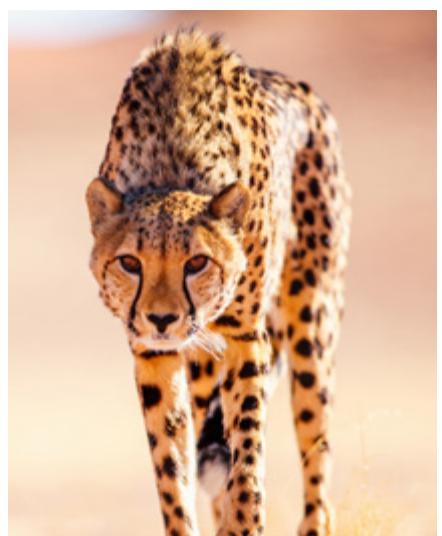
“Ka ‘o kapau te mou mateuteu, ‘e ‘ikai te mou manavahē.

“Pea koe‘uhí ke mou hao mei he mālohi ‘o e filí.”¹³

Fakaafe, Tala‘ofa, mo e Fakamo‘oni

Hangē pē ko e lava ‘o ako ha ngaahi lēsoni mahu‘inga mei hono siofi e to‘onga ‘o e sitá mo e topí, ‘oku totolu ke tau takitaha kumi e ngaahi lēsoni mo e ngaahi fakatokanga ‘oku ma‘u ‘i he ngaahi me‘a faingofua ‘oku hoko he mo‘ui faka‘ahó. ‘I he‘etau fekumi ki ha ‘atamai mo e loto ako‘i-ngofua ke ma‘u e fakahinohino fakalangí ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, ‘e ma‘u leva ‘a e ngaahi fakahinohino ma‘ongo‘onga taha ‘e ni‘ihi te tau ala ma‘ú mo e ngaahi fakatokanga mālohi taha te ne lava ‘o malu‘i kitautolú, mei he‘etau ngaahi a‘usia angamahení. ‘Oku ma‘u ha ngaahi talanoa fakatātā mālohi ‘aupito ‘i he ngaahi folofolá pea mo ‘etau mo‘ui faka‘ahó fakatou‘osi.

Kuo u fakamamafa‘i ha lēsoni pē ‘e tolu mei he ngaahi lēsoni lahi ‘e lava ‘o ako mei he ngaahi me‘a fakafo ne u a‘usia mo Sūsana ‘i Afiliká. ‘Oku ou fakaafe‘i mo poupou‘i kimoutolu ke mou fakakaukau ki he talanoa ko ‘eni ki

he fanga sitá mo e topí pea feinga ke ‘ilo‘i ha toe ngaahi lēsoni ma‘au mo ho fāmilí. Kātaki ‘o manatu‘i ma‘u pē ko ho ‘apí ‘a e senitā mo‘oni ki hono ako mo mo‘ui ‘aki e ongoongoleleí.

‘I ho‘omou tali ‘i he tui ki he fakaafé ni, te mou ma‘u ai ha ngaahi fakakaukau ue‘i fakalaumālie, ‘e ake ‘i homou lotó ha ngaahi ongo fakalau-mālie, pea te mou ‘ilo e ngaahi angafai ‘oku totonu ke mou fakahoko pe hoko atu kae lava ke mou “ai kiate kimoutolu ‘a [e] teunga tau kakato [‘a e ‘Otuá], koe‘uhí ke mou lava ‘o kātaki‘i ‘a e ‘aho ‘o e koví, kuo mou ‘osi fai ‘a e me‘a kotoa pē, koe‘uhí ke mou lava ‘o tu‘u.”¹⁴

‘Oku ou palōmesi atu ‘e taumalingi mai ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e mateuteu leleí mo e malu‘i fakalaumālié ki ho‘omou mo‘ui ‘i ho‘omou tokanga ke lotu ma‘u peé.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ‘omi ‘e he vilitaki atu ki mu‘a ‘i he hala ‘o e fuakavá, ha malu fakalaumālie mo fakaafé‘i mai e fiefia tu‘uloá ki he‘etau mo‘ui. Pea ‘oku ou fakamo‘oni ‘e hanga ‘e he Fakamo‘ui kuo toe tu‘u pea mo‘ui, ‘o poupou‘i mo fakamālohia kitautolu ‘i he ngaahi taimi leleí mo e koví fakatou‘osi. ‘Oku ou fakamo‘oni ki he ngaahi mo‘oni ko ‘ení ‘i he huafa toputapu ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. ‘Isaia 5:20.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:57; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
3. 2 Nifai 28:21; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
4. Vakai, ‘Isikeli 33:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:44–58; Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Lé‘o, Le‘ohi,” scriptures.ChurchofJesusChrist.org.
5. ‘Alamā 34:39.
6. Vakai, Mātiú 13:16.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 50:46.
8. Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Tēvolo,” scriptures.ChurchofJesusChrist.org
9. Vakai, 2 Nifai 2:27.
10. Russell M. Nelson, ‘i he Advice from the Prophet of the Church to Millennials Living in a Hectic World,” Newsroom, Feb. 18, 2018, newsroom.ChurchofJesusChrist.org
11. Vakai, ‘Alamā 2:7–13.
12. Vakai, ‘Alamā 43:29–33, 48–50.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:30–31.
14. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:15.

FAI ‘E ‘ELETĀ RUBÉN V. ALLIAUD
‘O e Kau Fitungofulú

‘Ilo ‘i he Mālohi ‘o e Tohi ‘a Molomoná

Kuo pau ke nau a‘usia kotoa pea ‘ilo kinautolu ‘i he mālohi ‘o e ngaahi mo‘oni ‘i he Tohi ‘a Molomoná.

‘I he‘eku ‘a‘ahi ki he kau papi uluí ‘i honau ‘apí, ‘oku ou sai‘ia ma‘u pē ke ‘eke kiate kinautolu kau ki he founiga ne nau ‘ilo ai mo honau fāmilí fekau‘aki mo e Siasí pea mo e founiga ‘enau papitaisó. ‘Oku ‘ikai mahu‘inga he taimi ko ía pe ko e tokotaha ko ía ko ha mēmipa mālohi pe te‘eki ma‘u lotu ‘i ha ngaahi ta‘u lahi. ‘Oku tatau ma‘u pē ‘a e talí: ‘oku nau malimali pea mo fiefia, ‘oku nau fai e talanoa ki he founiga ne ‘ilo ai kinautolú. Ko hono mo‘oní, hangē ‘oku hoko ma‘u pē e talanoa ‘o e ulu‘i ko e talanoa ia ki he founiga ne ‘ilo ai kinautolú.

Ko Sisū Kalaisi Tonu ‘a e ‘Eiki ‘o e ngaahi me‘a kuo molé. ‘Okú Ne tokangaekina e ngaahi me‘a kuo molé. Ko e ‘uhinga mo‘oni ia na‘á Ne ako‘i ai ‘a e talanoa fakatātā ‘e tolu ‘oku tau ma‘u ‘i he vahe 15 ‘o Luké: ‘a e talanoa fakatātā ‘o e sipi molé, ko e pa‘anga siliva molé, pea mo e foha maumau koloá. ‘Oku ‘i ai ha kavinga ‘oku tatau ai e ngaahi talanoá ni: ‘oku ‘ikai mahu‘inga e ‘uhinga ne nau mole aí. ‘Oku ‘ikai mahu‘inga ia pe na‘a nau ‘ilo‘i ne nau mole. ‘I he tūkunga takitaha ‘oku ‘i ai ha ongo fiefia ‘o pehē, “Tau fiefia mo au; he kuó u ‘ilo ‘a [ia] na‘e molé.”¹ ‘I hono

aofangatukú, ‘oku ‘ikai mole faka‘au-fuli ha me‘a meiate Ia.²

Tuku mu‘a ke u vahevahe atu he ho‘ataá ni ha taha ‘o e ngaahi me‘a mahu‘inga taha kiate aú—‘a e talanoa ki he founiga ne ‘ilo ai aú.

Kimu‘a pea hoko hoku ta‘u 15, ne fakaafe‘i au ‘e he‘eku fa‘ētangata ko Manueli Pesitosí, ke u ‘eva mai kiate ia mo hono fāmilí ‘i Ameliká ni. ‘E hoko ‘eni ko ha faingamālie lelei ke u ako lea faka-Pilitānia ai. Na‘e ului ‘eku fa‘ētangatá ki he Siasi ‘i ha ngaahi ta‘u lahi kimu‘a, pea na‘á ne vēkeveke ‘aupito ki he ngāue fakafaifekaú. Mahalo ko e ‘uhinga ia ne talanoa ai ‘eku fa‘ēé mo ia, ‘o ‘ikai ke u ‘ilo ki ai, peá ne talaange te ne tali ‘a e fakaafé ‘o makatu‘unga ‘i ha me‘a ‘e taha: he ‘ikai ke ne feinga ke fakaloto‘i au ke u hoko ko ha mēmpa ‘i hono Siasi. Ko e kau Katolika kimautolu pea laui to‘u tangata ‘emau hoko ko e kau Katoliká pea na‘e ‘ikai ha ‘uhinga ke liliu ai. Ne loto mo‘oni ‘eku fa‘ētangatá ki ai pea na‘á ne faipau ki he‘ene leá ‘o a‘u ki ha tu‘unga ne ‘ikai loto ke tali ha ngaahi fehu‘i ‘o a‘u pē ki ha ngaahi fehu‘i faingofua fekau‘aki mo e Siasi.

Ka ko e me‘a ne ‘ikai lava he‘eku fa‘ētangatá mo hono uaifi anga-lelei ko Māselié ‘o ta‘ofi, ko hona ‘ulungāngá.³

Na‘á ku nofo ‘i ha loki ne ‘i ai ha tuku‘anga tohi lahi. Ne u lava ‘o

vakai ne ‘i he tuku‘anga tohí ni ha tatau nai ‘e 200 ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i ha lea fakafonua kehekehe, ko e 20 ai ne ‘i he lea faka-Sipeiní.

‘I ha ‘aho ‘e taha ‘i he‘eku fic‘iló, na‘á ku to‘o hifo ai ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he lea faka-Sipeiní.

Ko e taha ia ‘o e ngaahi tohi ne takafi molū mo lanu pulū ‘o e langí, pea ‘asi ‘i mu‘a e fakatātā ‘o e ‘āngelo ko Molonaí. ‘I he‘eku fakaava hake iá, na‘e tohi ‘i he peesi ‘uluaki ‘a e tala‘ofá ni: “Pea ‘i ho‘omou ma‘u ‘a e ngaahi me‘a ní, ‘oku ou fie na‘ina‘i kiate kimoutolu ke mou kole ki he ‘Otua, ko e Tamai Ta‘engatá, ‘i he huafa ‘o Kalaisí, pe ‘oku ‘ikai ke mo‘oni ‘a e ngaahi me‘a ní; pea kapau te mou kole ‘i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo‘oni, ‘o ma‘u ‘a [e] tui kia Kalaisi, te ne fakahā ‘a hono mo‘oni kiate kimoutolu, ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni.”

Pea tānaki mai leva ki ai: “Pea ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni te mou lava ai ke ‘ilo‘i hono mo‘oni ‘o e ngaahi me‘a kotoa pē.”⁴

‘Oku faingata‘a ke fakamatala‘i e ngāue ‘a e ngaahi potufolofolá ni ‘i he‘eku fakakaukaú mo e lotó. Ko hono mo‘oni, na‘e ‘ikai ke u fekumi ki he ‘mo‘oni.” Ko ha tokotaha ta‘u hongofulu tupu pē au ne fiefia ‘i he mo‘uí pea mo e anga fakafonua fo‘oú ni.

Ka ‘i he‘eku fakakaukaú ki he tala‘ofa ko iá, ne u kamata lau fakafu‘a e tohí. ‘I he lahi ange ‘eku laú, ne mahino kiate au kapau na‘á ku fie ako mo‘oni ha meá mei hení, na‘e totonu keu kamata ke lotu. Pea ‘oku tau ‘ilo lelei kotoa pē ‘a e me‘a ‘oku hoko ‘i ho‘o fili ke ‘oua na‘a lau pē kae lotua foki e Tohi ‘a Molomoná Ko ia, ko e me‘a pē ia ne hoko kiate aú. Ko ha me‘a ne mahu‘inga fau pea makehe—‘io, ‘o tatau pē mo e me‘a kuo hoko ki ha toko lauafe kehe ‘i he funga ‘o e māmaní. Na‘á ku ‘ilo‘i ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni na‘e mo‘oni e Tohi ‘a Molomoná.

Na‘á ku ‘alu leva ki he‘eku fa‘ētangatá ‘o fakamatala ange e me‘a ne hokó pea na‘á ku mateuteu ke papitaiso. Na‘e ‘ikai lava ‘e he‘eku fa‘ētangatá ‘o mapukepuke ‘a ‘ene ‘ohovalé. Na‘á ne heka ki he‘ene kaá, ‘o faka‘uli ki mala‘e vakapuna, pea foki mai leva mo ‘eku tikité ke u puna ‘o foki ki ‘apí, mo ha ki‘i fakamatala ne fakatu‘asila ki he‘eku fa‘ēé ‘o pehē, “Na‘e ‘ikai ha‘aku kaunga ki he me‘á ni!”

Na‘e ‘i ai ‘ene mo‘oni ai. Na‘e ‘ilo‘i tonu au ‘i he mālohi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

Mahalo ‘oku ‘i ai ha tokolahi kuo ‘ilo kinautolu ‘e he‘etau kau faifekau fakafo‘i he funga ‘o e māmaní, ‘i ha ngaahi founiga fakafo‘i he tūkunga kotoa pē. Pe mahalo kuo ‘ilo kinautolu ‘o fakafou mai ‘i ha ngaahi kaungāme‘a ne ‘omi fakahangatonu ‘e he ‘Otuá kiate kinautolu. Mahalo ne malava pē ke ‘ilo kinautolu ‘e ha taha mei he to‘u tangatá ni pe fakafou ‘i ha taha ‘o ‘enau ngaahi kuí.⁵ Ko e hā pē ‘a e tūkungá, ke malava ‘o fakalakalaka ki ha ului fakataautaha mo‘oni ‘i he vave tahá, kuo pau ke nau a‘usia kotoa pea ‘ilo kinautolu ‘i he mālohi ‘o e ngaahi mo‘oni ‘i he Tohi ‘a Molomoná. ‘I he taimi tatau, kuo pau ke nau fili fakataautaha ke fai ha tukupā fakamātoato ki he ‘Otuá te nau faifeinga ke tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.

‘I he taimi ne u foki ai ki Puenosi ‘Aealisí, na‘e ‘ilo‘i ‘e he‘eku fa‘ēé na‘á ku fie papitaiso mo‘oni. Koe‘uhi ko

‘eku fa‘a angatu‘ú, na‘e ‘ikai ke ne ta‘ofi au ka na‘á ne poupou‘í au. Pea ne ‘ikai ke ne ‘ilo na‘á ne fakahoko hoku ‘initaviu ke papitaisó Ko e mo‘oni, ‘oku ou tui na‘e loloto ange ‘ene ‘initaviú ‘i he ‘initaviu ko ia ‘oku fakahoko ‘e he‘etau kau faifekaú. Na‘á ne talamai kiate au: “Kapau ‘okú ke fie papitaiso, te u poupou‘í koe. Ka te u tomu‘a fai atu ha ngaahi fehu‘í pea ‘oku ou fie ma‘u ke ke fakakaukau lahi ki ai pea tali mo‘oni mai kiate au. ‘Okú ke tukupā ke ‘alu ki he lotú ‘i he Sāpate kotoa pē?”

Na‘á ku talaange ki ai, “Io, ko e mo‘oni te u fai ia.”

“Okú ke ‘ilo pe ko e hā hono fuoloa e lotú?”

Na‘á ku pehē ange, ““Io, ‘oku ou ‘ilo‘i.”

Na‘á ne tali mai, “Sai, kapau te ke papitaiso, te u fakapapau‘í te ke ‘alu ‘o lotu.” Na‘á ne fehu‘í mai leva pe na‘á ku loto fiemālie mo‘oni ke ‘oua na‘á ku teitei inu kava mālohi pe ifi tapaka.

Na‘á ku tali ange, ““Io, ko e mo‘oni te u talangofua ki ai foki.”

Na‘á ne pehē mai leva, ““Kapau te ke papitaiso, te u fakapapau‘í ko e me‘a ia ‘e hokó.” Pea na‘á ne hoko atu ‘i he founga ko iá ‘i he meimeifekau kotoa pē.

Na‘e fetu‘utaki mai ‘eku fa‘ētangatá ki he‘eku fa‘é ‘o talaange ke ‘oua ‘e hoha‘a, he ‘e vavé ni pē

ha‘ane ngalo kotoa ‘iate aú. Hili ha ta‘u ‘e fā mei ai, ‘i he‘eku ma‘u hoku uiui‘í ke ngāue ‘i he Misiona Uruguay Montevideo, na‘e fetu‘utaki ‘eku fa‘é ki he‘eku fa‘ētangatá ‘o fehu‘í ange pe ko e fē e taimi ‘e ngalo kotoa ai ‘a e ngaahi me‘á ni ‘iate aú. Ko e mo‘oní, talu mei he taimi ne u papitaiso aí, ne hoko ‘eku fa‘é ko ha fa‘ē fiefia ange.

Ne u ako ‘o ‘ilo na‘e mahu‘inga ‘a e Tohi ‘a Molomoná ki he founga uluí ‘i hono a‘usia tonu e tala‘ofa ko ia ““e ofi ange ha tangata ki he ‘Otuá ‘i ha‘ane tauhi ki hono ngaahi akonakí.”

Na‘e fakamatala‘i ‘e Nifai e tefito‘i taumu‘a ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i he founga ni:

“He ‘oku mau ngāue faivelenga ke tohi, ke fakaloto‘i ‘a ‘emau fānaú, mo homau kāingá foki, ke nau tui kia Kalaisi, mo fakalelei ki he ‘Otuá. . . .

“Pea [ko ia] ‘oku mau lea ‘ia Kalaisi, ‘oku mau fiefia ‘ia Kalaisi, ‘oku mau malanga ‘aki ‘a Kalaisi, [pea] ‘oku mau kikite ‘ia Kalaisi, . . . ke ‘ilo ‘e he‘emau fānaú ki he tupu‘anga ‘a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma‘u ai ha fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá.”⁷

‘Oku fonu e Tohi ‘a Molomoná ‘i he taumu‘a toputapu tatau ko iá.

‘I he‘uhingá ni, ka tukupā ha tokotaha laukonga pē ke ako fakamaatoato ia, ‘i he laumālie ‘o e lotú, he ‘ikai ke nau ako pē kau kia Kalaisi ka te nau kamata *meia* Kalaisi—kae tautaufito kapau ‘e fai ‘a e fili ke ““ahi‘ahi‘i ‘a e ivi ‘o e folofolá”⁸ pea ‘ikai fakafisinga‘í ia tupu mei he tomu‘a ta‘etui⁹ ko e me‘a kuo lea ‘aki ‘e he ni‘ihi kehē ‘o kau ki ha ngaahi me‘a kuo te‘eki ke nau lau.

Na‘e fakakaukaukau ‘a Palesi-teni Lāsolo M. Nalesoni ‘o pehē: ““I he‘eku fakakaukau ki he Tohi ‘a Molomoná, ‘oku ou fakakaukau ki he fo‘i lea ko e mālohi. ‘Oku ma‘u ‘e he ngaahi mo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘a e mālohi ke faito‘o, fakanonga, fakafoki, tokoni‘i, fakamālohia, fakafiemālie‘i, mo fakafiefia‘i hotau laumālié.”¹⁰

Ko ‘eku fakaafe ‘i he ho‘ataá ni kiate kitautolu kotoá, neongo pe ko

e hā hono fuoloa ‘etau hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí, ke tau faka‘atā e mālohi ‘o e ngaahi mo‘oni ‘o e Tohi ‘a Molomoná ke ne ‘ilo peatoe ma‘u kitautolu, pea ‘i he‘etau fekumi faivelenga ‘i he ‘aho taki-taha ki he fakahā fakatāutahá. ‘E hoko ia kapau te tau faka‘atā ia.

‘Oku ou fakamo‘oni molumalu ‘oku ma‘u ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a hono kakato ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí pea ‘e fakamo‘oni ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ki hono mo‘oni he taimi kotoa, ki ha taha pē ‘oku fekumi ‘i he loto mo‘oni ki he ‘ilo ke fakamo‘ui ai ‘a honau lau-mālié.¹¹ ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Luke 15:6; vakai foki, Luke 15:9, 32.
2. ‘I hono ‘uhinga fakalukufuá, ‘oku fakamatala ki he ngaahi kikite ki hono tānaki ‘o e fa‘ahinga ‘o ‘Isileli kuo molé (vakai, Russell M. Nelson, “The Gathering of Scattered Israel,” *Liahona*, Nov. 2006, 79–82). Neongo kuo nau mole, ‘oku ‘ikai ke nau mole kiate Ia (vakai, 3 Nifai 17:4). ‘Oku mālie ke fakatāngatā ‘oku ‘ikai ke nau ‘ilo kuo nau mole kae ‘oua kuo ma‘u kinautolu, tautaufitofito ki he taimi ‘oku ma‘u ai honau tāpuaki faka-pēteliaké.
3. Na‘e lea ‘aki ‘e ‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa ‘a e lea ‘a Sangato Falanisisi ‘o ‘Āsist ‘i he‘ene pehē, “Malanga ‘aki and ongoongolei he taimi kotoa pē pea ka ‘aonga, faka‘aonga‘i ha ngaahi lea” (“Ko e Tatāli ‘i he Hala ki Tamāsikusi,” *Liahona*, May 2011, 77; vakai foki, William Fay and Linda Evans Shepherd, *Share Jesus without Fear* [1999], 22).
4. Molonai 10:4–5.
5. Ko e talanoa ko ia ki hono fakaului ‘etau ngaahi kuí ko hotau talanoá foki pē ia. Na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Uiliami R. Uoka, “Ko ha toki me‘a faka‘ofo‘ofa ka na‘e ‘ilo ‘e he Kāingalotu kotoa pē ‘a e ngaahi talanoa ki he ului ‘enau ngaahi kuí” (“Tauhi Ma‘u ‘o e Tūi,” *Liahona*, Mē 2014, 97). Ko ia, ko kitautolu kotoa ne ma‘u fakahangatonu pe fakafou ‘i he‘etau ngaahi kuí, pea fakamālō ki he‘etau Tamai Hēvaní ‘a ia ‘okú Ne ‘afio‘i ‘a e ngata‘angá mei he kamata‘angá (vakai, ‘Ēpalahame 2:8).
6. Talateu ki he Tohi ‘a Molomonávakai foki, ‘Alamā 31:5.
7. 2 Nifai 25:23, 26.
8. ‘Alamā 31:5.
9. Vakai, ‘Alamā 32:28.
10. Russell M. Nelson, “Ko e Tohi ‘a Molomoná: Ne Mei Fēfē Ho‘o Mo‘u Ka Ne ‘Ikai Ia?” *Liahona*, Nōv. 2017, 62.
11. Vakai, 3 Nifai 5:20.

FAI ‘E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Kau Fakamo‘oní, Ngaahi Kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, mo e Ngaahi Kalasi ‘a e Kau Finemuí

‘Oku fakataumu‘a ‘a e ngaahi liliu ‘oku mau fakahoko atu ko ‘ení ke tokoni‘i ‘a e kau talavoú mo e kau finemuí ke nau fakatupulaki honau tu‘unga fakataautaha toputapu ke a‘usiá.

Kāinga ‘ofeina, ko ha me‘a faka‘ofo‘ofa ke to e fakataha mo kimoutolu ‘i he konifelenisi lahí. Na‘e fakahoko atu ‘i he konga kimu‘a ‘o e uike ní ha ngaahi fanonganongo ki he kāingalotu ‘o e Siasí ki ha ngaahi liliu ‘i he tu‘utu‘uni fekau‘aki mo e ni‘ihī te nau lava ‘o hoko ko ha kau fakamo‘oni ‘i he ouau papitaisó mo e silá. ‘Oku ou fie fakamahino‘i atu e ngaahi me‘a lalahi ‘e tolu ko ia.

1. ‘E lava ha taha ‘oku ‘i ai ha‘ane lekomeni ‘oku kei ‘aonga, pe lekomeni fakangatangata ke hoko ko ha fakamo‘oni ‘i ha papitaiso fakafofonga ma‘ā ha taha kuo pekia.
2. ‘E lava ha taha kuo ma‘u ‘enitameni pea ‘i ai ha‘ane lekomeni

tempiale kei ‘aonga ‘o hoko ko ha fakamo‘oni ki he ngaahi ouau silá, mo‘úi mo e fakafofongá.

3. ‘E lava ke hoko ha mēmipa ‘o e Siasí kuo ‘osi papitaiso ko ha fakamo‘oni ki ha papitaiso ‘o ha taha mo‘ui. ‘Oku fekau‘aki ‘a e ngaahi liliú ni mo e ngaahi papitaiso kotoa pē ‘i tu‘a he temipalé.

Ko e ngaahi liliu fakatu‘utu‘uni ko ‘ení ko e founга fakangāue pē. ‘Oku ‘ikai liliu ai e tefito‘i tokāteliné mo e ngaahi fuakavá. ‘Oku nau mahu‘inga tatau ‘i he ngaahi ouaú. ‘Oku totonu ke fai tokonia lahi ‘e he ngaahi liliú ni e kau ‘a e fāmilí ‘i he ngaahi ouau ko ‘ení.

‘Oku ou toe fie lea foki kiate kimou-tolu he taimí ni ke fakafe‘iloaki atu e ngaahi liliu fekau‘aki mo hotau to‘u tupú mo honau kau takí.

Te mou manatu‘i, na‘á ku fakaafe‘i e to‘u tupu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke nau kau ‘i he kongakau ‘o e to‘u tupu ‘a e ‘Eikí, ke nau kau ‘i he ngāue ma‘ongo‘onga taha ‘i he māmaní he ‘ahó ni—ko hono tānaki ‘o ‘Isilelí.¹

Na‘á ku fakahoko e fakafé ni ki hotau to‘u tupú koe‘uhí he ‘oku makehe ‘enau mohufounga ‘i hono tokoni‘i ‘o e ni‘ihí kehé mo e vahevahé ‘o e me‘a ‘oku nau tui ki aí ‘i ha founга mahino. Ko e ngāue ‘o e tānakí ko ha konga mahu‘inga ia ‘o e tokoni ke teuteu ‘a māmaní mo hono kakaí ki he Hā‘ele ‘Angaua Mai ‘a e ‘Eikí.

‘Oku taki e kongakau ‘o e to‘u tupu ‘a e ‘Eikí ‘i he uooti takitaha ‘e ha pisope, ko ha tamaio‘eiki faivelenga ‘a e ‘Otuá. Ko hono fuofua fatongia mo mahu‘inga tahá ke tokanga‘i e kau talavou mo e kau finemui ‘o hono uōtí. ‘Oku tataki ‘e he pisopé mo hono ongo tokoní e ngāue ‘a e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka‘Eloné mo e ngaahi kalasi ‘a e Kau Finemuí ‘i he uōtí.

‘Oku fakataumu‘a ‘a e ngaahi liliu ‘oku mau fakahoko atu ko ‘ení ke tokoni‘i ‘a e kau talavoú mo e kau finemui ke nau fakatupulaki honau tu‘unga fakataautaha toputapu ke a‘usiá. ‘Oku mau loto foki ke fakamālohaia e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka‘Eloné pea mo e ngaahi kalasi ‘a e Kau Finemuí mo poupou ki he kau pisopé

mo e kau taki lalahi kehé ‘i he‘enau tokoni‘i e to‘utangata kei tupu hake ko ‘ení.

‘E fakamatala‘i atu he taimí ni ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kuki ‘a e ngaahi liliu ‘oku fekau‘aki mo e kau talavoú. Pea ‘i he fakataha lahi ‘a e kakai fefiné he pōní, ‘e fakamatala‘i ai ‘e Sisitā Poni H. Kōtoni, ko e Palesiteni Lahi ‘o e Kau Finemuí, ‘a e ngaahi liliu fekau‘aki mo e kau finemui.

‘Oku kau fakataha ‘a e Kau Palesi-tenisi ‘Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i hono poupou‘i ‘a e ngaahi ngāue ko ‘ení ke fakaivia hotau to‘u tupú. Hono ‘ikai ke tau ‘ofa mo lotua kinautolu! Ko kinautolú ko e [“amanaki‘anga ‘o ‘Isilelí, ko e kautau ‘o Saine, ko e fānau ‘o e ‘aho kuo tala‘ofa].”² ‘Oku fakahoko atu ‘emau falala kakato ki hotau to‘u tupú pea mo ‘emau hounga‘ia ‘iate kinautolu. ‘I he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai foki, Russell M. Nelson, “Amanaki‘anga ‘o ‘Isilelí” (fakataha lotu fakamāmani lahi ma‘a e to‘u tupú, Sune 3, 2018), broadcasts.lds.org
- “E Kāinga Kuo Hao,” *Ngaahi Himi*, fika 161.

FAI 'E 'ELETĀ QUENTIN L. COOK
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ngaahi Liliu ke Fakamālohia 'a e To'u Tupú

'E ikuna'i 'e he kau talavou mo e kau finemui tokolahi ange 'a e polé ni pea nofo 'i he hala 'o e fuakavá 'i he tokanga taha ko 'eni ki hotau to'u tupú.

Fakamālō atu si'i Palesiteni Nalesoni 'i he fakahinohino 'i he fakahā fakafiefia ko ia fekau'aki mo e kau fakamo'oni 'i he papitaísó pea mo e fakahinohino kuó ke kole mai ke mau vahevahe ke tokoni ke fakamālohia e to'u tupú mo fakalakalaka honau tu'unga malava topupatpú.

Kimu'a peá u vahevahe e ngaahi liliu ko iá, 'oku mau fakahā 'emau hounga'ia mo'oni 'i he founiga fisifisimu'a kuo tali 'aki 'e he kāingalotú e ngaahi liliú 'i he hokohoko atu hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei. Hangē ko ia ne fokotu'u atu 'e Palesiteni Nalesoni he ta'u kuo 'osí, kuo mou folo homou fo'i'akau vaitamini!¹

'Oku mou ako fiefia e Ha'u, 'o Mui-mui 'Iate Aú 'i 'api.² Kuo mou tali foki e ngaahi liliu 'i he lotú. 'Oku fakahoko faaitaha e ngāue 'o e fakamo'uí 'e he kau mēmipa 'o e kōlomu kaumātu'a mo e kau Fine'ofá.³

'Oku hulufau 'emau loto hounga-iá.⁴ 'Oku tautefito 'emau hounga-iá 'i

he kei faimālohi mo faivelenga hotau to'u tupú.

'Oku mo'ui hotau to'u tupú 'i ha taimi fakafiefia kae faingata'a foki. Kuo te'eki faingata'a pehē fau 'a e ngaahi fili ke fakahokó 'i ha toe taimi kimu'a.

Ko ha sipinga 'e taha: 'oku faka'atā 'e he telefoni fakaeonopóni ke tau ma'u e fakamatala mahu'inga lahi mo langaki mo'uí, kau ai e hisitōlia fakafāmilí mo e ngaahi folofola mā'oni'oní. 'I he tafa'aki 'e tahá, 'oku ma'u ai e ngaahi fakakau-kau fakavalevalé, anga'ulí, mo e kovi ne 'ikai ma'u ngofua he kuohilí.

Ke tokoni'i hotau to'u tupú ke fili e ngaahi me'a 'oku totonú, kuo teuteu ai 'e he Siasí ha polokalama fakaofo mo kānokato 'e tolu. 'Uluakí, kuo fakamālohia e naunau fakalēsoní pea fakalahi ki he 'apí. Ko hono uá, ne toki fakafe'i-loaki atu he Sāpate kuo 'osí 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, Palesiteni Pālati, mo e Kau 'Ōfisa Mā'olungá ha polokalama 'a e fānaú mo e to'u tupú 'oku kau ai e ngaahi 'ekitiviti fakafiefia mo e fakalakalaka fakatāutahá. Ko ha polokalama hono tolú ko e ngaahi liliu fakahoualotu ke mahu'inga ange e tokanga taha 'etau kau pisopé mo e kau taki kehé ki he to'u tupú. Kuo pau ke mālohi fakalaumālie e tokanga ko 'ení pea tokoni ke hoko hotau to'u tupú ko e kongakau kei talavou kuo kole ange 'e Palesiteni Nalesoni ke nau hoko ki aí.

Ngaahi Sīpinga Fakafekau'aki

Ko e ngaahi ngāué ni, fakataha mo ia ne fanonganongo atu lolotonga e ngaahi ta'u kuohilí, 'oku 'ikai ko ha ngaahi liliu mavahé ia. Ko e ngaahi liliu takitaha ko ha konga mahu'inga ia 'o ha sīpinga fakafekau'aki ke

tāpuekina e Kāingalotú mo teuteu‘i kinautolu ke fe‘iloaki mo e ‘Otuá.

Ko e konga ‘e taha ‘o e sipingá ‘oku fekau‘aki ia mo e to‘u tangata kei tupu haké. ‘Oku kole ki hotau to‘u tupú ke nau fai ha fatongia fakafo‘ituitui lahi ange ‘i ha ta‘u si‘i—‘o ‘ikai fakahoko ‘e he mātu‘á mo e kau takí e me‘a ‘oku lava ‘e he to‘u tupú ‘o fakahoko ‘iate kinautolú.⁵

Fanonganongó

‘Oku mau fanonganongo he ‘ahó ni ha ngaahi liliu fakahoualotu ki he to‘u tupú, ‘i he lēvolo ‘a e uōtí mo e siteikí. Hangē ko e fakamatala ‘a Palesiteni Nalesoní, ‘e fakamatala‘i ‘e Sisitá Poni H. Kōtoni ‘a e ngaahi liliu ki he kau finemuí ‘i he esiaffí ni. Ko e taumu‘a ‘e taha ki he ngaahi liliu te u fakamatala‘i atu he taimi ní, ke fakamāloha e kau ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné, ngaahi kōlomú, mo e kau palesiteni fakakōlomú. ‘Oku fakafenāpasi ‘e he ngaahi liliú ni ‘a ‘etau founa ngāué mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:15, ‘a ia ‘oku pehē, “Ko e pisopé mo hono ongo tokoní ko e kau [palesiteni] ia ‘o e lakanga [taula‘eiki faka-‘Elone] ko ‘ení, pea ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi kī pe mafai ‘o iá.”

Ko e taha ‘o e ngaahi fatongia fakafolofola ‘o e pisopé ko ‘ene tokanga‘i e kau taula‘eiki pea fealēlea‘aki mo kinautolu, ‘o aki‘i kinautolu ‘i he ngaahi fatongia ‘o honau lakangá.⁶ ‘Ikai ngata aí, ‘e ma‘u ‘e he tokoni ‘uluaki ‘i he kau pisopelikí ha fatongia pau ki he kau akonakí pea ko e tokoni uá ki he kau tikoni.

Ko ia ai, ke fakafenāpasi mo e fakahā ko ‘eni ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘e fakangata leva ‘a e kau palesiteni ‘o e Kau Talavoú ‘i he lēvolo ‘o e uōtí. Kuo fai ‘e he kau tangata faivelengá ni ha lelei lahi, pea ‘oku tau fakahā ‘a e loto-hounga‘ia kiate kinautolu.

Ko ‘emau faka‘amú ke tokanga lahi mo nofo-taha e kau pisopelikí ki he ngaahi fatongia lakanga fakataula‘eiki ‘o e kau talavoú pea tokoni‘i kinautolu ‘i honau ngaahi fatongia fakakōlomú. ‘E ui ha kakai lalahi kei malava ‘o ngāue, ke nau hoko ko e kau ‘etivaisa ‘i he Kau Talavoú ke tokoni ki he kau palesiteni

fakakōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné pea mo e kau pisopelikí ‘i honau fatongia.⁷ ‘Oku mau falala ‘e ikuna‘i ‘e he kau talavou mo e kau finemui tokolahí ange ‘a e polé ni pea nofo ‘i he hala ‘o e fuakavá koe‘uhi ko e tokanga mālohi ko ‘eni ki hotau to‘u tupú.

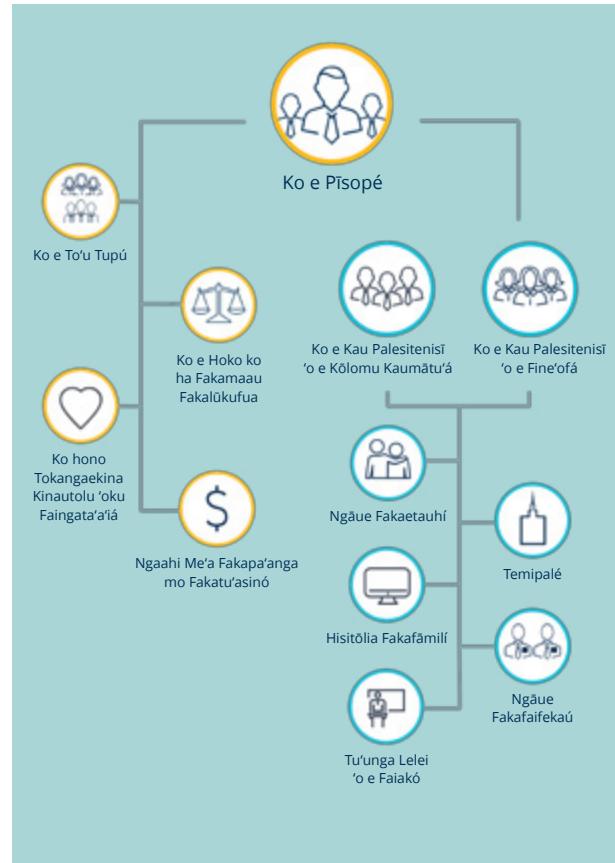
‘I he sipinga ne ue‘i fakalaumālie ‘a e ‘Eikí, ‘oku ma‘u ‘e he pisopé ha fatongia ki he tokotaha kotoa pē ‘i he uōtí. ‘Okú ne tāpuekina e mātu‘a ‘a e to‘u tupú pehē foki ki he to‘u tupú. Na‘e ‘ilo ‘e ha pisopé ‘e taha ‘i he‘ene fealēlea‘aki mo ha talavou ne fefā‘uhi mo e ponokalafí, te ne toki lava pē ‘o tokoni‘i e talavoú ‘i he‘ene fakatomalá, ‘i ha‘ane tokoni‘i e mātu‘a ke na tali ‘i he ‘ofa mo e loto-mahino. Na‘e hoko e fakamo‘ui ‘o e talavoú ko ha fakamo‘ui ma‘a hono fāmilí pea na‘e malava ia ‘i he ngāue ‘a e pisopé ma‘á e fāmilí fakalūkufua. Kuo hoko ‘a e talavoú he taimi ni ko ha ma‘u Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisēteki mo‘ui taau mo ha faifekau taimi kakato.

Hangē ko ia ‘oku fokotu‘u mai ‘e he talanoá ni, ‘e hanga ‘e he ngaahi liliú ni ‘o:

- Tokoni‘i e kau pisopé mo honau ongo tokoní ke nofo-taha ‘i honau ngaahi tefito‘i fatongia ki he to‘u tupú mo e fānau Palaimelí.
- ‘Ai ke hoko e mālohi mo e ngaahi fatongia ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné ko e uho ia ‘o e mo‘ui fakataautaha mo e ngaahi taumu‘a ‘a e talavou kotoa pē.

‘Oku hanga foki ‘e he ngaahi liliú ni ‘o:

- Fakamamafa‘i e ngaahi fatongia ‘o e kau palesiteni fakakōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné mo ‘enau lipooti fakahangatonu ki he kau pisopelikí.

- Faka‘ai‘ai e kau taki kakai lalahí ke tokoni mo aki‘i e kau palesiteni fakakōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné ‘i hono fakahoko totonu e mālohi mo e mafai ‘o honau lakangá.

Hangē ko e fakamatalá, ‘oku ‘ikai fakasi‘isi‘i ‘e he ngaahi liliú ni ‘a e fatongia ‘o e kau pisopelikí ki he kau finemui. Hangē ko ia ne toki aki‘i ‘e Palesiteni Nalesoní, “Ko [e] fuofua fatongia mo mahu‘inga taha [‘a e pisopé] ke tokanga‘i e kau finemui ‘o hono uōtí.”⁸

‘E founa fefē nai hano fakahoko e fatongia ni ‘e hotau kau pisope ‘ofeina mo ngāue mālohi? Hangē ko ia ‘oku mou manatu‘i ‘i he 2018 na‘e liliu e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisēteki ke ngāue vāofi ange mo e Fine‘ofá ke lava ‘e he ngaahi kōlomu kaumātu‘á mo e Kau Fine‘ofá, ‘i he malumalum ‘o e fakahinohino ‘a e pisopé, ‘o tokoni ke fua e ngaahi fatongia mahu‘inga ko ia na‘á ne to‘o e konga lahi hono taimi kumu‘á. ‘Oku kau ‘i he ngaahi fatongia ni ‘a e ngāue

fakafaifekaú mo e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ‘i he uōtī’ pehē ki he konga lahi ‘o e ngāue fakaetauhī ki he kāngalotu ‘o e uōtī.

He ‘ikai lava ‘e he pisopé ‘o vahe ha ngaahi fatongia ‘e ni’ihī, hangē ko hono fakamāloha ‘o e to‘u tupū, ko e hoko ko ha fakamaau fakalūkufuá, tokangaekina ‘a kinautolu ‘oku faingata‘a‘iá, mo hono tokanga‘i e ngaahi me‘a fakapa‘angá mo fakatu‘asinó. Ka neongo ia, ‘oku si‘i ange ‘eni ‘i he me‘a ne mahino kiate kitautolu he kuohilí. Hangē ko ia ne fakamatala‘i ‘e ‘Eletā Sefili R. Hōlani he ta‘u kuo ‘osí ‘i hono fanonganongo e ngaahi liliu ki he kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí: “‘Oku kei hoko pē ‘a e pisopé ko e taula‘eiki lahi pule ‘o e uōtī. ‘Oku totonu ke faka‘atā ‘e he fokotu‘utu‘u fo‘ou ko ‘eni [‘o e ngaahi kōlomu kaumātū‘a mo e Fine‘ofá], ke ne tokanga‘i ‘a e ngāue ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí mo e Fine‘ofá kae ‘ikai toe fie ma‘u ke ne fai e ngāue ‘a ha taha ‘o e ongo kulupu ko iá.”¹⁰

Hangē ko ‘ení, ‘e lava ha palesiteni Fine‘ofa mo ha palesiteni ‘o e kōlomu kaumātū‘a, ‘i hano vahe, ‘o ma‘u ha fatongia lahi ange ‘i he fealēlea‘aki mo e kakai lalahí—hangē ko e fealēlea‘aki ha palesiteni ‘o e Kau Finemuí mo e kau finemuí. Neongo ko e pisopé pē ‘e lava ke hoko ko ha fakamaau fakalūkufuá, ka ‘e lava foki e kau taki kehe ko ‘ení ‘o ma‘u e fakahā mei langi ke tokoni ki

he ngaahi pole ‘oku ‘ikai fie ma‘u ki ai ha fakamaau fakalūkufuá pe kau ai ha fa‘ahinga ngaohikoviá.¹¹

‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia he ‘ikai lava ha finemui pe ‘ikai totonu ke ne talanoa ki he pisopé pe ki he‘ene mātū‘a. Ko e to‘u tupū ‘oku nau tokanga taha ki aí! Ka ‘oku ‘uhinga ia ‘e lava ke feau lelei taha ‘e ha taki ‘i he Kau Finemuí ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘a ha finemui fakafo‘i-tuitui. ‘Oku tatau pē ‘a e hoha‘a e kau pisopelikí ki he kau finemuí pea mo e kau talavoú, ka ‘oku tau fakatokanga‘i e mālohi ‘oku ma‘u ‘i he ‘i ai ha kau taki mālohi, fai-mateki, mo tokanga ‘i he Kau Finemuí ‘oku nau ‘ofa mo ako‘i, ‘o ‘ikai fakahoko e fatongia ‘o e kau palesiteni fakakalasí kae tokoni‘i e to‘u tupū ke fakahoko lelei e ngaahi fatongia ko iá.

‘E vahevahé ‘e Sisitā Kōtoni ha toe ngaahi liliu fakafiefia ma‘á e kau finemuí ‘i he poó ni. Ka te u fanonganongo atu, ‘e lipooti mo fealēlea‘aki fakahangatonu he taimí ni ‘a e kau palesiteni ‘o e Kau Finemuí he uōtī pea mo e pisope ‘o e uōtī. ‘I he kuohilí, na‘e lava ‘o vahe e fatongia ni ki ha tokoni, ka ‘i he hoko atu ko ‘ení, ‘e hoko e kau finemuí ko ha fatongia fakahangatonu ‘o e tokotaha ‘okú ne ma‘u e ngaahi ki ki hono pule‘i e uōtī. ‘E hoko atu e lipooti fakahangatonu ‘a e palesiteni Fine‘ofá ki he pisopé.¹²

‘I he ngaahi lēvolo mā‘olungá mo e siteikí, ‘e kei ‘i ai pē ha kau palesiteni

‘o e Kau Talavoú. ‘I he lēvolo ‘o e siteikí, ‘e hoko ha aleā‘anga mā‘olunga ko e palesiteni ‘o e Kau Talavoú¹³pea te ne kau, fakataha mo e kau aleā‘anga mā‘olunga ‘oku vahe ki he Kau Finemuí mo e Palaimelí, ki he Kōmiti Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Elone-Kau Finemuí ‘a e siteikí. ‘E ngāue ‘a e kau tangatá ni mo e kau palesiteni ‘o e Kau Finemuí he siteikí, ‘i he kōmiti ko ‘ení. ‘E sea ai ha tokoni ki he palesiteni fakasiteikí, pea ‘e mahu‘inga lahi e kōmiti ni he ko e ngaahi polokalama mo e ngaahi ‘ekitiviti lahi ‘i he polokalama fo‘ou ‘a e Fānaú mo e To‘u Tupú ‘e fakahoko ia he lēvolo ‘o e siteikí.

‘E lava e kau aleā‘anga mā‘olungá ni, ‘i he malumalu ‘o e fakahinohino ‘a e kau palesiteni fakasiteikí, ‘o tokoni ki he pisopé mo e ngaahi kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné ‘i ha founa tatau mo e ngāue ‘oku fai ‘e he kau aleā‘anga mā‘olungá ki he kōlomu ‘o e kaumātū‘a he uōtī.

‘I he kaveinga tatau, ‘e hoko ha aleā‘anga mā‘olunga ‘e taha ko e palesiteni ‘o e Lautohi Faka-Sapaté ‘i he siteikí pea te ne lava ‘o ngāue ‘i he kōmiti ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné-Kau Finemuí ‘i he siteikí ‘o ka fie ma‘u.¹⁴

‘E fakamatala‘i lahi ange ha toe ngaahi liliu fakahoualotu ‘i he fakamatala ‘e ‘ave ki he kau takí. ‘Oku kau ‘i he ngaahi liliú ni ‘a e:

- ‘E fetongi e fakataha ‘a e kau pisopelikí mo e kōmiti to‘u tupū ‘aki ha fakataha alēlea fakauooti ‘a e to‘u tupú.
- He ‘ikai toe faka‘aonga‘i e fo‘i lea ko e “Mutuale” pea ‘e ui ia ko e “Ngaahi ‘ekitiviti ‘a e Kau Finemuí,” “ngaahi ‘ekitiviti ‘a e kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné,” pe ko e “ngaahi ‘ekitiviti ‘a e to‘u tupú” ‘a ia ‘e fakahoko fakauike ia ‘i he feitu‘u ‘e malava aí.
- ‘E vahevahé tatau e patiseti faka-uooti ki he ngaahi ‘ekitiviti ‘a e to‘u tupú ‘i he kau talavoú mo e kau finemuí, ‘o fakatatau ki he tokolahī ‘o e to‘u tupu ‘i he houalotu takitaha. ‘E ‘oange ha patiseti fe‘unga ki he ngaahi ‘ekitiviti ‘a e Palaimelí.
- ‘I he lēvolo kotoa pē—uōtī, siteikí, mo e fakalukufuá—te tau

faka'aonga'i e houalotú ki he fo'i lea faka-Pilitānia ko e "organization" kae 'ikai ko e fo'i lea ko e "auxiliary." Ko kinautolu 'oku taki 'i he houalotu Lahi 'a e Fine'ofá, Kau Finemuí, Kau Talavoú, Palaimelí, mo e Lautohi Faka-Sāpaté, 'e ui kinautolu ko e "Kau 'Ofisa Mā'olunga." Ko kinautolu 'oku taki 'i he ngaahi houalotu 'i he lēvolo 'a e uōti mo e siteikí 'e ui kinautolu ko e "kau 'ofisa fakauooti" mo e "kau 'ofisa fakasiteiki."¹⁵

Ko e ngaahi liliu 'oku fanongo-nongo atu he 'aho ní 'e lava ke kamata ia 'i he maau pē 'a e ngaahi koló, uōti, vahefonuá, mo e siteikí ka 'oku totonu ke maau ia 'i he 'aho 1 'o Sānuali 2020. 'I hono fakataha'i e ngaahi liliu ni mo e ngaahi liliu kimu'á, 'okú ne fakaofonga'i ha ngāue fakalaumālie mo fakahoualotu 'oku fenāpasi mo e tokāteline ke tāpuekina mo fakamāloha e tangata, fefine, to'u tupu, mo e tamasi'i/ta'ahine kotoa pē, 'i hono tokoni'i kinautolu ke muimui ki he sipinga 'a hotau Faka-mo'ui ko Sisū Kalaisí, 'i he'etau fakalalaka 'i he hala 'o e fuakavá.

Si'i kāinga, 'oku ou palōmesi mo fakamo'oni atu 'e hanga 'e he ngaahi liliu kānokatō ni, 'i he malumalu 'o e fakahinohino 'a ha palesiteni mo e palōfita kuo tataki fakalaumālie, ko Lāsolo M. Nalesoni, 'o fakamāloha mo fakaivia e mēmipa kotoa 'o e Siasi. 'E fakatupulaki 'e hotau to'u tupú ha tui lahi ange ki he Fakamo'ui, 'e malu'i kinautolu mei he ngaahi fakatauele 'a e filí, pea nau mateuteu ke fehangahangai mo e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui. 'I he huafa topupatu 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

- Vakai, Russell M. Nelson, 'i he "Latter-day Saint Prophet, Wife and Apostle Share Insights of Global Ministry," Newsroom, Oct. 30, 2018, newsroom. ChurchofJesusChrist.org.
- 'Ikai ngata aí, kuo mou fai ha ngaahi ngāue pau ke faka'aonga'i e hingoa totonu 'o e Siasi 'o hangē ko ia ne aki'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni pea manatua hotau Fakamo'ui 'i he 'ofa mo e loto-apasia 'i honou fakahoko iá.
- "'Oku fekau'i atu 'a e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí ke nau 'ngāue 'i he'ene ngoue vainé ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālie 'o e tangatá' (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56). 'Oku kau 'i he ngāue ko 'eni 'o e fakamo'ui 'a e ngāue fakafafeikau

'a e kāingalotu, pukepuke 'o e kau ulu, fakamāloha 'o e kau māmālohi, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, pea mo hono aki'i 'o e ontoongolelei. 'Oku tataki 'e he kau pisopelikí 'a e ngāue ni 'i he uōti, mo tokoni'i 'e ha kau mēmipa kehe 'o e fakataha alēlea 'o e uōti" (*Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasi*, 5.0, ChurchofJesusChrist.org).

- 'I he'emau hoko ko e kau takí, 'oku mau 'ofa 'i he kāingalotu 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i homou leleí mo e tu'unga fakaākongá. 'Oku mau faka'apa'apa ki he ni'hi fakao'ituitu, ngaahi fa'ē, ngaahi tamai, to'u tupu, mo e fanau 'oku 'a'eva 'i he hala 'o e fuakavá—pea fai ia 'i he loto-mateaki mo e fiefia.
- 'I he 2019, ne kamata 'a e kau tikoni ta'u 11 'i hono tufaki e sākalamēnití, pea ma'u 'e he kau finemuí mo e kau talavou ta'u 11 'a e lekomeni temipale fakangatangatá. 'I he ta'u kuo 'osí, na'e fakatukupaa'i 'e Palesiteni Nalesoni 'etau kau talavoú mo e kau finemuí ke nau kau ki ha kongakau kei talavou ke tānaki fakataha 'a 'Isileli kuo fakamoveteve' 'i he ongo tafa'aki 'o veilí (vakai, "Amanaki'anga 'o 'Isileli" [fakataha lotu fakamāmanilahi ma'a e to'u tupú, 3 Sune 2018], HopeofIsrael. ChurchofJesusChrist.org). Kuo fakaofo 'a e tali ki aí.
- 'Oku ngāue 'a e kau faifekau taimi kakatō he taimi ni 'i ha founiga makehe 'i ha ta'u si'isi'i ange. Talu mei he 'aho 6 'o 'Okatopa 2012, kuo malava e kau talavoú ke ngāue 'i he ta'u 18 pea ko e kau finemuí 'i he ta'u 19.
- "Ko e fatongia foki 'o e palesiteni ki he Lakanga Fakataula'eiki 'o 'Éloné ke pule ki he kau taula'eikí, pea fealélea'aki mo kinautolu, ke aki'i kiate kinautolu 'a e ngaahi fatongia 'o honau lakangá. . . . Ko e palesiteni ko 'ení ko ha pisope ia; he ko e taha 'ení 'o e ngaahi fatongia 'o e lakanga fakataula'eiki ko 'ení" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:87-88).
- 'E ui foki ha kau taki kakai lalahi ke hoko ko e kau mataotao 'i he kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, ke tokoni 'i he ngaahi polokalamá mo e ngaahi 'ekitiviti pe a kau ki he ngaahi fakataha fakakōlomú kae lava e kau pisopelikí 'o 'a'ahi ma'u pē ki he ngaahi kalasi mo e ngaahi 'ekitiviti 'a e Kau Finemuí mo 'a'ahi 'i ha ngaahi taimi ki he Palaimelí. 'E lava ke ui ha kau mataotao 'e ni'hi ke tokoni 'i ha polokalamá pau hangé ko ha kemi; 'e lava ke ui ha ni'hi kehe 'i ha vaha'ataimi lōloa ange ke tokoni ki he kau 'etivaisa fakakōlomú. 'E 'i ai ma'u pē ha ongo tangata lalahi 'i he fakataha, polokalamá, pe 'ekitiviti fakakōlomu kotoa pē. Neongo 'e liliu e ngaahi fatongiá mo e ngaahi lakangá, ka 'oku 'ikai ke mau 'amanaki 'e holo e tokolahi 'o e kakai tangata lalahi 'e ngāue mo tokoni 'i he ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné.
- Russell M. Nelson, "Witnesses, Aaronic Priesthood Quorums, and Young Women Classes," *Liahona*, Nōv. 2019, 39; vakai foki, Ezra Taft Benson, "To the Young Women of the Church," *Ensign*, Nōv. 1986, 85.
- 'Oku mau fale'i foki e kau pisopé ke nau faka'aonga'i ha taimi lahi ange ki he kau

taautaha kei talavoú pea mo honau fāmili 'o nautolú.

- Jeffrey R. Holland, fakataha fakatakimu 'a 'a e konifelenisi lahí, 'Epeleli. 2018; vakai foki, "Ngāue Fakatauhí Ola Leleí," ministering.ChurchofJesusChrist.org. Na'e aki'i 'e 'Eletā Hōlani ko e ngaahi fatongia 'o e pisopé he 'ikai lava 'o vahé, ko hono tokanga'i e ngaahi kōlomu 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné mo e kau finemuí, ko e hoko ko ha fakamaau fakalūkufuá, tokanga'i e ngaahi me'a fakapā'anga mo fakatu'asino 'a e Siasi, mo hono tokangaekina e masivá mo e faingata'iá. 'E lava 'e he kau palesiteni 'o e ngaahi kōlomu 'o e kaumātu'a mo e Fine'ofá pea mo ha ni'hi kehe 'o fakahoko e tefti'o fatongia ki he ngāue fakafafeikau, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, tu'unga lelei 'o e faiako 'i he uōti, pea mo hono tokanga'i mo e ngāue fakatauhí ki he kāingalotu 'o e Siasi.
- Makehe mei he ngaahi tükunga 'oku fie ma'u ki ai e ngaahi ki 'o ha fakamaau fakalūkufuá, 'oku totonu ke tokanga'i 'e he kau pisopé 'a e ngaahi palopalema 'i ha fa'ahinga ngaohipkovia pē 'o fakatatau mo e tu'utu'uni 'a e Siasi.
- 'E hoko atu foki e palesiteni Fine'ofá 'i he siteikí ke lipooti fakahangatonu ki he palesiteni fakasiteikí.
- 'E lava ke ui e ongo tokoni ki he palesiteni 'o e Kau Talavou he siteikí mei he kāingalotu 'o e siteikí, pe 'e malava ke tokoni 'a e ale'a'anga mā'olunga 'oku vahe ki he Kau Finemuí mo e ale'a'anga mā'olunga 'oku vahe ki he Palaimelí, 'o ka fie ma'u.
- 'Oku 'i ai ha fatongia mahu'inga 'o e tangata 'oku hoko ko e palesiteni 'o e Lautohi Faka-Sāpaté ki he naunau fakalēsoni 'a e to'u tupú 'i he Sāpate 'e ua he māhina takitaha.
- Ko e kau palesiteni 'o e Fine'ofá, Kau Finemuí, Kau Talavoú, Lautohi Faka-Sāpaté, mo e Palaimelí 'i he lēvolo mā'olungá mo e siteikí ko e Kau 'Ofisa Mā'olunga pe kau 'ofisa fakasiteiki kinautolu. 'I he lēvolo 'o e uōti, 'e taki e kau pisopelikí 'i he kau talavoú, ko ia ai ko e kau 'etivaisa he kōlomú 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné 'oku 'ikai ko ha kau 'ofisa fakauooti kinautolu.

FAI 'E MARK L. PACE
Palesiteni Lahi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté

Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au— ko e Palani Fakafepaki'i mo Tōmu'a 'a e 'Eikí

*'Oku teuteu'i 'e he 'Eikí Hono kakaí ki he ngaahi
'ohofi 'a e filí. Ko e Ha'u, 'o Muimui 'Iate Aú 'a e
palani fakafepaki'i mo tōmu'a 'a e 'Eikí.*

'Oku tau fiefia 'i he'etau fakataha 'i he konifelenisi lahi ma'ongo'ongá ni 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Ko ha tāpuaki ke ma'u 'a e fakakaukau mo e finangalo 'o e 'Eikí 'i he ngaahi akonaki 'o 'Ene kau palōfitá mo e kau 'aposeitoló. Ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e palōfita mo'ui 'a e 'Eikí. 'Oku tau hounga'ia lahi 'i he'ene akonaki mo e fakahinohino fakalaumālie ne tau ma'u he 'aho ní.

'Oku ou tānaki atu 'eku fakamo'oní kiate kinautolu ne vahevahe atu kimu'á. 'Oku ou fakamo'oni ki he 'Otua ko 'etau Tamai Ta'engatá. 'Okú Ne mo'ui, 'ofa mo tokangaekina kinautolu. 'Oku 'omi 'e He'ene palani 'o e fiefia 'a e tāpuaki 'o e mo'ui fakamatelié ni pea faifai ko ia pea tau foki ki Hono 'aó.

'Oku ou fakamo'oni foki kia Sisū Kalaisi. Ko Ia 'a e 'Alo Tofu Pē Taha 'o e 'Otuá ne Fakatupú. Na'á Ne *fakahaofī kinautolu* mei he maté, peá Ne huhu'i kinautolu mei he angahalá 'i he'etau ngāue 'aki e tui kiate Iá mo fakatomalá. 'Oku

'Oku monū'ia 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he funga māmaní ke moihi kia Sisū Kalaisi 'i Hono ngaahi temipalé. 'Oku lolotonga langa ha taha 'o e ngaahi temipale ko iá 'i Uinipeki, Kānata. Ne u ma'u mo hoku uaifi ko 'Ana Maliá 'a e faingamālie ke 'a'ahi ki he feitu'u 'oku fai ai 'a e langá 'i 'Aokosi 'o e ta'u ní. 'Oku faka'ofo'ofa 'aupito 'a e sipinga 'o e temipalé pea 'e faka'ofo'ofa mo'oni 'i ha'ané 'osi. Ka neongo ia, he 'ikai lava ke 'i ai ha temipale faka'ofo'ofa 'i Uinipeki pe ko ha toe feitu'u ta'e 'i ai ha fakava'e mālohi mo fefeka.

'Oku hoko 'a e feliliuaki mo e mafahifahi e kelekelé he taimi momoko 'i Uinipeki ke faingata'a hono fakatoka e fakava'e 'o e temipalé. Ko ia ai, na'e fiema'u leva ki he fakava'e 'o e temipale ko 'ení ke sima'i ha ngaahi fo'i piimi ukamea 'e 70. Ko e ngaahi fo'i piimi ukamea ko 'ení 'oku fute 'e 60 (mita 'e 18) hono lōloá pea 'inisi 'e 12 ki he 20 (senitimita 'e 30 ki he 50) hono fōlahí. Na'e vili kinautolu ki he kelekelé kae 'oua kuo a'u ki he maká, 'oku fakafuofua ke fute 'e 50 (mita 'e 15) ki lalo 'i he kelekelé. 'I he founágá ni, 'oku 'omi 'e he fo'i piimi ukamea 'e 70 ha fakava'e fefeka mo mālohi ki he temipale Uinipeki faka'ofo'ofá.

'I he'etau hoko ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau fekumi ki ha fakava'e pau pehē 'i he'etau mo'ui—ha fakava'e fakalaumālie 'oku fie ma'u ki he'etau fononga 'i he mo'ui fakamatelié mo e foki ko ia ki hotau 'api

'omi kiate kinautolu 'e He'ene feilaualau fakalelei ta'efa'angatangatá 'a e ngaahi tāpuaki 'o e mo'ui ta'efa'amaté mo e mo'ui ta'engatá. Ko e mo'oni, "Fakafeta'i ki he 'Otuá 'i He'ene me'a'ofa ta'ema fakataua mai 'aki Hono 'alo fakalangí" ("Ko e Kalaisi Mo'u: Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Apostoló," *Liahona*, Mē 2017, 'i loto 'i he takafi mu'a).

fakalangí. ‘Oku fokotu‘u ‘a e fakava‘e ko iá ‘i he fakava‘e pau ‘o ‘etau ului ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.

‘Oku tau manatu ki he ngaahi akenaki ‘a Hilamani mei he Tohi ‘a Molomoná: “Pea ko ‘eni, ‘e hoku ongo foha, manatu, manatu, ‘oku makatu‘unga ‘i he maka ‘o hotau Huhu‘í, ‘a ia ko Kalaisi, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu‘unga; koe‘uhi ka tuku atu ‘e he tēvoló ‘a ‘ene ngaahi matangi mālohi, ‘io, ‘a ‘ene ngaahi ngahaú ‘i he ‘ahiohio, . . . ‘e ‘ikai ma‘u ‘e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo ‘a kimoua ki he vanu ‘o e mamahí mo e faingata‘a‘ia ‘oku ‘ikai hano ngata‘angá, koe‘uhi ko e maka kuo langa ai ‘a kimouá, ‘a ia ko e makatu‘unga mālohi, ‘a ia ko ha makatu‘unga kapau ‘e langa ai ‘a e tangatá, ‘e ‘ikai lava ke nau hinga” (Hilamani 5:12)

Fakamālō ko ‘etau mo‘ui ‘i ha taimi ‘oku ako‘i ai kitautolu ‘e he kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló kau ki hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí. ‘Oku tokoni e muimui ki he‘enau akonakí ke tau fokotu‘u ha fakava‘e mālohi ‘ia Kalaisi.

‘I he ta‘u‘e taha kuohilí, ne ‘omi ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘i he‘ene lea fakafe‘iloaki ‘o e konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2018 ‘a e fakamatala mo e fakatokanga ko ‘ení, “Kuo hoko ko ha kaveinga tu‘uloa ‘o e Siasí, ‘a hono tokoni‘i ‘o e kāingalotu kotoa pē ke fakatupulaki ‘enau tui ki hotau ‘Eiki ko Sisū Kalaisí mo ‘Ene Fakaleleí, tokoni‘i kinautolu ‘i hono fakahoko mo tauhi ‘enau ngaahi fuakava mo e ‘Otuá, pea fakamāloha mo sila‘i honau ngaahi fāmilí.” ‘Oku ‘ikai faingofua ‘eni ‘i he māmani fihitu‘u ‘o e ‘aho ní. ‘Oku fakautuutu ai pē hono ‘ohof ‘e he fili ‘a e tuí, mo kitautolu pea mo hotau ngaahi fāmilí. ‘Oku fie ma‘u ke tau fakasepaki‘i mo ngāue tōmu‘a leva ka tau lava ‘o hao fakalaumālie” (“Lea Fakafe‘iloaki,” *Liahona*, Nov. 2018, 7; tānaki atu hono fakamamafa‘i).

Hili ‘a e lea ‘a Palesiteni Nalesoní, na‘e fakafe‘iloaki ‘e ‘Eletā Kuenitimi L. Kuki ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘a e ma‘u‘anga tokoni Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú ma‘á e fakafo‘ituituí mo e ngaahi fāmilí. Na‘e kau ‘i he‘ene leá ‘a e fakamatala ko ‘ení:

- ““Oku fakataumu‘a e ma‘u‘anga tokoni fo‘ou ke ako ‘i ‘api ko e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú . . . ke tokoni‘i e kāingalotú ke nau aka e ongoongoleléi ‘i ‘api.”
- “Ko e ma‘u‘anga tokoni ko ‘ení, ‘oku fakataumu‘a ia ki he tokotaha fakafo‘ituitui mo e fāmili kotoa pē ‘i he Siasí” [Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Au—Ma‘á e Fakafo‘ituituí mo e Ngaahi Fāmilí 2019], vi].”
- “Ko ‘etau taumu‘á ke ‘ai ke potupotutatau e ngaahi a‘usia ‘i he Siasí mo e ‘apí ‘i ha founga ke fakatupulaki lahi ai e tuí, mo e anga fakalaumālie pea fakaloloto e ului ki he Tamai Hēvaní pea mo e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.” (“Ului Mālohi mo Tolonga ki he Tamai Hēvaní pea mo e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí,” *Liahona*, Nōv. 2018, 9–10.)

Ne kamata ‘i Sānuali ‘o e ta‘u ní hono aka fakamāmani lahi ‘e he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘a e Fuakava Fo‘óu fakataha mo e ma‘u‘anga tokoni Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú ko ha fakahinohino. ‘Oku tokoni e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú mo ha taimitēpile fakauike ke tau aka ‘a e folofolá, tokāteline ‘o e ongoongoleléi, mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘aposetoló. Ko ha ma‘u‘anga tokoni ma‘ongo‘onga ia ma‘atautolu kotoa.

Hili ha māhina ‘e hiva ‘o e aka folofola fakamāmani lahi ko ‘ení, ko e hā ‘oku tau vakai ki aí? ‘Oku tau vakai ki he tupulaki ‘i he tui mo e mateaki ‘a e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho

Kimui Ní ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí ‘i he feitu‘u kotoa pē. ‘Oku tau vakai ki he fakafo‘ituituí mo e ngaahi fāmili ‘oku nau tuku ha taimi lolotonga e uiké ke ako ‘a e ngaahi folofola ‘a hotau Fakamo‘ui. ‘Oku tau vakai ki he fakalakalaka ‘i hono aka‘i e ongoongoleléi ‘i he‘etau ngaahi kalasi he Sāpaté ‘i he‘etau aka ‘a e folofolá ‘i ‘api mo vahevahe ‘etau ngaahi fakakaukaú ‘i he lotú. ‘Oku tau vakai ki he fiefia mo e faaitaha ange ‘a e fāmili ‘i he‘etau ‘unu mei hono lau pē ‘o e folofolá ki hono aka ‘o e folofolá ‘i ha founa makehe.

Kuo u ma‘u ha faingamālie ke talanoa ai mo e tokolahī ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní pea fanongo tonu ki he‘enau ngaahi a‘usia mo e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú. ‘Oku fonu hoku lotó ‘i he fiefia ‘i he‘enau fakahā ‘a e tuí. Ko ha ni‘ihi ‘eni ‘o ha ngaahi fakamatala kuó u fanongo ai mei ha kāingalotu kehekehe ‘o e Siasí ‘i ha ngaahi feitu‘u kehekehe ‘o e māmaní:

- Na‘e vahevahe ‘e ha tamai, ““Oku ou sai‘ia ‘i he Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú he ‘okú ne ‘omi ha faingamālie ke u fakamo‘oni ai ki he‘eku fānaú kau ki he Fakamo‘ui.”
- Na‘e pehē ‘e ha tamasi‘i ‘i ha ‘api ‘e taha” “Ko ha faingamālie ‘eni ke fanongo ai ki he vahevahe ‘e he‘eku mātu‘á ‘ena fakamo‘oni.”
- Na‘e vahevahe ‘e ha fa‘é: “Kuo ue‘i fakalaumālie kinautolu ki he founga ke fakamu‘omu‘a ai ‘a e ‘Otuá. Kuo [fakafonu] ‘a e taimi ko ia [ne mau

- pehē] “oku ‘ikai’ ke mau ma‘ú ‘aki ‘a e ‘amanaki lelei, fiefia, nonga mo e lavame‘a ‘i ha ngaahi founiga ta‘e‘amanekina.”
- Na‘e pehē ‘e ha ongo me‘a mali: “Oku kehe ‘aupito ‘ema lau folofolá mei ha toe taimi kimu‘a. ‘Okú ma ako ha me‘a lahi ‘o laka ange ‘i ha me‘a kuó ma ako kimu‘a. ‘Oku liliu ‘e he ‘Eiki ‘ema fakakaukaú. ‘Oku teuteu‘i kimaua ‘e he ‘Eiki.”
  - Na‘e pehē ‘e ha fa‘é: “Oku ou sai‘ia ‘i he‘emau ako fakataha ‘a e me‘a tatau. Kimu‘á, na‘a mau lau pē ia. I he ‘aho ní, ‘oku mau ako ia.”
  - Na‘e vahevahé ‘e ha fefine ‘a e fakakaukau lelei ko ‘ení: “Kimu‘á, na‘e tānaki mai ‘a e folofolá ki he lēsoní. ‘I he taimí ni, ‘oku tānaki mai ‘a e lēsoní ki he folofolá.”
  - Na‘e pehē ‘e ha fefine ‘e taha: “Oku ou ongo‘i ‘a e faikehekehe ‘i he‘eku fakahoko iá [‘o fakahoa] ki he ‘ikai te u fakahoko iá. ‘Oku faingofua ange ‘eku talanoa ki he ni‘ihí kehé kau kia Sisú Kalaisí mo ‘etau ngaahi tuí.”
  - Na‘e fakamatala ‘e ha kui fefine, “Oku ou telefoni ki he‘eku fānaú mo e makapuná ‘i he ‘aho Sāpaté pea mau feavahevahé‘aki mei he Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú
  - Na‘e pehē ‘e ha fefine: “Oku hangé ‘a e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú‘oku ngāue fakaetauhí fakataautaha mai

‘a e Fakamo‘úi kiate au. ‘Oku tataki fakalangi ia!”

- Na‘e fakamatala ha tamai, “I he‘emau faka‘aonga‘i ‘a e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú, ‘oku mau hangé ai ko e fānau ‘o ‘Isilelí, ‘i hono faka‘ilonga‘i homau matapaá ke malu‘i homau fāmilí mei he ivi takiekina ‘a e tokotaha faka‘auhá.”

Kāinga, ko ha me‘a fakafiefa ke ‘a‘ahi atu pea fanongo ki he founiga hono tāpuekina ‘e he Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú homou mo‘ú. Fakamālō atu ‘i ho‘omou mateakí.

‘Oku fakamāloha ‘etau ului kia Sisú Kalaisí mo ‘Ene ongoongoleléi ‘i hono ako ‘a e folofolá fakataha mo e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú ko ha fakahinohino. ‘Oku ‘ikai ko ‘etau fakafetongi pē ‘o e houa ‘e taha ‘i he lotu he Sāpaté ke ma‘u ha houa ako folofola ‘e taha ‘i ‘api. Ko hono ako ‘o e ongoongoleléi ko ha ngāue ia ke fakahoko ma‘u pē lolotonga e uiké. Hangé ko hono vahevahé mai ‘e ha fefine, “Oku ‘ikai ko e taumu‘á ke fakanounou ‘a e lotú ‘aki ha houa ‘e taha; ka ke fakalōloa ia ‘aki ha ‘aho ‘e ono!”

Toe fakakaukau he taimí ni ki he fakatokanga ‘a Palesiteni Nalesoni ko hotau palōfítá, ‘i he‘ene fakaava e konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2018:

“Oku fakautuutu ai pē hono ‘ohof ‘e he filí ‘a e tuí, mo kitautolu pea mo

hotau ngaahi fāmilí. ‘Oku fie ma‘u ke tau fakafepaki‘i mo ngāue tōmu‘a leva ka tau lava ‘o hao fakalaumālie” (Lea Fakafe‘iloaki, 7).

Pea (‘i ha houa nai ‘e 29 mei ai) ‘i he ho‘atā Sāpaté, na‘á ne tāpuni ‘a e konifelenisi ‘aki ‘a e tala‘ofá ni: “I ho‘omou ngāue mālohi ke fakafo‘ou homou ‘apí ke hoko ko ha senitā ki hono ako ‘o e ongoongoleléi, . . . [‘e] hōloa e ivi taki-ekina ‘o e filí ‘i hō‘o mo‘ú mo ho ‘apí” (“Ko e Hoko ko ha Kāingalotu Fa‘ifa‘itaki‘anga,” *Liahona*, Nōv. 2018, 113).

‘E anga fefé ha fakautuutu e ngaahi ‘ohofi ‘a e filí ka ‘i he taimi tatau ‘oku hōloa hono ivi tākiekiná? ‘E malava ia, pea ‘oku hoko ia ‘i he Siasí, koe‘uhí ‘oku teuteu‘i ‘e he ‘Eiki Hono kakaí ke matu‘uaki e ngaahi ‘ohofi ‘a e filí. Ko e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú ‘a e palani fakafepaki‘i mo tōmu‘a ‘a e ‘Eiki. Hangé ko hono ako‘i ‘e Palesiteni Nalesoni, “E malava ‘e he naunau fakalēsoni fo‘ou ‘oku fakatefito ‘i ‘api kae poupou‘i ‘e he Siasí, ‘o tukuange mai e mālohi ‘o e ngaahi fāmilí.” Ka neongo ia, ‘oku fie ma‘u ke tau fai hotau lelei tahá; ‘oku fie ma‘u ke tau “muimui faivelenga ki ai . . . mo liliu [hotau] ‘apí ke hoko ko ha unga‘anga ‘o e tuí” (“Ko e Hoko ko ha Kāingalotu Fa‘ifa‘itaki‘anga,” 113).

Ko e aofangatukú, hangé ko ia ne toe lea ‘aki ‘e Palesiteni Nalesoni, “Oku tau takitaha fatongia‘aki pē ‘etau tupulaki fakalaumālie fakatāutahá” (“Lea Fakafe‘iloaki,” 8).

‘Oku teuteu‘i kitautolu ‘e he ‘Eiki ‘aki ‘a e ma‘u‘anga tokoni Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú“ki he taimi faingata‘a ‘oku tau fehangahangai mo iá” (Quentin L. Cook, “Ului Mo‘oni mo Tu‘uloá,” 10). ‘Okú ne tokoni‘i kitautolu ke fokotu‘u ha “makatu‘unga mālohi, ‘a ia ko ha makatu‘unga kapau ‘e langa ai ‘a e tangatá ‘e ‘ikai lava ke nau hinga” (Hilamani 5:12)—ko e fakava‘e ‘o ha fakamo‘oni ‘oku fakatu‘uma‘u ‘i he maka ‘o ‘etau ului ki he ‘Eiki ko Sisú Kalaisí.

Fakatauange ‘e hoko ‘etau ngaahi feinga faka‘aho ‘i hono ako ‘a e folofolá ke fakamāloha ai kitautolu pea tau taaui ke ma‘u e ngaahi tāpuaki ko ‘eni kuo tala‘ofa maí. Ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sisú Kalaisí, ‘ēmeni. ■

FAI 'E 'ELETĀ L. TODD BUDGE
O e Kau Fitungofulú

Falala Ma'u Pē mo Vilitaki

'Oku kau 'i he falala ki he 'Eikí 'a e falala ki He'ene taimí pea 'oku fie ma'u 'a e kātaki mo e kātaki fuoloa 'okú ne matu'uaki e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí.

Na'e puke lahi homa foha ko Tanielá 'i he'ene ngāue fakafaifekau 'i 'Afiliká, pea na'e 'ave ia ki ha falemahaki ne si'i'i ai 'a e ma'u'anga tokoní. 'I he'ema lau 'ene fuofua tohi mai hili 'ene puké, na'a ma 'amanaki te ne loto-si'i, ka na'a ne tohi 'o pehē, "Neongo 'eku tokoto 'i he loki fakatu'utāmakí, ka na'a ku nonga. Kuo te'eki ke u fiefia pehē ma'u pē mo loto-vilitaki 'i he'eku mo'uí."

Na'e ongo mo'oni kiate au mo hoku uaifi 'ema lau 'a e ngaahi leá ni. *Fiefia ma'u pē mo loto-vilitaki.* Kuo te'eki ke ma fanongo ki hano fakamatala'i pehē 'a e fiefiá, ka na'e mo'oni 'ene leá. Na'a ma 'ilo'i ko e fiefia na'a ne fakamatala'i na'e 'ikai ko ha fiefia pe ongo'i fakalakalaka pē ka ko ha nonga mo e fiefia 'oku ma'u 'i he'etau fakavaivai'i kitautolu ki he 'Otuá mo falala kiate Ia

'i he me'a kotoa pē.¹ Kuó ma a'usia foki 'a e ngaahi taimi pehē 'i he'ema ongo'i hono fakanonga 'e he 'Otuá homa lotó pea foaki mai 'a e 'amanaki lelei 'ia Kalaisí neongo e faingata'a mo ta'epau 'a e mo'uí.²

"Oku ako'i 'e Lihai kapau na'e 'ikai hinga 'a 'Átama mo 'Ivi, "te na nofo ai 'i ha anga-ta'ehalaia, 'o 'ikai ma'u ha fiefia, he na'e 'ikai te na 'ilo'i ha mamahi; . . .

"Kae vakai, kuo fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i he poto 'o ia 'okú ne 'afio'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē.

"Na'e hinga 'a 'Átamá koe'uhí ke 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá; pea 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ke nau ma'u 'a e fiefiá."³

"I ha founga ngali fehangahangai, 'oku teuteu'i kitautolu 'e he ngaahi faingata'a mo e mamahí ke tau a'usia 'a e fiefiá kapau te tau falala ki he 'Eikí mo 'Ene palani ma'atautolú. 'Oku fakamatala'i lelei e mo'oni ko 'ení 'e ha punake 'o e senituli 13: "'Oku teuteu'i koe 'e he mamahí ki he fiefiá. 'Okú ne to'o atu e ngaahi me'a muná, kae ongo'i 'a e fiefia fo'ou. Tupe'i mei ho lotó e me'a motu'a, kae fetongi 'aki ha me'a 'oku fo'ou. 'Okú ne to'o e aka kuo ta'e'aongá kae mo'ui 'afa'afa ai ha aka fo'ou. Ko e hā pē 'e to'o 'e he mamahí mei ho lotó, 'e fetongi 'aki ia ha ngaahi me'a lelei ange."⁴

Na'e ako'i 'e Palesiteni Nalesoni 'o pehē, "Ko e fiefia [']oku foaku mai 'e he Fakamo'uí kiate [kitautolú] . . . 'oku pau mo fakapapau'i mai kiate kitautolu "e ki'i fuofueloa si'i pē 'a ho'o mamahí" [Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7] pea fakatapui ko hotau tāpuaki."⁵ 'E lava ke faka'atā 'e hotau ngaahi 'ahi'ahí mo e faingata'a'iá ha potu ki he fiefia lahi angé.⁶

Ko e ongoongo lelei 'o e ongoongooleí 'oku 'ikai ko ha tala'ofa 'o ha mo'ui 'oku hao mei he mamahí mo e 'ahi'ahí ka ko ha mo'ui 'oku 'i ai hono taumu'a pea 'uhingamālie—ko ha mo'ui 'e lava ai hotau ngaahi mamahí mo e faingata'a'iá 'o "mole atu . . . 'i he fiefia 'a Kalaisí."⁷ Na'e folofola 'a e Fakamo'uí, "Te mou ma'u 'a e mamahí 'i māmani: ka mou loto to'a; kuó u iku'i 'a māmani."⁸ Ko 'Ene

ongoongoleleí ko ha pōpoaki ia ‘o e ‘amanaki lelei. Ko e mamahi ‘oku fakataha‘i mo e ‘amanaki lelei ‘ia Sisū Kalaisí, ‘oku ma‘u ai e tala‘ofa ‘o e fiefia tu‘uloá.

‘E lava ‘o faka‘aonga‘i e faka-matala ‘o e fononga ‘a e kau Sēletí ki he fonua ‘o e tala‘ofá ko ha fakatātā ‘o ‘etau fononga ‘i he matelié. Na‘e tala‘ofa ‘e he ‘Eikí ki he tokoua ‘o Sēletí mo hono kakai te Ne “mu‘omu‘a ‘iate [kinautolu] ki ha fonua ‘oku mahu‘inga lahi hake ‘i he ngaahi fonua kotoa pē ‘o e māmaní.”⁹ Na‘á Ne fekau‘i kinautolu ke fo‘u ha ngaahi vaka lafalafa, pea ne nau talangofua ‘o fo‘u kinautolu ‘o fakatatau ki he ngaahi fakahinohino ‘a e ‘Eikí. Ka ‘i he hoko atu e ngāué, na‘e hoha‘a e tokoua ‘o Sēletí na‘e ‘ikai fe‘unga e sipinga ‘a e ‘Eikí ki he ngaahi vaka lafalafá. Na‘á ne tangi ‘o pehē:

“E ‘Eiki, kuó u fai ‘a e ngāue kuó ke fekau kiate aú, pea kuó u fo‘u ‘a e ngaahi vaka lafalafá ‘o fakatatau ki ho‘o ngaahi fakahinohino kiate aú.

“Pea vakai, ‘Eiki, ‘oku ‘ikai ‘i loto ‘iate kinautolu ha maama.”¹⁰

“Vakai, ‘E ‘Eiki, te ke tuku koā ke mau folau atu ‘i he fu‘u vai lahí ni ‘i he fakapo‘uli?”¹¹

Kuó ke fakahā hake nai ho lotó ki he ‘Otuá ‘i ha founa pehē ni? ‘I he faifeinga ko ia ke mo‘ui ‘o fakatatau ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí pea ‘ikai a‘usia ‘a e ngaahi fie ma‘u mā‘oni‘oní, kuó ke fifili nai pe kuo pau ke ke fononga fakapo‘uli ‘i he mo‘ui ni?”¹²

Na‘e fakahā leva ‘e he tokoua ‘o Sēletí ha hoha‘a lahi ange ki he‘enau malava ko ia ‘o mo‘ui ‘i he ngaahi vaka lafalafá. Na‘á ne tangi ‘o pehē, “Pea ko e tahá te mau mate foki, he ‘oku ‘ikai te mau fa‘a mānava, he ko e ‘eá pē ia ‘oku ‘i loto aí.”¹³ Kuo hanga nai ‘e he faingata‘a ‘o e mo‘ui ‘o ‘ai ke faingata‘a ho‘o mānavá pea fakatupu ke ke fifili pe te ke ikuna‘i fēfē ‘a e ‘aho ko iá, na‘a mo ha‘o foki hake ki ho ‘api fakalangi?

Hili e ngāue ‘a e ‘Eikí mo e tokoua ‘o Sēletí ke fakalelei‘i e ngaahi me‘a ne hoha‘a ki aí, na‘á Ne folofola leva, “E ‘ikai te mou fa‘a folau atu ‘i he fu‘u moana ko ‘ení, kapau ‘e ‘ikai te u teuteu‘i ha founa ma‘amoutolu] ki

he ngaahi peau ‘o e tahí, mo e ngaahi matangi kuo ‘alu atú, pea mo e ngaahi fu‘u vai ‘a ia ‘e ‘oho mai.”¹⁴

Na‘e fakamahino ‘e he ‘Eikí ko hono mo‘oní he ‘ikai a‘u e kau Sēletí ki he fonua ‘o e tala‘ofá ta‘e te Ne kau ai. Na‘e ‘ikai ke nau pule, pea ko e founa pē te nau lava ‘o kolosi ai ‘i he moaná ko ‘enau falala kiate Ia. Na‘e hoko ‘a e ngaahi a‘usia mo e ako ko ‘eni mei he ‘Eikí ko ha me‘a ke ne fakaloloto e tui ‘a e tokoua ‘o Sēletí mo fakamāloha ‘ene falala ki he ‘Eikí.

Fakatokanga‘i ange ‘a e liliu ‘ene ngaahi lotú mei he ngaahi fehu‘í mo e hoha‘á ki he fakahaa‘i ‘o e tuí mo e falalá:

“‘Oku ou ‘ilo‘i, ‘E ‘Eiki, ‘okú ke ma‘u ‘a e māfimafi kotoa pē, pea ‘okú ke fa‘a fai ‘a e me‘a kotoa pē ‘okú ke finangalo ki aí koe‘uhí ke ‘aonga ki he tangatá; . . .

“Vakai, ‘E ‘Eiki, ‘okú ke fa‘a fai ‘eni. ‘Oku mau ‘ilo‘i ‘okú ke fa‘a fakahā atu ha fu‘u māfimafi lahi, ‘a ia ‘oku ngali si‘isi‘i ‘i he anga ‘o e fakakaukau ‘a e tangatá.”¹⁵

‘Oku lekooti fekau‘aki mo e kau Sēletí ‘o pehē “na‘a nau heka leva ki honau ngaahi vaká . . . , ‘o tuku folau atu ki tahi, ‘o tuku atu ‘a ‘enau mo‘ui ki he ‘Eiki ko honau ‘Otuá.”¹⁶ ‘Oku ‘uhinga ‘a e tuku atu ke fakafalala pe ke tukulolo. Na‘e ‘ikai heka ‘a e kau Sēletí ki he ngaahi vaka lafalafá koe‘uhí ne nau ‘ilo pau ‘a e anga ‘o ‘enau fonongá. Ne nauheká koe‘uhí he na‘a nau ako ke falala ki he mālohi, lelei, mo e ‘alo‘ofa ‘a e ‘Eikí, pea ne nau loto-fiemālie ai ke tukulolo kinautolu

mo ha ngaahi veiveiu pe ilifia ki he ‘Eikí.

Na‘e ilifia kimú ni homa mokopuna tangata ko ‘Apí ke heka ‘i he taha ‘o e ngaahi me‘a-va‘inga ‘oku ‘alu hake mo ‘alu hifó. Na‘á ne sai‘ia ange ‘i he me‘a ko ia ne ‘ikai ngaué. Ne faifai pea fakaloto‘i ia ‘e he‘ene kui-fefiné ‘e malu pē ia, ko ia ‘i he‘ene falala kiate iá na‘á ne heka ai. Na‘á ne malimali leva mo pehē mai, “‘Oku ‘ikai ke u ongo‘i malu, ka ‘oku ou malu.” Mahalo ne ongo‘i pehē ‘a e kau Sēletí. He ‘ikai ke ongo malu ma‘u pē e falala ki he ‘Otuá ‘i he kamata‘angá, ka ‘oku muiaki mai ai ‘a e fiefiá.

Ne ‘ikai faingofua e fonongá ki he kau Sēletí. “Na‘e tu‘o lahi ‘enau ngalo hifo ‘i he ngaahi loloto ‘o e tahí, koe‘uhí ko e ngaahi fu‘u peau lalahi na‘e lōmaki‘i ‘a kinautolú.”¹⁷ Ka ‘oku lekooti ia ‘o pehē “na‘e ‘ikai tuku ‘a e angi [ke teke kinautolu] ki he seitu‘u ‘o e fonua ‘o e tala‘ofá.”¹⁸ Neongo ‘ene faingata‘a ke mahinó, tautefito ki he ngaahi taimi ‘i he‘etau mo‘ui ‘oku mālohi ai ‘a e matangí pea hou ‘a e tahí, te tau lava ‘o fiemālie ‘i hono ‘ilo‘i ko ia ‘oku tokoni ma‘u pē ‘a e ‘Otuá ‘i He‘ene lelei ta‘e fakangatangatá, ke tau a‘u ki ‘api.

‘Oku hoko atu ‘a e lekötí ‘o pehē, “Na‘e pehē hono teke‘i atu ‘a kinautolú; pea na‘e ‘ikai ha fu‘u manu ‘o e tahí te ne fa‘a laiki ‘a kinautolu, pe ha tofua‘a te ne fa‘a maumau‘i ‘a kinautolu; pea na‘a nau ma‘u ha maama ma‘u ai pē, ‘o tatau ai pē pe na‘e tokamālie pe faingata‘a.”¹⁹ ‘Oku tau mo‘ui ‘i ha māmani ‘oku lahi ai

‘a e ngaahi peau lalahi ‘o e maté, mahaki fakaesinó mo faka‘atamaí, pea lōmekina kitautolu ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahi mo e faingata‘a kehekehe. Ka ‘oku fakafou ‘i he tui kia Sisū Kalaisí mo e fili ke falala kiate Iá, *te tau* lava ‘o ma‘u ma‘u pē ‘a e māmá, ‘o tatau ai pē pe ‘oku tau ‘i he fukahi vaí pe ‘i lalo. *Te tau* lava ‘o ma‘u e fakapapau ko ia he ‘ikai tuku hono tokoni‘i kitautolu ‘e he ‘Otuá ke tau a‘u ki hotau‘api fakalangí.

Lolotonga hono fepalekina e kau Sēletí ‘i he ngaahi vaka lafalafá, na‘a nau “hiva ‘aki ‘a e ngaahi fakafeta‘i ki he ‘Eikí; . . . pe a [na‘a nau] fakamālō mo fakafeta‘i ki he ‘Eikí ‘i hono kotoa ‘o e ‘ahó; pea ‘i he hokosia ‘a e po‘ulí, na‘e ‘ikai tuku ‘enau fakafeta‘i ki he ‘Eikí.”²⁰ Na‘a nau ongo‘i fiefia mo fakamālō neongo ‘a e ngaahi faingata‘á. Na‘e te‘eki ke nau tū‘uta ki he fonua ‘o e tala‘ofá, ka na‘a nau fiefia ‘i he tāpuaki ne tala‘ofa maí koe‘uhí ko ‘enau falala ma‘u pē mo *loto-vilitaki* kiate Iá.²¹

Na‘e tēkina ‘a e kau Sēletí ‘i he vaí ‘i ha ‘aho ‘e 344.²² Te ke lava nai ‘o sioloto ki ai? ‘Oku kau ‘i he falala ki he ‘Eikí ‘a e falala ki He‘ene taimí pea ‘oku fie ma‘u ‘a e kātaki mo e kātaki fuoloa ‘okú ne matu‘uaki e ngaahi faingata‘a ‘o e mo‘uí.²³

Ne faifai pea ‘tū‘uta [‘a e kau Sēletí] ki he matāfanga ‘o e fonua ‘o e tala‘ofá. Pea ‘i he tu‘u honau va‘é ‘i he ngaahi matāfanga ‘o e fonua ‘o e tala‘ofá na‘a nau punou hifo ‘i he funga ‘o e fonuá, ‘o nau fakavaivai‘i ‘a kinautolu ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, pea nau tangi ‘a lo‘imata ‘i he‘enau fiefiá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí, koe‘uhí ko hono lahi ‘o ‘ene ngaahi ‘alo‘ofa ongongofua kiate kinautolú.”²⁴

Kapau te tau faivelenga ‘i hono tauhi ‘etau ngaahi fuakavá, te tau a‘u hao ‘i he‘etau foki ki ‘api ‘i ha ‘aho pea punou ‘i he ‘ao ‘o e ‘Eikí mo tangi fiefia koe‘uhí ko ‘Ene ‘alo‘ofa ongongofua lahi ‘i he‘etau mo‘uí, kau ai ‘a e ngaahi mamahi ne mole atu kae ma‘u ‘a e fiefiá.²⁵

‘Oku ou fakamo‘oni ‘i he‘etau tuku kitautolu ki he ‘Eikí pea falala ma‘u pē mo vilitaki kia Sisū Kalaisí mo ‘Ene taumu‘a fakalangí ‘i he‘etau mo‘uí, te

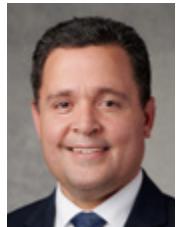

Ne ‘omi ‘a e ongo‘i fakapapau mo e nonga ki hotau laumālié pea ‘ai ke tau “amanaki lelei ki [hotau] fakahaofi ‘iate iá.”²⁶

‘Oku ou fakamo‘oni ko Sisū ‘a e Kalaisí. Ko Ia e tupu‘anga ‘o e fiefia kotoa pē.²⁷ ‘Oku fe‘unga ‘a ‘Ene ‘alo‘ofá, pea ‘okú Ne mafimafi ke fakamo‘uí.²⁸ Ko Ia ‘a e maama, mo‘ui, pea mo e ‘amanaki lelei‘anga ‘o e māmaní.²⁹ He ‘ikai te Ne tuku ke tau ‘auha.³⁰ ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Vakai, ‘Alamā 36:3; 57:27.
2. Vakai, ‘Alamā 58:11.
3. 2 Nifai 2:23–25; toki tānaki atu hono fakamamafa‘i.
4. Vakai, *The Mathnawi of Jalalu‘din Rumi* 1925–40), trans. Reynold A. Nicholson, vol. 5, 132.
5. Russell M. Nelson, “Fiefia mo e Mo‘ui Fakalaumālié,” *Liahona*, Nov. 2016, 82.
6. Vakai, Neal A. Maxwell, “Plow in Hope,” *Liahona*, July 2001: “Na‘e ‘fakahā hake [‘e Sisū kuo huhu‘i] hono lotó ‘o a‘u ki he maté. . . . ‘I he‘etau ‘fakahā’ he taimi ‘e ni‘ihī hotau lotó ‘i he‘etau lotu fakatāutahá, ‘oku tau faka‘ata‘atā ai ha potu ki he fiefia lahi angé!”
7. ‘Alamā 31:38; vakai foki, Neal A. Maxwell, “Brim with Joy” (Brigham Young University devotional, Jan. 23, 1996), speeches.byu.edu: “‘I he‘etau a‘u ki he tu‘unga ke fakatapu‘i, ‘e mole ‘etau faingata‘a‘iá ‘i he fiefia ‘ia Kalaisí. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ia he ‘ikai ha‘ata
8. Sione 16:33.
9. ‘Eta 1:42.
10. ‘Eta 2:18–19.
11. ‘Eta 2:22.
12. Vakai, Sione 8:12.
13. ‘Eta 2:19; fakafehoanaki mo e Ma‘ake 4:38; vakai foki, Ma‘ake 4:35–41.
14. ‘Eta 2:25; toki tānaki atu hono fakamamafa‘i.
15. ‘Eta 3:4–5.
16. ‘Eta 6:4; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
17. ‘Eta 6:6.
18. ‘Eta 6:8; tānaki atu hono fakamamafa‘i; vakai foki, 1 Nifai 18:8.
19. ‘Eta 6:10.
20. ‘Eta 6:9; vakai foki, 1 Nifai 18:16.
21. Fakafehoanaki 1 Nifai 3:5. Na‘e fiefia ‘a Lihai ‘i he tāpuaki kuo tala‘ofá, neongo ‘enau kei ‘i he feitu‘u maomaonganáo.
22. Vakai, ‘Eta 6:11.
23. Vakai, Hepelū 10:36; ‘Alamā 34:41; Tokatéline mo e Ngaahi Fuakava 24:8; 64:32.
24. ‘Eta 6:12.
25. Vakai 1 Nifai 1:20; 8:8; ‘Alamā 33:16.
26. ‘Alamā 58:11.
27. Russell M. Nelson, “Fiefia mo e Mo‘ui Fakalaumālié” 82.
28. Vakai, 2 Nifai 31:19; ‘Alamā 34:18; ‘Eta 10:32.
29. Vakai, “Ko e Kalaisí Mo‘ui: Ko e Fakamo‘oni ‘a e Kau ‘Apostoló,” *Liahona*, Mē 2017, takafi mu‘a ‘i lotó.
30. Vakai, 1 Nifai 1:14.

FAI 'E 'ELETĀ JORGE M. ALVARADO
'O e Kau Fitungofulú

Hili Hono 'Ahi'ahi'i 'o 'Etau Tuí

'I he'etau muimui ki he le'o 'o e 'Otuá mo Hono hala 'o e fuakavá, te Ne fakamālohia kitautolu 'i hotau ngaahi 'ahi'ahí.

'I he'eku kei si'i, na'e loto lelei 'a Felengi Tali ko ha mēmipa 'o e Siasí ke tokoni'i hoku fāmilí ke mau puna mei Puerto Liko ki Sōleki Siti ke sila'i kimautolu 'i he temipalé, ka ne taimi nounou pē kuo kamata ke mau fehangahangai mo ha ngaahi fakafe'ātungia. Na'e puke 'a Maliviti ko e taha hoku ngaahi tuo-fāfiné. Na'e ongo'i ta'e-fiemālie 'eku ongomātu'a peá na lotua pe ko e hā e me'a 'e faí pea na'a na kei ongo'i pē na'e

ue'i kinaua ke fakahoko pē 'a e folau. Na'a na falala kapau te na muimui fai-velenga ki he ue'i 'a e 'Eikí, 'e tokanga'i mo faitāpuekina homau fāmilí—pea na'e hoko ia.

Neongo pe ko e hā e ngaahi faka-fe'ātungia te tau fehangahangai mo ia 'i he mo'uí, te tau lava 'o falala 'e teuteu 'e Sisū Kalaisí ha hala 'i mu'a 'i he'e-tau 'a'eva 'i he tuí. Kuo tala'ofa mai 'e he 'Otuá ko ia kotoa pē 'oku mo'ui 'o fakatatau ki he ngaahi fuakava kuo nau fai mo Iá, te nau ma'u kotoa 'a e ngaahi tāpuaki kuó Ne tala'ofa mai, 'i Hono taimí. Na'e akonaki 'a 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o pehē, "Ko e ngaahi tāpuaki 'e ni'ihí 'oku vave mai, ko e ni'ihí 'e tuai mai, mo ha ni'ihí 'e toki ma'u ki hēvani; ka ko kimautolu 'oku nau tali 'a e ongo-ongolelei 'o Sisū Kalaisí, *te nau ma'u ia'*

Na'e ako'i 'e Molonai "ko e tuí ko e ngaahi me'a ia 'oku 'amanaki ki ai kae 'ikai mamata ki ai; ko ia, 'oua te mou fakakikihi'i ha me'a koe'uhí ko e 'ikai te mou mamata ki aí, he 'oku 'ikai te mou ma'u ha fakamo'oni kae 'oua kuo hili hono 'ahi'ahí'i 'o ho'omou tuí."²

Ko 'etau fehu'i leva, Ko e hā 'oku totonu ke tau fai ke fakafepaki'i lelei

taha 'aki 'a e ngaahi 'ahi'ahí 'oku tau fetaulaki mo iá?"

'I he'ene fuofua lea ko e Palesiteni 'o e Siasí, ne ako'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'o pehē: "I he'emau hoko ko e Kau Palesitenisí fo'oú, 'oku mau fie kamata 'aki hono fakakaukau'i e iku'angá. Ko e 'uhinga 'eni 'oku mau lea atu ai he 'ahó ni mei he temipalé. Ko e iku'angá 'oku tau takitaha fai-velenga ki aí, ke fakakoloa'i kitautolu 'aki 'a e mālohi 'i he fale 'o e 'Eikí, sila'i hotau fāmilí, faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fuakava na'e fai 'i he temipalé ke tau fe'unga ai ke ma'u e me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá—'a ia ko e mo'ui ta'engatá. Ko e ngaahi ouau 'o e temipalé mo e ngaahi fuakava 'okú ke fakahokó, ko e kī ia ki hono fakamālohia ho'o mo'uí, ho'o nofo malí mo e fāmilí, pea mo ho'o malava ke matu'uaki e ngaahi 'ohofi 'a e filí. 'E hanga 'e ho'o moihi 'i he temipalé mo ho'o tokoni ai ki ho'o ngaahi kuí, 'o faitāpuekina koe 'aki ha fakahā fakafo'i-tuitui mo ha melino 'oku lahi angé, pea 'e fakamālohia ai ho'o tukupā ke nofo ma'u 'i he hala 'o e fuakavá."³

'I he'etau muimui ki he le'o 'o e 'Otuá mo Hono hala 'o e fuakavá, te Ne fakamālohia kitautolu 'i hotau ngaahi 'ahi'ahí.

Na'e faingata'a e fononga hoku fāmilí ki he temipalé 'i he ngaahi ta'u kuohilí, ka 'i he'emau fakaofi atu ki he Temipale Sōlekí, 'Iutaá, na'e pehē 'e he'eku fa'e fiefia mo tui mālohi, "Te tau SAI pē kitautolu; 'e malu'i kitautolu 'e he 'Eikí." Ne sila'i kimautolu ko ha fāmilí pea na'e sai hoku tuofefiné. Na'e hoko 'eni hili pē hono 'ahi'ahí'i e tui 'eku ongomātu'a pea 'i he muimui ki he ngaahi ue'i 'a e 'Eikí.

'Oku kei tākickina pē 'e he tā sipinga ko 'eni 'a 'eku ongomātu'a 'a 'emau mo'uí he 'ahó ni. Na'e ako'i mai 'e he'ena tā sipingá 'a e 'uhinga 'o e tokāteline 'o e ongoongolelei mo tokoni ke mahino kiate kimautolu e 'uhinga, taumu'a, mo e ngaahi tāpuaki 'oku 'omi 'e he ongoongolelei. 'Oku lava foki ke tokoni'i kitautolu 'e he mahino 'a e 'uhinga 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, ke tau fehangahangai mo hotau ngaahi 'ahi'ahí 'i he tui.

Ko hono aofangatukú, ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i mo fekau'i kitautolu 'e he 'Otuá ke tau faí ko ha fakahaa'i ia 'o 'Ene 'ofa kiate kitautolu mo 'Ene finangalo ke 'omi kiate kitautolu 'a e ngaahi tāpuaki kuo fakatalali ma'á e kakai faivelengá. 'E 'ikai lava ke tau pehē 'e ako 'e he'etau fānaú ke 'ofa he ongoongoleleí 'iate kinautolu pē; ko hotau fatongia 'i he'etau hoko ko e mātu'á ke ako'i kinautolu. 'I he'etau tokoni'i 'etau fānaú ke nau ako 'a e founiga ke faka'aonga'i fakapotopoto ai 'enau tau'atāina ke filí, 'e lava 'e he'etau sipingá 'o ue'i kinautolu ke fai 'enau ngaahi fili ma'oni'oni pē 'anautolu. 'E tokoni'i 'e he'ena mo'ui faivelengá ke 'ilo'i 'e he'ena fānaú 'a e mo'oni 'o e ongoongoleleí ma'anautolu pē.

'E Kau talavou mo e kau finemui, mou fakafanongo ki he lea atu 'a e palōfita 'o e 'aho ní kiate kimoutolú. Fekumi ke 'ilo 'a e ngaahi mo'oni fakalangí mo fekumi ke mahino kiate kimoutolu 'a e ongoongoleleí. Na'e akonaki kimui ni mai 'a Palesiteni Nalesoni: "Ko e hā e poto 'okú ke masiva aí?... Muimui ki he tā sipinga 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Kumi ha feitu'u longonoa. .... Fakavaivai'i koe 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Fakahā hake ho lotó ki ho'o Tamai Hēvaní. Tafoki kiate Ia ke ma'u ha ngaahi tali."⁴ 'I ho'omou fekumi ki ha fakahinohino mei ho'omou Tamai Hēvaní 'ofá 'o fakafanongo ki he fale'i 'a e kau palōfita mo'ui, pea mamata ki he sipinga 'a e mātu'á angatonú, te mou lava foki 'o hoko ko ha fehokotaki'anga mālohi 'o e tuí 'i homou fāmilí.

Ki he mātu'á ko ia 'oku 'i ai ha'anau fānau kuo mavahé mei he hala 'o e fua-kavá, toe foki pē 'i he angavaivai. Tokoni ke mahino kiate kinautolu 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleleí. Kamata he taimí ni; 'oku 'ikai 'aupito ke fu'u tōmūi.

'E malava 'e he'etau sipinga 'o e mo'ui angatonú 'o fakahoko ha fu'u liliu lahi. Kuo pehē 'e Palesiteni Nalesoni: "'I he'etau hoko ko ha Kāingalotú, kuo tau anga 'aki e fakakaukau ko e 'lotú' pe siasí ko ha me'a ia 'oku toki fai pē 'i hotau ngaahi 'apisasí, kae poupou ki ai e me'a 'oku hoko 'i apí. 'Oku fie ma'u ke tau liliu e sipinga ko 'ení. Kuo hoko-sia e taimi ke 'i ai ha *Siasi 'oku fakatefito* 'i

'api, kae poupou ki ai e me'a 'oku hoko 'i hotau ngaahi falelotu fakakoló, uōtí, mo e siteikí."⁵

'Oku ako'i 'e he folofolá, "Akonaki'i 'a e tamasi'i 'i he hala 'oku totonu ke ne 'alu aí; pea ka hoko ia 'o motu'a, 'e 'ikai te ne foki mei ai."⁶

Pea 'oku nau toe pehē foki, "Ko 'eni, koe'uhí kuo hoko hono malanga 'aki 'o e folofolá ko ha fu'u me'a ke takiaki'i ai 'a e kakai ke fai 'a ia 'oku totonu—'io, na'e mālohi lahi ange 'ene ngāué 'i he fakakaukau 'a e kakai 'i he heletā, pe ko ha toe me'a kehe, 'a ia kuo hoko kiate kinautolu—ko ia na'e fakakaukau ai 'a 'Alamā 'oku 'aonga ke nau 'ahi'ahi'i 'a e ivi 'o e folofola 'a e 'Otuá."⁷

'Oku 'i ai ha talanoa ki ha fefine ne loto-mamahi 'i he lahi e kai lole 'a hono fohá. Neongo hono tu'o lahi 'ene talaange ke tukú, ka na'e kei hokohoko atu pē 'ene kai lolé. Na'a ne loto-mamahi pea loto ke 'ave 'ene tama tangatá ki ha tangata poto 'a ia 'okú ne faka'apa'apa'i.

Na'a ne fakahoko ange kiate ia 'o pehē, "Tangata'eiki, 'oku fu'u lahi e kai lole 'a 'eku tama tangatá. Te ke lava mu'a 'o talaange ke tuku hono kai iá?"

Na'a ne fakafanongo lelei peá ne pehē ange ki he tama tangata 'o e fefiné "Alu ki 'api peá ke foki mai hili ha uike 'e ua."

Na'a ne foki mo hono fohá ki 'api mo mo'utāfu'ua 'i he 'uhinga ne 'ikai te ne kole ai ki he tamasi'i ke tuku 'ene kai lole lahi pehé.

Hili ha uike 'e ua mei ai, na'a na toe foki mai. Na'e sio fakamama'u 'a e tangata potó ki he tamasi'i peá ne pehē ange, "Tamasi'i, 'oku totonu ke ta'ofi ho'o kai lole lahi pehé. 'Oku 'ikai sai ia ki ho'o mo'ui leléi."

Na'e kamokamo 'a e tamasi'i mo palōmesi te ne tuku ia.

Na'e fehu'i ange 'e he fa'ē 'a e tamasi'i, "Ko e hā na'e 'ikai te ke talaange ai ia he uike 'e ua kuo 'osí?"

Na'e malimali 'a e tangata potó. "I he uike 'e ua kuo 'osí, na'a ku kai lole lahi foki mo au."

Na'e mo'ui angatonu lahi 'a e tangata ko 'ení pea na'a ne 'ilo 'e 'i ai e ivi mālohi 'o 'ene akonakí kapau pē na'a ne muimui ki he'ene fale'i 'a'aná.

'Oku mālohi ange 'a e ivi tākiekina 'oku tau fai ki he'etau fānaú 'i he'enau mamata mai 'oku tau 'a'eva faivelenga 'i he hala 'o e fuakavá. 'Oku hoko 'a e palōfita ko Sekope 'i he Tohi 'a Molomoná ko ha sīpinga 'o fa'ahinga angatonu ko 'ení. Na'e hiki 'e hono foha ko 'Ínosi 'a e ola 'o e ngaahi akonaki 'a 'ene tamai:

"Ko au, 'Ínosi, 'i he'eku 'ilo ko 'eku tamai ko ha tangata angatonu ia—he na'a ne akonekina au 'i he'ene leá, pea 'i he akonaki mo e enginaki 'a e 'Eikí—pea 'oku ou fakafeta'i ki he huafa 'o hoku 'Otuá koe'uhí ko ia. . . .

"... Pea ko e ngaahi lea 'a ia kuó u fanongo tu'o lahi ki hono lea 'aki 'e he'eku tamai 'o kau ki he mo'ui ta'engatá pea mo e fiefia 'a e kau mā'oní'oní, na'e tō mamafa ia ki hoku lotó."⁷⁸

Na'e mo'ui 'aki 'e he ngaahi fa'ē 'a e kau talavou loto-to'a 'a e ongoongoleleí, pea na'e fakafonu 'enau fānaú 'aki 'a e loto fakapapau. Na'e lipooti 'e honau takí:

"Kuo akonekina 'a kinautolu 'e he'enau ngaahi fa'eé, kapau 'e 'ikai te nau ta'etui, 'e fakahaofi 'a kinautolu 'e he 'Otuá.

"Pea na'a nau fakamatala'i mai kiate au 'a e ngaahi lea 'a 'enau ngaahi fa'eé, 'o pehē: 'Oku 'ikai te mau ta'etui na'e 'ilo ia 'e he'emau ngaahi fa'eé."

Na'e fakamāloha 'a 'Ínosi mo e kau talavou lototo'a 'e he tui 'a 'enau ngaahi mātu'a, 'a ia na'e tokoni ke nau fakafe-paki'i 'aki hono 'ahi'ahi'i 'enau tuí.

'Oku faitāpuekina kitautolu 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí kuo fakafoki mai 'i hotau kuongá, 'a ia 'okú ne hiki hake kitautolu 'i he taimi 'oku tau ongo'i lotofoi pe faingata'a ia aí. 'Oku toe fakapapau'i mai 'e hā fua 'etau ngaahi ngāué 'i he taimi pē 'a e 'Eikí kapau te tau vilitaki atu ki mu'a 'i he ngaahi 'ahi'ahi 'o 'etau tuí.

Ne u toki kau fakataha atu mo hoku uaifí, pea mo e kau Palesitenisi Faka'elíá pea mo 'Eletā Tēvita A. Petiná ki hono fakatapui 'o e Temipale Haiti Port-au-Prince. Na'e pehē 'e homa foha ko Siaosi ne mau oó 'o fekau'aki mo 'ene a'usiá: "Faka'ofo'ofa, Tangata'eiki! 'I he kamata pē 'a e lotu fakatāpuí 'a 'Eletā Petinaá, ne u ongo'i 'oku māfana mo maamangia 'a e lokí. Na'e fakatupulaki

lahi 'e he lotú 'a 'eku mahino ki he taumu'a 'o ha temipale. Ko e fale mo'oni ia 'o e 'Eikí."

'I he Tohi 'a Molomoná, 'oku ako'i 'e Nifai 'i he'etau holi ke 'ilo 'a e finangalo 'o e 'Otuá, te Ne fakamāloha kitautolu. Na'a ne tohi 'o pehē, "Ko au, Nifai, na'a ku fu'u ta'u si'i 'aupito, ka neongo iá, ... pea na'a ku ma'u foki ha holi lahi ke u 'ilo ki he ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá, ko ia, na'a ku tangi ai ki he 'Eikí; pea vakai, na'a ne 'a'ahi mai kiate au, 'o ne fakamolū hoku lotó peá u tui ai ki he ngaahi lea kotoa pē kuo lea 'aki 'e he'eku tamai; ko ia na'e 'ikai te u angatu'u kiate ia 'o hangē ko hoku ongo tokouá."⁷⁹

Kāinga, tau tokoni'i mu'a 'etau fānaú mo kinautolu 'oku tau feohí ke nau muimui 'i he hala 'o e fuakava 'a e 'Otuá koe'uhí ke ako'i kinautolu 'e he Laumālié mo fakavaivai honau lotó ke nau holi ke muimui kiate Ia 'i he kotoa 'o 'enau mo'uí.

'I he'eku fakakaukau loto ki he tā sīpinga 'eku ongomātu'a, 'oku ou fakatokanga'i 'e fakaha'i mai 'e he'etau tui ki he 'Eikí ko Sisū Kalaisí 'a e hala foki ki hotau 'api fakalangí. 'Oku ou 'ilo 'oku hoko mai 'a e ngaahi maná hili hono 'ahi'ahi'i 'o 'etau tuí.

'Oku ou fakamo'oni kia Sisū Kalaisí mo 'Ene feilaualau fakaleleí. 'Oku ou 'ilo ko Ia hotau Fakamo'uí mo e Fakahaofí. Na'a Ne hā'ele mai mo 'etau Tamai Hēvaní 'i he pongipongi 'o e fa'ahita'u failau 'o e 1820 ki he tamasi'i ko Siosefa Sāmitá, ko e palōfita 'o Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei. Ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e palōfita 'o hotau kuongá. 'I he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Jeffrey R. Holland, "An High Priest of Good Things to Come," *Liahona*, Sānuali. 2000, 45.
- 'Eta 12:6.
- Russell M. Nelson, "'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'a," *Liahona*, 'Epeleli 2018, 7.
- Russell M. Nelson, "Fakahā ma'a e Siasí, Fakahā ki He'etau Mo'uí," *Liahona*, Mē 2018, 95.
- Russell M. Nelson, "Lea Fakafe'iloaki," *Liahona*, Nōvema 2018, 7.
- Lea Fakatātā 22:6.
- 'Alamā 31:5.
- 'Ínosi 1:1, 3.
- 'Alamā 56:47–48.
- 1 Nifai 2:16.

FAI 'E 'ELETĀ RONALD A. RASBAND
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e Tauhi Pau ki He'etau Ngaahi Palōmesí mo e Ngaahi Fuakavá

*'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou fakakaukau
ki he ngaahi palōmesi mo e ngaahi fuakava
'oku mou fai mo e 'Eikí, pea mo e ni'ihi kehé, 'i he
angatonu lahi, 'o 'ilo'i 'oku hoko homou leá ko
homou palōmesi.*

Si'i kāinga 'ofeina, 'i he'etau faka'osi e fakatahá ni, 'ofa ke tohitongi 'i hotau lotó 'a e ngaahi fakamo'oni kuo fai he 'ahó ni ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku tau monú'ia ke ma'u fakataha 'a e taimi toputapú ni ke fakamāloha 'etau palōmesi ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí ko 'Ene kau tamaio'eiki kitautolu pea ko Ia hotau Fakamo'úi.

'Oku ou fakakaukau lahi ki he mahu'inga 'o hono fakahoko mo tauhi e ngaahi palōmesi mo e ngaahi fuakavá. Ko e hā hono mahu'inga kiate koe ke ke fai pau ki ho'o leá? ke ke falala'anga? ke fai e me'a 'okú ke pehē te ke fai? ke faifeinga ke tauhi totonu ho'o ngaahi fuakava toputapú? ke ke faitotonú? 'I hono tauhi totonu 'etau ngaahi palōmesi ki he 'Eikí pea mo e ni'ihi kehé, 'oku tau 'a'eva foki ai 'i he hala 'o e fuakavá 'o foki ki he'etau

Tamai Hēvaní pea tau ongo'i 'a 'Ene 'ofá 'i he'etau mo'ui.

'Oku hoko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí ko hotau Fa'ifa'itaki'anga lelei 'i hono fakahoko mo tauhi e ngaahi palōmesi mo e ngaahi fuakavá. Na'a Ne hā'ele mai ki māmani 'o palōmesi ke fai e finangalo 'o e Tamaí. Na'a Ne ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'i he lea mo e ngāue. Na'a Ne fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá ke tau toe lava 'o mo'ui. Kuó Ne tauhi pau 'a e kotoa 'o 'Ene ngaahi tala'ofá.

'E lava nai ke fai ha lea tatau kiate kitautolu? Ko e hā 'a e ngaahi fakatu'u-tāmaki kapau te tau ki'i kākā, ki'i tō he 'ahi'ahí, pe 'ikai tauhi pau 'etau ngaahi tukupaá? Fēfē kapau te tau tafoki mei he'etau ngaahi fuakavá? 'E ha'u [nai e ni'ihi kehé] kia Kalaisí" koe'uhí ko 'etau tā sīpingá? 'Okú ke fai-pau nai ki ho'o leá? 'Oku 'ikai ko ha tō'onga

angamaheni hono tauhi e ngaahi palōmesí; ko ha 'ulungaanga ia 'o e hoko ko ha ākonga 'o Sisū Kalaisí.

'I hono manatua ma'u pē 'e he 'Eikí hotau ngaahi vaivai 'i he mo'ui fakamatelié, na'a Ne tala'ofa ai, "Ke mou fiefia, pea 'oua 'e manavahē, he ko au ko e 'Eikí 'oku ou 'iate kimoutolu, pea te u tu'u 'i homou tafa'akí."¹ Kuó u ongo'i 'Ene 'i aí 'i he taimi kuó u fie ma'u ai ha fakapapau, fakanongá, fakafiemalié, pe ha fakakaukau fakalaumālie pe ivi lahi ange pea kuó u ongo'i loto-fakatōkilalo mo'oni mo hounga'ia 'i He'ene takaua fakalangí.

Kuo folofola 'a e 'Eikí, "'E hoko 'o pehē ko e tangata kotoa pē 'e li'aki 'ene ngaahi angahalá pea ha'u kiate au, 'o ui ki hoku hingoá, pea talangofua ki hoku le'ó, mo tauhi 'eku ngaahi fekaú, te ne mamata ki hoku matá pea 'ilo'i 'oku ou 'i ai."² Mahalo ko e tumutumu ia 'o 'Ene tala'ofá.

Na'a ku ako 'i he'eku kei si'i ki he mahu'inga ko ia hono tauhi pau 'eku leá. Ko ha sīpinga pehē 'e taha 'a e taimi ne u tu'u ai 'o salute ke lau ma'uloto e Fakapapau 'o e Sikautí. 'E hoko ma'u pē hotau vā fetu'utaki mo e Sikauti Tamaíki Tangata 'o 'Ameliká, 'a ia kuo fakangata he taimí ni, ko ha tukufakaholo mahu'inga kiate au pea mo e Siasi ko 'ení. Ki he kautaha Sikautí, kau tangata mo e kau fesine kuo nau ngāue li'oa ko e kau taki 'o e Sikautí, ki he ngaahi fa'ee—'oku ou salute mo'oni ai—pea ki he kau

talavou kuo nau kau ki he Sikautí, ‘oku tau pehē, “Mālō ‘aupito.”

Kuo fakahā ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko hotau palōfita ‘ofeiná, mo ‘Eletā Kuenitini Kuki ‘i he fakatahá ni, ha ngaahi liliu ‘e nofo-taha ai ‘etau tokangá ‘i he to‘u tupú mo fakafenāpasi ‘etau ngaahi houalotú mo e mo‘oni kuo fakahaá. ‘Ikai ngata aí, ‘i he Sāpate kuo ‘osí pē, ne fakamatala‘i ai ‘e Palesiteni Nalesoni mo Palesiteni M. Lāsolo Pālati ki he Siasi fakakātoa ‘a e polokalama fo‘ou ‘a e Fānau mo e To‘u Tupu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko ha polokalama fakamāmanilahi ia ‘oku nofo-taha ‘i hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí. ‘Oku faaitaha ‘a e Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘i he fakahinohino fo‘ou ni, pea ‘oku

ou fakamo‘oni fakatāutaha kuo tataki kimautolu ‘e he ‘Eikí ‘i he me‘a kotoa pē. ‘Oku ou fiefia ke a‘usia ‘e he fānau mo e to‘u tupu ‘o e Siasi ‘a e tokanga taha ko ‘eni kiate kinautolu ‘i ‘api pea ‘i he lotú fakatou‘osi—‘o fakafou ‘i hono ako e ongoongolelei, ngāue tokoní mo e ngaahi ‘ekitivitií, pea mo e fakalakalaka fakatāutahá.

‘Oku lave e kaveinga ‘a e to‘u tupú ki he ta‘u ka hoko máí 2020 ki he palōmesi ‘iloa ko ia ‘a Nifai ke ne “‘alu ‘o fai iá.” Na‘á ne tohi ‘o pehē, “Pe‘a na‘e hoko ‘o pehē ko au, Nifai, na‘á ku pehē ange ki he‘eku tamaí: Te u ‘alu ‘o fai ‘a e ngaahi me‘a kuo fekau ‘e he ‘Eikí, he ‘oku ou ‘ilo ‘oku ‘ikai tuku mai ‘e he ‘Eikí ha fekau ki he fānau ‘a e tangatá kae ‘ikai te ne teuteu ha hala ma‘anautolu ke nau lava ai ‘o fai ‘a e me‘a kuó ne fekau kiate kinautolú.”³ Neongo ne lea ‘aki ia he

ngaahi ta‘u lahi he kuohilí, ka ‘oku tau tauhi pau ‘e kitautolu ‘i he Siasi ‘i he kuongá ni ki he palōmesi ko iá.

‘Oku ‘uhinga ‘a e “‘alu ‘o fai iá” ke mavahe mei he ngaahi founiga ‘a e māmaní, ‘o ma‘u pea ngāue‘i e fakahā fakatāutahá, mo‘ui angatonu ‘i he ‘amanaki lelei mo e tui ki he kaha‘ú, fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava ke muimui kia Sisū Kalaisí, pea fakalahi ai ‘etau ‘ofa kiate Ia, ko e Fakamo‘ui ‘o e māmaní.

Ko e fuakavá ko ha palōmesi ‘oku tafa‘aki ua ‘oku tau fakahoko pea mo e ‘Eikí. ‘I he‘etau hoko ko e kaingalotu ‘o e Siasi, ‘oku tau fuakava ai ‘i he papi-taiso ke to‘o kiate kitautolu ‘a e huafa ‘o Sisū Kalaisí, ke mo‘ui ‘o hangē ko Iá. Hangē ko e ni‘ihi ko ia ne papitaiso ‘i he Ngaahi Vai ‘o Molomoná, ‘oku tau fuakava ke hoko ko Hono kakai, “ke fefua‘aki ‘a [‘etau] ngaahi kavengá, koe‘uhi ke nau ma‘ama‘a; . . . ke tangi fakataha mo kinautolu ‘oku tangí; . . . fakafiemālie‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālie, pea tu‘u ko e kau fakamo‘oni ‘o e ‘Otuá ‘i he taimi kotoa pē pea ‘i he me‘a kotoa pē, pea ‘i he feitu‘u kotoa pē.”⁴ ‘Oku fakaha‘i ‘e he‘etau ngāue faketauhī ‘i he Siasi ‘a ‘etau tukupā ke tauhi e ngaahi palōmesi ko iá.

‘I he‘etau ma‘u ‘a e sākalamēnití, ‘oku tau fakafo‘ou ai e fuakava ko ia ke to‘o kiate kitautolu ‘a Hono huafá pea fai mo ha toe ngaahi palōmesi ke tau fakalakalaka. ‘Oku fakaha‘i ‘e he‘etau ngaahi fakakaukau mo e angafai faka‘ahó, lahi mo si‘isi‘i fakatou‘osi, ‘a ‘etau tukupā kiate Iá. Ko ‘Ene tala‘ofa toputapu mai aí, “Kapau ‘oku mou manatu ma‘u ai pē kiate au te mou ma‘u ‘a hoku Laumālié ke ne ‘iate kimoutolu.”⁵

Ko ‘eku fehu‘i ‘i he ‘aho ní pe ‘oku tau tauhi pau nai ki he‘etau ngaahi palōmesi mo e ngaahi fuakavá pe ko ha ngaahi tukupā ia ne ‘ikai fai fakamāto-ato, ne fakahoko noa pē pea maumau‘i ngofua? ‘I he‘etau pehē ki ha taha, “Te u lotua koe,” ‘oku tau fai nai ia? ‘I he‘etau tukupā, “Te u ‘i ai ke tokoni,” te tau ‘i ai nai? ‘I he‘etau palōmesi ke totongi ha mo‘uá, ‘oku tau fai nai ia? ‘I he‘etau hiki nima ke poupou‘i ha kaungā mēmipa ‘i ha uiui‘i fo‘ou, ‘a ia ko hono ‘uhingá ke poupou‘i, ‘oku tau poupou nai?

‘I ha efiafi ‘e taha ‘i he‘eku kei talavou, ne u tangutu mo ‘eku fa‘eé ‘i mui ‘i hono funga mohengá pea talanoa fakamātoato ki he mahu‘inga hono mo‘ui ‘aki e Lea ‘o e Potó. Na‘á ne pehē, “Oku ou ‘ilo mei he ngaahi a‘usia ‘a e ni‘ihi kehe mei he ngaahi ta‘u kuohilí, ‘a e mole e tu‘unga fakalaumālié mo e ongo‘i ngofua ‘o e Laumālié ‘i he ‘ikai muimui ki he Lea ‘o e Potó.” Na‘á ne sio hangatonu mai kiate au peá u ongo‘i ‘a e tō mamafa ‘o ‘ene ngaahi leá ki hoku lotó: “Palōmesi mai kiate au he ‘ahó ni Loni (na‘á ne ui au ko Loni), te ke mo‘ui ‘aki ma‘u pē ‘a e Lea ‘o e Potó.” Na‘á ku fakahoko molumalu e palōmesi ko iá kiate ia, pea kuó u tauhi pau ia ‘i he ngaahi ta‘u kotoa ko ‘ení.

Na‘e tokoni e tukupā ko iá ‘i he‘eku feohi mo e ngaahi kaungāme‘a ‘i he‘eku kei talavoú pea ‘i ha ngaahi ta‘u kimui ange ‘i he‘eku ‘i ha ngaahi tūkunga he ngāué ne inu kavamālohi ai e kakai kehé. Na‘á ku tomu‘a fai ha fili mahu‘inga ke muimui ki he ngaahi fono ‘a e ‘Otuá, pea kuo te‘eki fie ma‘u ke u toe fakahoko ia. Kuo folofola ‘a e ‘Eikí ‘o pehē, “Ko au, ko e ‘Eikí, ‘oku ou ha‘isia, ‘o ka mou ka fai ‘a e me‘a ‘oku ou lea ‘akí; ka ‘o ka ‘ikai te mou fai ‘a ia ‘oku ou lea ‘akí, ‘oku ‘ikai hamou tala‘ofa.”⁶ Ko e hā ‘okú Ne folofola ‘aki kiate kinautolu ‘oku tauhi e Lea ‘o e Potó? Te tau ma‘u e tala‘ofa ‘o e

mo‘ui lelei, mālohi, poto, ‘ilo, pea mo e kau ‘āngelo ke malu‘i kitautolu.⁷

‘I ha ngaahi ta‘u kuo hili atú, na‘á ku ‘i he Temipale Sôlekí mo Sisitā Lasipeni ki he sila ha taha homa ngaahi ‘ofefiné. ‘I he‘ema tu‘u ‘i tu‘a he tempipalé mo ha ‘ofefine si‘isi‘i ange, ne te‘eki ke ne lahi fe‘unga ke kau ki he ouaú, ne mau talaanoa ki he mahu‘inga ‘o hono sila‘i ‘i he tempipale mā‘oni‘oni ‘o e ‘Otuá. Hangē ko ia ne ako‘i kiate au ‘e he‘eku fa‘eé ‘i he ngaahi ta‘u kimu‘á, na‘á ma talaange ki homa ‘ofefiné, “Okú ma loto ke ke sila ‘i he tempipalé, pea ‘okú ma fiema‘u ke ke palōmesi mai ‘i he taimi te ke ma‘u ai ho hoa ta‘engatá, te mo fokotu‘u ha ‘aho ke sila‘i ai kimoua he tempipalé.” Na‘á ne palōmesi mai.

Kuó ne pehē ne talu mei he‘emau talanoá pea mo ‘ene palōmesí ne malu‘i mo fakamanatu ange ‘a e “me‘a na‘e mahu‘inga tahá.” Na‘á ne fakahoko kimuiange ha ngaahi fuakava toputapu ‘i hono sila‘i ia ki hono husepānítí ‘i he tempipalé.

Kuo ako‘i ‘e Palesiteni Nalesoni: “Oku tau . . . fakatupulaki . . . e mālohi ‘o e Fakamo‘uí ‘i he‘etau mo‘uí ‘i he taimi ‘oku tau fai ai e ngaahi fuakava toputapú mo faipau ki he ngaahi fuakava ko iá. ‘Oku hā‘i kitautolu he‘etau ngaahi fuakavá, kiate Ia mo ‘omi ha mālohi faka-‘Otua.”⁸

‘I he‘etau fetauhi‘aki ‘etau ngaahi palōmesí, ‘oku ngali te tau tauhi ange e ngaahi palōmesi ki he ‘Eikí. Manatu‘i e folofola ‘a e ‘Eikí: “Ko e me‘a ‘i ho‘omou fai ia ki ha taha ‘oku kihi‘i si‘i hifo ‘i hoku kāingá ni, ko ho‘omou fai ia kiate aú.”⁹

Tau fakakaukau angé ki he sipinga ‘o ha ngaahi palōmesi ‘i he folofolá. Na‘e tukupā ‘a ‘Āmoni mo e ngaahi foha ‘o Mōsaiá ‘i he Tohi ‘a Molomoná ke “malanga‘aki [e] folofola ‘a e ‘Otuá.”¹⁰ ‘I he taimi ne puke ai ‘a ‘Āmoni ‘e he kongakau ‘a e kau Leimaná na‘e ‘ave ia ki he ‘ao ‘o e Tu‘i Leimana ko Lamonaí. Na‘á ne tukupā ki he tu‘i, “Te u hoko ko ho‘o tamaio‘eiki.”¹¹ ‘I he omi ‘a e kau

kaiha‘á ke kaiha‘asi e fanga sipi ‘a e tu‘í, na‘e tu‘usi ‘e ‘Ámoni honau nimá. Ne ofo ‘aupito ‘a e tu‘í peá ne fanongo ai ki he pōpoaki ‘a ‘Ámoni ‘o e ongoongolelé peua ului.

Na‘e palōmesi ‘a Lute ‘i he Fuakava Motu‘á, ki he‘ene fa‘é ‘i he fonó, “Ko e potu ‘okú ke ‘alu ki aí, te ta ò ai.”¹² Na‘á ne tauhi totonu ki he‘ene leá. Na‘e palōmesi ‘e he Samēlia leleí, ‘i ha talanoa fakatātā he Fuakava Fo‘óu ki he tauhi fale tali-fonongá kapau te ne tokanga‘i e tangata fononga na‘e kafó, “Ko ia kotoa pē te ke toe ‘ange ma‘aná, te u totongi kiate koe, ‘o kau ka toe ha‘u.”¹³ Na‘e palōmesi ‘e Sōlami ‘i he Tohi ‘a Molomoná te ne ‘alu ki he feitu‘u maomaonganáo mo Nifai mo hono ngaahi tokouá. Na‘e pehē ‘e Nifai, “I he hili ‘a e fai ‘e Sōlami ha fakapapau kiate kimautolú, na‘e ‘osi ‘emau manavahé ‘o kau kiate iá.”¹⁴

Fefé ‘a e tala‘ofa he kuongamu‘á “na‘e fai ki he ngaahi tamai” hangē ko ia ne fakamatala‘i ‘i he folofolá “‘e liliu ‘a e loto ‘o e fānaú ki he‘enau ngaahi tamai?”¹⁵ ‘I he taimi na‘a tau fili ai ‘a e palani ‘a e ‘Otuá ‘i he maama fakalau-mālié, na‘a tau fakahoko ai ha fuakava ke tau tokoni ‘i hono tānaki fakataha ‘o ‘Isilelí ‘i he ongo tafa‘aki fakatou‘osi ‘o e veilí. Na‘e fakamatala ‘e ‘Eletā Sione A. Uitisou he ngaahi ta‘u lahi kuohilí ‘o pehē, “Na‘a tau lototaha ai ke fengāue‘aki mo e ‘Eikí. Na‘e ‘ikai ke kei hoko hono ngāue‘i ‘o e palaní ko ha ngāue pē ‘a e Tamaí mo e Fakamo‘úu, ka ko ha ngāue foki ia ‘a kitautolu.”¹⁶

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni ‘i he‘ene folaua e māmaní “[Ko e] tānaki fakatahá ‘a e me‘a mahu‘inga taha ‘oku hoko ‘i māmani he ‘aho ní.” “I he‘etau talanoa ko ia ki he tānaki fakatahá, ‘oku

tau ‘uhinga ai ki he mo‘oni mahu‘inga ko ‘ení: ‘oku fie ma‘u ‘e he fānau kotoa pē ‘etau Tamai Hēvaní, ‘i he ongo tafa‘aki fakatou‘osi ‘o e veilí, ke fanongo ki he pōpoaki ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí.”¹⁷

‘I he‘eku hoko ko ha ‘Aposetolo ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisi, ‘oku ou faka‘osi ‘aki ha fakaafe mo ha tala‘ofa. ‘Uluakí, ko e fakaafe: ‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke mou fakakaukau ki he ngaahi palōmesi mo e ngaahi fuakava ‘oku mou fai mo e ‘Eikí, pea mo e ni‘ihi kehé, ‘i he faitotonu lahi, ‘o ‘ilo‘i ‘oku mou ha‘isia ki ho‘omou palōmesi. Ko hono uá, ‘oku ou palōmesi atu ‘i homou fai ‘ení, ‘e fokotu‘u ma‘u ‘e he ‘Eikí homou leá mo tāpuekina homou ngaahi ngāué ‘i homou faifeinga ‘i he faivelenga lahi ke langaki homou mo‘úu, mo homou fāmilí, pea mo e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Ma‘oni‘omi ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Si‘oku kāinga ‘ofeina, te Ne ‘iate kimoutolu, pea te mou lava, ‘i he loto-falala ‘o fakatu‘amelie ki hono “ma‘u hake ‘a [kimoutolu] ki he langí koe‘uhí ke [mou] nofo mo e ‘Otuá ‘i he tu‘unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga . . . he kuo folofola ‘aki ia ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá.”¹⁸

‘Oku ou fakamo‘oni mo palōmesi atu ‘ení ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 68:6.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 93:1.
3. 1 Nifai 3:7.
4. Mōsaia 18:8–9.
5. 3 Nifai 18:7.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 89:18–21.
8. Russell M. Nelson, “Ko Hono Tohoaki‘i Mai e Mālohi ‘o Sisū Kalaisi ki He‘etau Mo‘úu.” *Liahona*, Mē 2017, 41
9. Mātiu 25:40.
10. ‘Alamā 17:14.
11. ‘Alamā 17:25.
12. Lute 1:16.
13. Luke 10:35.
14. 1 Nifai 4:37.
15. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 2:2; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:9; 128:17; Siosefa Sāmita—Hisitolia 1:39.
16. John A. Widtsoe, “The Worth of Souls,” *Utah Genealogical and Historical Magazine*, Oct. 1934, 189.
17. Russell M. Nelson, “Amanaki‘anga ‘o ‘Isilelí” (fakataha lotu fakamāmanilahi ‘e to‘u tupú, 3 Sune 2018), *HopeofIsrael. ChurchofJesusChrist.org*, 8.
18. Mōsaia 2:41.

FAI 'E REYNA I. ABURTO
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá

[Lolotonga e Ngaahi Faingata'á, 'Eiki Ta Fe'ao Pē]!

'Oku ou fakamo'oni atu, "Lolotonga e ngaahi faingata'á]" te tau kei fe'ao pē mo e 'Eiki, koe'uhí ke lava 'o "folo hifo [hotau] faingata'a'iá 'e he fiefia 'ia Kalaisí."

'Oku 'asi 'i ha taha 'o 'etau ngaahi himi manakoá 'a e tautapa "[Lolotonga e ngaahi faingata'á, 'Eiki ta fe'ao pē]"¹ Na'e 'i ai ha taimi ne u heka ai 'i ha vakapuna 'i he'ene fakaofi atu ki ha fu'u matangi lahi. 'I he'eku vakai ki tu'a mei he matapā sio'atá, ne u lava 'o sio ki ha 'ao matolu 'i lalo 'iate kimautolu. Na'e toe hulu'i mai e huelo 'o e la'ā ne faka'au ke toó e ngaahi 'aó, 'o tupu ai ha'anau toe ngingila ange. Ne 'ikai fuoloa kuo kamata ke mau fakatōtō hifo he ngaahi 'ao matolú, pea fakafokifá pē kuo takatakai'i kimautolu 'e ha fu'u fakapo'uli lahi 'a ia na'á ne fakapuliki kimautolu mei he maama ngingila ne mau toki vakai ki ai he ngaahi momeniti ki mu'á.²

'E lava foki ke fakatupu ha ngaahi 'ao fakapo'uli 'i he'etau mo'úi, 'a ia te ne lava 'o fakakuihi kitautolu mei he maama 'a e 'Otuá, pea a'u 'o ne fakatupunga ha'atau fehu'ia pe 'oku kei 'i ai nai e maama ko ía ma'atautolu pe 'ikai. 'Oku kau 'i he ngaahi 'ao ko ía

'a e ongo'i loto ta'ota'omiá, loto-hoha'á, mo e ngaahi fakafötunga kehe 'o e faingata'a'ia fakae'atamaí mo fakaelotó. 'E lava ke nau fakakehe'i e anga 'etau vakai kiate kitautolú, ni'ihi kehé, pea na'a mo e 'Otuá foki. 'Oku nau uesia e kakai fefine mo e kakai tangata 'o e to'u kotoa pē 'i he ngaahi tapa kotoa pē 'o e māmaní.

'Oku tatau hono koví mo e 'ao fakapo'uli ko ia 'o e loto-veiveiuá, 'a ia 'okú ne lava 'o uesia e ni'ihi kehe kuo te'eki ke nau a'usia e ngaahi faingata'a ko 'ení. "Oku hangē pē 'a e 'utó ko e ngaahi konga kehe 'o e sinó, 'oku mo'ulaloo ki he mahamahakí, ngaahi faingata'a'iá, pea mo e fetō'aki e ngaahi kemikalé. Ko e taimi 'oku faingata'a'ia ai hotau 'atamaí, 'oku lelei ke tau kole ha tokoni mei he 'Otuá, kinautolu 'oku tau feohí, pea mo e kau mataotao fakafaito'o mo fakae'atamaí.

"Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau

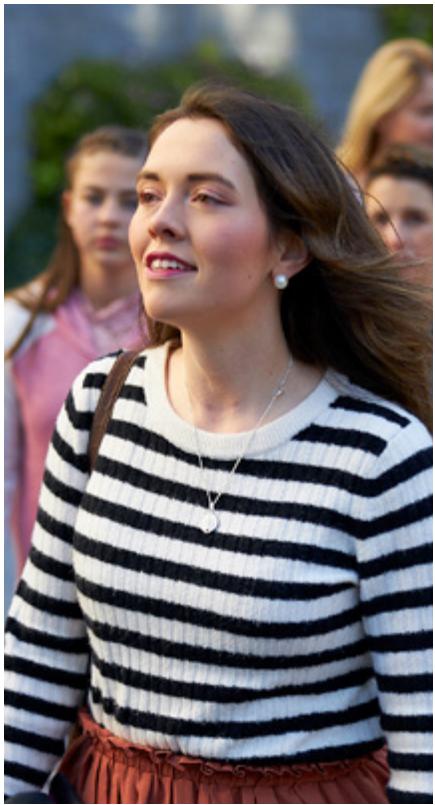
'o e 'Otuá. Ko e toko taha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea . . . 'oku ma'u ai 'e he toko taha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau."³ Hangē ko 'etau Ongomātu'a Fakalangí mo hotau Fakamo'uí, 'oku tau ma'u ha sino fakamatelie⁴ mo ma'u ha ngaahi ongo fakaeloto.⁵

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, 'oku angamaheni pē ke ke ongo'i loto-mamahi pe hoha'a he ngaahi taimi 'e ni'ihi. Ko e mamahí mo e loto-hoha'a, ko ha ongo fakanatula ia.⁶ Ka neongo ia, kapau 'oku tau loto-mamahi ma'u pē pea kapau 'oku ta'ofi 'e he'etau mamahí 'a 'etau malava ko ia ke ongo'i e 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló pea mo e ivi tākiekina 'o e Lau-mālie Mā'oni'oni, pea mahalo 'oku tau mo'ua kitautolu 'i he loto ta'ota'omiá, loto-hoha'á, pe ko ha tūkunga fakaeloto kehe.

Na'e tu'o taha ha tohi mai hoku 'ofefiné: "Na'e 'i ai ha taimi . . . [ne u] fu'u loto-mamahi ai, 'i he taimi kotoa pē. Ne u fa'a fakakaukau ma'u pē ko e loto-mamahí ko ha me'a ia ke te mā ai, pea ko ha faka'ilonga ia 'o hoto vaivai'angá. Ko ia ne u tukuloto'i pē 'eku lotomamahí. . . . Na'a ku ongo'i ta'emahu'inga 'aupito."⁷

Na'e fakamatala'i ia 'e haku kau-ngām'e 'o pehē: "Talu mei he'eku kei si'i, kuó u fehangahangai ma'u pē mo e ngaahi ongo 'o e siva e 'amanakí, puputú'u, ongo'i tuenoá, ilifiá mo e ongo'i kuó u ta'e'aonga pe 'ikai mahu'ingá. Ne u fai e me'a kotoa pē ke fakapuliki

‘eku mamahí pea ke ‘oua na‘á ku ‘oatu ha faka‘ilonga ‘oku hoko ha me‘a ka ko e tupulaki pē mo e mālohi.’⁸

Si‘oku ngaahi kaungāme‘a ‘ofeina, ‘e lava ke hoko ia ki ha taha pē ‘o kitautolu—tautautefito ki he taimi ‘oku tau hoko ai ko e kakai tui ki he palani ‘o e fiefiá, ‘oku tau fakamafasia‘i ai kitautolu ‘i he‘etau fakakaukau ‘oku fie ma‘u ke tau haohaoa he taimí ni pē. ‘E malava ke ongo‘i lōmekina e fa‘ahinga fakakaukau peheé. Ko e haohaoá ko ha founga mo‘ui ia ‘e fakahoko ‘i he kotoa ‘etau mo‘ui fakamatelié pea toe ope atu ai—pea ‘e toki ma‘u pē ia ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisí.⁹

‘I hono fehangahangaí, ko e taimi ‘oku tau talanoa tau‘atáina ai fekau‘aki mo hotau ngaahi faingata‘ia fakaelotó mo fakahaa‘i ‘oku ‘ikai ke tau haohaoá, ‘oku tau faka‘atā ai e ni‘ihí kehé ke vahevahé honau ngaahi faingata‘ia. Te tau ‘ilo‘i leva ai ‘oku ‘i ai ha ‘amanaki lelei pea ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke tau faingata‘ia toka taha pē.¹⁰

‘I he‘etau hoko ko e kau ākonga ‘o Sisū Kalaisí, kuo tau fakahoko ai ha fuakava mo e ‘Otuá ‘oku tau “loto ke fefua‘aki ‘a [‘etau] ngaahi kavengá”

pea mo “tangi fakataha mo kinautolu ‘oku tangí.”¹¹ ‘E lava ke kau hení ‘a e ‘ilo fekau‘aki mo e ngaahi fokoutua fakaelotó, fekumi ki ha ngaahi ma‘u‘anga tokoni ‘e ala fakalelei‘i e fefa‘uhí ko ‘ení, pea mo hono ‘omi kitautolu mo e ni‘ihí kehé kia Kalaisí, ‘a ia ko e ‘Eiki Faifakamo‘uí.¹² Na‘a mo e taimi ‘oku ‘ikai mahino ai kiate kitautolu e me‘a ‘oku foua ‘e he ni‘ihí kehé, ‘e lava ke hoko ‘a hono fakapapau‘i ‘oku mo‘oni ‘enau mamahí ko ha ‘uluaki sitepu mahu‘inga ia ‘o e feinga ke mahino e me‘a ‘oku hokó mo ma‘u ha fakamo‘uí.¹³

‘I ha ngaahi tükunga ‘e ni‘ihí, ‘e lava ke ‘ilo‘i e tupu‘anga ‘o e loto ta‘ota‘omiá pe loto-hoha‘á, ka ‘e faingata‘ia he taimi ‘e ni‘ihí ke ‘ilo‘i.¹⁴ ‘E malava ke faingata‘ia hotau ‘atamaí koe‘uhí ko e mafasiá¹⁵ pe lahi e ongoongosiá,¹⁶ ‘a ia ‘e lava ‘o fakalelei‘i he taimi ‘e ni‘ihí, ‘i hano liliu e founga ma‘u me‘atokoní, mohé mo e fakamālohisinó. Taimi ‘e ni‘ihí, ‘oku fie ma‘u foki ke fakahoko e fale‘i pe faito‘o ‘i he malumalum ‘o e fakahinohino mei ha tokotaha taukei fakapalōfesinal.

‘E malava ke iku e ngaahi mahaki fakae‘atamai pe fakaeloto ‘oku ‘ikai faiito‘o ke fakalalahi ange ‘a e ongo‘i li‘ekiná, ta‘efemahino‘akí, maumau ‘a e ngaahi vā fetu‘utakí, fakalavea‘i pē kitá, pea a‘u ki he taonakitá. ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘eni, ‘i he taimi ne mālōlō ai ‘eku tangata‘eikí ‘i ha‘ane taonakita he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí. Na‘e faka‘ohovale pea fakamamahí ‘ene mālōlō kiate au mo hoku fāmilí. Kuo laui ta‘u ‘eku feinga ke fakanonga hoku mamahí, ka ne u toki ‘ilo kumuí ni mai ‘oku tokoni ‘a e talanoa ‘i ha founga lelei fekau‘aki mo e taonakitá ke ta‘ofi kae ‘ikai poupou‘i ia.¹⁷ Kuó u vahevahe tau‘atáina mo ‘eku fānaú he taimí ni e mālōlō ‘eku tangata‘eikí peá u fakamo‘oni‘i e faifakamo‘uí ‘e lava ke fakahoko ‘e he Fakamo‘uí ‘i he ongo tafa‘aki fakatou‘osi ‘o e veilí.¹⁸

Kae fakamamahí, ‘oku fakamama‘o ha tokolahí ‘o kinautolu ‘oku mo‘ua he tōtu‘a e loto ta‘ota‘omiá mei honau kaungā Kāingalotú he ‘oku nau ongo‘i ‘oku ‘ikai ke nau fe‘unga mo e tu‘unga ‘oku fakakaukau ki ai e ni‘ihí kehé. Te

tau lava ‘o tokoni ke nau ‘ilo mo ongo‘i ‘oku nau kau fakataha mo‘oni mo kitautolu. ‘Oku mahu‘inga ke ‘ilo‘i ko e loto ta‘ota‘omiá ‘oku ‘ikai ko e ola ia ‘o ha vaivai‘anga, pe ko e ola angamaheni ia ‘o e angahalá.¹⁹ ‘Oku “fakautuutu ia ‘i hono fakapuli‘i kae si‘isi‘i e loto fie kaungā ongo‘i.”²⁰ Te tau malava fakataha ‘o mavahé mei he ngaahi ‘ao ‘o e ongo‘i li‘ekiná mo e manukiá koe‘uhí ke to‘o atu e mafasia ‘o e ongo‘i maá pea lava ke hoko e ngaahi mana ‘o e fakamo‘uí.

Lolotonga e ngāue fakafaifekau ‘a Sisū Kalaisí ‘i he māmaní, na‘á Ne fakamo‘ui ‘a e mahakí mo e mamahí, ka na‘e pau ke faka‘aonga‘i ‘e he tokotaha kotoa ‘ene tui kiate Iá pea ngāue kae lava ke ne ma‘u ‘a ‘Ene fakamo‘uí. Na‘e fononga lōloa ha ni‘ihí, na‘e kakapa atu e nima ‘o ha ni‘ihí ke ala ki Hono kofú, pea na‘e pau ke fua ha ni‘ihí kiate Ia kae lava ke fakamo‘ui.²¹ Ko e taimi ‘oku fie ma‘u ai ke fai ha fakamo‘ui, ‘ikai ‘oku tau vivili kotoa pē kiate Ia? “Ikai ko e kau kolekole kotoa pē kitautolu?”²²

Tuku mu‘a ke tau muimui he hala ‘a e Fakamo‘ui pea fakalahi ‘etau ‘ofá, fakasi‘isi‘i ‘etau fakahehema ke faifakamāú, pea ta‘ofi ‘etau hoko ko e kau faisivi ki he tu‘unga fakalaumālie ‘o e ni‘ihí kehé. ‘Oku kau ‘a e fakafanongo ‘i he ‘ofá he ngaahi me‘a‘ofa lelei taha ‘e lava ke tau foakí, pea mahalo te tau lava ai ‘o tokoni ki hono hiki pe fakama‘ama‘a ‘a e ngaahi ‘ao matolu ‘okú ne lōmekina hotau ngaahi ‘ofa‘angá mo e ngaahi kaungāme‘a²³ koe‘uhí ke nau malava, ‘i he‘etau ‘ofá, ke toe ongo‘i e Laumālie Mā‘oni‘oní mo nau ma‘u ai ‘a e maama ‘oku malama mai meia Sisū Kalaisí.

Kapau ‘oku ‘ākilotoa ma‘u pē koe ‘e ha “‘ao fakapo‘uli,”²⁴ tafoki ki he Tamai Hēvaní. He ‘ikai lava ‘e ha me‘a kuó ke a‘usia ‘o liliu e fo‘i mo‘oni ta‘engata ko ia ko ‘Ene fānau koe pea ‘okú Ne ‘ofa ‘iate koé.²⁵ Manatu‘i ko Kalaisí ho Fakamo‘uí mo e Huhu‘i, pea ko e ‘Otuá ‘a ho‘o Tamaí. ‘Oku mahino kiate Kinua. Fakakaukau ‘okú Na ofi atu kiate koe, ‘o fanongo mo ‘oatu ha tokoni.²⁶ “Te [Na] fakafiemālie‘i ‘a kimoutolu ‘i homou ngaahi

faingata'a'iá."²⁷ Fai 'a ia kotoa te mou malavá pea falala ki he 'alo'ofa fakalelei 'a e 'Eikí.

'Oku 'ikai tala 'e homou ngaahi faingata'a'iá homou tu'unga totonú, ka te nau lava 'o fakalelei'i kimoutolu.²⁸ Koe'uhí ko ha "tolounua 'i he kakanó,"²⁹ 'e lava ke mou ma'u ai 'a e tu'unga malava ke ongo'i ha 'ofa lahi ange ki he ni'ihi kehé. Pea fakatatau ki he tataki 'a e Laumālie Mā'oni'oní, vahevahé ho'o talanoá ke ne "tokoni'i 'a e vaivaí, hiki hake 'a e ngaahi nima 'oku tautau ki laló, pea fakamāloha 'a e ngaahi tui 'oku vaivali."³⁰

Kiate kitautolu 'oku lolotonga faingata'a'iá pe tokoni ki ha taha 'oku faingata'a'iá, ke tau loto-fiemālie mu'a ke muimui ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá koe'uhí ke tau ma'u ai pē 'a Hono Laumālié.³¹ Tuku ke tau fai e "fanga ki'i me'a iiki mo faingofua"³² te ne 'omi ha mālohi fakalaumālié. Hangē ko ia ne lea 'aki 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoní, "'Oku 'ikai ha toe me'a te ne fakaava 'a e ngaahi langí 'o hangē ko hono fakataha'i 'o e tupulaki 'i he mā'oni'oní, talangofua kakató, fekumi fakamātoató, mo e keinanga faka'aho 'i he ngaahi folofola 'a Kalaisi 'i he Tohi 'a Molomoná, mo e taimi pau 'oku fakatukupaa'i ki he ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí."³³

Tuku mu'a ke tau manatu'i kotoa kuo to'o 'e hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi, "kiate ia 'a [hotau] ngaahi

vaivaí, koe'uhí ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofa, 'o fakatatau ki he kakanó, koe'uhí ke ne 'afio'i . . . 'a e founa ke tokoni'i ai 'a [kitautolú] 'o fakatatau ki [hotau] ngaahi vaivaí."³⁴ Na'a Ne hā'ele mai ke "nono'o 'a e lo-to-mafesi, . . . ke fakafiemālie'i 'a kinautolu kotoa pē 'oku mamahí; . . . ke 'atu kiate kinautolu 'a e hoihoifuá ko e fetongi 'o e efuefú, 'a e lolo 'o e fiefiá ko e fetongi 'o e mamahí, 'a e kofu 'o e fakamālo ko e fetongi 'o e laumālie kuo mafesi."³⁵

'Oku ou fakamo'oni kiate kinautolu 'i he "[lolotonga e ngaahi faingata'a]" te tau kei fe'ao pē mo e 'Eikí, koe'uhí ke lava 'o "folo hifo [hotau] faingata'a'iá 'e he fiefia 'ia Kalaisi,"³⁶ pea "'oku 'i he 'alo'ofa 'a [hotau] fakamo'ui, 'o ka hili ['etau] fai 'a e me'a kotoa pē 'e ala fai."³⁷ 'Oku ou fakamo'oni 'e liuaki mai 'a Sisū Kalaisi ki he māmaní "mo e fakamo'ui 'i hono kapakaú."³⁸ Pea te Ne holoholo'i "a e lo'imata kotoa pē mei [hotau] matá, pea 'e 'ikai kei ai . . . ha mamahi."³⁹ Kiate kinautolu kotoa 'e "ha'u kia Kalaisi, pea hoko 'o haohaoa 'iate Iá,"⁴⁰ he "'ikai toe tō hifo e la'aá . . . koe'uhí 'e hoko 'a e ['Eikí] ko [hotau] maama ta'engatá, pea 'e ngata 'a e ngaahi 'aho 'o [hotau] mamahí."⁴¹ 'I he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'emeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Afe Mai Hē" *Ngaahi Himí*, fika 87.
2. Ko e taimi ne mau 'i 'olunga ai he ngaahi 'aó, ne 'ikai ke mau lava 'o vakai ki he fakapo'uli ne 'i lalo hifo pē 'iate kinautolu, pea ko e taimi ne takatakai'i ai kinautolu 'i he fakapo'uli 'i laló, na'e faingata'a ke mau lava 'o vakai ki he huelo 'o e la'aá na'e hulungia mai 'i he ngaahi fute si'i 'i 'olunga 'iate kinautolu.
3. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní," *Liahona*, Mē 2017, 145.
4. "Ko e laumālié mo e sinó ko e mo'oni'i laumālie ia 'o e tangatá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:15). "Ko ho sinó ko e tempiale ia ho laumālié. 'Oku uesia ho laumālie mei he anga ho'o faka'aonga'i ho sinó (Russell M. Nelson, "Ngaahi Fili ki 'Itāniti," *Liahona*, Nōv. 2013, 107).
5. Hangē ko 'ení, vakai ki he 'Isaia 65:19; Luke 7:13; 3 Nifai 17:6–7; Mōsese 7:28. 'E lava ke tokonia kitautolu 'e he'etau ako ke 'ilo mo fakamahu'inga'i hotau ngaahi ongó ke tau faka'aonga'i lelei kinautolu ke tau hoko 'o hangē ko hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi.
6. Vakai, "Sadness and Depression," kidshealth.org/en/kids/depression.html.
7. Hermana Elena Aburto blog,

[hermanaelenaaburto.blogspot.com/2015/08/Na'a-ne-tohi-foki-o-pehe.html](http://hermanaelenaaburto.blogspot.com/2015/08/Na-a-ne-tohi-foki-o-pehe.html)

"Na'e 'omi 'e he 'ahi'ahi ko iá ha faingamālie ke u ngāue mo'oni 'aki ai 'eku tuí 'i he palani 'o e fakamo'ui. He ne u 'ilo'i ne 'ofa 'eku Tamai Hēvaní 'iate au, pea na'e 'i ai Ha'ané palani ma'aku pē, pea na'e 'afio'i 'e Kalaisi 'a e me'a ne u fouá."

"'Oku 'ikai fakamaa'i koe 'e he 'Otuá 'i he taimi 'oku 'ikai ke ke lava'i ai ha me'a. 'Oku Ne finangalo lelei ke tokoni'i koe ke ke fakalakalaka mo fakatomala. 'Oku 'ikai ke Ne 'amanaki mai ke ke fakalelei'i faka'angataha e me'a kotoa pē. 'Oku 'ikai fie ma'u ke ke fuesia tokotaha pē 'eni" (iwillhealththee.blogspot.com/2018/09/).

8. Fetohi'aki fakatautaha. Na'a ne tohi foki 'o pehe: "Kuo hoko e tākiekina fakafiemālie 'o e Fakalelei 'a hoku Fakamo'ui ko e ma'u'anga tokoni tu'upau 'o e nongá mo e hūfanga'anga ki he'eku hala fonongá. Ko e taimi 'oku ou ongo'i tuenoa ai 'i he'eku faingata'a'iá, 'oku ou manatu'i kuó Ne 'osi a'usia e me'a tatau pē 'oku ou fouá ma'aku. . . . 'Oku 'i ai ha fakatu'amelie 'i he'eku 'ilo'i he 'ikai 'uli'i hoku sino haohaoa mo toetu'u 'e he [faingata'a] fakamatelie ko 'eni."
9. Vakai, Russell M. Nelson, "Perfection Pending," *Ensign*, Nov. 1995, 86–88; Jeffrey R. Holland, "Ko ia Ke Haohaoa 'A Kimoutolu; *Liahona*, Nōv. 2017, 40–42; J. Devn Cornish, "'Oku ou Lelei Fē'unga Nai?" *Te u Lava Nai?* *Liahona*, Nōv. 2016, 32–34; Cecil O. Samuelson, "What Does It Mean to Be Perfect?" *New Era*, Jan. 2006, 10–13.
10. 'Oku mahu'inga ke tau talanoa fekau 'aki mo e ngaahi me'a ni mo 'etau fānaú, fāmilí, mo e ngaahi kaungāme'a 'i hotau ngaahi 'apí, uōtī, mo e tūkui kolō.
11. Mōsaea 18:8–9.
12. Vakai, Russell M. Nelson, "Jesus Christ—the Master Healer; *Liahona*, Nov. 2005, 85–88; Carole M. Stephens, "Ko e 'Eiki Faifikamo'ui, *Liahona*, Nōv. 2016, 9–12.
13. 'E ala tokoni hono 'ilo'i e founa ke fakatokanga'i ai e ngaahi faka'ilonga 'iate kitautolu mo e ni'ihi kehé. Te tau lava foki 'o ako ke 'ilo'i e ngaahi tūkunga fakakauka 'oku 'ikai totonu pe 'ikai mo'ui leleí pea mo e founa ke fetongi ai kinautolu 'aki ha ngaahi fakakauka 'oku totonu mo mo'ui leleí angé.
14. 'E lava foki ke hoko e loto ta'ota'omiá mei ha ngaahi liliu lelei 'i he mo'ui—hangē ko hano fā'ele'i 'o ha pēpē pe ko ha ngāue ma'u'anga mo'ui fo'ou—pea 'e lava ke hoko ia he taimi 'oku tu'unga lelei ai e mo'ui 'a ha taha.
15. Vakai, "Understanding Stress," *Adjusting to Missionary Life* (2013), 5–10.
16. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Hangē ha Ipu Kuo Maumaú; *Liahona*, Nōv. 2013, 40.
17. Vakai, Dale G. Renlund, "Understanding Suicide" (vitiō), *ChurchofJesusChrist.org*; "Talking about Suicide" (vitiō), *ChurchofJesusChrist.org*; Kenishi Shimokawa, "Ko e Ma'a e Mahino ki he Taonakitá: Faka'ilonga Fakatokangá mo Hono Ta'ofi," *Liahona*, 'Okatopa. 2016, 35–39.
18. "'Oku fie ma'u he kamata'anga 'o e hala ki he fakamo'ui ni, ha tui tatau mo ia 'oku ma'u 'e he longa'i fānaú, 'oku 'ofeina kitautolu 'e he

Tamai Hēvānī pea kuó Ne ‘omi ha founiga ke tau mo‘ui ai. Nā‘e hanga ‘e Hono ‘Alo ‘Ofa‘anga ko Sisū Kalaisi, ‘o tukuhifo ‘Ene mo‘ui ka tau ma‘u ‘a e fakamo‘ui ko iá. Ka ‘oku ‘ikai ha founiga faimana ia ke fakalelei‘i ‘aki, pe ko ha founiga fakanonga faingofua ke fakahoko ‘aki e fakamo‘ui, pe ko ha hala faingofua ki ha fakamo‘ui kakato. ‘Oku fie ma‘u ‘e he faito‘o ha tui kakato kia Sisū Kalaisi mo Hono ivi ta‘efakangatangata ke faifakamo‘ui” (Richard G. Scott, “Ke Fakamo‘ui ‘a e Nunu‘a Fakamamahi ‘o e Ngaohikoviā; *Liahona*, Mē 2008, 42). Ko e taimi ‘oku hoko ai ha palopalemā, ko ‘etau taumu‘á ke fakalelei‘i ia. Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke tau tu‘u toko taha ‘i hono fakalelei‘i kitautolú pe ko e ni‘hi kehē. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke tau fakahoko tokotaha e me‘a kotoa. Kuo ‘i ai ha ngaahi taimi ‘i he‘eku mo‘ui, ne u fekumi ai ki ha faifale‘i ke ne tokoni ke u lava ai ‘o fehangahangai mo e ngaahi taimi faingata‘á.

19. Sione 9:1–7.
20. Jane Clayson Johnson, *Silent Souls Weeping* (2018), 197.
21. Vakai, Mātiu 9:2–7, 20–22; 14:35–36; Ma‘ake 1:40–42; 2:3–5; 3 Nifai 17:6–7.
22. Mōsaia 4:19; vakai foki, Jeffrey R. Holland, “Ikai ko e Kau Kolekole Kotoa pē Kitautolu?” *Liahona*, Nōv. 2014, 40–42.
23. Vakai, Loma 2:19; 13:12; vakai foki, Jeffrey R. Holland, “Come unto Me” (Brigham Young University devotional, Mar. 2, 1997), speeches.byu.edu.
24. 1 Nifai 8:23; vakai foki, 1 Nifai 12:4, 17; 3 Nifai 8:22.
25. Vakai, Saame 82:6; Loma 8:16–18; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 24:1; 76:24; Mōsese 1:1–39.
26. Vakai, *Adjusting to Missionary Life*, 20; vakai foki, Maika 7:8; Mātiu 4:16; Luke 1:78–79; Sione 8:12.
27. Sēkope 3:1; vakai foki, ‘Efesō 5:8; Kolose 1:10–14; Mōsaia 24:13–14; ‘Alamā 38:5. Lau ho tāpuaki fakapēteliaké pe kole ha‘o tāpuaki lakangi fakataula‘eiki koe‘uhí ke ke lava ‘o fanongo mo manatu‘i e lahi ‘a e ‘ofa ‘oku ma‘u mo finangalo e Tamai Hēvānī ke tāpuekina ‘aki koé.
28. Vakai, 2 Kolinitō 4:16–18; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:7–8, 33; 122:5–9.
29. 2 Kolinitō 12:7.
30. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 81:5; vakai foki, ‘Isaia 35:3.
31. Vakai, Molonai 4:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:77.
32. ‘Alamā 37:6.
33. Russell M. Nelson, “Fakahā ma‘á e Siasi, Fakahā ki He‘etau Mo‘ui; *Liahona*, Mē 2018, 95.
34. ‘Alamā 7:12; vakai foki, ‘Isaia 53:4; 2 Nifai 9:21; Mōsiaia 14:4.
35. ‘Isaia 61:1–3; vakai foki, Luke 4:18.
36. ‘Alamā 31:38; vakai foki, ‘Alamā 32:43; 33:23.
37. 2 Nifai 25:23.
38. Malakai 4:2; 3 Nifai 25:2.
39. Fakahā 21:4.
40. Molonai 10:32.
41. ‘Isaia 60:20.

FAI ‘E LISA L. HARKNESS
Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesitenisi Lahi ‘o e Palaimelī

Fakalangilangi‘i Hono Huafá

*‘I hotau tu‘unga fakafuakavá mo e tupu‘angá,
‘oku ui ‘aki kitautolu e huafa ‘o Sisū Kalaisí.*

‘I he tatali fiefia e mātu‘á ke fā‘ele‘i ha‘anau fānaú, ‘oku nau ma‘u ‘a e fatongia ke fili ha hingoa ma‘a ‘enau pēpē fo‘oú. Mahalo ko e taimi ne fā‘ele‘i ai koé, na‘á ke ma‘u ha hingoa ne tuku‘au mai ‘i homou fāmilí ‘i ha ngaahi to‘u tangata. Pe mahalo na‘e manakoa e hingoa ne foaki atú ‘i he ta‘u pe feitu‘u ne fanau‘i ai koé.

Na‘e foaki ‘e he palōfita ko Hilamaní mo hono uaifí ha ongo hingoa faka-fāmili mahu‘inga ki hona ongo foha

valevale ko Nifai mo Lihaí. Na‘e talange kimui ange ‘e Hilamani ki hono ongo fohá:

“Kuó u ‘ai kiate kimoua ‘a e ongo hingoa ‘o ‘etau ‘uluaki mātu‘á . . . koe‘uhí ‘i ho‘omo manatu‘i homo hingoá ke mo manatu‘i ai ‘a kināua; pea ‘i ho‘omo manatu‘i ‘a kināua ke mo manatu‘i ai ‘a ‘ena ngaahi ngāuē . . . ke mo ‘ilo ai kuo lau mo tohi na‘e lelei ia.

“Ko ia, ‘e hoku ongo foha, ‘oku ou faka‘amu ke mo fai ‘a e me‘a ko ia ‘oku lelei.”¹

Na‘e tokoni e hingoa ‘o Nifai mo Lihaí kiate kināua ke na manatu‘i ai e ngaahi ngāue lelei ‘a ‘ena ngaahi kuí mo poupou‘i kināua ke na fai lelei foki.

Ngaahi tokoua, neongo pe ‘oku tau nōfó ‘i fē, ko e hā e lea fakafonua ‘oku tau faka‘aonga‘i, pe ‘oku tau ta‘u 8 pe 108, ‘oku tau faka‘aonga‘i kotoa ha hingoa makehe ‘okú ne ma‘u e ngaahi taumu‘a tatau ko ‘ení.

“He ko [kitautolu] kotoa pē kuo papitaiso kia Kalaisí, kuo [tau] ‘ai ‘a Kalaisí . . . ka ‘oku [tau] taha kotoa pe ‘ia Kalaisí Sisū.”²

‘I he‘etau hoko ko e kau mēmipa ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, “ne tau ‘uluaki fakapapau te tau

loto-fiemālie ke ‘ai kiate kitautolu e huafa ‘o Kalaisí . . . ‘i he ouau ‘o e papitaisó.”³ ‘I he fuakava ko ‘ení, ne tau palōmesi ai ke manatu ma‘u pē kiate Ia, tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, pea tokoni ki he ni‘ihi kehé. ‘Oku fakafo‘ou ‘etau loto-fiemālie ko ia ke tauhi e fuakava ko ‘ení he ‘aho Sāpate kotoa pē ‘i he taimi ‘oku tau to‘o ai ‘a e sākalamēnití mo toe fiefia ‘i he tāpuaki ‘o e “felaka‘i ‘i he mo‘ui fo‘ou.”⁴

‘Oku fakafotunga ‘e he hingoa ne foaki kiate kitautolu ‘i hotau fanau‘i hotau tu‘unga fakafo‘ituituí pea fakakau kitautolu ki hotau ngaahi fāmili ‘i he māmaní. Ka neongo ia, ko e taimi ne “toe fanau‘i fo‘ou” ai kitautolu ‘i he papitaisó, na‘e fakalahi mo ‘etau ‘ilo pe ko hai kitautolú. “Ko e me‘a ‘i he fuakava kuo mou faí ‘e ui ai ‘a kimoutolu ko e fānau ‘a Kalaisi, . . . he vakai, . . . kuó ne fanau‘i fakalaumālie ‘a kimoutolu; he ‘oku mou pehē kuo liliu ‘a homou lotó ‘i he tui ki hono huafá; ko ia, kuo fanau‘i ‘a kimoutolu ‘iate ia.”⁵

Ko ia ai, ‘i hotau tu‘unga fakafukavá mo e tupu‘angá, ‘oku ui ‘aki kitautolu e huafa ‘o Sisú Kalaisí. Pea “[‘oku] ‘ikai tuku mai mo ha toe hingoa kehe pe hala pe founiga ‘a ia ‘e lava ‘o hoko ai ‘a e fakamo‘ui ki he fānau ‘a e tangatá, kae fou pea ngata pē ‘i he huafa ‘o Kalaisí, ko e ‘Eiki Mafimaffi.”⁶

Na‘e fuoloa pē hono ‘ilo‘i e huafa ‘o Sisuú kimu‘a pea tokī ‘alo‘i Iá. Ne kikite ‘e ha ‘āngelo ki he Tu‘i ko Penisimaní ‘o pehē, “Pea ‘e ui ia ko Sisú Kalaisí, ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, . . . pea ‘e ui ‘a ‘ene fa‘éé ko Mele.”⁷ Na‘e fakahā foki ‘Ene ngāue ‘o e “alo‘ofa huhu‘i”⁸ ki he fānau ‘a e ‘Otuá ‘i he taimi kotoa pē ne ‘i he māmaní ai e ongoongolelé, mei he kuonga ‘o ‘Ātama mo ‘Iví ‘o a‘u mai ki he ‘ahó ni, koe‘uhí ke nau ‘ilo e “tupu‘anga ‘a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma‘u ai ha fakamolemole ‘o ‘enau ngaahi angahalá.”⁹

‘I he ta‘u kuo ‘osi, na‘e fakahoko ai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni “ha kole fakaepalōfita” ki he hou‘eiki fafiné ke nau “fatu e kaha‘ú ‘aki [ha‘anau] tokoni ki hono tānaki ‘o ‘Isileli na‘e fakamovetevete‘i.” Na‘a ne fakaafe‘i kitautolu ke tau lau e Tohi ‘a Molomoná mo “faka‘ilonga‘i e veesi takitaha

‘oku fakamatala kau ki he Fakamo‘ui.” Na‘á ne kole mai ke tau “fakapapau‘i ‘oku [tau] talanoa kau kia Kalaisi, fiefia ‘ia Kalaisi, mo malanga‘i ‘a Kalaisi ki [hotau fāmilí] mo e kaungāme‘á.” Mahalo kuo kamata ke mou fakatokanga‘i e ngaahi fua ‘o ‘ene palōmesí “te mou toe ofi ange ai ki he Fakamo‘ui. . . . Pea ‘e kamata ke hoko ha ngaahi liliu, na‘a mo ha ngaahi mana.”¹⁰

‘Oku ‘omi ‘e he‘etau palōmesi ke manatua ma‘u pē ‘a e Fakamo‘ui ha mālohi ke tau mo‘ui ‘aki ai ‘a e mo‘oní mo e angatonú—‘o tatau ai pē pe ‘oku tau ‘i ha kakai tokolahí pe ‘i hotau ngaahi potu liló, ‘a ia ‘oku ‘ikai ‘ilo ai ‘e ha taha ‘etau ngaahi ngāué ka ko e ‘Otuá pē. Ko e taimi ‘oku tau manatu‘i ai Ia mo Hono huafa ‘oku tau to‘o kiate kitautolú, ‘oku ‘ikai leva ke tau toe ma‘u ha potu ma‘á e ngaahi fakatauhoa tukuhifó pe ngaahi faifakamaau hikisiá. ‘I he‘etau tokanga taha ki he Fakamo‘ui, ‘oku tau vakai ai kiate kitautolu ‘i hotau tu‘unga totonú—ko ha fānau ‘ofeina ‘a e ‘Otuá.

‘Oku fakanonga ‘e he‘etau manatu ki he ngaahi fuakavá ‘a e ngaahi hoha‘a fakamāmaní, liliu e veiveiuá ki he loto‘a, pea ‘omi ha ‘amanaki lelei ‘i he ngaahi taimi ‘o e faingata‘á.

Pea ko e taimi te tau tōnounou ai ‘i he‘etau fakalakalaka he hala ‘o e fuakavá, ko e fie ma‘ú pē ke tau manatu‘i Hono huafá pea mo ‘Ene ‘alo‘ofa kiate kitautolú. “He ‘oku ‘iate ia ‘a e māfimafi kotoa, mo e poto kotoa, pea mo e ‘ilo kotoa; ‘okú ne ‘afio‘i ‘a e me‘a kotoa pē, pea ko ha Tokotaha ‘alo‘ofa ia . . . kiate kinautolu ‘e fakatomala mo tui ki hono huafá.”¹¹ Ko e mo‘oni ‘oku ‘ikai ha toe ongo ‘e mālie ange ‘i he huafa ‘o Sisú kiate kinautolu kotoa ‘oku loto-mafesifesi mo ma‘u ha laumālie fakatomalá pea feinga ke “fai lelei ange pea toe lelei angé.”¹²

Na‘e akonaki ‘e Palesiteni Nalesoni ‘o pehē: “Kuo ‘osi e taimi ho‘o hoko ko ha Kalisitiane fakalongolongo mo fiemālie peé. ‘Oku ‘ikai ko ho‘o tui fakalotú ko e ma‘u lotu pē he Sāpaté. Ka ko hono fakahaa‘i ko e ākonga

mo‘oni koe mei he pongipongi Sāpaté ki he pō Tokonakí. . . . ‘Oku ‘ikai ha me‘a ko ha ākonga ‘fakataimi’ pē ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí.”¹³

Ko ‘etau loto-fiemālie ko ia ke to‘o kiate kitautolu e huafa ‘o Kalaisí, ‘oku mahulu hake ia ‘i ha feohi fepotala-noa‘aki pē. ‘Oku ‘ikai ko ha palōmesi noa‘ia pe ko ha fa‘ufa‘u tukufakaholo ia. ‘Oku ‘ikai ko hano faka‘ilonga‘i ha a‘usia pe tui ha pine hingoa. ‘Oku ‘ikai ko ha kupu‘i lea ia ke tau tuku ‘i ha funga laupapa pe tautau he holisí. Ko Hono huafá ko ha me‘a ia ‘oku tau “ai [kiate kitautolu],”¹⁴ hiki ‘i hotau lotó, pea “tohitongi . . . i [hotau] fofongá.”¹⁵

‘Oku totonus ke manatua ma‘u pē e feilaulau huhu ‘i ‘a e Fakamo‘uí, ‘i he‘e-tau ngaahi fakakaukaú, ngāue, mo ‘etau feohi mo e ni‘ihi kehé. ‘Ikai ngata pē ‘i He‘ene manatu‘i hotau ngaahi hingoa, ka ‘okú Ne manatu‘i ma‘u pē kitautolu. Na‘e folofola ‘e he Fakamo‘uí:

“He ‘oku lava koā ‘e ha fefine ‘o fakanalangalo‘i ‘a ‘ene tama ‘oku kei huhú, ‘o ‘ikai ai te ne ma‘u ha ‘ofa mamahi ki he tama ‘o hono manavá? ‘Io, te nau fa‘a fakangalo‘i, ka ‘e ‘ikai te u fakangalo‘i koe, ‘E fale ‘o ‘Isileli.

“Vakai, kuó u tohi tongi koe ‘i hoku ongo ‘aofti nimá.”¹⁶

Na‘e akonaki ‘a Palesiteni Siaosi ‘Alipate Sāmita ‘o pehē, “Faka‘apa‘apa‘i ‘a e ngaahi hingoa ‘oku mou ma‘ú, koe‘uhí ‘e ‘i ai e ‘aho te mou ma‘u ai ‘a e faingamālie mo e fatongia ke lipooti . . . ki ho‘omou Tamai ‘i he langí . . . ‘a e me‘a kuo mou fai ki he ngaahi [hingoa ko iá].”¹⁷

Hangē ko e hingoa ko ia ‘o Nifai mo Lihai na‘e filifili fakaleleí, ‘e lava nai ke talanoa‘i pea tohi kitautolu ne tau hoko ko ha kau ākonga mo‘oni ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí? ‘Oku tau fakalangilangi‘i nai e huafa ‘o Sisū Kalaisí ‘a ia kuo tau to‘o loto-fiemālie kiate kitautolú? ‘Oku tau fakatou hoko nai “ko e faifekau mo e fakamo‘oni”¹⁸ ‘o ‘Ene ‘alo‘ofá mo Hono mālohi fai huhu‘i?

‘I ha taimi si‘i kimu‘a atu, na‘á ku fanongo ai ki he Tohi ‘a Molomoná. ‘I he vahe faka‘osi ‘o e 2 Nifai, ne u fanongo ai ki hano lea ‘aki ‘e Nifai ha me‘a kuo te‘eki ke u lau ‘i he founiga tatau kimu‘a. ‘I he kotoa ‘o ‘ene tohí, ‘okú ne ako‘i mo fakamo‘oni ai ki he “Huhu‘i,” ki he “Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isileli,” ki he “Lami ‘a e ‘Otuá,” pea

mo e “Misaiá.” Ka ‘i he faka‘osinga ‘o ‘ene tohí, ne u fanongo ai ki ha‘ane lea ‘aki e ngaahi leá ni: “‘Oku ou vīkiviki ‘i he lea mahinongofuá; ‘oku ou vīkiviki ‘i he mo‘oní; ‘oku ou vīkiviki ‘i hoku Sisū, he kuó ne huhu‘i ‘a hoku laumā-lié.”¹⁹ ‘I he taimi ne u fanongo ai ki he ngaahi leá ni, na‘e fiefia hoku lotó pea na‘e pau ai ke u toutou fanongo ki ai. Ne u ‘ilo‘i peá u tali ki he veesi ko iá ‘o hangē pē ko ‘eku ‘ilo‘i mo tali e ui hoku hingoa.

Kuo folofola ‘e he ‘Eiki, “Io, ‘oku monū‘ia ‘a e kakai ni ‘a ia ‘oku nau loto fiemālie ke ui ‘aki ‘a kinautolu ‘a hoku hingoa; he ‘e ui ‘a kinautolu ‘i hoku hingoa; pea ‘oku ‘a‘aku ‘a kinautolu.”²⁰

‘I he‘etau hoko ko e kau mēmipa ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘e lava ke tau “[to‘o loto-fiemālie kiate kitautolu] ‘i he fiefia, ‘a e huafa ‘o Kalaisí”²¹ ‘aki ‘etau fakalangilangi‘i Hono huafá ‘i he ‘ofa, mo‘ui li‘oa mo e ngaahi ngāue lelei. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Ia ‘a e “Lami ‘a e ‘Otuá, ‘io, ko e ‘Alo ‘o e Tamai Ta‘engatá.”²² ‘I he huafa Hono ‘alo mā‘oni‘oni ko Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Hilamani 5:6–7.
2. Kalētia 3:27–28.
3. D. Todd Christofferson, “Ko e Mālohi ‘o e Ngaahi Fuakavá,” *Liahona*, Mē 2009, 20.
4. Loma 6:4.
5. Mōsaia 5:7.
6. Mōsaia 3:17.
7. Mōsaia 3:8.
8. ‘Alamā 26:13.
9. 2 Nifai 25:26.
10. Russell M. Nelson, “Kau ‘a e Hou‘eiki Fafiné ki Hono Tānaki ‘o ‘Isileli,” *Liahona*, Nōv. 2018, 69–70.
11. ‘Alamā 26:35.
12. Russell M. Nelson, “E Lava Ke Tau Fai Lelei Ange pea toe Lelei Ange,” *Liahona*, Mē 2019, 68.
13. Russell M. Nelson, “Disciples of Jesus Christ—Defenders of Marriage” (Brigham Young University commencement, Aug. 14, 2014), 3, *speeches.byu.edu*.
14. Kalētia 3:27.
15. ‘Alamā 5:19.
16. 1 Nifai 21:15–16.
17. George Albert Smith, “Your Good Name,” *Improvement Era*, Mar. 1947, 139.
18. Ngāue 26:16.
19. 2 Nifai 33:6; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
20. Mōsaia 26:18.
21. ‘Alamā 46:15.
22. 1 Nifai 11:21.

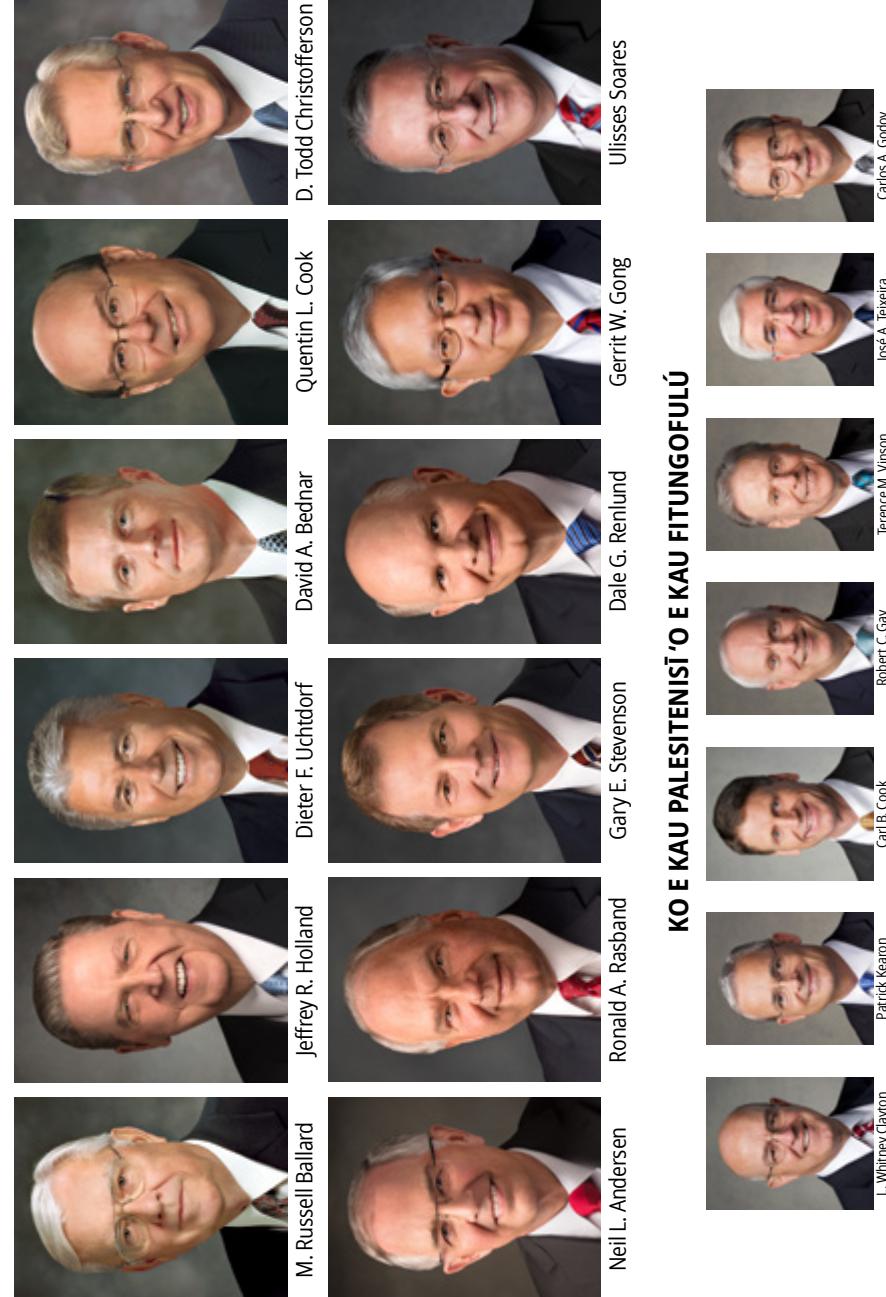
KO E KAU PALESITENISI' ULUAKÍ

Dallin H. Oaks
Tokoni' Uluakí

Russell M. Nelson
Palestini

KO E KŌLOMU' O E KAU 'APOSETOLO 'E TOKO HONGOFULU MĀ UÁ

KAU FITUNGOFULU TAKI MĀ'OLUNGÁ ("i he fakahokohoko fakamotu'a leá)

	Weatherford Clayton
	Christoffel Golden
	Kyle S. McKee
	Lynn G. Robbin Ringwood
	Jorge F. Zeballos Yamashita
	Craig C. Christensen
	Taylor G. Godoy
	John A. McCune
	Michael T. Ringwood
	Yoon Hwan Choi
	Ricardo P. Gimenez
	Richard J. Maynes
	James R. Rasband
	Matthew L. Carpenter
	L. Todd Budde
	Mark A. Bragg
	Jack N. Ceard
	Eduardo Gavaret
	James B. Martino
	Scott D. Whiting
	Alan R. Walker
	Shayne M. Bowen
	Randy D. Folk
	Erich W. Kopschke
	John C. Pingree Jr.
	Rafael E. Pino
	Joni L. Koch
	Hugo E. Martinez
	John B. Pleier
	Tamiela B. Wakolo
	Hans T. Boom
	Erichito R. Falabella
	John W. Perkins
	David F. Evans
	Jörg Klebingat
	Paul B. Pieper
	Randall K. Bennett
	Timothy J. Dylas
	Anthony D. Perkins
	Joni L. Koch
	Kevin W. Pearson
	Adolfo de Paula Parrella
	Juan Pablo Villar
	W. Mark Bassett
	Peter M. Johnson
	Edward Dubé
	Larry S. Kacher
	Kevin R. Duncan
	Juan A. Uceda
	Steven R. Bangertter
	Adrián Othoa
	S. Mark Palmer
	Juan S. Ardern
	Paul V. Johnson
	Benjamin De Hoyos
	Juan A. Uceda
	Massimo De Feo
	Allen D. Haynie
	Matthias Held
	Brent H. Nielsen
	Legrand R. Cornish Jr.
	S. Gifford Nielsen
	Brian K. Taylor
	Jose L. Alonso
	Michael John U. Teh
	Jorge M. Alvarado
	Kevin S. Hamilton
	Benjamin M. Zai
	Rupében Y. Alliaud
	K. Brett Natress
	Vern P. Stanfill
	Marcos A. Akitakis
	Marcus B. Nash
	Joseph W. Stati
	Valeriu V. Cordon
	Hugo Montoya
	Evan A. Schmitz
	Gary B. Sabin
	Walter F. González
	Peter F. Meurs

KO E KAU PISOPELIKI PULÉ

	W. Christopher Waddell Tokoni Uá		Reynal I. Aburto Tokoni Uá
	Gérald Causse Pisape Pule		Jean B. Bingham Paetano
	Dean M. Davies Tokoni Uá		Sharon Eubank Tokoni Uá
	Michelle Craig Tokoni Uá		Becky Craven Tokoni Uá
	Jan E. Newman Tokoni Uá		Bonnie H. Gordon Paeletano
	Mark L. Pare Paeletano		Milton Gamargo Tokoni Uá
	LAUTOHI FAKA-SAPATÉ		KAU 'ŌFISA MĀ'OLUNGÁ
	KAU FINEMUÍ		FINE 'ŌFÁ

FINE'OFÁ

	Jean L. Bingham Plastic Surgery Tokonoma
	Sharon Fubark Tokonoma
	Becki Craven Tokonoma
	Bonnie H. Cordom Plastic Surgery Tokonoma
	Michelle Craig Plastic Surgery Tokonoma

KAU TA

M. J. Brough
Stephen W. Owen
Douglas D. Holmes
Antonio J. Ibaraki

Christina B. Franco
Joy D. Jones
H. Hakeness

'Okatona 2019

FAI 'E BONNIE H. CORDON
Palesiteni Lahi 'o e Kau Finemuí

Ngaahi 'Ofefine 'Ofeina

'Oku fakatefito e me'a kotoa 'oku mau fai 'i he Kau Finemuí 'i he'ema holi ke tokoni'i kimoutolu ke ma'u ha tui ta'eue'ia ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí.

Si'oku ngaahi tokoua 'ofeina, ko ha me'a fakafiefia ke 'i hen i fakataha mo kimoutolu! 'Oku tau fakamo'oni'i ha mahutafea 'a e fakahā 'oku fakatou sivi'i fakalaumālié mo fakafiefiá.

I he'etau kamatá, 'oku ou fie fakafe'iloaki atu ha ngaahi kaungā-me'a 'e ni'ihí, ko ha kau finemui 'oku nau makehe 'i he talénití, taufatungamotu'á, mo e tükunga fakafo'ituitui mo fakafamilí. Hangē ko kimoutolu kotoá, kuo nau to'oa takitaha hoku lotó.

'Uluakí, fe'iloaki mo Pela. 'Okú ne tu'u mālohi ko e finemui pē 'e taha 'i hono kolo 'o e Siasí 'i 'Aisilení.

Fé'iloaki mo e tokotaha mateaki ko Sosefina mei 'Afiliká, 'a ia kuó ne toe tukupá ke ako e Tohi 'a Molomoná he 'aho kotoa. 'Okú ne 'ilo e mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei he ngā-ue faingofua mo faivelenga ko 'ení.

Pea faka'osí, fe'iloaki mo 'Esitini, ko ha finemui ma'ongo'onga kuo si'i mālōlō hili ha'ane fefa'uhí mo e kani-saá 'i ha ta'u 'e ono. 'Oku kei ongo pē ki hoku lotó 'ene fakamo'oni ki he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.

Ko ha kau finemui ma'ongo'onga kimoutolu *kotoa*. 'Oku mou makehe, pea takitaha 'i ai ho'omou ngaahi me'afoakí mo e a'usiá ka 'oku mou

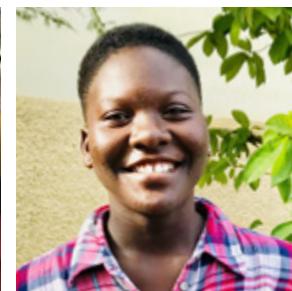
faitatau 'i ha founiga mahu'ingá mo ta'engatá.

Ko ha ngaahi 'ofefine fakalaumālie mo'oni kimoutolu 'o ha Ongomātu'a Fakalangi, pea he 'ikai lava ha me'a ke ne fakamāvae kimoutolu mei He'ena 'ofá mo e 'ofa 'o homou Fakamo'uí.¹ I ho'o 'unu ke ofi ange kiate Iá, na'a mo ho'o ki'i manga si'isi'i kimu'á, te ke 'ilo ai e melino tu'uloa te ne nofo'ia ho lotó 'i ho'o hoko ko ha ākonga faivelenga 'o hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

Kuo kole mai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, 'a hotau palōfita 'ofeiná, ke u vahevahé ha ngaahi liliu kuo ue'i fakalaumālie 'a ia 'e tokoni atu ke "fakalakalaka [ho'omou] tu'unga malava fakataautaha toputapú"² pea fakatupulaki homou ivi takiekina angatonú. Te u lave ki ha ngaahi liliu he tafa'aki 'e fā he pooni.

Ko Bella, mei 'Aisilení

Ko Josephine, mei 'Afilika

Ko Ashtyn, na'e fefauhi mo e kanisaá

Kaveinga 'o e Kau Finemuí

'Uluakí, 'oku fakatefito e me'a kotoa 'oku mau fai 'i he Kau Finemuí 'i he'ema holi ke tokoni'i kimoutolu ke ma'u ha tui ta'eue'ia ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí³ mo ha 'ilo fakapapau ki homou tu'unga fakalangi ko ha 'ofefine 'o e 'Otuá.

I he efiaffí ni, 'oku ou fie fanongo-nongo atu ha liliu ki he kaveinga 'a e Kau Finemuí. 'Oku ou lotua te mou ongo'i hono fakamo'oni atu 'e he Lau-málie Mā'oni'oni 'a e mo'oni 'o e ngaahi leá ni 'i he'eku lau atu e kaveinga fo'ou:

Ko ha 'ofefine 'ofeina au 'o ha ongomātu'a fakalangi,⁴ mo ha natula faka-'Otuá mo e iku'anga ta'engata.⁵

I he'eku hoko ko e ākonga 'a Sisū Kalaisí,⁶ 'oku ou faiseinga ke hoko 'o hangē ko Iá.⁷ 'Oku ou fukumi pea ngāue'i e fakahā fakataautaha⁸ pea ngāue fakaetauhí ki he ni'ihi kéné 'i Hono huafa mā'oni'oni.⁹

Té u tu'u ko ha fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē.¹⁰

I he'eku faiseinga ke fe'unga mo e hake-aki'¹¹ 'oku ou mata'ikoloa 'aki e me'a'ofa 'o e fakatomalá¹² pea feinga ke fakalakalaka 'i he 'aho takitaha.¹³ Teu fakamālohia hoku 'apí mo e fāmilí,¹⁴ fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava toputapú,¹⁵ pea ma'u e¹⁶ ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki¹⁷ 'o e temipale mā'oni'oni 'i he tui.¹⁸

Fakatokanga'i 'etau hiki mei he "kitautolú" ki he "oku oú." 'Oku 'aonga fakafo'ituitui e ngaahi mo'oni ko 'ení kiate kimoutolu. Ko ha 'ofefine 'ofeina koe 'o ha Ongomātu'a Fakalangi. Ko ha ākonga fuakava koe 'o hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou ako mo fakalaualuloto ki he ngaahi leá ni. 'Oku ou 'ilo'i 'i ho'omou

fai ia, te mou ma'u ha fakamo'oni ki honau mo'oní. 'I he mahino 'a e ngaahi mo'oni ko 'ení, te ne liliu e founiga 'okú ke fehangahangai ai mo e ngaahi faingata'a. 'E tokoni atu ho'o 'ilo'i ho iku'angá mo e taumu'á ke fenāpasi ho lotó mo e finangalo 'o e Fakamo'u.

Te ke ma'u e melinó mo e fakahino-hinó 'i ho'o muimui kia Sisú Kalaisí.

Ngaahi Kalasi 'a e Kau Finemuí

Ko e tafa'aki hono ua 'o e liliu 'oku kaunga ia ki he ngaahi kalasi 'a e Kau Finemuí. Na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele, "I he taimi lahi, ko e me'a 'oku fu'u fie ma'u taha 'e he kakaí ke fakamalumalu kinautolu mei he ngaahi matangi 'o e mo'uí 'i ha hūfang'a'anga 'oku talitali lelei ai kinautolu."¹⁹ Kuo pau ke hoko 'etau ngaahi kalasí ko ha ngaahi hūfang'a'anga mei he matangí, ngaahi feitu'u malu 'o e 'ofá mo e talitali lelei. 'I he ngāue ke tanumaki lahi ange e uouongatahá, fakamālohaia e ngaahi vā fakakaungāme'a, pea fakatupulaki e ongo'i 'oku talitali lelei 'i he Kau Finemuí, 'oku mau fakahoko ai ha ngaahi liliu ki he fokotu'utu'u 'o e kalasí.

Kuo laka hake 'i ha ta'u 'e 100 hono vahevahé e kau finemuí ki ha ngaahi kalasi 'e tolu. 'E kamata leva he taimí ni pē 'emau fakaafe'i e kau taki 'o e Kau Finemuí mo e kau pisope ke mou fakakaukau'i 'i he fa'a lotu e ngaahi fiema'u 'a e finemuí takitaha pea ke fokotu'utu'u kinautolu 'o fakatatau mo e ngaahi tükunga pau 'o e uōtí. Ko ha ngaahi sīpinga 'eni 'o hono faka'aonga'i ení.

- Kapau 'oku tokosi'i ho'omou kau finemuí, 'e lava ke 'i ai ha'amou kalasi Finemuí pē 'e taha pea fakataha ki ai e taha kotoa.
- Mahalo 'oku 'i ai ha kau finemuí tokolahí 'oku nau ta'u 12 pea tokosi'i pē ha kau finemuí matu'otu'a ange ai. Te mou ala fakakaukau ke 'i ai ha'amou kalasi 'e ua: Kau Finemuí ta'u 12 mo e Kau Finemuí ta'u 13–18.
- Pe kapau 'oku tokolahí homou uōtí 'o toko 60 e kau finemuí 'oku ma'u lotú, 'e lava ke 'i ai ha'amou kalasi 'e ono, ko e taha ki he ta'u takitaha, 'o fokotu'utu'u fakata'u.

'Oku tatau ai pē pe 'e fēfē hono fokotu'utu'u ho'omou ngaahi kalasí, ka 'oku mahu'inga kimoutolu 'e kau finemui, ki hono tanumaki 'o e uouongatahá. Hoko ko ha maama kiate kinautolu 'oku mou feohí. Hoko ko e ma'u'anga 'o e 'ofa mo e tokanga 'okú ke 'amanaki atu ke ma'u mei he ni'ihi kehé. Lotua 'i ho lotó, ke hokohoko atu ho'o tokoní pea hoko ko e ivi takiekina ko ia ki he leleí. 'I ho'o fai ia, 'e fakafonu ho'o mo'uí 'aki e 'ofá. Te ke ma'u ha ngaahi ongo 'oku lelei ange ki he ni'ihi kehé pea kamata ke sio ki he'enau leleí.

Ngaahi Hingoa 'o e Kalasi 'o e Kau Finemuí

Tolú, 'i he fokotu'utu'u fo'ou fakakalasi ko 'ení, ko e kalasi kotoa pē 'e ui 'aki ia e hingoa pē 'e taha ko e "Kau Finemuí."²⁰ He 'ikai ke tau toe faka'aonga'i e ngaahi hingoa ko e "Punungahone", "Maea Meiti", mo e "Loumailé".

Fakamālohaia e Kau Palesitenisí Fakakalasí

Ko e tafa'aki faka'osi 'oku ou fie lea ki aí, 'a e mahu'inga 'o e kau palesitenisí fakakalasí. 'Oku tatau ai pē pe 'e fokotu'utu'u fēfē e ngaahi kalasi 'a e Kau Finemuí, ka 'oku totonu ke 'i ai ha kau palesitenisí fakakalasi 'a e kalasi kotoa pē!²¹ Ko ha fokotu'utu'u fakalangi 'a hono uiui'i 'o e kau finemuí ke nau hoko ko ha kau taki 'i he'enau kei 'i he to'u tupú.

Kuo fakamālohaia pea toe fakamālohaia ange 'a e fatongia mo e taumu'a 'o ha palesitenisí fakakalasí. Ko e ngāue 'o e fakamo'uí ko e taha ia 'o e ngaahi tufakanga mahu'inga tautaufitó ki he tafa'aki 'o e ngāue fakaetauhí, ngāue fakafafekaú, fakamālohiá, mo e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí.²²

'Io, ko e founiga 'eni 'oku tau tānaki 'aki 'a 'Isileli'²³—ko ha ngāue nāunau'ia ma'a e kau finemuí kotoa 'i he'enau hoko ko e kau mēmipa 'o e konga kau 'o e to'u tupu 'a e 'Eikí.

Chloe

Hangē ko ia ‘oku mou mea’í, oku ui ‘e he ‘Eikí ha kau palesitenisi ‘i he tu‘unga kotoa pē ‘i he Siasi, ke tataki Hono kakaí. Kau finemui, ‘i ho‘omou hoko ko ha kau mēmipa ‘o ha kau palesitenisi fakakalasí, mahalo ko ho ‘uluaki faingamālie ia ke kau atu ‘i he sipinga fakalau-mālie ko ‘eni ‘o e tu‘unga fakatakimu’á. Kau taki kakai lalahi, fakamu‘omu‘a hono uiui‘i ‘o e kau palesitenisi fakakalasi pea mou fetakinima ‘o tataki fakataha mo kinautolu, fakataukei‘i mo fakahino-hino‘i kinautolu ke nau lavame‘a.²⁴ ‘Oku tatau ai pē pe ko e hā e tu‘unga a‘usia fakatakimu‘a ‘a ha kau palesitenisi fakakalasi, kamata ‘i he tu‘unga ‘oku nau ‘i aí pea tokoni‘i kinautolu ke nau fakatupulaki e ngaahi taukei mo e loto-falala te ne tāpuekina kinautolu ko e kau takí. Feohi vāofi mo kinautolu, kae ‘oua te ke fai ‘enau ngāué. ‘E tataki koe ‘e he Laumālié ‘i ho‘o fakahinohino‘i kinautolú.

Tuku mu‘a ke u talaatu ha fo‘i talanoa ke ne fakatātaa‘i e tufakanga mahu‘inga ‘o e ngaahi mātu‘á mo e kau takí ‘i he‘enau fakataukei. Na‘e uiui‘i ‘a Koloui ke ne hoko ko ha palesiteni fakakalasi. Na‘e poupou‘i ia ‘e he‘ene taki lakanga fakataula‘eiki potó, ke ne fekumi ki he tokoni ‘a e ‘Eikí ‘i hono fokotu‘u mai ha ngaahi hingoa ki he‘ene kau palesitenisi. Na‘e lotu ‘a Koloui pea vave pē ‘ene ma‘u ha ue‘i fakalaumālie pe ko hai te ne fokotu‘u ko hono ongo tokoni. ‘I he hokohoko atu ‘ene fakalaualuloto mo lotu ki ha sekelitalí, na‘e faka‘ohovale kiate ia hono toutou tataki ‘e he Laumālié ‘ene tokangá ki ha ki‘i finemui —ko ha taha na‘e tātaaitaha ‘ene ha‘u ki he lotú pe ngaahi ‘ekitiviti.

‘I he‘ene ta‘epau‘ia ‘i he ue‘i fakalaumālié, na‘e talanoa ai ‘a Koloui mo ‘ene fa‘eé, ‘o ne fakamatala‘i ange ko e founiga ‘e taha te tau lava ai ‘o ma‘u e fakahaá ko ha‘atau toutou ma‘u ha ngaahi fakakau-kau tatau. ‘I he loto-falala lahi ange ko ‘ení, na‘e ongo‘i ai ‘e Koloui ‘e lava ke ne fokotu‘u atu e finemui ko ‘ení. Na‘e fakahoko ‘e he pisopé e uiui‘i, pea tali ia ‘e he finemuí. Hili hono vahe‘i iá, na‘e pehē ‘e he sekelitali faka‘ofo‘ofa ko ‘ení, “Okú ke ‘ilo, na‘e ‘ikai pē ke u teitei ongo‘i ‘oku ‘i ai ha potu mo‘oku, pe fie ma‘u au ‘i ha fa‘ahinga feitu‘u. Na‘e ‘ikai ke u ongo‘i fe‘unga. Ka ‘i he uiui‘i ko

‘ení, ‘oku ou ongo‘i ‘o hangē ‘oku ‘i ai ha taumu‘a mo ha potu ‘a e Tamai Hēvaní ma‘aku.” ‘I he mavahé ‘a Koloui mo ‘ene fine‘eikí mei he fakatahá, na‘e tafoki ‘a Koloui ki he‘ene fa‘eé pea ‘alu noa pē hono lo‘imatá ‘i he‘ene pehē ange, “‘Oku mo‘oni ‘a e fakahaá! ‘Oku ngāue mo‘oni ‘a e fakahaá!”

Kau palesitenisi fakakalasi, kuo uiui‘i kimoutolu ‘e he ‘Otuá pea falala atu ke mou tataki ha ni‘ihi ‘o Hono ngaahi ‘ofefiné. “‘Oku ‘afio‘i kimoutolu ‘e he ‘Eikí. . . . Na‘á Ne fili kimoutolu.”²⁵ Kuo vahe‘i kimoutolu ‘e ha taha ‘okú ne ma‘u e lakanga fakataula‘eikí; pea ‘oku ‘uhinga ia, ‘i ho‘o fakahoko ho ngaahi fatongia ‘i ho uiui‘i, ‘okú ke faka‘aonga‘i ai e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku ‘i ai ha ngāue mahu‘inga ke mou fakahoko! ‘Ai ke ke ongo‘ingofua mo fai e ngaahi ue‘i fakalaumālie ‘a e Laumālié Mā‘oni‘oní. ‘I ho‘o fakahoko iá, te ke lava ‘o ngāue ‘i he loto-falala, he ‘oku ‘ikai ke ke ngāue toko taha!

Kau palesiteni fakakalasi, ‘oku mau fie ma‘u homou potó, le‘ó, mo e iví ‘i he fakataha alélea fakauooti fo‘ou ‘a e to‘u tupú na‘e fanonganongo atu ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kuki he ‘aho ní. Ko ha konga mahu‘inga kimoutolu ‘o hono feau e ngaahi fiema‘u ‘o homou kāingá.²⁶

‘E lava ke kamata leva ‘a e ngaahi fokotu‘utu‘u fakakalasí mo e tu‘unga fakatakimu‘á ‘i he mateuteu pē ‘a e ngaahi uōtí mo e koló, ka ‘oku totonus ke ‘osi maau ia ki he ‘aho 1 ‘o Sānuali ‘o e 2020.

Si‘oku ngaahi tokoua, ‘oku ou fakamo‘oni atu ko e ngaahi liliu ko ‘ení kuó u lea ‘aki he ‘aho ní ko ha fakahinohino

fakalaumālie ia mei he ‘Eikí. ‘I he‘etau ngāue faivelenga ke fakahoko e ngaahi liliu ko ‘ení, ‘ofa mu‘a ke ‘oua na‘a ngalo ‘etau taumu‘á: ke fakamāloha ‘etau fakapapau ke muimui kia Sisū Kalaisí mo tokoni‘i e ni‘ihi kehē ke nau ha‘u kiate Iá. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Hono Siasi ‘ení. ‘Oku ou hounga‘ia mo‘oni ‘i He‘ene tuku ke tau hoko ko ha konga mahu‘inga ‘aupto ‘o ‘Ene ngāue toputapú.

‘Oku ou lotua ko e Laumālié tatau kuó ne fakahinohino‘i e ngaahi liliu ko ‘ení, te ne tataki kimoutolu ‘i ho‘omou vilitaki atu ‘i he hala ‘o e fuakavá. ‘Oku pehē ‘eku fakamo‘oni, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

- Vakai, Loma 8:35–39.
- Russell M. Nelson, “Kau Fakamo‘oni, Ngaahi Kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka‘Éloné, mo e Ngaahi Kalasi ‘a e Kau Finemui,” *Liahona*, Nōv. 2019, 39.
- Vakai, Lea Fakatātā 3:5–7; Sēkope 7:5.
- Vakai, Loma 8:16–17; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:24; “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani,” *Liahona*, Mē 2017, 145.
- Vakai, 2 Pita 1:3–4; ‘Alamā 37:44 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 78:18; “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani.”
- Vakai, Sione 13:14–15, 35.
- Vakai, Mātiu 22:37–39; 25:40; 3 Nifai 12:48.
- Vakai, Sione 16:13; 3 Nifai 14:7–8; Molonai 7:13; 10:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2; 9:8; 11:13.
- Vakai, Mātiu 20:26–28; 22:37–39; 25:34–40; 3 Nifai 26:19.
- Vakai, ‘Isaia 43:10; Mōsaia 18:9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:8.

11. Vakai, Loma 8:17; 2 Nifai 9:18; 31:20; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:38; 132:49; Mōsese 1:39.
12. Vakai, Hilamani 12:23; Molonai 10:33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 58:42.
13. Vakai, ‘Alamā 34:33; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:18.
14. Vakai, Hepelū 11; 2 Nifai 31:19–20; ‘Alamā 32:21.
15. Vakai, Sōsiua 24:15; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:8; 132:19.
16. Vakai, ‘Ekesōtosi 19:5; 1 Nifai 14:14; 2 Nifai 11:5; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 54:6; 66:2; 90:24.
17. Vakai, Mōsaia 13:30; ‘Alamā 30:3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20–22; Ngaahi Tefito ‘o e Tuī 1:3.
18. Vakai, Saame 24:3; ‘Isaia 2:3; ‘Isikeli 37:26.
19. Neal A. Maxwell, *All These Things Shall Give Thee Experience* (1979), 55.
20. ‘Oku totonus ke ui e kalasi kotoa pē ‘aki e hingoa pē ‘e taha ko e “Kau Finemui.” Faka-aonga‘i e ta‘u ke ‘ilo‘i ai ha kalasi pau—hangē ko ‘enī, “Kau Finemui 12–14”; “Kau Finemui 15–18” (vakai, *Tohi Tū‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Sisāi*, 10.1.5, ChurchofJesusChrist.org).
21. ‘Oku totonus ke uiui‘i ha kau palesitenisi fakakalasi ki he kalasi takitaha ‘e Kau Finemui. ‘I he ngaahi feitu‘u ‘oku malava aí, ‘oku totonus ke uiui‘i ha kau palesitenisi kakato, mo ha palesiteni, ongo tokoni, pea mo ha sekelitali. Kapau ‘e fie ma‘u, ‘e lava pē ke uiui‘i ha konga pē ‘o e kau palesitenisi (vakai, *Tohi Tū‘utu‘uni Fika 2*, 10.3.5).
22. Vakai, *Tohi Tū‘utu‘uni Fika 2*, 10.3.5.
23. Vakai, Russell M. Nelson, “Amanaki‘anga ‘o ‘Isileli” (fakataha lotu fakamāmani lahi ‘a e to‘u tupú, 3 Sunz 2018), HopeofIsrael. ChurchofJesusChrist.org
24. ‘Oku ma‘u atu ha ngaahi fakahinohino lahi ange ki he kau Taki Finemui kakai lalahí ‘i he *Tohi Tū‘utu‘uni Fika 2*, vahe 10.
25. Henry B. Eyring, “Rise to Your Call,” *Liahona*, Nov. 2002, 76.
26. Kapau ‘oku taha pē ho‘omou kalasí pea taha pē mo e kau palesitenisi fakakalasi, ‘e lava ke kau kotoa atu e kau palesitenisi ki he fakataha alélea ‘a e to‘u tupú mo e kau palesiteni fakakōlomu ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Éloné kae lava ke potupotu tatau e kau finemu‘i mo e kau talavou (vakai, *Tohi Tū‘utu‘uni Fika 2*, 18.2.9).

FAI ‘E PALESITENI HENRY B. EYRING
Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki

Kakai Fefine ‘o e Fuakavá ‘oku Hoa Ngāue mo e ‘Otuá

Ko e hoko ko ia ko ha fefine ‘i he fuakavá ‘oku hoa ngāue mo e ‘Otuá, ‘a e founiga kuo tokanga‘i, tataki, mo ngāue fakaetauhī ma‘u ai pē e ngaahi ‘ofefine lelei mo ma‘ongo‘onga ‘a e ‘Otuá.

‘Oku ou hounga‘ia ‘i he tāpuaki ke u lea atu ai kiate kimoutolu ko e ngaahi ‘ofefine fuakava ‘o e ‘Otuá. ‘I he efiafí ni, ko ‘eku taumu‘á ke poupou‘i kimoutolu ‘i he ngāue ma‘ongo‘onga ‘oku ui kimoutolu ki aí. ‘Io, kuo ma‘u ‘e he ‘ofefine kotoa pē ‘o e ‘Otuá ‘oku fanongo mai ki hoku le‘ó ha uiui‘i mei he ‘Eiki ko Sisū Kalaisi.

Na‘e kamata ho uiui‘i ‘i he taimi na‘á ke ha‘u ai ki he mo‘ui fakamatelié,

‘i ha feitu‘u mo ha taimi na‘e fili ma‘au ‘e ha ‘Otuá ‘okú Ne ‘afio‘i lelei koe pea ‘okú Ne ‘ofa ‘iate koe ko Hono ‘ofefine. ‘I he maama fakalaumālié, na‘á Ne ‘afio‘i mo ako‘i koe pea ‘ave koe ki he feitu‘u te ke ma‘u ai ‘a e faingamālié, ‘a ia ‘oku hāhāmolofia ‘i he hisitolia ‘o e māmaní, ke fakaafea ai koe ki ha fai‘anga papitaiso. Te ke fanongo ai ki he ngaahi leá ni ‘i hano lea ‘aki ‘e ha tamaio‘eiki ‘a Sisū Kalaisi: “Kuo

fakamafai'i au 'e Sisū Kalaisi, pea 'oku ou papitaiso koe 'i he huafa 'o e Tamaí, pea mo e 'Aló, pea mo e Laumālie Mā'oni'oni. 'Emeni."¹

Ko e taimi na'e papitaiso ai koé, na'a ke tali ha ui 'e taha ke ngāue. 'I ho'o hoko ko e 'ofefine fo'ou 'o e fuakava 'a e 'Otuá, na'a ke fai ai ha palōmesi pea ma'u ha fatongia 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, 'a ia na'e hilifakinima ai koe ke ke hoko ko ha mēmipá. Na'a ke fuakava mo e 'Otuá te ke to'o kiate koe 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí, tauhi 'Ene ngaahi fekaú, pea ngāue Ma'ana.

Ki he tokotaha kotoa pē 'okú ne fai e ngaahi fuakava ko 'ení, 'e fakafe-'unga'i pē e ngāue 'oku ui 'e he 'Eikí ke fai 'e he tokotaha ko iá ki ai. Ka 'oku tofuhia e ngaahi 'ofefine mo e ngaahi foha fuakava 'o e 'Otuá 'i ha uiui'i mahu'inga mo fakafiefia pē 'e taha. Ke tokoni ki he ni'ihi kehé Ma'ana.

'I he lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki he hou'eiki fafiné, na'a ne 'omi ai ha fakamatala fakafo 'o e ui 'a e 'Eikí kiate kimoutolu ke mou kau mo Ia 'i He'ene ngāué. Na'e fakamatala'i ia 'e Palesiteni Nalesoni 'i he founagá ni: "Na'e folofola 'e he 'Eikí, 'Ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá." (Mōse 1:39.) Ko ia 'e lava mo'oni ke pehē 'e Hono 'ofefine mo'ui fakaākonga li'oá, 'Ko 'eku ngāué mo hoku nāunaú ke tokoni'i 'a e ni'ihi 'oku ou 'ofa aí ke nau ikuna'i 'a e taumu'a fakalangi ko iá.

"Ko hono tokoni'i ha tokotaha kehe ke ne a'usia 'a e mālohi fakasilesitalé te ne malavá ko ha konga ia 'o e misiona fakalangi 'o ha fefine. 'I he fatongia ko e fa'ē, faiako, pe tokotaha Tauhí, 'okú ne fakafuo 'a e 'umeá 'o fakatatau mo 'ene ngaahi 'amanakí. 'I he'ene hoa ngāue mo e 'Otuá, ko hono misiona fakalangí ke tokoni'i ke mo'ui mo langaki hake e ngaahi laumālié. Ko e taumu'a 'eni 'o hono fakatupú. 'Oku faka'e'i'eiki, fakamaama, pea langaki mo'ui ia."²

He 'ikai lava ke ke 'ilo'i 'a e taimi, pe lōloa 'o e taimi, 'e fakatefito ho'o taumu'a fakataautahá 'i he ngāue

tokoni he ngaahi uiui'i hangē ko e fa'ē, takimu'a, pe fine'ofa ngāue fakaetauhí. Koe'uhí ko e 'ofa 'a e 'Eikí, 'oku 'ikai ai ke Ne 'omi ke tau fili 'a e taimi, fuoloa 'o e taimi, pe fakahokohoko hotau ngaahi fatongiá. Ka 'okú ke 'ilo'i mei he folofolá mo e kau palōfita mo'ui kuo pau ke hoko mai 'a e ngaahi fatongia ko 'ení ki he 'ofefine kotoa pē 'a e 'Otuá, tatau pē 'i he mo'ui ni pe 'i he mo'ui ka hoko mai. Pea 'e hoko kotoa ia ko ha teuteu ki he mo'ui ta'engatá 'i ha ngaahi fāmili 'ofeina—'a ia "ko e mahu'inga taha 'i he ngaahi me'a'ofa kotoa pē 'a e 'Otuá."³

'E fakapotopoto ke ke foaki ho ivi kotoa pē ke ke teuteu he taimí ni 'o kamata 'aki ha'o fakakaukau ki he iku-'angá. 'Oku fakafaingofua'i ange 'a e ngāue ko iá koe'uhí 'oku fie ma'u ki he ngaahi ngāué ni kotoa 'a e founaga teuteu tatau.

Tau kamata 'aki 'a e fatongia ke hoko ko ha fine'ofa ngāue fakaetauhí. 'Oku tatau ai pē pe 'okú ke ma'u 'a e fatongiá ko ha 'ofefine ta'u 10 'i ha fāmili kuo mālōlō ai e tamaí, pe ko ha palesiteni Fine'ofa na'e toki vela hono koló, pe 'okú ke lolotonga fakaakeake 'i falemahakí mei ha tafa

fakafaito'o—'okú ke ma'u ha faingamālie ke fakahoko ai ho uiui'i mei he 'Eikí ke hoko ko Hono 'ofefine ngāue fakaetauhī.

'Oku hā ngali kehekehe e ngaahi fatongia ngāue fakaetauhī ko iā. Ka 'oku nau fie ma'u kotoa 'a e tokateu 'o ha loto mālohi mo 'ofa, ha tui ta'e-toe-veiveiu he 'ikai 'omi 'e he 'Eikí ha fekau ta'e te Ne teuteu ha hala, pea mo ha loto holi ke 'alu atu ai 'o fakahoko Ma'ana.⁴

Koe'uhí na'e mateuteu 'a e 'ofefine ta'u 10, 'oku hili atu ai hono nimá 'i he tu'a 'o 'ene fa'ē uitoú peá ne lotu ke 'ilo'i 'a e founiga ke ne tokoni'i ai hono fāmilí. Peá ne fakahoko ma'u pē ia.

Na'e mateuteu e palesiteni Fine'ofá ke ngāue fakaetauhī kimu'a pea hoko fakafokifā 'a e vela 'i hono feitu'ú. Kuó ne maheni mo 'ofa 'i he kakaí. Kuo tupulaki 'ene tui kia Sisū Kalaisí 'i he fakalau 'a e ta'ú, mei he'ene ma'u ha ngaahi tali ki he'ene ngaahi lotu ke tokoni'i ia 'e he 'Eikí 'i ha fanga ki'i ngāue tokoni iiki Ma'ana. Koe'uhí ko e fuoloa 'ene mateuteú, na'á ne maau mo vēkeveke ai ke fokotu'utu'u 'ene kau fefiné ke nau ngāue fakaetauhī ki he kakai mo e ngaahi fāmili ne mamahí.

Na'e mateuteu ha fefine na'e fakaakeake he falemahakí mei ha tafa fakafaito'o ke ne ngāue fakaetauhī ki hono kaungā-tākoto falemahakí. Kuó ne faka'aonga'i ha taimi lahi ke ngāue fakaetauhī ai ma'á e 'Eikí, ki he sola

kotoa pē 'o hangē pē ia hano kaungā-'api pe kaungāme'a. 'I he taimi na'á ne ongo'i ai 'i hono lotó 'a e ui ke ngāue fakaetauhī 'i he falemahakí, na'á ne tokoni ai ki he ni'ihi kehē 'i he lototo'a mo e 'ofa mo'oni, 'o kamata ai ke faka'amu e kau mahaki kehē he 'ikai fu'u vave ha'ane 'atā.

'I he founiga tatau pē 'okú ke mateuteu ai ke ngāue fakaetauhī, te ke lava pea kuo pau ke ke mateuteu ki ho uiui'i ke hoko ko ha takimu'a ma'a e 'Eikí he taimi 'e hoko mai aí. 'E fie ma'u ai ke fakatōlolo 'a e tui kia Sisū Kalaisí, 'i ho'o 'ofa mo'oni he folofolá ke tataki 'aki e kakaí mo ako'i 'Ene folofolá 'o 'ikai manavahē. Pea te ke mateuteu leva ai ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko ho tākaua. Te ke vēkeveke ke pehē, "Ko au," 'i he taimi 'e fakahoko atu ai 'e he tokoni 'o e Kau Palesiteni Finemui'i ha le'o hoha'a, "'Oku puke 'a Sisitā 'Avalisi he 'ahó ni. Ko hai 'e faiako 'i he'ene kalasí?"

'Oku meime ko e teuteu tatau pē 'e fie ma'u ki ha 'aho fakafiefia 'e ui ai koe 'e he 'Eikí ki ha fatongia ke hoko ko ha fa'ē. Ka 'e fie ma'u foki ki ai ha loto-'ofa lahi ange 'i he 'ofa ne ke ma'u kimu'a. 'E fie ma'u ke mahulu hake ho'o tui kia Sisū Kalaisí 'i he tui kuó ke ma'u 'i ho lotó 'i ha toe taimi ange ki mu'a. Pea 'e fie ma'u ha ivi ke ke lotua ai e taki-ekina, fakahinohino, mo e fakasiemālie 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'o mahulu hake ia 'i he me'a ne ke pehē 'e malavá.

Mahalo te ke fehu'ia 'a e founiga 'oku malava ai 'e ha tangata 'i ha ta'u motu'a pē 'o 'ilo'i 'a e me'a 'oku fie ma'u 'e he ngaahi fa'eé. Ko ha fehu'i lelei ia. He 'ikai lava ke 'ilo'i 'e he hou'eiki tangatá e me'a kotoa pē, ka 'oku mau lava 'o ako ha ngaahi lēsoni 'o fakafou 'i he fakahā mei he 'Otuá. Pea 'oku mau lava foki 'o ako ha ngaahi me'a lahi 'i he'ema vakavakai holó, 'i he taimi 'oku mau ma'u ai 'a e faingamālie ke fekumi ki he Laumālie ke tokoni ke mahino kiate kimautolu 'a e me'a 'oku mau vakai ki aí.

Kuó u vakai kia Kefilini Sionisoni 'Aelingi 'i he ta'u e 57 kuó ma mali aí. Ko e fa'ē ia ki ha fānau tangata 'e toko fā mo ha fānau fefine 'e toko ua. 'I he a'u mai ki he 'aho ní, kuó ne tali 'a e ui ke hoko ko ha tākiekina fakaefa'ē ki ha kau mēmipa tonu 'o e fāmilí 'e laungeau pea mo ha toko laungeau kehe kuó ne ohi mai 'aki 'ene 'ofa fakaefa'eé.

'Oku mou manatu'i 'a e fakamatatala lelei 'a Palesiteni Nalesoni ki he misiona fakalangi 'o ha fefiné—kau ai hono misiona fakaefa'eé: "'I he fatongia ko e fa'ē, faiako, pe tokotaha Tauhí, 'okú ne fakafuo 'a e 'umeá 'o fakatatau mo 'ene ngaahi 'amanakí. 'I he'ene hoa ngāue mo e 'Otuá, ko hono misiona fakalangi ke tokoni'i ke mo'ui mo langaki hake e ngaahi laumālie. Ko e taumu'a 'eni 'o hono fakatupú."⁵

Mei he'eku 'iló, kuo muimui hoku uaifi ko Kefilini 'i he fatongia ko ia

kuo ‘oange ki he ngaahi ‘ofefine ‘o ‘etau Tamaí. Ko e konga mahu‘inga taha kiate aú ‘a e ngaahi lea “okú ne fakafuo ‘a e ‘umeá ‘o fakatatau mo ‘ene ngaahi ‘amanakí . . . ‘i he‘ene hoa ngāue mo e ‘Otuá.” Na‘e ‘ikai te ne fakamālohi‘i. Ka na‘á ne fakafuo. Pea na‘á ne ma‘u ha taumu‘a pau ki he‘ene ngaahi ‘amanakí, pea na‘á ne feinga ke tākiekina ‘a kinautolu na‘á ne ‘ofa ai mo tauhí. Ko ‘ene taumu‘a ‘a e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí—‘o hangē ko ia kuó u vakavakai‘i ‘i he fa‘a lotu he ngaahi ta‘u lahi ko ení.

Ko e hoko ko ia ko ha fefine ‘i he fuakavá ‘oku hoa ngāue mo e ‘Otuá, ko e founga ia kuo tokanga‘i, tataki, mo ngāue fakaetauhí ma‘u ai pē e ngaahi ‘ofefine lelei mo ma‘ongo‘onga ‘o e ‘Otuá ‘i ha fa‘ahinga founga pē pe feitu‘u kuó Ne teuteu‘i ma‘anau-tolu. ‘Oku ou palōmesi te mou ma‘u ‘a e fiefiā homou fononga ki homou ‘api fakalangí, ‘i ho‘omou foki hake kiate Ia ko ha ‘ofefine tauhi-fuakava ‘a e ‘Otuá.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otua ko e Tamaí pea ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kimoutolu. Te Ne tali ho‘omou ngaahi lotú. ‘Oku tataki ‘e Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá, ‘i he me‘a kotoa pē, ‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Ma‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘a ‘Ene palōfita mo‘uí. Pea na‘e mamata mo fefolofolai ‘a Siosefa Sāmita mo e ‘Otua ko e Tamaí pea mo Sisū Kalaisí ‘i ha vao ‘akau ‘i Palemaila, Niu ‘Ioke. ‘Oku ou ‘ilo‘i ‘oku mo‘oni ia. ‘Oku ou fakamo‘oni ko Sisū Kalaisí ko homou Fakamo‘ui, ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kimoutolu. Pea ‘e lava ke fakahaoahaoa‘i pea langaki hake koe ‘e He‘ene Fakalelé ki he ngaahi uiui‘i ma‘olunga mo mā‘oni‘oni te ke ma‘ú. Ko ‘eku fakamo‘oni ‘eni ‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:73.
2. Russell M. Nelson, “Woman—Of Infinite Worth,” *Ensign*, Nov. 1989, 22.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
4. Vakai, 1 Nifai 3:7.
5. Russell M. Nelson, “Woman—Of Infinite Worth,” 22.

FAI ‘E DALLIN H. OAKS
Tokoni ‘Uluaki ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluaki

Fekau Lalahi ‘e Uá

Kuo pau ke tau feinga ke tauhi ‘a e ongo fekau lalahi ‘e uá. Ke fai iá, ‘oku tau feinga ke potupotutatau ‘a e fonó mo e ‘ofá.

Sí‘oku ngaahi tuofafine ‘i he ongoongo-lelei ‘o Sisū Kalaisí, ‘oku ou talitali lelei kimoutolu ‘i ho‘omou hoko ko e kau le‘o kuo fili fakalangi ‘o e famili ta‘engatá. Kuo ako‘i mai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘o pehē, “Na‘e fakatupu ‘a e māmaní pea toe fakafoki mai ‘a e Siasi ni ke lava ‘o fa‘u e ngaahi fāmilí, sila‘i pea hākeaki‘i kinautolu ‘o ta‘engata.”¹ ‘Oku mahu‘inga ‘a e akonaki ko iá ki he ni‘ihī ‘oku nau pehē ‘oku fetokanga‘aki e fefine mo e fefine, tangata mo e tangata, fetokanga‘aki e tangata mo fefine, pe liliu fefine e tangatá pe ko e tangatá ‘o fefine, ‘a ia ‘oku angamaheni hono ui ‘aki ‘a e LGBT.² Kuo toe fakamanatu mai foki ‘e Palesiteni Nalesoni ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia “ke tau felototaha‘aki [ma‘u pē] ka ke tau fe‘ofa‘aki.”³ ‘Oku mahu‘inga ‘a e ngaahi akonaki fakaepalōfita ko ‘ení ki he fealea‘aki fakafāmilí, ke tali ‘aki e ngaahi fehu‘i ‘a e fānaú mo e to‘u tupú. Kuó u fekumi ‘i he fa‘a lotu ki ha ue‘i fakalaumālie ke u lea ai ki he ha‘ofangá ni he ‘oku uesia makehe kimoutolu ‘e he ngaahi fehu‘i ko ‘ení, ‘a ia ‘oku lave fakahangatonu pe ‘ikai-fakahangatonu ki he famili kotoa pē ‘i he Siasi.

I.

Te u kamata ‘aki ‘a e me‘a na‘e ako‘i ‘e Sisū ko e ongo fekau lalahi ‘e uá.

ia.⁵ Ka ‘oku ‘ikai totonu ke hoko ‘etau faivelenga hono tauhi e fekau hono ua ko ‘ení ke ngalo ai ‘iate kitautolu ‘a e ‘uluakí, ke ‘ofa ki he ‘Otuá ‘aki hotau laumālié, mo‘ú mo e lotó kotoa. ‘Oku tau fakahaa‘i ‘a e ‘ofa ko iá ‘aki ‘etau “fai [‘Ene] ngaahi fekaú.”⁶ ‘Oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau tauhi ‘Ene ngaahi fekaú he ‘oku fakafou ‘i he talangofua pē ko iá, kau ai ‘a e fakatomalá, ‘a ‘etau lava ko ia ke toe foki hake ‘o nofo ‘i Hono ‘aó pea hoko ai ‘o haohaoa ‘o hangē pē ko Iá.

‘I he lea fakamuimui ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki he kakai lalahi kei talavou ‘o e Siasí, na‘á ne lea ai kau ki he me‘á na‘á ne ui ko e “fehokotaki mālohi ‘i he vaha‘a ‘o e ‘ofa ‘a e ‘Otuá mo ‘Ene ngaahi fono.”⁷ Ko e fono ‘oku ‘aonga lahi taha ki he ngaahi palopalema ‘oku felāve‘i mo kinautolu ‘oku pehē ko e kau LGBT, ko e fono ia ‘a e ‘Otuá ki he nofomalí pea mo hono kaungā fono ko ia fono ‘o e angama‘á. ‘Okú na mahu‘inga fakatou‘osi ki he palani ‘o e fakamo‘ui ‘a ‘etau Tamai ‘i Hēvaní ma‘a ‘Ene fānaú. Hangē ko ia ne ako‘i ‘e Palesiteni Nalesóni, “‘Oku poupoua kakato e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá ‘e He‘ene ‘ofa ta‘e-fakangatangata kiate kitautolú pea mo ‘Ene faka‘amu ke tau a‘usia ‘a e me‘á kotoa pē te tau lava ‘o a‘usia.”⁸

Na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Nalesoni ‘o pehē: “Kuo fakalao ‘i ha tukui fonua lahi … ‘a e mali ‘a e tangata mo e tangata

pe gefine mo e gefiné. ‘I he‘etau hoko ko e kāngalotu ‘o e Siasí, ‘oku tau faka‘apa‘apa i e ngaahi lao ‘o e fonuá … , ‘o kau ai ‘a e mali fakapule‘angá. Ka ko hono mo‘oní, ‘i he kamata‘angá … na‘e tu‘utu‘uni ‘e he ‘Otuá ‘a e malí! Pea ‘oku a‘u ki he ‘ahó ni ‘okú Ne faka‘uhinga‘i ia ko ha vā ‘i he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha gefine. Kuo te‘eki ke liliu ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Enefaka‘uhinga ki he nofo-malí.”

Ne hoko atu ‘a Palesiteni Nalesoni: “Kuo te‘eki ke liliu ‘e he ‘Otuá ‘a ‘Ene fono ‘o e angama‘á. Kuo te‘eki ke liliu ‘a e ngaahi tu‘utu‘uni ke hū ki he temipalé.”⁹

Na‘e fakamanatu mai ‘e Palesiteni Nalesoni kiate kitautolu kotoa “ko homau fatongiá ‘i he‘emau hoko ko e kau ‘Aposetoló ke ako‘i pē ‘a e mo‘oní. ‘Oku ‘ikai ‘omi ‘e he fatongia ko iá ‘a e mafai ke mau liliu ‘a e fono fakalangí.”¹⁰ Ko ia, ‘e hoku ngaahi tuofāfine kuo pau ke ako‘i ma‘u pē ‘e he kau taki ‘o e Siasí ‘a e mahu‘inga makehe ‘o e mali ‘i he vaha‘a ‘o ha tangata mo ha gefiné, pea mo e fono ‘o e angama‘á ‘oku felāve‘i mo iá.

II.

Ko e ngāue ‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘oku nofo taha ia ki hono teuteu‘i ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá ki he pule‘anga fakasilesitrialé, kae tautaufitio ki hono nāunau mā‘olunga tahá, ‘a e

hākeaki‘í mo e mo‘ui ta‘engatá. Ko e iku‘anga mā‘olunga taha ko iá ‘oku tokí malava pē ia ‘i he mali ki he ta‘engatá.¹¹ ‘Oku kau ‘i he mo‘ui ta‘engatá ‘a e ngaahi mālohi fakatupu ‘oku hoko ko ha konga mahu‘inga ‘i hono fakataha‘i ‘o ha tangata mo ha gefiné¹²—‘a ia ‘oku fakamatala‘i ‘e he fakahā fakaonopóni ko e “hokohoko atu ai pē ia ‘o e ngaahi hakó ‘o ta‘engata pea ta‘engatá.”¹³

‘I he‘ene lea ko ia ki he kakai lalahi taautahá na‘e ako‘i ai ‘e Palesiteni Nalesoni, “E malu‘i koe ‘i hono tauhi e ngaahi fono ‘a e ‘Otuá ‘i ho‘o fakalakalaka ko ia ki he hakeaki‘í”¹⁴—‘a ia ko e hoko ‘o hangē ko e ‘Otuá, ‘o ma‘u e hakeaki‘í pea mo e malava fakalangi ko ia ‘a ‘etau Ongomātu‘a Fakalangí. Ko e iku‘anga ia ‘oku tau faka‘amua ma‘á e tokotaha kotoa pē ‘oku tau ‘ofa aí. Koe‘uhí ko e ‘ofa ko iá, he ‘ikai ke tau lava ke tuku ‘a e ‘ofa ko iá ke ne fetongi ‘a e ngaahi fekau mo e palani mo e ngāue ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku tau ‘ilo‘i te ne ‘omi ‘a e fiefia taupotu tahá ki he ni‘ihí ‘oku tau ‘ofa aí.

Ka ‘oku tokolahi ha ni‘ihí ‘oku tau ‘ofa ai, ‘o kau ai ha ni‘ihí kuo nau ma‘u ‘a e ongoongolelei kuo fakafoki maí, ‘oku ‘ikai ke nau tui pe fili ke ‘oua te nau muimui ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá fekau‘aki mo e nofo-malí mo e fono ‘o e angama‘á. Fēfē nai kinautolu?

‘Oku fakahaa‘i ‘e he tokāteline ‘a e ‘Otuá, ko ‘Ene fānau kotoa ‘a kitautolu pea kuó Ne fakatupu kitautolu ke tau ma‘u ‘a e fiefiá.¹⁵ ‘Oku ako‘i mai ‘e he fakahā fakaonopóni kuo ‘omi ‘e he ‘Otuá ha palani ki ha a‘usia fakamate lie, ‘a ia ‘e malava ai ke fili e tokotaha kotoa ‘a e talangofuá ke fekumi ai ki He‘ene ngaahi tāpuaki mā‘olunga tahá pe fai ha ngaahi fili ‘e iku ai ki ha taha ‘o e ngaahi nāunau ma‘ulalo angé.¹⁶ Koe‘uhí ko e ‘ofa ma‘ongo‘onga ‘a e ‘Otuá ki he kotoa ‘Ene fānau, ‘oku kei faka‘ofo‘ofa ange pē e ngaahi pule‘anga ma‘ulalo ange ko iá ‘i he me‘a ‘oku malava ke makupusi ‘e he tangata fakamatelié.¹⁷ ‘Oku malava kotoa e ngaahi me‘á tu‘unga ‘i he Fakalei ‘a Sisū Kalaisí, ‘i He‘ene “fakaongoongolelei‘i ‘a e Tamaí, mo fakamo‘ui ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē kuo ngaohi ‘e hono to‘ukupú.”¹⁸

III.

Kuó u lea kau ki he ‘uluaki fekaú, kae fefē nai ‘a e fekau hono uá? Te tau tauhi fefē ‘a e fekau ke ‘ofa ki hotau kaungā-apí? ‘Oku mau feinga ke fakaloto‘i hotau kāingalotú, ko kinautolu ko ia ‘oku muimui ‘i he ngaahi fale‘i mo e tō‘onga ‘o e fetokanga‘aki ha fefine mo ha fefiné pe tangata mo ha tangatá, pe fetokanga‘aki ha tangata mo ha fefine pe tangata, pē ko e fefine mo ha fefine pe tangata, pe liliu tangatá e fefine pe liliu fefine e tangata, ‘oku totonu ke tau fakahaa‘i kiate kinautolu ‘a e ‘ofa kuo fekau ‘e he Fakamo‘u í ke tau fakahaa‘i ki he kotoa hotau kaunga‘apí. Ko ia, ‘i he taimi ne talaki ai hono fakangofua fakalao ‘o e mali ‘a e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné ‘i he ‘Iunaiteti Siteití, ne fakahā ai ‘e he Kau Palesitenisi ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uá: “‘Oku ako‘i kitautolu ‘e he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ke tau ‘ofa mo fakahaa‘i ‘a e anga‘ofa mo e faka‘apa‘apa ki he kakai kotoa pē—‘o a‘u pē ki he taimi ‘oku ‘ikai ke tau loto- taha aí. ‘Oku mau fakahaa‘i ko kinautolu ‘oku nau faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi lao pe tu‘utu‘uni ‘a e fakamaau‘angá okú ne fakamafai‘i ‘a e mali ‘a e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné, ‘oku ‘ikai totonu ke ta‘efaka‘apa‘apa‘i kinautolu.”¹⁹

‘Ikai ngata aí, ‘oku ‘ikai totonu ke tau teitei fakatanga‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai ke nau ma‘u ‘a e tui mo e tukupā tatau ‘oku tau ma‘u.²⁰ Ko e pangó, ‘oku kei ongo‘i pē ‘e he ni‘ihi ‘oku nau fekuki mo e ngaahi palopalema pehe ní ‘oku tukuhifo mo fehi‘anekina‘i kinautolu ‘e he ni‘ihi ‘o e kau mēmipa mo e kau taki ‘i hotau ngaahi fāmilí, uōtí, mo e siteikí. Kuo pau ke tau feinga kotoa pē ke tau anga‘ofa mo anga-faka‘apa‘apa ange.

IV.

‘Oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke mahino ai kiate kitautolu, ‘oku kehekehe pē hotau ngaahi faingata‘a ‘i he mo‘u i fakamatelié. Ka ‘oku tau ‘ilo‘i ‘e tokoni‘i kitautolu ‘e he ‘Otuá ke tau ikuna‘i ‘a e ngaahi faingata‘a ko ‘ení kapau te tau fekumi mo‘oni ki He‘ene tokoní. Hili ‘etau mamahi mo fakatomala ‘i hono maumau‘i e ngaahi fono kuo ako‘i kiate kitautolú, ‘oku

fakataumu‘a kotoa pē kitautolu ki ha nāunau. Ko e fakamaau taupotu mo faka‘osi ‘e fai ia ‘e he ‘Eikí, ‘a ia ‘okú Ne ma‘u ‘a e ‘ilo, poto, mo e anga‘ofa ke fakamaau‘i ‘aki kitautolu kotoá.

Ka, kuo pau ke tau feinga ke tauhi fakatou‘osi ‘a e ongo fekau lalahi ‘e uá. Ke fai iá, ‘oku tau feinga ai ke potupotu tatau ‘a e fonó mo e ‘ofá—‘a hono tauhi e ngaahi fekaú mo ‘a‘eva ‘i he hala ‘o e fuakavá, pea kei ‘ofa ‘i hotau ngaahi kaungā-apí ‘i he‘etau fonongá. ‘Oku fie ma‘u ‘i he ‘a‘evá ni ke tau fekumi ki he ue‘i fakalangi fekau‘aki mo e me‘a ke tau poupou‘i mo ia ke fakafepaki‘i, pea mo e founiga ke ‘ofa mo fanongo lelei ai pea mo akó lolotonga ‘a e fonongá. ‘I he‘etau ‘a‘evá, ‘oku fie ma‘u ke ‘oua na‘a tau tali ha tu‘unga ma‘ulalo ange ‘o hono tauhi e ngaahi fekaú ka ke tau fakahaa‘i ‘a e mahino kakato mo e ‘ofa. ‘Oku totonu foki ke fa‘a fakakaukau ‘a ‘etau ‘a‘evá ki he fānau ‘oku ‘ikai ke nau fakapapau‘i honau tu‘unga fakaseki-sualé, ka ‘oku ‘ikai ke ne poupou‘i ‘a hono tomu‘a tala ‘okú ne ma‘u e ngaahi ongo ko iá he ko e tokolahi e fānau ‘oku nau hōloa ‘aupito e ngaahi ongo ko iá ‘i he‘enau lalahí.²¹ ‘Oku fakafepaki‘i he‘etau ‘a‘evá ‘a e hē mei he hala ‘o e fuakavá, pea ‘oku ‘ikai ke ne poupou‘i ha taha ‘okú ne takihala‘i e kakaí mei he ‘Eikí. ‘I he me‘á ni kotoa ‘oku tau

manatu‘i ‘oku tala‘ofa ‘e he ‘Otuá ‘a e ‘amanaki leleí, fiefiá mo e ngaahi tāpuaki mā‘olunga tahá ma‘á e tokotaha kotoa ‘okú ne tauhi ‘Ene ngaahi fekaú.

V.

‘Oku fatongia ‘aki ‘e he ngaahi fa‘eé mo e ngaahi tamaí pea mo kitautolu kotoa ‘a hono ako‘i fakatou‘osi ‘o e ongo fekau lalahi ‘e uá. Na‘e fakamatala‘i ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo e fatongia ko iá ‘i he kikite ma‘ongo‘onga ko ‘ení: Kimipolo “Ko e konga lahi ‘o e tupu tokolahi ‘a e Siasí ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osi, ‘e hoko ia tupu mei he kakai fefine [telei] tokolahi ‘o e māmaní . . . te nau kau tokolahi mai ki he Siasí. ‘E hoko ‘ení ‘o a‘u ki ha tu‘unga ‘e hā mei he kakai fefine ‘o e Siasí ‘a e anga mā‘oni‘oni mo e [fai pau ‘i he‘enau mo‘u] pea nau lava ke fakahā ‘ení ‘i honau ‘ulunga-anga leleí pea ‘e fakatokanga‘i ‘a e kehe atu pē ‘a e kakai fefine ia ‘o e Siasí mei he kakai fefine ‘o e māmaní . . . Ko ia ‘e hoko ai ‘a e fa‘ifa‘itaki‘anga ‘a e kakai fefine ‘o e Siasí ko ha mālohinga mahu‘inga ‘o tatau ai pē ki he tupu ‘o e tokolahí mo e tupu fakalaumálie ‘a e Siasí ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí.”²²

‘I he‘eku lea kau ki he kikite ko iá, na‘e fakahā ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni “ko e ‘aho ‘ení ne tomu‘a mamata ki ai ‘a Palesiteni Kimipoló.

Ko kimoutolu ‘a e kakai fefine na‘á ne mamata ki aí!”²³ Ne ‘ikai fakatokanga‘í ‘e kitautolu ko ‘eni ne fanongo ki he kikite ko íá ‘i he ta‘u ‘e 40 kuohilí, ‘e kau ‘i he kau fefine ko ia ‘e fakahaofi ‘e he Siasí ‘a honau ngaahi kaungāme‘a ‘ofeiná mo e fāmilí, ‘a ia ‘oku lolotonga tākiekina ‘e he ngaahi to‘onga fakamāmaní mo e ngaahi olopoto ‘a e tēvoló. Ko ‘eku lotú mo ‘eku tāpuakí, ke mou ako‘í pea mou ngāue ke fakahoko ‘a e kikite ko íá, ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, “Ko e Mali Fakasilestrialé,” *Liahona*, Nōv. 2008, 92.
2. ‘Oku lahi fau e ngaahi mata‘itohi ke lave ki aí, ka ‘oku fe‘unga pē ‘a e ngaahi ‘uuni me‘á ni ki he lea ko ‘ení.
3. Russell M. Nelson, lea ‘i he fakataha fakata‘u ‘a e National Association for the Advancement of Colored People (NAACP), Detroit, Michigan, July 21, 2019.
4. Mātiu 22:37–39.
5. Vakai, Luke 10:29–37.
6. Sione 14:15.
7. Russell M. Nelson, “The Love and Laws of God” (Brigham Young University devotional, Sept. 17, 2019), speeches.byu.edu.
8. Russell M. Nelson, “The Love and Laws of God.”
9. Russell M. Nelson, “The Love and Laws of God.”
10. Russell M. Nelson, “The Love and Laws of God.”
11. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:7–13.
12. Vakai, 1 Kolinitō 11:11; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:1–4.
13. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:19.
14. Russell M. Nelson, “The Love and Laws of God.”
15. Vakai 2 Nifai 2:25.
16. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:50–70.
17. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:89.
18. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:43; tānaki atu e fakamamafá.
19. “Response to the Supreme Court Decision Legalizing Same-Sex Marriage in the United States,” enclosure to First Presidency letter, June 29, 2015.
20. Vakai, Dallin H. Oaks, “Ko e ‘Ofa mo e Feohi mo e Ni‘ihi Kehé Neongo e Faikehekehé,” *Liahona*, Nōv. 2014, 25–28; “Ofá mo e Fonó,” *Liahona*, Nōv. 2009, 26–29.
21. Hangē ko ‘ení, vakai ki he, Michelle Forcier, MD, “Adolescent Sexuality,” UpToDate, June 3, 2019, uptodate.com/contents/adolescent-sexuality.
22. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Sipenisā W. Kimipolo* (2006), 246–247.
23. Russell M. Nelson, “Ko ha Tautapa ki Hoku Tuofāfiné,” *Liahona*, Nōv. 2015, 97.

FAI ‘E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Ngaahi Koloa Fakalaumālie

I ho‘o faka‘aonga‘í ‘a e tui ki he ‘Eikí mo e mālohi ‘o Hono lakanga fakataula‘eikí, ‘e fakalahi ho‘o malava ko ia ‘o ma‘u ‘a e koloa fakalaumālie ko ‘eni kuo faka‘atā ‘e he ‘Eikí.

Fakamālō atu he hiva faka‘ofo‘ofa ko íá. ‘I he‘etau tu‘u kotoa ke hiva‘í e himi, “Fakamālō Ki He ‘Otuá,” na‘á ku ma‘u ha ongo fakakaukau lalahi ‘e ua. Ko e ‘uluakí ‘oku fekau‘aki ia mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘a e palōfita ‘o e kuonga fakakosipelí ni. ‘Oku tupulaki ‘a ‘eku ‘ofa pea mo e tangane‘ia ‘iate íá he ‘aho kotoa pē. Ko e fakakaukau hono uá ne u ma‘u ia ‘i he‘eku vakai atu ki hoku uaifi, ngaahi ‘ofefiné, makapuna

fefiné mo e makapuna fefine hono uá. Na‘á ku ongo‘í ke lau ‘a kimoutolu taki-taha ko e konga ‘o hoku fāmilí.

‘I he ngaahi māhina kuo ‘osí, ‘i he faka‘osinga ‘o ha sēsini ‘enitaumeni ‘i he temipalé, ne u pehē ange ki hoku uaifi ko Uenitíi, “‘Oku ou fakatauangé ‘oku mahino ki he kau fafiné ‘a e ngaahi koloa fakalaumālie ‘oku ‘anautolu ‘i he temipalé.” Kau fefine, ‘Oku ou fa‘a fakakaukau ma‘u pē kiate kimoutolu, ‘o

kau ai e taimi ne u ‘a‘ahi ai mo Uenitī ki Hāmoni , Penisilivēnia ‘i he māhina ‘e ua kuo ‘osí.

Ko e tu‘o ua ia ‘o ‘ema ‘a‘ahi ki ai. Ne ongo mo‘oni kiate kimaua ‘i he ongo ‘a‘ahi fakatou‘osi ko iá ‘a e taimi na‘á ma ‘eve‘eva ai ‘i he feitu‘u toputapu ko iá. Na‘e hā ‘a Sione Papitaiso kia Siosefa Sāmita ‘o ofi ki Hāmoni pea fakafoki mai ai ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné.

Ne hā mai ‘i he feitu‘u ko iá ‘a Pita, Sēmisi mo Sione ‘o fakafoki mai e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí.

Ne hoko foki ‘a ‘Ema Heili Sāmita ‘i Hāmoni ko e fuofua fefine tohi ‘a hono husepānítí lolotonga hono liliu ‘e he Palōfitá ‘a e Tohi ‘a Molomoná.

Ne ma‘u foki ‘e Siosefa ‘i Hāmoni ha fakahā ‘o fakahaa‘i ai e finangalo ‘o e ‘Eikí kia ‘Ema. Na‘e fakahino-hino‘i ‘a ‘Ema ‘e he ‘Eikí ke ne fakamatala‘i e folofolá, ke akonaki ki he Siasí, ke ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oni-‘oní pea tuku hono taimi ke “ako lahi.” Na‘e fale‘i foki ‘a ‘Ema ke “li‘aki e ngaahi me‘a ‘o e māmaní pea fekumi ki he ngaahi me‘a ‘o ha maama lelei ange” pea ke pikitai ki he‘ene ngaahi fuakava mo e ‘Otuá. Ne faka‘osi ‘aki e fakahinohino ‘a e ‘Eikí ‘a e folofola ko ‘ení: “Ko hoku le‘o ‘ení ki he kakai kotoa pē.”¹

Ko e me‘a kotoa ne hoko ‘i he feitu‘u ni ‘oku ‘i ai ‘ene fekau‘aki ki ho‘omoumo‘uí. ‘E lava ke tataki mo faitāpuekina kimoutolu ‘e hono fakafoki mai ‘o e lakanga fakataula-‘eikí, fakataha mo e fale‘i ‘a e ‘Eikí kia ‘Emá. ‘Oku ou faka‘amua ke mahino kiate kimoutolu ‘oku mahu‘inga tatau pē hono fakafoki mai ‘o e lakanga fakataula‘eikí kiate kimoutolu hou-‘eiki fafine ‘o hangē pē ki he hou‘eiki tangatá. Koe‘uhi kuo fakafoki mai e lakanga fakataula‘eikí Faka-Melekisētekí, ‘oku fakatou malava ‘e he hou‘eiki fafine mo tangata tauhi fuakavá ke ma‘u e “ngaahi tāpuaki fakalaumālie kotoa pē ‘o e siasi,”²pe ‘e lava pē ke tau pehē, ki he ngaahi koloa fakalaumālie ‘oku ‘a e ‘Eikí ma‘a ‘Ene fānaú.

‘E lava ke ma‘u hangatonu ‘e he fefine mo e tangata kotoa ‘okú ne fai ha fuakava mo e ‘Otuá pea tauhi e ngaahi

fuakava ko iá, pea mo‘ui taau ‘o kau atu ‘i he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘a e mālohi ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ma‘u ‘e kinautolu kuo fakakoloa‘i ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ha me‘afoaki ‘o e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘o e ‘Otuá ‘i he‘enau fuakavá fakataha mo ha me‘a-foaki ‘o e ‘ilo ‘a e founiga ke ma‘u ai e mālohi ko iá.

‘Oku fakaava tatau mai pē ‘a e langí ki he hou‘eiki fafine ‘oku fakakoloa‘i ‘aki e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘a ia ‘oku tafe mai mei he‘enau ngaahi fuakava ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘o hangē pē ko ia ki he hou‘eiki tangata ‘oku nau ma‘u e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku ou lotua ke mou ma‘u e mahino ko iá ‘i homou lotó he ‘oku ou tui te ne liliu homou mo‘u. Ngaahi tuofafine, ‘oku mou ma‘u e totonu ke ma‘u ‘o lahi e mālohi ko ia ‘o e Fakamo‘uí ke tokoni‘i homou fāmilí mo e ni‘ihi kehe ‘oku mou ‘ofa aí.

Mahalo ‘oku mou pehē loto, “‘Oku ongo lelei ‘eni, ka ‘e fefē ha‘aku fakahoko ia? ‘E anga fefē ha‘aku ma‘u e mālohi ‘o e Fakamo‘uí ‘i he‘eku mo‘uí?”

He ‘ikai te ke ma‘u ia ‘e koe ‘i ha tohi fakahinohino. ‘E hoko e Laumālie Mā‘oni‘oní ko ho‘o faiako fakataautaha

‘i ho‘o fekumi ke mahino ‘a e me‘a ‘oku finangalo e ‘Eikí ke ke ‘ilo mo fakahokó. ‘Oku ‘ikai vave pe faingofua e founág ni, ka ‘oku fakaivia fakalaumālie. Ko e hā ha me‘a ‘e toe fakafiefia ange ka ke ngāue mo e Laumālie ke mahino e mālohi ‘o e ‘Otuá—‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí?

Ko e me‘a pē te u lava ‘o talaatú ‘oku fiema‘u ‘a e ngaahi me‘a tatau ne fakahinohino ‘e he ‘Otuá kia ‘Ema mo kimoutolu kotoa ke mou faí kae lava kemou ma‘u e mālohi ‘o e ‘Otuá ‘i ho‘omou mo‘uí.

Ko ia, ‘oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke ako ‘i he fa‘a lotu ‘a e vahe 25 ‘o e Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá pea ‘ilo‘i ‘a e me‘a ‘e ako‘i kiate koe ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní. Te ke ma‘u e fiefia ‘i ho‘o ngaahi feinga fakalaumālie fakataautahá ‘i ho‘o ma‘u, mahino, pea faka‘aonga‘i e mālohi kuo fakakoloa ‘aki koé.

‘E fiema‘u ‘e he konga ‘o e feinga ko ‘ení ke ke si‘aki e ngaahi me‘a lahi ‘o e maama ko ‘ení. Ko e taimi ‘e ni‘ihi ‘oku tau fakakata ‘aki e mavahe mei he māmaní mo hono ngaahi fakahopepákí, ‘ahi‘ahi ta‘etūkuá, pea mo e ngaahi fakakaukau halá. Ka ko hono

fakahoko mo'oni iá 'e fiema'u ke mou vakai'i faka'auliliki ma'u pē ho'omou mo'uí. 'I ho'omou fai iá, 'e ue'i kimoutolu 'e he Laumálie Mā'oni'oni 'o kau ki he me'a 'oku 'ikai toe 'aongá, ngaahi me'a 'oku 'ikai 'aonga ke tuku ki ai ho taimí mo e mālohi.

'I he liliu e me'a 'oku mou tokanga taha ki aí mei he ngaahi me'a fakamāmani 'okú ne tohoaki'i ho'omou tokangá, 'e 'i ai e ngaahi me'a 'oku ngali mahu'inga kiate kimoutolu he taimí ni 'e 'ikai te ke toe fakamu'omu'a. 'E fie ma'u ke ke 'ikai ki ha ngaahi me'a, neongo 'oku 'ikai ke nau ngali fakatu'utāmaki. 'I ho'omou kamata pea hokohoko atu 'i he founiga ko 'eni 'o e fakatāpui ho'omou mo'uí ki he 'Eikí, te ke ofo 'i he liliu ko ia e anga ho'o vakaí, ongó, mo e mālohi fakalaumālié!

Ko ha ki'i fakatokanga 'eni. 'Oku 'i ai e ni'ihi te nau fakasi'ia ho'omou malava ko ia ke ui ki he mālohi 'o e 'Otuá. 'Oku 'i ai e ni'ihi te nau 'ai koe ke ke loto veiveiu pe a fakasi'isi'i ho'omou malava fakalaumālie lelei ko ia ko ha kau fafine angatonú.

Ko e mo'oni, 'oku 'ikai fie ma'u 'e he filí ke mahino kiate kimoutolu 'a e fuakava na'a ke fakahoko 'i he papitaisó, pe ko e fakakoloa mahu'inga 'o e 'ilo mo e mālohi kuo mou ma'u pe te mou ma'u 'i he temipalé—'a e fale 'o e 'Eikí. Pea 'oku 'ikai fiema'u 'e Sētane ke mahino kiate kimoutolu ko e taimi kotoa pē 'oku

mou ngāue mo'ui taau ai pea moihi 'i he temipalé, 'oku mou 'alu atu kuo fakamahafu kimoutolu 'aki e mālohi 'o e 'Otuá pea ke "tokanga'i" kimoutolu 'e He'ene kau 'āngeló.³

'E hanga ma'u pē 'e Sētane mo 'ene kau muimui 'o fakafe'ātungia'i ma'u pē koe ke 'oua na'a mahino kiate kimoutolu 'a e ngaahi me'afoaki fakalaumālie kuo tāpuekina pea lava ke tāpuekina 'aki kimoutolú. Me'apangó, ko e ni'ihi 'o e ngaahi fakafe'ātungia ko e ola 'o ha anga kovi 'a ha taha kehe. 'Oku ou loto mamahi ke fakakaukau atu kuo ongo'i 'e hamou ni'ihi kuo fakasi'ia pe 'ikai ke tui atu ha taki lakanga fakataula'eiki pe kuo ngaohikovia pe lavaki'i 'e ha husepāniti, tamai, pe ha taha ne pehē ko hamou kaungāme'a. 'Oku ou loto mamahi mo'oni kuo ongo'i 'e hamou ni'ihi kuo tukunoa'i, ta'e faka'apa'apa'i pe 'ikai ke fakamaau'i totonu kimoutolu. 'Oku 'ikai ha feitu'u 'i he pule'anga 'o e 'Otuá ma'a e ngaahi faka-lotolavea ko iá.

'Oku ou fiefia foki 'i he taimi 'oku ou 'ilo ai ki ha taki lakanga fakataula'eiki 'okú ne feinga loto vēkeveke ke kau mai 'a e kau fafiné ki he fakataha alélea fakauōti pe fakasiteikí. 'Oku ue'i fakalaumālie au 'e he husepāniti kotoa 'okú ne fakaha'a'i ko hono fatongia lakanga fakataula'eiki mahu'inga tahá ke tokanga'i hono uaifi.⁴ 'Oku ou fakahikihiki'i 'a e tangata ko ia 'okú ne faka'apa'apa'i lahi 'a e malava ko ia hono uaifi 'o ma'u fakahā pea mata'ikoloa 'aki ia ko ha hoa ngāue tu'unga tatau 'i he'ena nofo malí.

'I he taimi 'oku mahino ai ki ha tangata 'a hono faka'e'i'eiki mo e mālohi 'o ha fefine angatonu, fekumi pea fakakoloa'i 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku 'ikai ha ofo 'i he'ene ongo'i ke tu'u ki 'olunga 'i he'ene hū mai ki he lokí.

Talu mei he kamata'anga 'o taimí, mo hono tāpuekina e hou'eiki fafiné 'aki ha kāpasa makehe 'o e angama'a—'a e malava ko ia ke fakafaikehekehe'i 'a e totonú mo e halá. 'Oku mālohi ange e me'afoaki ko 'ení 'iate kinautolu 'oku nau fakahoko pea tauhi e ngaahi fuakavá. Pea 'oku hōloia ia 'iate kinautolu 'oku nau loto fiemālie ke tukunoa'i 'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá.

'Oku ou fakavave ke tānaki atu 'oku 'ikai ke u fakakau heni 'a e hou'eiki tangatá mei he ngaahi fiema'u ko ia 'a e 'Otuá kiate kinautolu foki ke fakafaikehekehe'i 'a e totonú mo e halá. Ka si'oku ngaahi tuofāfine, 'oku mahu'inga 'i he ngaahi 'ahó ni ho'o malava ko ia ke 'ilo e mo'oní mei he fehalākí, pea hoko ko e kau tauhi 'o e tu'unga fakacangama'a 'o e sōsaietí. Pea 'oku mau falala atu ke mou ako'i e ni'ihi kehē ke fai pehē. Tuku ke u fakamahino atu 'eni: kapau 'e mole mei he māmaní 'a e mālohi fakamolale 'o hono kakai fefiné, *he 'ikai toe ake 'a e māmaní*.

Ko kitautolu Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku 'ikai ke tau 'o e māmaní; 'oku tau kau ki he fuakava 'o 'Isilelí. Kuo ui kitautolu ke tau teuteu ha kakai ki he Hā'ele Angaua mai 'a e "Eikí.

Tuku mu'a ke u fakamahino atu ha ngaahi me'a makehe fekau 'aki mo e hou'eiki fafiné mo e lakanga fakataula'eiki. 'I he taimi 'oku vahe'i ai koe ke ngāue 'i ha fatongia 'i he fakahinohino 'a ha taha 'okú ne ma'u e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eikí—'o hangē ko ho'o pisopé pe palesiteni fakasiteikí—'oku foaki atu 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke ke ngāue 'i ha fatongia ko iá.

'Oku pehē pē foki, 'i he ngaahi temipale toputapú, 'oku fakamafai'i kimoutolu ke fakahoko pea ngāue 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he taimi kotoa 'okú ke 'alu atu ki aí. 'Oku teuteu'i koe 'e homou 'enitaumeni he temipalé ke fakahoko ia.

Kapau kuó ke ma'u 'enitaumeni ka 'oku te'eiki ke ke mali mo ha tangata 'okú ne ma'u e lakanga fakataula'eikí pea pehē atu ha taha kiate koe, "Me'apango ko e 'ikai ha lakanga fakataula'eiki 'i ho 'apí," kātaki 'o 'ilo'i 'oku 'ikai mo'oni e fakamatatala ko iá. Mahalo 'e 'ikai ke 'i ai ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki 'i ho 'apí, ka kuó ke ma'u pea fakahoko ha fuakava toputapu mo e 'Otuá 'i Hono temipalé. 'Oku tafe mei he ngaahi fuakava ko iá, ha fakakoloa 'o Hono mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí kiate koe. Pea manatu'i, ka pekia ho husepāniti, *koe te ke pule 'i ho 'apí*.

‘I ho‘omou hoko ko e kau fasine fakakoloa mo angatonu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, ‘oku mou lea mo ako‘i ‘i he mālohi mo e mafai mei he ‘Otuá. ‘E tatau ai pē pe ko ha na‘ina‘i pe fepōtalanoa‘aki, ‘oku mau fiema‘u homou le‘ó ke ako‘i e tokāteline ‘o Kalaisí ‘Oku mau fie ma‘u ho‘omou tokoní ‘i he ngaahi alēlea‘anga fakafāmilí, fakauōtī mo e siteikí. ‘Oku mahu‘inga ho‘o kau atú pea ‘ikai hoko ko ha teuteu pē!

Si‘oku ngaahi tuofāfine, ‘e tupulaki homou mālohi ‘i ho‘omou tokoni‘i e ni‘ihi kehé. ‘E fakaava e langí kiate kimoutolu ‘e ho‘omou ngaahi ‘aukaí, lau folofolá pea ngāue tokoni ‘i he temipalé mo e hisitōlia fakafāmilí.

‘Oku ou kole atu ke mou ako ‘i he fa‘a lotu ‘a e ngaahi mo‘oni *kotoa* te ke lava ‘o ma‘u fekau‘aki mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí. ‘E lava ke ke kamata ‘aki ‘a e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava vahe 84 mo e 107. ‘E tataki kimoutolu ‘e he ngaahi vahé ni ki ha ngaahi potufolofola kehe. ‘Oku fonu e ngaahi folofolá mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita, kau tangata kikite mo ma‘u fakahaá ‘i he ngaahi mo‘oni ko ‘ení. ‘I he tupulaki ho‘omou mahinó pea mou ngāue ‘i he tui ki he ‘Eikí pea mo e mālohi ‘o Hono lakanga fakataula‘eikí, ‘e fakalahi ho‘o malava ko ia ‘o ma‘u ‘a e koloa fakalaumālie ko ‘eni kuo faka‘atā ‘e he ‘Eikí. ‘I ho‘omou fai iá, te mou ‘ilo te mou tokoni lelei ange ke tokoni ki hono fa‘u ha ngaahi fāmili ta‘etanga ‘oku uouangataha, sila‘i ‘i he temipale ‘o e ‘Eikí, pea fonu ‘i he ‘ofa ki he‘etau Tamai Hēvaní pea kia Sisū Kalaisí

‘Oku fakataumu‘a kotoa ‘etau ngaahi feingá ke fetokoni‘aki, malanga ‘aki e ongoongoleléi, fakahaohoa‘i e Kāingalotú pea huhu‘i e kau pekiá ‘i he temipale mā‘oni‘oní. ‘Oku lolotonga ‘i ai hotau ngaahi temipale ‘e 166 ‘i he funga māmaní, pea ‘e toe langa mo ha ngaahi temipale lahi ange.

Hangē ko ia kuo mou mea‘í, ‘e fakafō‘ou ‘a e Temipale Sōleki Sití, Temipale Sikueá, pea mo e ngaahi fale takatakai ‘i he Ngaahi ‘Ōfisi ‘o e Siasí, ‘i ha ngāue ‘e fakahoko ‘i he faka‘osinga ‘o e ta‘u ní. Kuo pau ke fakatolonga pea teuteu‘i

e temipale toputapu *ko ‘ení* ke ne ue‘i fakalaumālie e ngaahi to‘u tangata ‘o e kaha‘ú, ‘o hangē ko ‘ene takiekina kitautolu ‘i he to‘u tangata ko ‘ení.

‘I he tupulaki ko ia ‘a e Saisí, ‘e toe lahi ange e ngaahi temipale ‘e langa ke lava ha ngaahi fāmili lahi ange ‘o ma‘u ‘a e tāpuaki fungani tahá, ‘a e mo‘ui ta‘engatá.⁵ ‘Oku tau lau ha temipale *ko e* fale toputapu taha ia ‘i he Siasí. Ko e taimi kotoa ‘oku fakahaá‘i ai e ngaahi palani ki hono langa ha temipale fo‘ou, ‘oku hoko ia ko ha konga mahu‘inga ‘a hotau hisitōliá. Hangē ko ia kuo tau talanoa ki ai he pōní, ‘oku mou mahu‘inga ki he ngāue fakatemipalé, pea ko e temipalé ‘a e feitu‘u te mou ma‘u ai ho‘omou ngaahi koloa fakalaumālie ma‘olunga tahá.

Kātaki ‘o fakafanongo lelei mai mo ‘apasia ‘i he‘eku fanonganongo atu he taimí ni e ngaahi palani ke langa ha ngaahi temipale fo‘ou ‘e valu. Kapau te u fakahoko atu ha temipale ‘i ha feitu‘u ‘oku mahu‘ingamālie kiate koe, tuku mu‘a ke u fokotu‘u atu ke punou pē ho ‘ulú ‘o lotu fakalongolongo, ‘i he loto hounga‘ia. ‘Oku mau fiefia ke fanonganongo atu e ngaahi palani ke langa ha temipale ‘i he ngaahi feitu‘u ko ‘ení: Freetown, Sierra Leone; Orem, Utah;

Port Moresby, Papua New Guinea; Bentonville, Arkansas; Bacolod, Phillipines; McAllen, Texas; Cobán, Guatemala; ,mo Taylorsville, Utah. Mālō ‘aupito, si‘i kau fasine. ‘Oku mau hounga‘ia mo‘oni ‘i ho‘omou tali e ngahi palani ko ‘ení pea mo ho‘omou tali ia ‘i he loto ‘apasiá.

‘I hono faka‘osí, ‘oku ou fie tuku hamou tāpuaki, ke lava ke mahino kiate kimoutolu ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki ‘a ia kuo fakakoloa‘i ‘aki kimoutolú ke mou lava ‘o fakamāloha ‘a e mālohi ko iá ‘i ho‘omou ngāue‘i ho‘omou tui ki he ‘Eikí mo Hono mālohi.

Si‘i kau fasine, ‘oku ou fakahaá‘i atu ‘a ‘eku ‘ofá ‘i he loto faka‘apa‘apa mo hounga‘ia mo‘oni. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘i he loto fakatōkilalo ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá! Ko e Kalaisí ‘a Sisū. Ko Hono Siasí ‘eni. Ko ‘eku fakamo‘oni ‘eni ‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 25:7–16.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 107:18; toki tānaki atu hono fakamamafa‘i.
3. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 131:2–4.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.

FAI 'E 'ELETĀ GERRIT W. GONG
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

Ha'isia ki he Fuakavá

'Oku 'uhinga 'a e faitāpuekina 'i he hala 'o e fuakavá ke tau kau mo e 'Otuá mo 'a'eva mo e taha kotoa pē 'i Hono hala 'o e fuakavá.

Si'i kāinga 'ofeina, ne 'i ai ha talanoa ki ha ki'i tamasi'i Palaimeli na'e ako ke lotu. "Fakamālō atu ko e mata'itohi ko e A, E, . . . mo e NG." Hoko atu e lotu 'a e ki'i tamasi'i, "Fakamālō atu ko e mata'itohi ko e T, U, V. Tamai Hēvaní, fakamālō atu ko e mata'ifika 1, mo e 2." 'Oku hoha'a 'a e faiako Palaimelí ka 'okú ne tatali pē. 'Oku pehē 'e he ki'i tamasi'i, "Fakamālō atu ko e mata'ifika 5, mo e 6—pea fakamālō atu ko 'eku faiako Palaimelí. Ko ia tokotaha pē kuóne tuku ke faka'osi 'eku lotú."

'Oku fanongo mo'oni mai 'a e Tamai Hēvaní ki he lotu 'a e ki'i tamasi'i kotoa

pē. 'Okú Ne fakaafe mai 'i he 'ofa ta'e-fakangatangata, ke tau ha'u 'i he tui pea ha'isia ki he fuakavá.

'Oku fonu 'a e māmaní 'i he ngaahi me'a kekehehe ke kāka'i kitautolú. 'Oku lahi ha ngaahi me'a hangē 'oku 'ikai tolonga pea fakangalingalilelei. 'I he'etau tukunoa'i 'a e ngaahi fakapulí, fakangalingalí, mo e me'a 'oku sai'ia pe 'ikai sai'ia ai 'a e kakaí, 'oku tau faka'amu ai ki ha me'a 'oku ope atu 'i he me'a 'oku 'ikai tolóngá, ngaahi vā fetu'utaki 'oku fakataimí, pe ko e tulifua ki he fakahōhōloto 'a e māmaní. Kae fakamālō pē 'oku 'i ai ha founga ke tali 'aki e me'a ko iá.

'I he'etau fakahoko 'i he fuakava 'a e ongo fekau lahi 'a e 'Otuá ke 'ofa kiate Ia mo kinautolu 'oku tau feohí, 'oku tau fai ia 'o 'ikai ko ha muli pe fakaafe, ka ko 'Ene fānau 'oku 'i 'api.¹ 'Oku kei mo'oni 'a e lea fakakuongamu'a. 'I hono si'aki hotau anga fakamāmaní 'o fakafou 'i he ha'isia ki he fuakavá, 'oku tau 'ilo pe a'usia ai hotau tu'unnga ta'engata lelei tahá² 'o tau'atāina, mo'ui, mo'o-ni—mo fakamatala'i hotau ngaahi vā fetu'utaki mahu'inga tahá. Ko e ha'isia ki he fuakavá ko hono fakahoko ia mo tauhi 'a e ngaahi palōmesi molumalu ki he 'Otuá mo e ni'ihi kehé, 'o fakafou 'i he ngaahi ouau toputapú, 'a ia 'okú ne

fakaafe'i 'a e mālohi 'o e anga faka'otuá ke hāsino 'i he'etau mo'ui.³ 'I he'etau fuakava 'aki hotau kotoá, te tau lava ai 'o hoko 'o lelei ange 'i he tu'unnga 'oku tau 'i ái. 'Oku 'omi 'e he ha'isia ki he fuakavá ha tu'unnga, fakamatala, mo ha tu'unnga malava ke a'usia. 'Okú ne 'omi 'a e tui ki he mo'ui mo e fakamo'ui.⁴

'Oku hoko 'a e ngaahi fuakava fakalangí ko ha ma'u'anga 'o e 'ofa ki he pea mei he 'Otuá, pea mo 'etau fe'ofa'aki 'iate kitautolú. 'Oku 'ofa'i mo 'afio'i kitautolu 'e he 'Otuá ko 'etau Tamai Hēvaní, 'o lahi ange mo lelei ange 'i he'etau 'ofa pe 'ilo'i kitautolú. 'Oku 'omi 'e he tui kia Sisū Kalaisí mo e liliu fakatāutahá (fakatomala) 'a e manava'ofá, 'alo'ofá, mo e fakamole-molé. 'Oku fakafiemālie'i 'e he ngaahi me'a ni 'a e kafo, tuenoa, mo e fakamaau ta'e-totonu 'oku tau a'usia 'i he mo'ui fakamatelié. Koe'uhí ko e 'Otuá 'a 'etau Tamai Hēvaní, 'okú Ne finangalo ke tau ma'u 'a e me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá—'a 'Ene fiefiá, mo 'Ene mo'ui ta'engatá.⁵

Ko hotau 'Otuá ko ha 'Otuá 'o e fuakava. 'I Hono natulá, 'okú Ne "tauhi ki he fuakavá mo fakahā 'a e 'alo'ofá."⁶ 'Oku tu'uloa 'Ene ngaahi fuakavá "*i he kei laka 'a e taimí, pe kei tu'u 'a e māmaní, pe 'i he kei 'i ai ha tangata 'e toko taha 'i hono funga 'o'oná ke fakamo'ui.*"⁷ 'Oku 'ikai taumu'a ia ke tau hēhē holo 'i he mo'ui fakamatelie ta'epau mo veiveiuá, ka ke fiefia 'i he ngaahi vā fetu'utaki mata'ikoloa 'o e fuakava 'oku "mālohi ange . . . 'i he ngaahi afo 'o e maté."⁸

'Oku tatau ki he taha kotoa pē 'a e fie ma'u 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'a e 'Otuá pea fakafo'ituitui hono fakahokó. 'I he ta'efilifilimānako 'a e 'Otuá, 'oku lava ke ma'u 'e he fakafo'i-tuitui takitaha 'i he feitu'u mo e kuonga kotoa pē 'a e ngaahi ouau fakamo'ui. 'Oku kaunga ki ai e tau'atāina ke filí—'oku fili 'e he fakafo'ituitui pe te nau tali he 'ikai 'a e ngaahi ouau 'oku foaki maí. 'Oku 'omi 'e he ngaahi ouau 'a e 'Otuá ha ngaahi fakahinohino 'i Hono hala 'o e fuakavá. 'Oku tau ui 'a e palani 'a e 'Otuá ke 'omi 'Ene fānau ki 'apí ko e palani 'o e huhu'i, palani 'o e fakamo'ui, mo e palani 'o e fiefiá. 'Oku malava 'a e huhu'i,

fakamo'uí, mo e fiefia fakasilesitalé koe-'uhí ko hono "fakahoko [‘e Sisū Kalaisi] ‘a e fakalelei haohaoa ko ‘ení."⁹

‘Oku ‘uhinga ‘a e faitāpuekina ‘i he hala ‘o e fuakavá ke tau kau mo e ‘Otuá mo ‘a‘eva mo e taha kotoa pē ‘i Hono hala ‘o e fuakavá.

‘Uluakí, ‘oku fakatefito ‘a e ha‘isia ki he fuakavá ‘ia Sisū Kalaisi ko e “fakalaloa ‘o e fuakava fo‘oú.”¹⁰ ‘Oku lava ke fengāue‘aki fakataha ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ki he‘etau leleí ‘i he taimi ‘oku “fakamā‘oni‘oni”ⁱ [‘a kitautolu] ‘ia Kalaisí . . . ‘i he fuakava ‘a e Tamaí.¹¹ ‘Oku hoko mai ‘a e lelei mo e tāpuaki kotoa pē kuo tala‘ofa maí kiate kinautolu ‘oku nau kei faivelenga ‘o a‘u ki he ngata‘angá. Ko e “tu‘unga fakafiecia ‘o kinautolu ‘oku tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá” ko e “monū‘ia ‘i he me‘a kotoa pē, ‘a e me‘a fakamāmaní mo e fakalaumālié fakatou‘osi,” pea ke “nofo mo e ‘Otuá ‘i he fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga.”¹²

‘I he‘etau tauhi ‘etau ngaahi fuakavá, ‘e lava ke tau ongo‘i he taimi ‘e ni‘ihí ‘oku tau ‘i he ha‘oha‘onga ‘o e kau ‘āngeló. Pea ‘e pehē—‘a kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí pea tāpuaki‘i kitautolu ‘i he tafa‘aki ko ‘ení ‘o e veilí, pea mo kinautolu ‘oku ‘ofa mo tāpuaki‘i kitautolu mei he tafa‘aki ‘e taha ‘o e veilí.

Ne u mamata kimuí ni mai mo Sisitā Kongo ki he sipinga lelei taha ‘o e ha‘isia ki he fuakavá ‘i ha loki ‘i falemahaki. Na‘e fu‘u fie ma‘u vivili ‘e ha tamai kei talavou ke fetongi hono kofuuá. Na‘e fetāngihi, ‘aukai, mo lotua ‘e hono fāmilí ke ma‘u hano kofuuá. ‘I he taimi na‘e ma‘u ai e ongoongo kuo ma‘u ha kofuuá fakahaofi mo‘uí, na‘e pehē loto

pē ‘e hono uaifí, “Fakatauange ‘oku SAI pē ‘a e fāmili ‘e tahá.” Ko e ha‘isia ko ia ki he fuakavá, ‘i hono fakaleia ‘e he ‘Apostolo ko Paulá, “ke tau fiemālie fakataha mo kimoutolu, ‘i he tui pē taha ‘amoutolu mo au.”¹³

‘E ala mole ‘etau tui ki he ‘Otuá ‘i he hala fononga ‘o e mo‘uí, ka he ‘ikai teitei mole ‘Ene falala mai kiate kitautolu. ‘I he‘ene peheé, ‘oku ulo ma‘u pē ‘Ene māmá. ‘Okú Ne fakaafe‘i kitautolu ke tau ha‘u pe foki ki he ngaahi fuakava ‘oku nau faka‘ilonga‘i Hono halá. ‘Okú Ne tatali mateuteutu ke fā‘ofua kiate kitautolu, na‘a mo e taimi ‘oku tau “kei mama‘o ‘aupito” aí.¹⁴ ‘I he taimi ‘oku tau fekumi ‘aki ai e mata ‘o e tuí ki he ngaahi sipinga, ngaahi me‘a tetifo ‘i he‘etau mo‘uí, pe ko e fakafehokotaki ‘o ‘etau a‘usia, ‘oku tau lava ‘o sio ki He‘ene ‘alo‘ofa ongongofuá mo e fakalotolahí, tautautefito ‘i hotau ngaahi ‘ahi‘ahí, mamahí, mo e faingata‘a‘ia, pea pehē ki he‘etau fiefia. Neongo pe ko e hā hono tu‘o lahi ‘etau humu pe toó, ka ‘o kapau te tau ‘unu pē kiate Ia, te Ne tokoni‘i kitautolu, ke tau laka ‘e taha ki mu‘a ‘i he taimi ‘e taha.

Uá, ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha fakamo‘oni ‘o e ha‘isia ki he fuakavá ‘oku tau lava ‘o puke ‘i hotau nima. Ko e Tohi ‘a Molomoná ko e me‘angāue ia kuo tala‘ofa mai ki hono tānaki ‘o e fānau ‘a e ‘Otuá, na‘e kikite‘i ko ha fuakava fo‘oú.¹⁵ ‘I he‘etau lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná, ‘iate kitautolu pē pea mo e ni‘ihí kehé, neongo pe ‘oku lau fakalongolongo pe le‘olahi, ka te tau lava ‘o kole ki he ‘Otuá “‘i he loto fakamātoato mo e loto mo‘oni, ‘o ma‘u ‘a e tui kia Kalaisi,” pea ma‘u ‘i he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní

‘a e fakapapau ‘a e ‘Otuá ‘oku mo‘oni ‘a e Tohi ‘a Molomoná.¹⁶ ‘Oku kau hemi hono fakapapau‘i ko Sisū Kalaisi ‘a hotau Fakamo‘uí, ko Siōsefa Sāmitá ko e palōfita ia ‘o hono Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí, pea ko e Siasi ‘o e ‘Eikí ‘oku ui ia ‘aki Hono huafá—Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.¹⁷

‘Oku lea ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he fuakava fākakuongamu‘a mo fakaonopōní kiate kimoutolu ko e fānau ‘a Lihaí ko e, “fānau ‘a e kau palōfítu.”¹⁸ Na‘e ma‘u ‘e ho‘omou ngaahi kuí ha fuakava ne tala‘ofa mai te mou ‘ilo ‘e kimoutolu ko honau hakó, ha le‘o hangē ‘oku lea mei he efú ‘i he Tohi ‘a Molomoná.¹⁹ ‘Oku fakamo‘oni‘i ‘e he le‘o ko ia ‘oku mou ongo‘i ‘i ho‘omou laú, ko kimoutolú ko e “fānau ‘o e fuakava”²⁰ pea ko Sisū ho‘omou Tauhisipi Leleí.

‘Oku fakaafe‘i kitautolu takitaha ‘e he Tohi ‘a Molomoná, ‘i he ngaahi lea ‘a ‘Alamaá ke fai “ha fuakava mo e [‘Eikí], ke [tau] tauhi kiate ia mo tauhi ‘ene ngaahi fekaú, koe‘uhí ke ne hua‘i hifo ‘a hono Laumālié ‘o lahi ‘aupito kiate [kitautolu].”²¹ ‘I he‘etau loto ke liliu ‘o lelei angé—hangē ko e lea ‘a e tokotaha, “ke ta‘ofi ‘a e loto mamahí pea fiefia peé”—te tau lava ai ‘o tali ‘a e fakahinohinó, tokoní, mo e mālohi. Te tau lava ‘o ha‘isia ‘i he fuakava ki he ‘Otuá pea mo ha kolo ‘o e kau tui faivelengá, pea ma‘u ‘a e tāpuaki na‘e tala‘ofa mai ‘i he tokāteline ‘a Kalaisi²²—‘i he taimí ni.

Ko e mafai mo e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eiki kuo fakafoki mai ke tāpuaki‘i kotoa ‘Ene fānau, ko ha konga ia hono tolu ‘o e ha‘isia ki he fuakavá. ‘I he kuonga fakakosipeli ko ‘ení, ne omi ‘a Sione Papitaiso mo e Kau ‘Apostolo ko Pita, Sēmisi, mo Sioné ko ha kau talafekau nāunau‘ia mei he ‘Otuá ke fakafoki mai Hono mafai ‘o e lakanga fakataula‘eiki.²³ ‘Oku ‘ai ‘e he lakanga fakataula‘eiki ‘o e ‘Otuá mo ‘Ene ngaahi ouaú ke fakafiecia ‘a e ngaahi vā fetu‘utaki ‘i he māmaní pea lava ‘o sila‘i ‘i he langí ‘a e ngaahi vā fetu‘utaki ‘i he fuakavá.²⁴

‘Oku lava mo‘oni ‘e he lakanga fakataula‘eiki ‘o tāpuaki‘i mei hono fanau‘i ki he pekiá—mei hono tāpuaki‘i mo fakahingoa ‘o ha valevale ki hono tāpuaki‘i

‘o ha fa‘itoká. ‘Oku fakamo‘ui, fakafiemālie, mo akonaki ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Na‘e ‘ita ha tamai ki hono fohá, kae ‘oua kuo hoko mai ‘a e fakamolemole ‘i he ‘ofá ‘i he‘ene foaki ki hono fohá ha tāpuaki loto ‘ofa mo‘oni ‘o e lakanga fakataula‘eikí. Na‘e veiveiuha finemui ko ia tokotaha pē ‘i hono fāmilí na‘e kau ki he Siasí, fekau‘aki mo e ‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate iá kae ‘oua kuó ne ma‘u ha tāpuaki fakalumālie ‘o e lakanga fakataula‘eikí. ‘Oku mateuteu fakalaumālie ‘a e kau pēteliake faka‘ei‘eikí ‘i he funga ‘o e māmaní, ke foaki ha ngaahi tāpuaki fakapēteliake. ‘I he hili ‘e he pēteliaké hono ongo nimá ‘i ho ‘ulú, ‘okú ne ongo‘i mo fakahá ‘a e ‘ofa ‘a e ‘Otuá kiate koé. ‘Okú ne fakahá atu e hako ‘okú ke ha‘u mei ai ‘i he fale ‘o ‘Isilelí. ‘Okú ne fakahá atu ‘a e ngaahi tāpuaki mei he ‘Eikí. Na‘e talamai ‘e ha uaifi ‘o ha pēteliake mohu fakakaukau, ‘a e founa‘oku nau fakaafe‘i ai mo hono fāmilí ‘a e Laumālié, tautaufitō ‘i he ngaahi ‘aho ‘oku foaki ai ‘e honau papá ‘a e ngaahi tāpuaki fakapēteliaké.

Ko e faka‘osi, ‘oku ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ha‘isia ki he fuakavá ‘i he taimi ‘oku tau muimui ai ki he palōfita ‘a e ‘Eikí mo fiefia ‘i hono mo‘ui ‘aki ‘a e fuakava ‘o e temipalé, kau ai e [fuakava] ‘i he nofomalí. ‘Oku hoko ‘a e mali ‘i he fuakavá ‘o fakalangi mo ta‘engata ‘i he‘etau fili faka‘aho ke fakamu‘omu‘a ‘a e fiefia hotau malí mo e fāmilí ‘i ha‘atautolú. ‘Oku tau tupulaki fakataha ‘i he hoko ‘a e ‘ko aú’ ko e “kitauá”. ‘Oku tau tupulaki mo fakalakalaka fakataha. ‘I he‘etau faitāpuekina ‘a e ni‘ihi kehé ‘i he ngāue ta‘esiokita ‘i he kotoa ‘o e mo‘ui, te tau ‘ilo ai kuo fakamā‘oni‘oni‘i ‘etau ngaahi ‘amanaki leléi mo e fiefia‘i he nofo taimí mo e nofo ta‘engatá.

Ko Alice Blauer Bangerter

Ko Loy Kuei Char

Ko Mary Alice Powell Lindsay

Neongo ‘oku kehekehe ‘a e ngaahi tūkungá, ka ‘i he‘etau fai e me‘a kotoa ‘i he lelei taha te tau lavá, pea kolea mo fekumi fakamātoato ki He‘ene tokoní ‘i he hala fonongá, ‘e tataki kitautolu ‘e he ‘Eikí, ‘aki ‘a e Laumālié Mā‘oni‘oni, ‘i He‘ene taimi mo e founa pē ‘A‘aná.²⁵ ‘Oku ha‘i ‘a e ngaahi fuakava ‘o e nofomalí ‘aki ha fili loto-taha ‘a kinautolu ‘oku nau fakahokó—ko ha fakamanatu ‘o e ‘a‘apa ‘a e ‘Otuá mo kitautolu ki he tau‘atáina ke filí mo e tāpuaki ‘o ‘Ene tokoní ‘i he taimi ‘oku tau fekumi fakataha ai ki aí.

‘Oku ongo‘i ‘i hotau ‘apí mo hotau lotó ‘a e ngaahi fua ‘o e ha‘isia ki he fuakavá ‘o lau‘i to‘u tangata ‘i he fāmilí. Tuku mu‘a ke u fakamatala‘i ‘aki ha ngaahi fakatātā fakataautaha.

‘I he taimi ne u fe‘ofa‘aki ai mo Sisitā Kongo ‘o teuteu ki he nofomalí, ne u aka fekau‘aki mo e tau‘atáina ke filí mo e ngaahi filí. Ne ‘i ai ha vaha‘ataimi na‘ma ako ai ‘i ha fonua kehekehe ‘e ua ‘i ha ongo konitinēniti kehekehe. Te u lava ‘o pehē ko e ‘uhinga mo‘oni ia na‘e ma‘u ai hoku mata‘itohi Toketá ‘i he fengāue‘aki fakavaha‘a-pule‘angá.

‘I he‘eku fehu‘i ‘o pehē, “Tamai Hēvani, ‘oku totonu nai ke u mali mo Sūsana?” Ne u ongo‘i nonga. Ka ‘i he‘eku aka ke lotu ‘i he loto fakamātoato ‘o pehē, “E Tamai Hēvani, ‘oku ou ‘ofa ‘ia Sūsana pea ‘oku ou fie mali mo ia. ‘Oku ou palōmesi te u hoko ko e husepā-niti mo e tamai lelei taha te u lavá”—‘i he taimi ne u ngāue ai mo fai ‘eku ngaahi fili lelei tahá, ko e taimi ia na‘e mālohi taha ai ‘a e ngaahi fakapapau fakalaumālié.

‘Oku tokoni‘i kimaua ‘e he ngaahi ‘akau fakafāmili, ngaahi talanoa mo e ‘ū tā ‘i he FamilySearch ‘o homa fāmili

Kongó mo e Linisi, ke ma ‘ilo‘i mo fakafehokotaki, ‘i he a‘usia ne mo‘ui ‘aki ‘e he to‘u tangata ne nau ha‘isia ki he fuakavá.²⁶ Kiate kimaautolú, ‘oku kau ‘i he ngaahi kui ‘oku faka‘apa‘apa‘i ‘a:

Na‘e toki kole kimui ange ‘e he kui-ua fefine ko ‘Ālisí Palaua Pengiketaá, ‘a ia ne fai ha kole mali tu‘o tolu ki ai ‘i ha ‘aho pē ‘e taha, hono husepāniti ke ‘ai ha me‘a ‘aka ki he me‘a ngaohi patá ke ne ‘aka ‘aki hono va‘é kae lava ke ne ngaohi pata, niti, pea laukonga ‘i he taimi tatau.

Na‘e fafa ‘e he kui-ua tangata ko Loi Kuei Saá ‘a ‘ene fānaú pea fakaheka e ki‘i koloa hono fāmilí ki ha ‘asi ‘i he‘enau fononga atu ‘i he ngaahi ‘ata‘atā makavela ‘o e Motu Lahi ‘o Hauai‘i. ‘Oku faitāpuekina homau fāmilí he ‘ahó ni ‘e he mateaki mo e ngaahi feilaulau ‘o e ngaahi to‘u tangata ‘o e fāmili Saá.

Na‘e nofo pē ‘a Kulemi Mele ‘Ālisí Paeli Linisi mo e fānau iiki ‘e toko nima ‘i he taimi na‘e fakatou pekia faka-fokifā ai hono husepāniti mo hona foha lahi tahá ‘i ha ‘aho ne vāvāofi pē. Na‘e uitou ‘a Kalami he ta‘u ‘e 47 pea na‘á ne ohi hake hono famili ‘i he ‘ofa mo e poupou ‘a e kau taki mo e kāingalotu fakalotofonuá. ‘I he ngaahi ta‘u lahi ko iá, na‘e palōmesi ai ‘e Kalami ki he ‘Eikí kapau te Ne tokoni‘i ia, he ‘ikai ke ne teitei lāunga ‘i ha taimi. Na‘e tokoni‘i ia ‘e he ‘Eikí. Na‘e ‘ikai ke ne teitei lāunga.

‘E kāinga ‘ofeina, hangē ko ia ‘oku fakamo‘oni‘i ‘e he Laumālié Mā‘oni‘oni ko e me‘a lelei mo ta‘engata kotoa pē, ‘oku fakatefito ia ‘i he mo‘oni ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otua ko ‘etau Tamai Ta‘engatá mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí, pea mo ‘Ene Fakaleléi. Ko hotau ‘Eiki, ko Sisū Kalaisí, ko e Fakalaloa ia ‘o e fuakava fo‘ou. Ko e fakamo‘oni kia Sisū Kalaisí ko ha taumu‘a fakafuakava ia ‘o e Tohi ‘a Molomoná.²⁷ ‘I he fakapapau mo e fuakava, ‘oku fakataumu‘a ‘a e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘o e ‘Otuá kuo fakafoki mai ke tāpuaki‘i ‘a e fānau kotoa ‘a e ‘Otuá, ‘o fakafou ‘i he fuakava ‘o e malí, to‘u tangata fakafāmilí, pea mo e ngaahi tāpuaki fakafo‘ituituí.

‘Oku folofola hotau Fakamo‘ui, “Ko au ko e ‘Alifá mo e ‘Omeká, ko Kalaisí ko e ‘Eikí; ‘io, ko au ia, ko e kamata‘anga mo e ngata‘anga, ko e Huhu‘i ‘o e māmaní.”²⁸

Na'a Ne 'iate kitautolu 'i he kamata'angá, 'okú Ne 'iate kitautolu, 'i he'etau ha'isia ki he fuakavá, 'o a'u ki he ngata'angá. Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he huafa toputapu mo mā'oni'oni 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

FAI 'E CRISTINA B. FRANCO
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'a e Palaimelí

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Isaac Watts, "My Shepherd Will Supply My Need," *Ensign*, Sept. 2015, 73.
2. Vakai, Mātiu 10:39.
3. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20.
4. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 69.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:1.
7. Molonai 7:36; vakai foki, Molonai 7:32.
8. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:44.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:69.
10. Hepelū 12:24; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:69; 107:19; vakai foki, Liliu 'a Siosefa Sāmita, Kalētia 3:20 ('i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá).
11. Molonai 10:33; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 90:24; 98:3.
12. Mōsaia 2:41.
13. Loma 1:12 vakai foki, Mōsaia 18:8–9.
14. Luke 15:20.
15. Vakai, peesi talamu 'aki 'o e Tohi 'a Molomoná; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:57.
16. Molonai 10:4.
17. Vakai, 3 Nifai 27:7–8; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 115:3.
18. 3 Nifai 20:25.
19. Vakai, 2 Nifai 26:16; 33:13.
20. 3 Nifai 20:26.
21. Mōsaia 18:10.
22. Vakai, 2 Nifai 31:2, 12–13.
23. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 13; 27:12; vakai foki, talateu ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá.
24. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:8; vakai foki, 'Ekesōtosi 19:5–6; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:40. 'Oku hoko 'a kinautolu 'oku nau tauhi 'i he mo'ui taua 'a e ngaahi fuakavá, ko ha mata'ikoloa mahu'inga, ko ha pule'anga 'o e kau taula'eiki, ko ha fonua mā'oni'oni. 'Oku fakamā'oni'oni 'a e ngaahi fuakavá. Ko kinautolu 'oku nau tauhi 'a e ngaahi fuakavá 'oku fakamā'oni'oni'i kinautolu ki he 'Eikí.
25. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2.
26. 'E lava ke feako'aki e ngaahi to'u tangata takitaha, na'a mo e ako 'a e to'u tangata takitaha kiate kinautolu peé. 'Oku fokotu'u mai 'e he tokotaha fa'u tohi Kalisitiane ko Søren Kierkegaard, "Ko e hā pē 'oku ako 'e ha to'u tangata 'e taha mei ha to'u tangata 'e taha, 'oku ako ia 'e he to'u tangata anga'ofa mo'oní mei he to'u tangata kimu'a" (*Fear and Trembling*, trans. Vigilius Haufniensi [2018], 117).
27. Vakai, peesi talamu 'aki 'o e Tohi 'a Molomoná.
28. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 19:1.

Ko e Fiefia 'i Hono Vahevahe 'o e Ongoongoleleí

'Oku 'i ai 'etau Tamai Hēvani 'ofa 'okú Ne tatali mai kiate kitautolu ke tau tafoki kiate la ke faitāpuekina 'etau mo'ui mo e mo'ui 'a kinautolu 'oku tau feohí.

'Oku kamata 'aki ha taha 'o 'eku ngaahi hiva Palaimeli manakó 'a e ngaahi leá ni:

[...] 'Oku ou kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'Oku ou 'ilo ko hai au.

'Oku ou 'ilo'i 'a e palani 'a e 'Otuá.

Te u muimui 'iate ia 'i he tui.

*'Oku ou tui ki he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi].*¹

Ko ha fakamatala faingofua mo faka'ofo'ofa mo'oni ia 'o e ngaahi mo'oni 'oku tau tui ki aí!

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'oku tau 'ilo ko hai kitautolu. 'Oku tau 'ilo 'Ko e 'Otuá ko e Tamai ia 'a hotau ngaahi laumālié. Ko 'Ene fānau ... 'a kitautolu pea 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Na'a tau nofo [mo Ia 'i he langí] kimu'a pea tau toki [omi ki] he māmaní."

'Oku tau 'ilo'i 'a e 'Otuá.
Na'a tau 'i ai mo Ia 'i He'ene fakamatala'i

iá. Ko e "taumu'a kakato 'a ['etau Tamai Hēvani]—'a 'Ene Ngāué mo Hono nāunaú—ke tau lava takitaha 'o ma'u e kotoa 'Ene ngaahi tāpuakí. Kuó Ne ... tuku mai ha palani haohaoa ke fakahoko 'aki 'Ene taumu'a. Na'e mahino kiate kitautolu 'a e palani ko 'ení pea na'a tau

tali [‘a e palani ko ‘eni] . . . ‘o e fiefiá, . . . huhu‘í, mo e . . . fakamo‘ui” [kimu‘a pea tau toki omi ki he māmaní].

“Ko Sisū Kalaisi ‘a e uho ‘o e palani ‘a e ‘Otuá. Na‘e fakakakato ‘e Sisū Kalaisi ‘a e taumu‘a ‘a ‘Ene Tamaí ‘i He‘ene fai e Fakaleleí, pea ‘oku lava ke tau ma‘u ai ‘a e mo‘ui ta‘e-fa‘a-maté mo e [hake-aki‘í]. Ko Sētane, pe ko e tēvoló, ko e fili ia ki he palani ‘a e ‘Otuá’ pea na‘e talu pē ia mei he kamata‘angá.

“Ko e taha ‘o e ngaahi me‘afoaki ma‘ongo‘onga taha ‘a e ‘Otuá ki He‘ene fānaú ko e tau‘atāina ke filí, pe ko ‘ete lava ko ia ke [fai ha] filí. . . . Kuo pau ke tau fili ke muimui ‘ia Sisū Kalaisi pe muimui ‘ia Sētane.”²

Ko e ngaahi mo‘oni faingofua ‘eni te tau lava ‘o vahevahé mo e ni‘ihi kehé.

Tuku mu‘a ke u talanoa atu ki ha taimi na‘e vahevahé ai ‘e he‘eku fa‘eé ha ngaahi mo‘oni faingofua pehē, ‘aki pē ‘ene pōtalanoa tau‘atāiná mo ‘ilo‘i ha faingamālie.

‘I he ngaahi ta‘u kuo hilí, na‘e foki ‘eku fa‘eé ki ‘Āsenitina ke ‘eve‘eva mo hoku tuonga‘ané. Na‘e ‘ikai ke fu‘u sai‘ia ‘eku fa‘eé ‘i he puna [vakapuná], ko ia na‘á ne kole ki ha taha ‘o hoku ngaahi fohá ke tuku ange hano tāpuaki fakafiemālie mo e malu‘i. Na‘á ne ongo‘i na‘e ue‘i ia ke ne tāpuaki‘i foki ‘ene kui fefiné ‘aki ha malu‘i mo ha fakahinohino makehe mei he Laumālie Mā‘oni‘oní ke fakamālohaia pea ue‘i e loto ‘o e tokolahi na‘a nau loto-holi ke ako ‘a e ongoongolelei.

‘I he mala‘e vakapuna Sōlekí, na‘e fetaulaki ‘eku fa‘eé mo hoku tuonga‘ané mo ha ki‘i ta‘ahine ta‘u fitu na‘e foki ki ‘api mei ha‘ane ‘alu mo hono fāmilí ‘o siki. Na‘e fakatokanga‘i ‘e he‘ene ongomātu‘á ‘a e fuoloa ‘o ‘ene talanoa mo ‘eku fa‘eé mo hoku tuonga‘ané pea fakaukau ke na kau atu ki ai. Na‘á na fakafe‘iloaki kinaua mo hona ‘ofefiné ‘a ia ko ‘Etuate, Malia Sūsana pea mo Siata Poli. Na‘e fakamaheni ngofua mo fakamāfana ‘a e fetu‘utaki mo e fāmili angaleléi ni.

Na‘e fiefia fakatou‘osi e ongo fāmilí ke nau puna fakataha ki Puenosi ‘Aealesí, ‘Āsenitina. ‘I he hoko atu ‘enau pōtalanoá, na‘e fakatokanga‘i ‘e he‘eku fa‘eé ‘i he momeniti ko iá kuo te‘eki ke nau fanongo ‘i he Siasi ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí.

Ko e taha ‘o e ngaahi fuofua fehu‘i na‘e fai ‘e Sūsaná, na‘á ne pehē, “Te ke lava ‘o fakamatala mai kau ki he musi-ume faka‘ofo‘ofa ko ē ‘oku ‘i ai e tā tongitongi koula ‘i ‘olungá?”

Na‘e fakamatala‘i ange ‘e he‘eku fa‘eé na‘e ‘ikai ko ha musiume ‘a e fale lahi mo faka‘ofo‘ofa ko iá ka ko ha tempiale ‘o e ‘Eikí ‘oku mau fakahoko ai ‘a e ngaahi fuakava mo e ‘Otuá kae lava ke tau foki ‘o nofo mo Ia ‘i ha ‘aho. Na‘e talaange ‘e Sūsana ki he‘eku fa‘eé, ne kimu‘a ko ia pea nau ō ki Sōlekí, na‘á ne lotua ha me‘a ke fakamālohaia hono laumālié.

Lolotonga e folau, na‘e fai ange ‘e he‘eku fa‘eé ‘ene fakamo‘oni faingofua kae mālohi ‘o e ongoongolelei mo

fakaafe‘i ‘a Sūsana ke kumi ‘a e kau faifekau ‘i hono kolo tupu‘angá. Na‘e fehu‘i ange ‘e Sūsana ki he‘eku fa‘eé, “Te u ‘ilo fēfē kinautolu?”

Na‘e tali ange ‘e he‘eku fa‘eé, “Te ke ‘ilongofua pē kinautolu; ko ha ongo talavou ‘okú na tui sote hina mo hēkesi, pe ko ha ongo finemui ‘okú na vala lelei, pea ‘oku nau tui ma‘u pē ha pine hingoa ‘oku hā ai honau hingoá mo e ‘Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oní ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ni.”

Na‘e fakafetongi fika telefoni ‘a e ongo fāmilí pea nau fepōpoaki‘aki fakamāvae ‘i he mala‘e vakapuna Puenosi ‘Aealesí. Kuo tu‘o lahi hono talamai ‘e Sūsana, ‘a ia kuó ne hoko ko hoku kaungāme‘a leleí, na‘á ne ongo‘i lotomamahi ‘aupito ke māvae mo ‘eku fa‘eé ‘i he mala‘e vakapuná. Na‘á ne pehē mai, “Na‘e malama e fofonga ho‘o fa‘eé. ‘Oku ‘ikai ke u lava ‘o fakamatala‘i ia, ka ne hangē ne hā ha maama meiate ia na‘e ‘ikai ke u fie mavahe mei ai.”

‘I he a‘u pē ‘a Sūsana ki hono kolo tupu‘angá, na‘á ne ‘alu mo ‘ene tama fefine ko Siatá ke vahevahé ‘a e a‘usiá ni ki he‘ene fa‘eé, ‘a ia na‘e nofo ofi pē ki honau ‘apí. ‘I he‘ena faka‘uli ki aí, na‘e fakatokanga‘i ‘e Sūsana ha ongo talavou na‘á na lue he halá, na‘á na tui ‘a e teunga ko ia na‘e fakamatala‘i ‘e he‘eku fa‘eé. Na‘á ne ta‘ofi e kaá ‘i he loto halá, hifo ki lalo, peá ne fehu‘i ange ki he ongo talavoú ni, “‘Okú mo kau nai ki he Siasi ‘o Sisū Kalaisí?”

Na‘á na talaange, “Io.”

Na‘á ne fehu‘i ange, “Ongo faifekau?”

Na‘á na fakatou tali ange, “Io, ko ia!”

Na‘á ne pehē ange leva, “Mo heka mai ki he‘eku kaá; te tau ō ki ‘api ke mo ako‘i au.”

Hili ha māhina ‘e ua mei ai, na‘e papaitiso ‘a Malia Sūsana. Na‘e papaitiso foki mo ‘ene tama fefine ko Siatá ‘i he hoko hono ta‘u hivá. ‘Okú mau lolotonga ngāue kia ‘Etuate, ‘a ia ‘oku mau ‘ofa ai ‘o tatau ai pē pe ko e hā.

Talu mei ai, kuo hoko ‘a Sūsana ko e taha ‘o e kau faifekau ma‘ongo‘onga taha kuó u fe‘iloaki mo iá. ‘Okú ne hangē ko e ngaahi foha ‘o Mōsaiá, ‘o ‘omi e ngaahi laumālie tokolahi kia Kalaisi.

‘I ha taha ‘o ‘ema ngaahi pōtalanoá, ne u fehu‘i ange kiate ia, “Ko e hā ho‘o

fakapulipulí? ‘Okú ke vahevahe fefē ‘a eongoongoleleí mo e ni‘ihí kehé?’

Na‘á ne talamai, “‘Oku faingofua ‘aupito ia. ‘I he ‘aho kotoa pē kimu‘a peá u mavaha mei hoku ‘apí, ‘oku ou lotu, ‘o kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne tataki au ki ha taha ‘okú ne fie ma‘u ‘a eongoongoleleí ‘i he‘ene mo‘uí. ‘Oku ou ‘ave ‘a e Tohi ‘a Molomoná he taimi ‘e ni‘ihí ke vahevahe mo kinautolu pe ko e ngaahi kaati-tufa mei he kau faifekaú—pea ‘i he‘eku kamata talanoa ki ha tahá, ‘oku ou fehu‘i ange pe kuo fanongo nai ‘i he Siasi.”

Na‘é pehē foki ‘e Sūsana, “I ha ngaahi taimi kehe, ‘oku ou malimali pē lolotonga ‘eku tatali ki he lēlué. ‘I ha ‘aho ‘e taha na‘e sio mai ha tangata kiate au mo ne pehē mai, ‘Ko e hā ‘okú ke malimali ki aí?” Na‘á ku ki‘i ‘ohovale.

“Ne u tali ange, “‘Oku ou malimalí he ‘oku ou fiefia!”

“Na‘á ne pehē mai leva, ‘Pea ko e hā ‘okú ke fu‘u fiefia aí?”

“Ne u tali ange, ‘Ko e mēmipa au ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, pea ‘oku ou fiefia ai. Kuó ke ‘osi fanongo aí?”

‘I he‘ene tali ‘ikai angé, na‘á ne ‘oange ha kaati-tufa mo fakaafe‘i ia ki he lotú he Sāpate hono hokó. Na‘á ne

talitali lelei ia he matapaá he Sāpate hono hokó.

Na‘é ako‘i ‘e Palesiteni Tāleni H. ‘Oakesi ‘o pehē:

“‘Oku ‘i ai ha me‘a ‘e tolu ‘e lava ke tokoni ai e kāingalotu kotoa pē ki hono vahevahe ‘o eongoongoleleí. . . .

“Uluáki, te tau lava ‘o lotua ke ma‘u e holi ke tokoni ‘i he konga mahu‘inga ko ‘eni ‘o e ngāue [‘o] e fakamo‘uí. . . .

“Uá, te tau lava ‘o tauhi e ngaahi fekaú. . . . [‘E] ma‘u ma‘u pē ‘e he kāingalotu faivelengá [‘a e Laumālie ‘o e Fakamo‘uí . . . ke] tataki kinautolu ‘i he‘enau feinga ke kau ‘i he ngāue ma‘ongo‘onga ko hono vahevahe ‘o eongoongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki maí.

“Tolú, te tau lava [‘o] lotua ha tataki fakalaumālie ki he me‘a te tau lava ‘o faí . . . ke vahevahe ai eongoongolelei ki he ni‘ihí kehé . . . [pea] lotu mo tukupā ke ngāue ‘o fakatatau ki he ue‘i te [tau] ma‘ú.”³

Ngaahi tuonga‘ane mo e tokoua, fānau, mo e to‘u tupu, ‘e lava nai ke tau hangē ko hoku kaungāme‘a ko Sūsaná pea vahevahe ‘a eongoongolelei mo e ni‘ihí kehé? Te tau lava nai ‘o fakaafe‘i ha kaungāme‘a ‘oku ‘ikai kau ki hotau siasi ke tau ò ki he lotú he Sāpate? Pe te

tau lava ‘apē ‘o vahevahe ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná mo ha kāinga pe kaungāme‘a? Te tau lava nai ‘o tokoni‘i e ni‘ihí kehé ke nau kumi ‘enau ngaahi kuí ‘i he FamilySearch pe vahevahe mo e ni‘ihí kehé ‘a e me‘a kuo tau aka lolotonga e uiké ‘i he‘etau aka ‘a e Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú? Te tau lava nai ‘o hoko ‘o hangē ange ko hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisi pea vahevahe mo e ni‘ihí kehé ‘a e me‘a ‘okú ne ‘omi ‘a e fiefia ki he‘etau mo‘uí? Ko e tali ki he ngaahi fehu‘i kotoa ko ‘ení ko e ‘io! Te tau lava ‘o fai ia!

‘Oku tau lau ‘i he folofolá na‘e fekau‘i atu ‘a e ‘kāingalotu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ke ‘ngāue ‘i he‘ene ngoue vainé ki hono fakamo‘ui ‘o e ngaahi laumālie ‘o e tangatá’ (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:56). ‘Oku kau ‘i he ngāue ko ‘eni ‘o e fakamo‘uí ‘a e ngāue fakafafekau ‘a e kāingalotú, pukepuke ‘o e kau uluí, fakamāloha ‘o e kau māmālohí, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí, pea mo hono aka‘i ‘o eongoongolelei.”⁴

Si‘oku ngaahi kaungāme‘a, ‘oku finangalo ‘a e ‘Eikí ke tau tānaki fakataha ‘a ‘Isileli. Kuó Ne folofola ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ‘o pehē, “Oua foki te mou tomu‘a fakakaukau pe ko

e hā te mou lea ‘akí; kae mata‘ikoloa ‘aki ma‘u ai pē ‘i homou ‘atamaí ‘a e ngaahi folofola ‘o e mo‘uí, pea ‘e foaki kiate kimoutolu ‘i he houa pē ko iá ‘a e konga ko ia ‘e tufaki atu ki he tangata takitaha.”⁵

‘Ikai ngata aí, kuó Ne tala‘ofa mai kiate kitautolu:

“Pea kapau te mo ngāue ‘i homo ngaahi ‘ahó kotoa pē ‘i hono kalanga ‘aki ‘o e fakatomalá ki he kakaí ni, pea ‘omi, ‘a e fo‘i laumālie ‘e toko taha pē kiate au, hono ‘ikai ke lahi pehē fau ‘a ho‘omo fiefia fakataha mo ia ‘i he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí!

“Pea ko ‘eni, kapau ‘e lahi ‘a ho‘omo fiefiá mo e fo‘i toko taha kuó mo ‘omi kiate au ki he pule‘anga ‘o ‘eku Tamaí, hono ‘ikai ke lahi ho‘omo fiefiá ‘o kapau te mo ‘omi ‘a e ngaahi laumālie tokolahi kiate au!”⁶

Ko e fo‘i hiva Palaimeli na‘á ku kamata ‘aki ‘oku faka‘osi ‘aki ia ‘a e fakamatala mahu‘ingá ni:

[‘Oku ou tui ki he Fakamo‘ui, ko Sisū

Kalaisí.

Tē u fakalāngilangi‘i Hono huafá.

Tē u fai ‘a ia ‘oku totonú;

Tē u muimui He‘ene māmā.

*Tē u talaki ‘Ene mo‘oni].*⁷

‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi leá ni pea ‘oku ‘i ai ‘etau Tamai Hēvani ‘ofa ‘oku tatali mai kiate kitautolu ke tau tafoki kiate Ia ke fai-tāpuekina ai ‘etau mo‘uí mo e mo‘ui ‘a kinautolu ‘oku tau feohí. Fakatauange te tau ma‘u ‘a e holi ke ‘omi hotau kāingá kia Kalaisi, ko ‘eku lotú ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘UANGA FAKAMATALA

1. Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisí,” *Tohi Hiva ‘a Fānaú*, 48.
2. *Malanga‘aki ‘Eku Ongoongolelei: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaikekau*, rev. ed. (2018), 55.
3. Dallin H. Oaks, “Ko Hono Vahevahé ‘o e Ongoongolelei Kuo Toe Fakafoki Mai,” *Liahona*, Nōvema. 2016, 58.
4. *Tohi Tu‘utu‘uni Fika 2: Ko Hono Pule‘i ‘o e Siasi*, 5.0, ChurchofJesusChrist.org; vakai foki, L. Whitney Clayton, “Ko e Ngāue ‘o e Fakamo‘ui: Kuohili mo e Lolotongá,” *Liahona*, Septema 2014, 23.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:85.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:15–16.
7. “Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisí,” 48.

FAI ‘E ‘ELETĀ DIETER F. UCHTDORF
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Ho‘o Fononga Ma‘ongo‘ongá

‘Oku fakaafe‘i kitautolu ‘e he Fakamo‘ui, ‘i he ‘aho takitaha, ke tukuhifo ‘etau fiemālié mo e malú, pea kau fakataha mo la ‘i he fononga fakaākongá.

Fekau‘aki mo e Hōpití (Hobbits)

‘Oku kamata ha talanoa fa‘ufa‘u manakoa ‘a e fānaú na‘e tohi ‘i ha ngaahi ta‘u lahi kumu‘a ‘aki e sētesi ‘oku pehē, “Na‘e nofo ha ki‘i hōpiti ‘i ha luo he kelekelé.”¹

‘Oku fekau‘aki e talanoa ‘o Pilipo Peakini mo ha ki‘i hōpiti angamaheni pea ta‘e‘iloa na‘e ‘oange ki ai ha faingamālie makehe—ko ha faingamālie

fakaofo ke fononga, pea mo ha tala‘ofa ‘o ha pale ma‘ongo‘ongá.

Ko e palopalemá, he ko e tokolahi taha ‘o e fanga hōpití ‘oku nau toka‘i pē kinautolu pea ‘oku ‘ikai ke nau fie kau ki ha fononga. Ko ‘enau mo‘ú ke fiemālie pē. ‘Oku nau manako ke ma‘u me‘atokoni tu‘o ono he ‘aho ‘o ka faingamālie, pea nofo pē ‘i he‘enau ngoué ‘o talanoa mo e kau ‘a‘ahí, hiva, tā me‘alea, mo fiefia ‘i he me‘a angamaheni ‘o e mo‘ui.

Ka neongo iá, ‘i hono fakahā kia Pilipo e fakakaukau ‘o ha fononga fakaofó, na‘e to‘oa ai hono lotó. ‘Oku mahino kiate ia mei he kamata‘angá ‘e faingata‘a e fonongá. Pea a‘u ‘o fakatu‘utāmaki. ‘E malava pē ke a‘u ki ha tu‘unga he ‘ikai ke ne toe foki.

Ka na‘e to‘oa lahi hono lotó ‘e he ui ki ha fonongá. Pea ko ia ai, na‘e mavahé atu e ki‘i hōpiti ta‘e‘iloá ni mei he fiemālié, ‘o fou atu ‘i he hala ki ha fononga fakaofo te ne ‘ave ia “ki ai pea toe foki mai.”²

Ko Ho‘o Fonongá

Mahalo ko e taha e ngaahi ‘uhinga ‘oku ongo ai ki he tokolahi e talanoá ni, he ko hotau talanoá foki ia.

‘I he ngaahi ta‘u lahi kuohilí, kimu‘a pea fanau‘i kitautolú, ‘i ha taimi fuoloa fau kuo ngalo ‘i he‘etau manatú, na‘e fakaafe‘i foki mo kitautolu ke tau kau atu ki ha fononga. Na‘e fokotu‘u mai ia ‘e he ‘Otuá, ko ‘etau Tamai Hēvaní. ‘E ‘uhinga hono tali e fononga ko ‘ení ke mavahe mei he fiemālie mo e malu ‘o e nofo ‘i Hono ‘aó. ‘E ‘uhinga ia ke ha‘u ki māmani ki ha fononga fonu ‘i he ngaahi fakatu‘utāmaki mo e ‘ahi‘ahi ta‘e‘iloá.

Na‘a tau ‘ilo‘i he ‘ikai faingofua ia.

Ka na‘a tau ‘ilo‘i foki te tau ma‘u ai ha ngaahi mata‘ikoloa mahu‘inga, kau ai ha sino fakamatelie mo a‘usia e fiefia mo e mamahi lahi ‘o e mo‘ui fakamate-lié. Te tau ako ke feinga, fekumi, pea faingata‘a ia. Te tau ‘ilo‘i ha ngaahi mo‘oni kau ki he ‘Otuá mo kitautolu.

‘Io, na‘a tau ‘ilo‘i te tau fakahoko ha ngaahi fehalaaki lahi ‘i he fonongá. Ka na‘a tau ma‘u foki ha tala‘ofa: koe‘uhí ko e feilaulau ma‘ongo‘onga ko ia ‘a Sisū Kalaisí, ‘e lava ke tau ma‘a mei he‘etau ngaahi maumau-fonó, fakafo‘ou mo fakahaohaoa‘i hotau laumālié, pea toetu‘u mo fakataha ‘i ha ‘aho mo kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí.

Na‘a tau ‘ilo ki he lahi e ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘iate kitautolú. Na‘á Ne ‘omi e mo‘uí pea Ne finangalo ke tau lava-me‘a. Ko ia ai, na‘á Ne teuteu‘i ha Fakamo‘ui ma‘atautolu. Na‘e folofola ‘etau Tamai Hēvaní ‘o pehē, “Ka neongo iá, ‘oku ngofua ke ke fili ma‘au, he ‘oku foaki ia kiate koe.”³

‘Oku pau pē na‘e ‘i ai ha ‘ū konga ‘o e fononga fakamatelié na‘e fakatupu hoha‘a pea a‘u ‘o ilifia ai e fānau ‘a e ‘Otuá, he ko e tokolahí hotau fanga tokoua mo e tuofāfine fakalaumālié na‘e ‘ikai ke nau fili ki ai.⁴

Ka ‘i he me‘a‘ofa mo e mālohi ‘o e tau‘ataina ke filí, na‘a tau fakapapau‘i ai na‘e mahu‘inga e me‘a te tau ala ako mo a‘usia ta‘engatá, neongo ‘ene faingata‘á.⁵

Pea ko ia, ‘i he‘etau falala ki he ngaahi tala‘ofa mo e mālohi ‘o e ‘Otuá mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá, na‘a tau tali ai e polé.

Na‘á ku tali ia.

Pea pehē foki kiate koe.

Na‘a tau loto-lelei ke mavahe mei he malu ‘o hotau ‘uluaki tu‘ungá pea

kamata ‘etau fononga ma‘ongo‘onga “ki ai pea toe foki maí.”

Ko e Ui ki he Fonongá

Ka neongo iá, ‘oku fa‘a lava ke takihala‘i kitautolu ‘i he mo‘ui fakamate-lié, ‘ikai ko ia? ‘Oku fa‘a ngalo ‘etau fononga fakaofó, ‘o tau sai‘ia ange ‘i he fiemālié mo e faingofuá, kae ‘ikai ko e tupulák mo e fakalakalaká.

Ka ‘oku kei ‘i ai pē ha me‘a he ‘ikai lava ke faka‘ikai‘i, ‘oku loloto ‘i hotau lotó, ‘o holi ki ha taumu‘a mā‘olunga mo faka‘ei‘eiki ange. Ko e holi ko ‘ení ko e ‘uhinga ia ‘e taha ‘oku tohoaki‘i mai ai e kakaí ki he ongoongolelei mo e Siasi ‘o Sisū Kalaisí. ‘Oku hoko e ongoongolelei kuo fakafoki maí ‘i ha founiga, ko ha fakafo‘ou ‘o e ui fononga na‘a tau tali kimu‘a atú. ‘Oku fakaafe‘i kitautolu ‘e he Fakamo‘ui, ‘i he ‘aho takitaha, ke tukuhifo ‘etau fiemālié mo e malú, pea kau fakataha mo Ia ‘i he fononga fakaākongá.

‘Oku lahi ha ngaahi faingata‘a ta‘e‘iloa ‘i he halafonongá ni. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi tafungofunga, tele‘a, mo e hala kehe. Mahalo na‘a ‘i ai foki ha fakataipe ‘o ha fanga hina, fanga ki‘i ‘inisi e ono, pea na‘a mo ha talākoní ‘e taha pe ua. Ka ‘o kapau te ke nofo ma‘u ‘i he halá pea falala ki he ‘Otuá, ‘e faifai pē peá ke ‘ilo‘i e hala ki ho iku‘anga nāunau‘iá pea foki ai ki ho ‘api fakalangí.

‘E fēfē leva ho‘o kamatá?

‘Oku faingofua pē ia.

Ofe‘i Ho Lotó ki he ‘Otuá

‘Uluakí, ‘oku fie ma‘u ke ke fili ke ofe‘i ho lotó ki he ‘Otuá. Feinga ‘i he ‘aho takitaha ke kumi kiate Ia. Ako ke ‘ofa kiate Ia. Pea tuku leva ke ue‘i koe ‘e he ‘ofa ko iá ke ke ako, mahino, mo muimui ki He‘ene ngaahi akonakí pea ako ke tauhi e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. Kuo ‘omi kiate kitautolu e ongo-ongolelei ‘o Sisū Kalaisí kuo fakafoki maí, ‘i ha founiga mahinongofua mo faingofua ‘e lava ke mahino ki ha ki‘i tamasi‘i/ta‘ahine. Ka ‘oku ma‘u ‘e he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí e tali ki he ngaahi fehu ‘i faingata‘a taha ‘o e mo‘uí pea ‘oku lahi mo loloto fau ia, he na‘a mo ha‘ate ako mo fakalaululota he kotoa ‘o e mo‘uí, ‘e ‘ikai lava ke mahino kiate kitautolu na‘a mo hono konga si‘isi‘i tahá.

Kapau te ke momou ‘i he fonongá ni koe‘uhí ko ha‘o veiveiuia ‘i he me‘a ‘okú ke malavá, manatu‘i ‘oku ‘ikai fekau‘aki e mo‘ui fakaākongá mo e haohaoa hono fakahoko e ngaahi me‘á; ka ‘oku fekau‘aki ia mo e ‘i ai ha taumu‘á. Ko ho‘o ngaahi filí ‘okú ne fakahaa‘i ko hai mo‘oni koé, ‘o laka hake ‘i he ngaahi me‘a ‘okú ke lavá.⁶

Na‘a mo e taimi ‘okú ke tōnounou aí, te ke lava ‘o fili ke ‘oua ‘e holomui, ka ke loto-to‘a, vilitaki atu ki mu‘a, pea

tali ia. Ko e sivi ma'ongo'onga taha ia 'o e fonongá.

'Oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'oku 'ikai ke ke haohaoa, pea te ke tōnounou he taimi 'e ni'ihi. Ka 'oku 'ofa tatau pē 'a e 'Otuá 'iate koe 'i he taimi 'okú ke faingata'a'ia mo lavame'aia.

Hangē ko ha mātu'a 'ofa, 'okú Ne finangalo pē ke ke feinga pē mo ha'o taumu'a. 'Oku hangē 'a e tu'unga fakaākongá ko e ako ke tā pianó. Mahalo ko e me'a pē te ke 'uluaki lava 'o fái ko hano tā ha fo'i hiva 'oku fakaofiofi ki he fasi 'o e "Chopsticks." Ka 'o ka hoko-hoko atu ho'o akaokó, 'e lava ke iku e fanga ki'i fasi faingofuá ki ha ngaahi hiva faingata'a, ongo mālie, pea fakaofo 'i ha 'aho.

Mahalo he 'ikai hoko e 'aho ko iá 'i he mo'uí ni, ka 'e hoko ia. Ko e me'a pē 'oku kole 'e he 'Otuá, ke ke fāifeinga pē.

Fakaha'a'i ha 'Ofa ki he Ni'ihi Kehé

'Oku 'i ai ha me'a mālie, pea meimeī fehangahangai mo e hala ko 'eni kuó ke filí: ko e founiga pē ke ke fakalakalaka ai 'i ho'o fononga he ongoongolelei, ko ho'o tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau fakalakalaka foki.

Ko e tokoni ki he ni'ihi kehé 'a e hala ki he tu'unga fakaākongá. 'Oku fakafo'ou kitautolu 'e he tuí, 'amanaki leleí, 'ofá, manava'ofá, mo e ngāue tokoni 'i he'etau hoko ko e kau ākongá.

'E lava 'e ho'o ngaahi feinga ke tokoni ki he masivá mo e faingata'a'ia, mo tokoni kiate kinautolu 'oku loto-mamahí, 'o fakahaohaoa'i mo fakafo'ou ho 'ulu-ngāngá, fakatupulaki ho laumālie, pea te ke faivelenga lahi ange ai.

Ka he 'ikai lava ke ma'u e 'ofá ni 'i ha 'amanaki ke ma'u ai ha totongi. He 'ikai lava ke hoko ia ko e fa'ahinga ngāue tokoni 'oku 'amanaki ke fakamālō'iá, fakahikihiki'i, pea manakoá.

'Oku 'ofa 'a e kau ākonga mo'oni 'a Sisū Kalaisí ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú 'o 'ikai 'amanaki ke ma'u ai ha me'a. 'Oku tau 'ofa 'iate kinautolu 'oku nau fakamamahí'i mo 'ikai sa'iia 'iate kitautolú. Na'a mo kinautolu 'oku nau manukia, ngaohikovia, mo feinga ke fakamamahí'i kitautolú.

'I ho'omou fakafonu homou lotó 'aki e 'ofa haohaoa 'a Kalaisí, 'oku 'ikai toe 'i ai ha faingamālie ki he loto-tāufehi'a, loto-fakamāú, mo hono tukuhifo'i e ni'ihi kehé. 'Okú ke tauhi e ngaahi fekau

'a e 'Otuá he 'okú ke 'ofa kiate Ia. Pea 'i ho'o fakahoko iá, 'oku faka'au māmālie ke faka-Kalaisi ange ho'o ngaahi faka-kaukauá mo e tō'ongá.⁷ Pea ko e hā mo ha fononga 'e toe ma'ongo'onga ange hení?

Vahevahe Ho'o Talanoá

Ko e me'a fika tolu 'oku tau fāifeinga ke taukei ai lolotonga e fonongá ni, ko hono 'ai kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí pea 'ikai mā 'i he hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí.

'Oku 'ikai ke tau fufū 'etau tuí.

'Oku 'ikai ke tau tanu ia.

Ka 'oku tau talanoa kau ki he'etau fonongá mo e ni'ihi kehé 'i ha ngaahi founiga angamaheni. Ko e me'a ia 'oku fai 'e he ngaahi kaungāme'a—'oku nau talanoa kau ki he ngaahi me'a 'oku mahu'inga kiate kinautolú. 'A e ngaahi me'a 'oku tuku ai honau lotó pea faka-hoko ha liliu 'iate kinautolú.

Ko e me'a ia 'okú ke fai. 'Okú ke fai ho'o talanoá mo ho'o ngaahi a'usia 'i ho'o hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko e taimi 'e ni'ihi 'e kata e kakaí 'i ho'o talanoá. 'E tō honau lo'imata he taimi 'e ni'ihi. Te nau tokoni ki he kakaí he taimi 'e ni'ihi ke nau hokohoko atu 'i he fa'a kātaki, loto-vilitaki, mo e loto-to'a ke lava'i ha toe houa pe 'aho 'e taha, pea 'unu'unu 'o ofi ange ai ki he 'Otuá.

Vahevahe tonu ho'o a'usia, 'i he mitia fakasōsialé, 'i he ngaahi kulupú, mo e feitu'u kotoa pē.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a faka'osi na'e folofola 'aki 'e Sisū ki He'ene kau ākongá, ko e pau ke nau o atu ki he funga 'o e māmaní 'o vahevahe e talanoa 'o e Kalaisi kuo toe tu'u.⁸ 'Oku tau tali fiefia foki 'i he kuongá ni 'a e fekau ma'ongo'onga ko iá.

'Oku tau ma'u ha pōpoaki nāunau'ia mo'oni ke vahevahe: koe'uhí ko Sisū Kalaisí, 'e lava 'a e tangata, fefine, mo e fānau kotoa pē 'o foki malu ki honau 'api fakalangí, pea nofo ai 'i he nāunau mo e mā'oni'oni!

'Oku 'i ai mo ha ongoongo lelei lahi ange ke vahevahe.

Kuo hā mai 'a e 'Otuá ki he tangatá 'i hotau kuongá! 'Oku tau ma'u ha palōfita mo'ui.

Tuku mu'a ke u fakamanatu atu 'oku 'ikai finangalo e 'Otuá ke ke "fakatau atu" e ongoongolelei kuo fakafoki maípe ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí.

'Okú Ne 'amanaki mai pē ke 'oua na'a ke fufū ia he lalo puha fuá.

Pea ka fakakaukau e kakaí 'oku 'ikai totonu e Siasí kiate kinautolu, ko e fili pē ia 'anautolu.

'Oku 'ikai 'uhinga ia kuó ke tōnou-nou. Hokohoko atu ho'o anga'ofa kiate kinautolú. Pea 'oua foki na'a ngalo ke toe fakaafe'i pē kinautolu.

Ko e faikehekehe 'i he fetu'utaki angamaheni fakasōsialé mo e tu'unga fakaākonga manava'ofa mo loto-to'a ko e—fakaafe!

'Oku tau 'ofa mo faka'apa'apa'i e fānau kotoa 'a e 'Otuá 'o tatau ai pē pe ko e hā honau tu'unga 'i he mo'uí, matakalí pe ko 'enau tui fakalotú, mo 'enau ngaahi fili 'i he mo'uí.

Ko hotau fatongiá, te tau lea 'o pehē, "Ha'u 'o mamata! Ke ke a'usia tonu 'a e tu'unga fakafiefia mo faka'e'i'eiki 'o e fononga 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá."

'Oku tau fakaafe'i e kakaí ke nau "ha'u 'o tokoni, 'i he'emau feinga ke hoko e māmaní ko ha feitu'u lelei angé."

Pea 'oku tau pehē, "Ha'u 'o nofo! Ko ho kāinga kinautolu. 'Oku 'ikai ke mau haohaoa. 'Oku mau falala ki he 'Otuá mo feinga ke tauhi 'Ene ngaahi fekaú.

"Kau mo kinautolu pea te ke ngaohi kinautolu ke mau lelei ange. Pea, 'i

hono fakahoko iá, te ke lelei ange foki mo koe. Tau fononga fakataha mu'a."

Te u Kamata Fakakū Nai?

'I he ongo ki he loto 'o hotau kaungāme'a ko Pilipo Peakini 'a e ui ke fonongá, na'a ne fakakaukau ke ne mālōlō lelei he pō ko iá, ma'u ha me'atokoni pongipongi faka'ofo'ofa pea kamata leva 'ene fonongá.

'I he 'a hake 'a Pilipó, na'a ne fakatokanga'i na'e moveuveu hono falé, pea na'e mei tohoaki'i ai ia mei he'ene palani faka'e'i'eiki.

Ka na'e ha'u hono kaungāme'a ko Kenitoloffi 'o fehu'i ange, "Te ke ha'u fakakū koā?"⁹ Na'e pau ke fakakaukau 'a Pilipo pe ko e hā 'ene me'a 'e fai ke ne ma'u atu hono ngaahi kaungāme'a.

Pea ko ia, na'e fakavavevave atu e ki'i hōpiti angamaheni mo ta'e'iloá ni he matapaá ki tu'a ki he halafonongá, 'o fakatovave kae ngalo hono tataá, tokotokó, mo e holoholó. Na'e 'ikai 'osi foki 'ene kai pongipongi fika uá.

Mahalo 'oku 'i ai foki ha lēsoni ke tau ako.

Kapau kuo tau ongo'i e ue'i ke kau ki he fononga ma'ongo'onga 'o hono mo'uí 'aki mo vahevahe e me'a kuo teuteu ma'atautolu 'e he'etau Tamai Hēvani 'ofá talu mei tuaí, 'oku ou fakapapau'i atu, ko e 'aho 'eni ke muimui ai ki he 'Alo 'o e 'Otuá mo hotau Fakamo'uí 'i Hono hala 'o e ngāue tokoní mo e tu'unga fakaākongá.

'E lava ke tau fakamoleki 'etau mo'uí kotoa 'i he tatali ki he momeniti ko ia 'e tokamālie ai e me'a kotoa pē. Ka ko e taimi pē 'eni ke tau tukupā kakato ai ke fekumi ki he 'Otuá, ngāue fakaetauhi ki he ni'ihi kehé, mo vahevahe 'etau a'usia mo e ni'ihi kehé.

Li'aki ho'o tataá, tokotokó, holoholó, mo e fale moveuveu.¹⁰

Ko kinautolu ko ia kuo nau 'osi lue 'i he hala ko iá, mou loto-to'a, manava'ofa, loto-falala, pea hokohoko atu!

Ko kinautolu ko ia kuo mavahe mei he halá, kātaki 'o foki mai, ke tau toe kau fakataha, tokoni mo fakamālohia kinautolu.

Pea ko kinautolu kuo te'eki kamatá, ko e hā 'oku mou fakatoloi aí? Kapau 'oku mou fie a'usia e ngaahi me'a fakaofo 'o e fononga ma'ongo'onga fakalaumālié ni, kamata leva ho'o fononga fakaofó! Talanoa ki he kau faifekaú. Talanoa ki homou ngaahi kaungāme'a 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Talanoa mo kinautolu kau ki he ngāue lahi mo fakaofo ko 'ení.¹¹

Kuo taimi ke ke kamata!

Ha'u, 'o Kau mo Kinautolu!

Kapau 'okú ke ongo'i 'e lava ke 'uhingamālie ange ho'o mo'uí pea ma'u ha taumu'a mā'olunga ange, ngaahi ha'i fakafāmili mālohi ange, mo ha vā fetu'u-taki ofi ange mo e 'Otuá; kātaki ha'u ke tau kau fakataha.

Kapau 'okú ke fekumi ki ha kakai 'oku nau ngāue ke a'usia honau tu'unga lelei tahá, tokoni'i kinautolu 'oku fai-nigata'a'iá, mo ngaohi e māmaní ko ha feitu'u lelei ange, ha'u 'o kau fakataha mo kinautolu!

Ha'u 'o mamata pe ko e hā e fononga lahi, fakaofo, mo fakalata ko 'ení.

Te ke 'ilo'i ai koe lolotonga e fonongá.

Te ke 'ilo'i ai 'oku 'uhingamālie.

Te ke 'ilo'i ai e 'Otuá.

Te ke 'ilo'i ai e fononga fakalata mo nāunau'i a taha 'o ho'o mo'uí.

Ko 'eku fakamo'oní 'eni 'i he huafa 'o hotau Huhu'i mo e Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U ANGA FAKAMATALÁ

1. J. R. R. Tolkien, *The Hobbit or There and Back Again* (Boston: Houghton Mifflin, 2001), 3.

2. Subtitle of *The Hobbit*.
3. Mōsese 3:17.
4. Vakai, Siope 38:4–7 (na‘e kalanga fiefia e ngaahi foha ‘o e ‘Otuá); ‘Isaia 14:12–13 (“fokotu‘ke me‘olunga hake ‘a hoku nofo‘angá ‘i he ngaahi fetu‘u ‘o e ‘Otuá”); Fakahā 12:7–11 (na‘e ‘i ai ha tau ‘i he langí).
5. “Na‘e fakamatala‘i ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitā ‘a e tau‘atāina ke fili ko e ‘tau‘atāina ‘o e ‘atamaí ‘a ia kuo foaki manava‘ofa ‘e he langí ki he fa‘ahinga ‘o e tangatā ko e taha ‘o ‘ene ngaahi me‘a ofa ma‘ongo‘ongga tahā” [Teachings of the Prophet Joseph Smith, comp. Joseph Fielding Smith (1977), 49]. Ko e ‘tau‘atāina [ko ‘enī] ‘o e ‘atamaí,’ pe tau‘atāina ke fili, ‘a e mālohi ‘okú ne tuku ki he fakafo‘ituitui ke hoko ko e ‘ni‘ihī ke fili ma‘anautolu’ (T&F 58:28). ‘Okū kau fakatou‘osi ai hono faka‘aonga‘i ‘o e holi ke fili ‘i he leleí mo e koví pe ngaahi tu‘unga kehekehe ‘o e leleí pe koví pea mo e faingamālie foki ke a‘usia e ngaahi nunu‘a ‘o e fili ko iá. ‘Okū ‘ofa lahi e Tamai Hēvāni ‘i He‘ene fānāu ‘okú Ne finangalo ai ke tau a‘usia hotau tu‘unga malava kakatō—ke hoko ‘o hangé ko Iá. Ke fakalakalakā, kuo pau ke ma‘u ‘e ha taha e tu‘unga malava ‘i loto ke fakahō‘ene fili. ‘Okū matu‘aki mahu‘inga e tau‘atāina ke fili ki He‘ene palani ma‘a ‘Ene fānāu pea ‘na‘a mo e ‘Otuá he ‘ikai ke Ne ngaohi e tangatā ‘i Hono tatau kae ‘ikai tuku ke nau tau‘atāina” [David O. McKay, “Whither Shall We Go? Or Life’s Supreme Decision,” *Deseret News*, June 8, 1935, 1]” (Byron R. Merrill, “Agency and Freedom in the Divine Plan,” in Roy A. Prete, ed., *Window of Faith: Latter-day Saint Perspectives on World History* [2005], 162).
6. ‘I he nōvolo ‘a J. K. Rowling ko e Harry Potter and the Chamber of Secrets, na‘e ‘ai ke lea ‘aki ‘e he faiako pule ‘o Hokuati ko Tamatoá ha‘me a tatau kia Hale Pota ‘i he‘ene kei si‘i. Ko ha akonaki lelei foki ia kiate kitautolu. Kuó u faka‘aonga‘i ia ‘i ha ngaahi pōpoaki kimu‘a peá u pehē ‘oku ‘aonga ke toutou vahevaha ia.
7. “E kāinga ‘ofeina, ko ‘enī ko e fānau ‘a e ‘Otuá ‘akitautolu, pea ‘oku te‘eki ai hā mai pe te tau hoko ko e hā: ka ‘oku tau ‘ilo, ‘o ka hā mai ia, te tau tatau pē mo ia; he te tau mamata totonu kiate ia” (1 Sione 3:2; tānaki atu e fakamamafá).
- Neongo ‘e lava ke mahulu atu e liliu ko iá ‘i he me‘a ‘oku lava ke mahino kiate kitautolu, ka “‘oku fakamo‘oni ‘e he Laumālie pē ko iá mo hotau laumālie, ko e fānau ‘a e ‘Otuá ‘akitautolu:

“Pea kapau ko e fānau, pea tā ko e kau hoko; ko e kau hoko ki he ‘Otuá, pea ko e kau hoko fakataha mo Kalaisi; ‘o kapau te tau mamahi mo ia, koe‘uhí ke tau ma‘u ‘a e hakeaki‘i fakataha mo ia.

“He ‘oku ou pehē, ‘oku ‘ikai ngali ke fakatatau ‘a e ngaahi mamahi ‘o e mo‘u ni ki he nāunau ‘a ia ‘e fakahā kiate kitautolu” (Loma 8:16–18; tānaki atu e fakamamafá).
- 8. Vakai, Mātiu 28:16–20.
- 9. Tolkien, *The Hobbit*, 33.
- 10. Vakai, Luke 9:59–62.
- 11. Vakai, LeGrand Richards, *A Marvelous Work and a Wonder*, rev. ed. (1966).

FAI ‘E ‘ELETĀ WALTER F. GONZÁLEZ
‘O e Kau Fitungofulú

Ko e Ala Mai ‘a e Fakamo‘uí

I he‘etau ha‘u kiate lá, ‘e fakahāofi kitautolu ‘e he ‘Otuá, ‘o tatau ai pē pe ko e fakamo‘ui pe ko e ‘omi e mālohi ke tau fehangahangai ai mo ha fa‘ahinga tūkunga pē.

‘I he mei ta‘u ‘e 2,000 nai kuo hilí, na‘e hā‘ele hifo ‘a e Fakamo‘uí mei he mo‘ungá hili hono ako‘i e Ngaahi Monū‘iá mo e ngaahi tefito‘i mo‘oni kehe ‘o e ontoongolelé. ‘I He‘ene hā‘ele atú, na‘e ha‘u kiate Ia ha tangata na‘e fokoutua he kiliá. Na‘e fakahāa‘i ‘e he tangatā ‘ene loto‘apasiá mo e

faka‘apa‘apá ‘i he‘ene tū‘ulutui ‘i mu‘a ‘ia Kalaisi, ‘o kole ha tokoni ki hono faingata‘a‘ia. Na‘e faingofua pē ‘ene kolé: “Eiki kapau ko ho finangaló, ‘okú ke fa‘a fakama‘a au.”

Na‘e mafao atu leva e to‘ukupu ‘o e Fakamo‘uí pea ala atu kiate ia, ‘o Ne folofola, “Ko hoku lotó ia; ke ke ma‘a koe.”¹

‘Okū tau ako hení ‘oku finangalo ma‘u pē hotau Fakamo‘uí ke tāpuaki‘i kitautolu. ‘E lava ke ma‘u vave ha ngaahi tāpuaki ‘e ni‘ihī, mahalo ‘e fuoloa ange honau ni‘ihī, pea mahalo ‘e toki ma‘u ha ni‘ihī ‘i he hili e mo‘u ni, ka ‘e faifai pē pea ma‘u e ngaahi tāpuaki.

Hangé ko e tangata kiliá, te tau lava ‘o ma‘u e mālohi mo e fakafiemālie ‘i he mo‘u ni ‘aki ‘etau tali Hono finangaló pea ‘ilo‘i ‘okú Ne finangalo ke tāpuaki‘i kitautolu. Te tau lava ‘o ma‘u ha ivi ke fehangahangai mo ha fa‘ahinga pole pē, ikuna‘i ha fa‘ahinga ‘ahi‘ahi pē, pea mahino mo kātaki‘i hotau ngaahi tūkunga faingata‘á. Ko hono mo‘oni, ‘i he taha ‘o e ngaahi momeniti na‘e

lōmekina lahi taha ai ‘a e Fakamo‘uí, na‘e fakaloloto ange ai ‘a Hono mālohi, ‘i He‘ene folofola ki He‘ene Tamaí, “Ke fai pē ho finangalo.”²

Na‘e ‘ikai fakahoko ‘e he tangata kiliá ‘ene kolé ‘i ha founga fakangalingali pe fakaaao. ‘Oku hā mei he‘ene leá ha ‘ulungaanga fakatōkilalo, mo fakatu‘amelie lahi kae pehē foki ki ha loto holi mo‘oni, ke fakahoko pē e finangalo ‘o e Fakamo‘uí. Ko ha sipinga ‘eni ‘o e ‘ulungaanga ‘oku totonu ke tau omi mo ia kia Kalaisí. Kuo pau ke tau ha‘u kia Kalaisi ‘i he loto-fakapapau ‘oku hoko pea ‘e hoko ma‘u pē ‘a Hono finangalo lolotongá, ko e lelei taha ia ki he‘etau mo‘ui fakamatelié mo e mo‘ui ta‘engatá. ‘Okú Ne ma‘u ha fakakaukau ta‘engata ‘oku ‘ikai ke tau ma‘u. Kuo pau ke tau ha‘u kia Kalaisi mo ha loto holi mo‘oni ke folo hifo hotau lotó ‘i he finangalo ‘o e Tamaí, ‘o hangē ko Iá.³ ‘E teuteu‘i henit kitautolu ki he mo‘ui ta‘engatá.

‘Oku matu‘aki faingata‘a ke fakakaukauloto ki he ngaahi mamahi fakatu‘asino mo fakaeloto na‘a ne lōmekina e tangata kilia na‘e ha‘u ki he Fakamo‘uí. ‘Oku uesia ‘e he kiliá e ngaahi neavé mo e kilí, ‘o tupu ai ha liliu e fōtungá mo ha faingata‘a‘ia fakaesino. ‘Ikai ngata aí, na‘e iku ia ki he faka‘aluma lahi ‘i he nofo fakasōsialé. Na‘e pau ke mavahe ha taha na‘e fokoutua ‘i he kiliá mei he ni‘ihi ne nau ‘ofa aí pea nofo mavahe mei he sosaietí. Na‘e lau ‘a e kau kiliá na‘a nau ta‘ema‘a fakatu‘asino mo fakalaumālie fakatou‘osi. ‘I he ‘uhingá ni, na‘e fie ma‘u ai ‘i he fono ‘a Mōsesé, ke tui vala mahaehae ‘a e kau kiliá pea nau kaila “Ta‘ema‘a!” ‘i he‘enau lué.⁴ ‘I he fokoutua mo fehi‘anekina‘i e kau kiliá, na‘e iku ai ke nau nofo ‘i ha ngaahi fale li‘aki pe ‘i he ngaahi fonualoto.⁵ ‘Oku ‘ikai faingata‘a ke fakakaukauloto ki he mamahi fakatu‘asino mo fakaeloto ‘a e tangata kilia na‘e ‘alu ki he Fakamo‘uí.

Ko e taimi ‘e ni‘ihi—‘i ha ngaahi founga kehekehe—‘e lava foki ke tau ongo‘i mamahi ‘o tatau ai pē pe ko e tupu mei he‘etau tō‘ongá pe mei he ni‘ihi kehé, pe ko ha me‘a ‘oku tau lava pe ‘ikai lava ‘o mapule‘i. ‘I he ngaahi momeniti peheeé, te tau lava ‘o falala kiate Ia.

‘I ha ngaahi ta‘u kuo mahili atú, na‘e ma‘u ai ‘e Suluma—ko hoku uaifi mo e hoa ‘ofa‘angá—haongoongo faingata‘a ‘i ha uike pē ‘e ua kimu‘a pea mali ha taha ‘o ‘ema fānaú. Na‘e ‘i ai ha fo‘i ngungu ‘i hono ve‘e telingá, pea na‘e tupu vave ‘aupito. Na‘e kamata ke ake hono fofongá, pea na‘e pau ai ke fai hano tafa pelepelengesi. Na‘e lahi ha ngaahi me‘a na‘a ne fakakaukau mo hoha‘a ki ai. ‘Oku fakatu‘utāmaki nai e fo‘i ngungú? ‘E fakaakeake fēfē nai hono sinó? ‘E mamatea nai hono fofongá? ‘E lahi fēfē ‘a e mamahí? ‘E piki nai hono fofongá he toenga ‘o ‘ene mo‘uí? ‘E toe tupu fo‘ou mai ‘a e fo‘i ngungú hili hono to‘ó? Te ne lava nai ‘o ‘alu ki he mali ‘o homa fohá? ‘I he‘ene tokoto he loki tafá, na‘a ne ongo‘i mamahi.

‘I he momeniti mahu‘inga ko iá, na‘e fanafana ange e Laumālié kiate ia, na‘e pau ke ne tali e finangalo ‘o e Tamaí. Na‘a ne fakakaukau leva ke falala ki he ‘Otuá. Na‘a ne ongo‘i mālohi ‘e tatau ai pē pe ko e hā e olá, ko Hono finangalo ‘a e lelei taha kiate iá. Ne ‘ikai fuoloa kuo fakamohe ia ki hono tafá.

Na‘a ne tohi fakapunake kimui ange ‘i he‘ene tohinoá ‘o pehē: “‘I he funga tēpile faiatafá, na‘a ku punou hifo ai ‘i Ho ‘áo pea mohe ‘i he‘eku fakavaivai ki Ho finangalo. Ne u ‘ilo te u lava ‘o falala ki he ‘Afioná, ‘o ‘ilo‘i he ‘ikai ha kovi ‘e ha‘u mei he ‘Afioná.”

Na‘a ne ma‘u e mālohi mo e fakafiemālie ‘i he fakavaivai hono lotó ki he

finangalo ‘o e Tamaí. Na‘e tāpuekina lahi ia ‘e he ‘Otuá ‘i he ‘aho ko iá.

Neongo pe ko e hā hotau ngaahi tūkungá, te tau lava ‘o ngāue ‘aki ‘etau tuí ke ha‘u kia Kalaisi pea ma‘u ha ‘Otu te tau lava ‘o falala ki ai. Na‘e tohi ‘e Kepueli ko e taha ‘o ‘eku fānaú ‘o pehē:

*Fakatatau ki he palōpitá, ‘oku ngingila
ange e fofonga ‘o e ‘Otuá ‘i he la‘áá
pea hinehina ange Hono lou‘ulú ‘i he sinou
pea ‘u‘ulu Hono le‘ó ‘o hangē ha tafe mālohi
‘o ha vaitafe,
pea ko e me‘a noa pē ‘a e tangatá ‘i Hono
tafa‘akí. . . .
‘Oku ou mafasia ‘i he‘eku ‘ilo ko ha me‘a
noa pē aú.
Peá u toki fāiseinga leva ke kumi hoku halá
ki ha ‘otua te u lava ‘o falala ki aí.
Pea ‘oku ou ‘ilo‘i leva ai e ‘Otua te u lava ‘o
falala ki aí.⁶*

‘Oku fakalotolahi‘i ‘etau ‘amanaki lelei ‘e ha ‘Otuá ‘oku tau lava ‘o falala ki aí. Te tau lava ‘o falala kiate Ia he ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu mo finangalo ke hoko kiate kitautolu ‘a e lelei tahá ‘i he tūkunga kotoa pē.

Na‘e ha‘u e tangata kiliá koe‘uhí ko e mālohi ‘o e ‘amanaki leleí. Ne ‘ikai lava ‘e he māmaní ‘o fakalelei‘i, pe na‘a mo hano fakafiemālie‘i ia. Ko ia ai, ‘oku pau na‘e hangē e ala ange ‘a e Fakamo‘uí ko ha ongo‘ofa ki he kotoa hono laumālié. Te tau lava ‘o fakakaukauloto atu ki he lotohounga‘ia lahi na‘e ma‘u ‘e he tangata

kiliá ‘i he ala ange ‘a e Fakamo‘úi, tautaufitoto ki he‘ene fanongo ki he ngaahi lea “Ko hoku lotó ia; ke ke ma‘a koe.”

‘Oku pehē ‘e he talanoá, na‘e “fakama‘a leva hono kiliá.”⁷

Te tau lava foki ‘o ongo‘i e ala mai ‘a e to‘ukupu faifakamo‘ui ‘ofa ‘o e Fakamo‘úi. Ko ha fieflia, ‘amanaki lelei, mo e hounga‘ia mo‘oni hotau laumálié, ‘i he‘etau ‘ilo‘i ‘okú Ne fie tokoni ke tau ma‘á! ‘I he‘etau ha‘u kiate Iá, ‘e fakahaofi kitautolu ‘e he ‘Otuá, ‘o tatau ai pē pe ko e faifakamo‘ui pe ko hano ‘omi e mālohi ke tau fehangahangai ai mo ha fa‘ahinga tūkunga pē.

‘Oku tatau ai pē pe ko e hā, ka ‘i hono tali Hono finangaló—kae ‘ikai ko hotau lotó—‘e tokoni ai ke mahino kiate kitautolu hotau tūkungá. He ‘ikai lava ke ma‘u mei he ‘Otuá ha me‘a ‘oku kovi. ‘Okú Ne ‘afio‘i e me‘a ‘oku lelei taha kiate kitautolú. Mahalo he ‘ikai te Ne to‘o leva ‘etau ngaahi kavengá he taimi pē ko iá. Ko e taimi ‘e ni‘ihi te Ne lava ‘o fakama‘ama‘a ‘a e ngaahi kavengá ko iá, ‘o hangē ko ia na‘á Ne fai kia ‘Alamā mo hono kakai.⁸ Ko e aofangatukú, koe‘uhí ko e ngaahi fuakavá, ‘e faifai pē pea to‘o atu ‘a e ngaahi kavengá,⁹ ‘i he mo‘ú ni pe ‘i he Toetu‘u mā‘oni‘oni.

‘Oku tokoni ha holi mo‘oni ke fai pē Hono finangaló, fakataha mo ha mahino ki he natula faka-‘Otua ‘o hotau Huhu‘í, ke tau fakatupulaki e fa‘ahinga tui na‘e fakahaa‘i ‘e he tangata kiliá kae lava ke fakama‘a iá. Ko Sisū Kalaisí ko ha ‘Otua Ia ‘o e ‘ofa, ko ha ‘Otua ‘o e ‘amanaki lelei, ko ha ‘Otua ‘o e faifakamo‘ui, ko ha ‘Otua ‘oku finangalo ke tāpuaki‘i mo tokoni‘i kitautolu ke tau ma‘a. Ko e me‘a ia na‘á Ne fie ma‘u kimu‘a pea hā‘ele mai ki he māmaní, ‘i He‘ene loto-fiemálie ke fakahaofi kitautolu ‘i he‘etau tō ki he maumau-fonó. Ko e me‘a ia na‘á Ne fie ma‘u ‘i Ketisemaní ‘i He‘ene fehangahangai mo e mamahi he ‘ikai lava ke makupusi ‘e he tangatá, lolotonga e mamahi ‘o hono totongi e angahalá. Ko e me‘a ia ‘okú Ne fie ma‘u he taimi ní, ‘i He‘ene tautapa ma‘atautolu ‘i he ‘ao ‘o e Tamaí.¹⁰ Ko e ‘uhinga ia ‘oku kei ongo mai ai pē Hono le‘ó: ‘Ha‘u kiate au ‘akimoutolu kotoa pē ‘oku

feinga mo mafasiá, pea te u foaki ‘a e fiemálié kiate kimoutolu.”¹¹

Te Ne lava ‘o fakamo‘ui mo hiki hake kitautolu he ‘okú Ne lava ‘o fai ia. Na‘á Ne to‘o kiate Ia pē ‘a e mamahi kotoa ‘o e sinó mo e laumálié kae lava ke fonu Hono lotó ‘i he manava‘ofa, pea lava ‘o tokoni‘i kitautolu ‘i he me‘a kotoa pē pea fakamo‘ui mo hiki hake kitautolu.¹² ‘Oku ongo pea faka‘ofo‘ofa mo‘oni e ngaahi lea ‘a ‘Isaiá, ‘a ia na‘e lea ‘aki ‘e ‘Apinetaí:

“Ko e mo‘oni kuó ne fuesia ‘a hotau ngaahi mamahí, ‘o ne kātaki‘i ‘etau ngaahi loto-mamahí. . . .

“. . . Ka na‘e lavea ia koe‘uhí ko ‘etau ngaahi angahalá, na‘e fakavolu ia koe‘uhí ko ‘etau ngaahi hiá; na‘e ‘iate ia ‘a e tauteá koe‘uhí ke tau fiemálie; pea ‘i hono ngaahi taá ‘oku tau mo‘ui ai.”¹³

‘Oku ako‘i ‘a e fakakaukau tatau ko ‘ení ‘i he fo‘i maau ko ‘ení:

“*Oiauē si‘i Tangata Tufunga ‘o Nāsaletí, ‘A e lotó ni, kuo kafo ‘o ‘ikai lava ke fakalelei‘i,*
‘*A e mo‘úi ni, kuo movete pea ofi mai ‘a e maté,*
‘*Oiauē, te Ke lava nai ‘o monomono kinautolu, ‘e Tangata Tufunga?*”

Pea ‘I He‘ene anga‘ofá mo ‘Ene fietokóni, ‘Oku lalanga ai ‘Ene mo‘úi mo ha‘atautolú ‘A ‘etau mo‘ui kuo maumaú, kae ‘oua kuo nau tu‘ú
Ko Ha Fakatupu Fo‘ou—“o fakafó‘ou ‘a e me‘a kotoa pē.”

“*A e [tu‘unga] mafesifesi ‘o [e] lotó, Holí, faka‘ānauá, ‘amanaki leleí, mo e tuí, Ke Ke o‘i mu‘a ia ki he konga haohaoá, ‘Oiauē, si‘i Tangata Tufunga ‘o Nāsaletí!*”¹⁴

Kapau ‘okú ke ongo‘i ‘i ha fa‘ahinga tafa‘aki pē ‘oku ‘ikai ke ke ma‘a, kapau ‘okú ke ongo‘i mamahi, kātaki ‘o ‘ilo‘i ‘e lava pē ke ke ma‘a, pea fakalelei‘i koe, he ‘okú Ne ‘ofa ‘iate koe. Falala he ‘ikai ha‘u meiate Ia ha me‘a ‘oku kovi.

He kuó Ne “hā‘ele hifo ki lalo ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē,”¹⁵ ‘okú Ne ‘ai ai ke malava ‘o fakalelei‘i e me‘a kotoa pē kuo maumau ‘i he‘etau mo‘úi, pea fakalelei‘i ai kitautolu mo e ‘Otuá. ‘Oku fakalelei‘i ‘a e me‘a kotoa pē ‘o

fakafou ‘iate Ia, ko e ngaahi me‘a ko ia ‘i māmaní mo ia ‘oku ‘i langí, te nau “fakamelino ‘aki ‘a e ta‘ata‘a ‘i hono tutuki ki he ‘akaú.”¹⁶

Tau fai mu‘a e me‘a kotoa pē ‘e fie ma‘u ke tau ha‘u ai kia Kalaisí. ‘I he‘etau fai iá, tuku ke hoko hotau ‘ulungāngá ‘o pehē, “Eiki kapau ko ho finangaló, ‘okú ke fa‘a fakama‘a au.” ‘I he‘etau fai iá, te tau lava ai ‘o ongo‘i e to‘ukupu faifakamo‘ui ‘o e ‘Eikí, fakataha mo e ongo mai Hono le‘o anga‘ofá: “Ko hoku lotó ia; ke ke ma‘a koe.”

Ko e Fakamo‘úi, ko ha ‘Otua Ia te tau lava ‘o falala ki ai. Ko e Kalaisí Ia, ‘a e Taha Kuo Paní, ko e Misaiá, ‘oku ou fakamo‘oni ki ai ‘i Hono huafa mā‘oni‘oni, ko Sisū Kalaisi, ‘ēmeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

- Mātiu 8:2–3.
- Mātiu 26:42.
- Vakai, Mōsaia 15:7.
- Vakai, Levitiko 13:45.
- Vakai, Bruce R. McConkie, *Doctrinal New Testament Commentary* (1973), 1:174.
- Vakai foki, Lea Fakatatá 3:5–6; Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 110:2–3; Mōsese 1:2–10.
- Mātiu 8:3.
- Vakai, Mōsaia 24:8–15.
- Vakai, Mōsaia 24:13–16.
- Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 45:3–5.
- Mātiu 11:28.
- Vakai, ‘Alamā 7:12.
- Mōsaia 14:4–5.
- George Blair, “The Carpenter of Nazareth,” in Obert C. Tanner, *Christ’s Ideals for Living* (Sunday School manual, 1955), 22; in Jeffrey R. Holland, “Broken Things to Mend,” *Liahona*, May 2006, 71.
- Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 88:6.
- Kolose 1:20; vakai foki, 2 Kolinítō 5:18–20.

FAI 'E 'ELETĀ GARY E. STEVENSON
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

‘Oua Na‘á ke Kākaa‘i Au

*I he‘etau talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá,
‘e tataki ma‘u pē kitautolu ‘i he hala totonú pea
‘ikai kākaa‘i kitautolu.*

‘Oku ou fie fai ha fale‘i he ‘ahó ni ki he taha kotoa, kae *tautaufito* kiate kimoutolu ko e to‘u tangata kei tupu haké—‘a e fānau Palaimelí, kau talavoú, mo e kau finemuí. ‘Oku ‘ofeina

lahi kimoutolu ‘e he palōfita ‘a e ‘Eikí ‘i hotau kuongá ni, ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni—‘o lahi fau na‘á ne lea ai ki he tokolahi ‘o kimoutolu ‘i he ta‘u kuo ‘osí ‘i ha fakamafola fakataha lotu fakamāmanilahi makehe ‘a e to‘u tupú, na‘e ui ko e “Amanaki‘anga ‘o ‘Isilelí.”¹ ‘Oku tau fa‘a fanongo kia Palesiteni Nalesoni ‘okú ne ui pehē pē kimoutolu—ko e “amanaki‘anga ‘o ‘Isilelí,” ‘a e to‘u tangata kei tupu hake mo e kaha‘u ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki maí.

Si‘oku ngaahi kaungāme‘a kei talavou, ‘oku ou fie kamata ‘aki ha‘aku vahevahé ha ongo talanoa fakafāmili ‘e ua.

Ko e Fanga Kulī Pulepule Hinehina mo ‘Uli‘uli ‘e 102

‘I he ngaahi ta‘u kuohilí, na‘á ku a‘u atu ki ‘api mei he ngāué peá u ‘ohovale ke sio ki he vali hinehina ‘atā homau ‘apí—‘i he kelekelé, matapā ‘o e tau‘anga me‘alelé, mo homau fale piliki lanu kulokulá. Na‘á ku toe vakai‘i lelei ange e me‘a na‘e hokó peá u ‘ilo‘i ai na‘e kei viviku e valí. Na‘e ‘i ai ha halanga vali na‘e ‘alu atu ki he konga kimui homau ‘apí, pea na‘á ku muimui ai. Na‘á ku ma‘u atu ai hoku foha ta‘u nimá mo ha polosi vali ‘i hono nimá, ‘okú

ne tuli ‘emau kulií. Na‘e vali hinehina e konga ‘e taha ‘o ‘emau kuli faka‘ofo‘ofa lanu ‘uli‘uli!

“Ko e hā ho‘o me‘a ‘oku faí?” Na‘á ku fehu‘i le‘o fiefia ange.

Na‘e tu‘u hoku fohá, sio mai kiate au, sio ki he kulií, pea toe sio hifo ki he polosi vali ‘oku hafu ai e valí mo pehē mai, “Na‘á ku fie ma‘u pē ke ne tatau mo e fanga kuli pulepule ‘uli‘uli mo hinehina he faivá—‘okú ke ‘ilo, ‘a e fanga kuli pulepule ‘uli‘uli mo e hinehina ‘e 101.”

Na‘á ku ‘ofa ‘i he‘emau kulií. Na‘á ku pehē pē na‘e haohaoa, ka na‘e ma‘u ‘e hoku fohá ha fakakaukau kehe ‘i he ‘aho ko iá.

Ko e Pusi Matohitohí

Ko ‘eku talanoa hono uá, ‘oku fakatefito ia ‘i he Fa‘ētangata Lahi ko Kolová, ‘a ia na‘e nofo ‘i ha fale he feitu‘u tuku‘utá, ‘o mama‘o mei kolo. Na‘e faka‘au ke motu‘a ‘a e Fa‘ētangata ko Kolová. Na‘á ma fakakaukau ‘oku totonu ke fe‘iloaki homa ngaahi fohá mo ia kimu‘a peá ne pekiá. Ko ia ai, ‘i ha ho‘atā efiafi ‘e taha, na‘a mau faka‘uli lōloa ai ki hono ki‘i falé. Na‘a mau tangutu ‘o pōtalanoa fakataha pea fakafe‘iloaki ia ki homa ongo fohá. Ne ‘ikai fuoloa ‘emau talanoá, kuo fie ‘alu hoku ongo foha ta‘u nima mo onó nai, ‘o va‘inga ‘i tu‘a.

‘I he fanongo ‘a e Fa‘ētangata ko Kolová ki he‘ena kolé, na‘á ne punou fakahangatonu hifo ki hona fofongá. Na‘e motu‘a hono fofongá pea mata fo‘ou ‘o ki‘i ilifia ai e ongo tamaiki tangatá. Na‘á ne lea kiate kinaua ‘i hono le‘o matolú, “Mo tokanga—‘oku lahi ha fanga ki‘i monumanu kinoha‘a (skunk) ‘i tu‘a.” ‘I he‘ema fanongo mo Lesa ki hení, na‘á ma fu‘u ‘ohovale ‘aupito; na‘á ma hoha‘a na‘a pau‘u e fanga ki‘i monumanú ‘iate kinaua! Na‘e ‘ikai fuoloa kuo hū atu ‘a e ongo tamaiki ki tu‘a ‘o va‘inga, kae hoko atu ‘emau pōtalanoá.

‘I he‘emau helka ki he kaá kimui ange ke foki ki ‘apí, na‘á ku fehu‘i ange ki he ongo tamaikí, “Na‘á mo sio ki ha monumanu kinoha‘a?” Na‘e tali mai ‘e ha toko taha, “Ikai, na‘e ‘ikai ke ma sio ki ai, ka na‘á ma sio ki ha ki‘i pusí ‘uli‘uli ‘oku matohi hinehina hono tu‘á!”

Ko e Tokotaha Kākā Lahí

‘Oku tau malimali ‘i he fanga ki‘i talanoa ko ‘eni ki hono ‘ilo‘i ‘e he fānau ta‘ehalaiá ha me‘a kau ki he mo‘uí mo e mo‘oní, ka ‘oku nau ‘omi foki ha fakakau mahu‘inga ange.

‘I he talanoa ‘uluakí, na‘e ‘i ai ha kuli faka‘ofo‘ofa ne tauhi ‘e homa foha kei si‘í; ka neongo ia, na‘á ne ma‘u ha kapa vali, pea fakakaukau te ne vali pē ‘aki ha polosi vali ‘a e me‘a na‘á ne fakakaukau ki aí.

‘I he talanoa hono uá, na‘e fu‘u fiefia e ongo tamaiki tangatá ‘o ‘ikai ke na ‘ilo‘i e fakatu‘utāmaki ta‘coli mei he monumanu kinoha‘á. ‘I he ‘ikai ke na lava ‘o ‘ilo‘i totonu e me‘a na‘á na fetaulaki mo iá, na‘á na mei matu‘utāmaki ai ‘i hono ngaahi nunu‘á. Ko ha ongo talanoa ‘eni ‘o hono ma‘u hala e tu‘unga totonú—‘o e tomu‘a fakakaukau atu ki ha me‘a ‘oku kehe mei he me‘a totonú. ‘I he tūkunga takitaha, na‘e si‘isi‘i pē hono ngaahi nunu‘á.

Ka neongo ia, ‘oku fefā‘uhí ha ni‘ihi tokolahi he ‘ahó ni mo e ngaahi palopalema tatau ‘i ha tu‘unga lahi ange. ‘Oku ‘ikai ke nau lava ‘o vakai ki he ngaahi me‘á ‘i honau tūkunga totonú pe ‘oku nau ta‘efiemālie ki he mo‘oní. ‘Ikai ngata aí, ‘oku ‘i ai ha ngaahi ivi

takiekina mālohi he ‘ahó ni na‘e fa‘u pē mo e taumu‘a ke tataki atu kitautolu mei he mo‘oni totonú. ‘Oku toe heva atu e ngaahi kākā mo e loi ko ‘ení ‘i he ma‘uhala pē ki he tu‘unga totonú, pea iku ai ki ha ngaahi nunu‘á ‘oku ‘ikai si‘isi‘i kae kāfakafa fau.

‘Oku fie ma‘u ‘e Sētane, ‘a e tamai ‘o e ngaahi loí mo e tokotaha kākā lahí, ke tau fakafetu‘ia e tu‘unga totonu ‘o ha me‘a, pea tau tukunoa‘i e ngaahi mo‘oni ta‘engatá pe fakafetongi kinautolu ‘aki ha me‘a ‘oku hā ngali fakafiefia ange. “Okú ne tau‘i ‘a e kau mā‘oni‘oni ‘a e ‘Otuá”²² pea kuó ne fika‘i mo akoako ‘i ha ta‘u ‘e lau afe, ke malava ‘o tohoaki‘i e fānau ‘a e ‘Otuá ke nau tui ‘oku lelei ‘a e koví pea koví ‘a e lelei.

Kuo ‘iloa ia ‘i he‘ene fakalotoa e kakai fakamatelié ko e fanga ki‘i monumanu kinoha‘á, ko ha fanga ki‘i pusi pē ia, pea ka ke faka‘aonga‘i e valí, te ke lava ‘o liliu ha kuli ‘uli‘uli ‘ata‘atā ki ha kuli pulepule ‘uli‘uli mo e hinehiná!

Tau vakai leva ki ha sipinga ‘o e tefito‘i mo‘oni ko ‘ení ‘i he folofolá, ‘i ha fehangahangai ha taha ‘o e kau palōfita ‘a e ‘Eikí, ‘a Mōsese, mo e me‘a tatau ko ‘ení. “Na‘e ‘ohake ai ‘a Mōsese ki ha mo‘unga mā‘olunga ‘aupito, . . . na‘á ne mamata ki he ‘Otuá ko e mata ki he mata, peá ne fakataufolofola kiate ia.”²³ Na‘e ako‘i foki ‘e he ‘Otuá ‘a Mōsese kau ki hono tu‘unga ta‘engata totonú. Neongo ko ha taha matelie pea ta‘ehaohaoa ‘a Mōsese, ka na‘e ako‘i ‘e he ‘Otuá ‘a Mōsese na‘á ne “‘i he tatau ‘o hoku ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú; pea ko hoku ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú . . . ‘a e Fakamo‘uí.”²⁴

Ko e aofangatukú, na‘e mamata ‘a Mōsese ‘i he me‘a-hā-mai fakafo ko ‘ení ki he ‘Otuá, peá ne ako foki ha me‘a mahu‘inga kau kiate ia: ko ha foha mo‘oni ia ‘o e ‘Otuá.

Fanongo tokanga ki he me‘a na‘e hoko ‘i he faka‘osinga ‘o e me‘a-hā-mai fakafo ko ‘ení. “Pea na‘e hoko ‘o pehē . . . na‘e ha‘u ‘a Sētane ‘o ‘ahi‘ahi‘i ia,” ‘o pehē ange “‘E Mōsese, ko e foha ‘o e tangata, ke ke hū kiate au!”²⁵ Na‘e tali loto-to‘a ange ‘e Mōsese: “Ko hai koe? He vakai, ko e foha au ‘o e ‘Otuá, ‘i he tatau ‘o hono ‘Alo pē Taha na‘e

Fakatupú; pea ko e fē ‘a honāunaú, ke u hū ai kiate koe²⁶

‘I hono ‘ai ‘e tahá, na‘e pehē ange ‘a Mōsese: “He ‘ikai ke ke lava ‘o kākaa‘i au, he ‘oku ou ‘ilo‘i ko hai au. Na‘e ngaohi au ‘i he ‘imisi ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ‘ikai ke ke ma‘u Hono māmá mo e nāunaú. Ko ia ai, ko e hā kau ka hū ai kiate koe pe mo‘ulaloa ki ho‘o kākaá?”

Tokanga angé he taimí ni ki he hoko atu e tali ‘a Mōsesé. ‘Okú ne pehē, “Ke ke ‘alu mei hení, ‘e Sētane; ‘oua ‘e kākaa‘i au.”²⁷

‘Oku lahi fau ha me‘a te tau lava ‘o ako mei he tali fefeka ‘a Mōsese ki he ‘ahi‘ahi mei he filí. ‘Oku ou fakaafe‘i kimoutolu ke mou tali ‘i he founiga tatau, ‘i ho‘omou ongo‘i ‘oku tākiekina kimoutolu ‘e he ‘ahi‘ahí. Fekau‘i e fili ‘o ho laumālié, ‘aki ho‘o leá, “Alu ki mama‘o! ‘Oku ‘ikai ha‘o nāunaú. ‘Oua na‘á ke ‘ahi‘ahi‘i pe lohiaki‘i au! He ‘oku ou ‘ilo‘i ko ha fānau au ‘a e ‘Otuá. Pea te u ui ma‘u ai pē ki hoku ‘Otuá ki He‘ene tokoní.”

Ka neongo ia, ‘oku ‘ikai si‘aki ngofua ‘e he filí ‘ene ngaahi taumu‘a faka‘auha ke kākaa‘i mo tukuhifo‘i kitautolú. Na‘e ‘ikai ke ne fai pehē kia Mōsese, ka na‘á ne holi ke ngalo ‘ia Mōsese hono tu‘unga totonu ta‘engatá.

Pea hangé ha‘ane ‘ita fakakauleká, “Na‘e kaila ‘a Sētane ‘i ha le‘o-lahi, mo kalanga takai holo ‘i he funga ‘o e māmaní, mo fekau, ‘o pehē: Ko au ‘a e ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú, hū kiate au.”²⁸

Tau toe vakai angé ki aí. Na‘a mou fanongo nai ki he me‘a na‘á ne toki lea ‘aki? “Ko au ‘a e ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú. Hū kiate au!”

Na‘e pehē ‘e he tokotaha kākā lahí, “Oua te ke hoha‘a; he ‘ikai ke u fakamamahi‘i koe—‘oku ‘ikai ko ha monumanu kinoha‘a au; ko ha ki‘i pusi matohitohi hinehina mo ‘uli‘uli pē au.”

Na‘e ui leva ‘a Mōsese ki he ‘Otuá peá ne ma‘u Hono mālohi fakalangí. Neongo na‘e tetetete ai e filí pea ngalulululu ‘a e māmaní, ka na‘e ‘ikai fakavaivai ‘a Mōsese. Na‘e pau pea mahino hono le‘o. Na‘á ne pehē, “Alu meiate au ‘e Sētane, he ko e ‘Otua pē taha ko ‘ení te u hū ki aí, ‘a ia ko e ‘Otua ‘o e nāunaú.”²⁹

Ne faifai pea, “na‘á ne ‘alu . . . mei he ‘ao ‘o Mōsesé.”¹⁰

Hili e hā ‘a e ‘Eikí mo tāpuckina ‘a Mōsesé ‘i he‘ene talangofuá, na‘e folofola ‘a e ‘Eikí ‘o pehē:

“Okú ke monu‘ia, ‘e Mōsesé, he . . . ‘e ngaahi koe ke ke mālohi ange ‘i he ngaahi vai lahi. . . .

“Pea vakai, ‘oku ou ‘iate koe, ‘io ‘o a‘u ki he ngata‘anga ‘o ho ngaahi ‘ahó.”¹¹

‘Oku hoko hono fakafisinga‘i ‘e Mōsesé ‘a e filí ko ha sipinga mahino mo ha fakamaama kiate kitautolu, neongo pe ko e hā hotau tu‘unga ‘i he mo‘uí. Ko ha pōpoaki mālohi faka-taautaha ia ma‘au—ke ke ‘ilo‘i e me‘a ke fai ‘i he feinga ‘a e filí ke ne kācaa‘i koé. Kuo tāpuckina koe ‘o hangē ko Mōsesé ‘aki ‘a e me‘a‘ofa ‘o e tokoni fakalangi.

Ngaahi Fekaú mo e Ngaahi Tāpuakí

‘E founiga fēfē ha‘o ‘ilo‘i e tokoni fakalangi ko ‘ení, ‘o hangē ko ia na‘e ‘ilo ‘e Mōsesé, pea ‘ikai kācaa‘i pe te ke tukulolo ki he ‘ahi‘ahí? Na‘e fakapapau‘i mai ‘e he ‘Eikí Tonu ha founiga mahino ki he tokoni fakalangí ‘i he kuonga fakakosipeli ko ‘ení, ‘i He‘ene folofola ‘o pehē: “Ko ia, ko au ko e ‘Eikí, ‘i he‘eku ‘ilo‘i ‘a e fakatu‘utāmaki ‘a ia ‘e hoko mai ki he kakai ‘o e māmaní, na‘á ku ui ai ki he‘eku tamaio‘eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Si‘í, peá u lea kiate ia mei langi, mo fai kiate ia ‘a e ngaahi fekau.”¹² ‘I hano faka‘aonga‘i ha lea mahinongofua angé, mahalo te tau pehē, ko e ‘Eikí, ‘a ia ‘okú Ne ‘afio‘i “‘a e ngata‘angá mei he kamata‘angá,”¹³ ‘okú Ne ‘afio‘i e ngaahi faingata‘a makehe ‘i hotau kuongá. Ko ia ai, kuó Ne ‘omi ha hala kiate kitautolu ke tau fakafisinga‘i ‘aki ai e ngaahi faingata‘á mo e ‘ahi‘ahí, ‘a ia ko e lahi taha ‘oku hoko ko ha nunu‘a fakahangatonu ‘o e ngaahi fakatauele kākā mo e ngaahi ‘ohofi ‘a e filí.

‘Oku faingofua pē ‘a e halá. ‘Oku folofola mai ‘a e ‘Otuá kiate kitautolu, ko ‘Ene fānau, ‘o fakafou ‘i He‘ene kau tamaio‘eiki, mo tuku mai e ngaahi fekau. Te tau lava ‘o toe fakalea e veesi ne u toki laú ke pehē, “Ko au ko e ‘Eikí, . . . na‘á ku ui ai ki he‘eku

Kalaisí ‘a e ngaahi kuonga faingata‘á ‘aki e kakato ‘o e ngaahi kuongá.

Kuo Te‘eki ai Hoko ‘a e Faiangahalá Ko e Fiefia

Ko ha me‘a mahu‘inga ‘a e tala-ngofua ki he ngaahi fekau kuo ‘omi ki hotau palōfitá, ‘o ‘ikai ngata pē ‘i he faka‘ehi‘ehi mei he fakatauele ‘a e tokota-ha kākaá, kae pehē foki ki hono a‘usia e fiefia mo e nēkeneka ‘oku tu‘uloá.

‘Oku matu‘aki faingofua e ki‘i founiga fakalangi ko ‘ení: ‘oku ‘omi ‘e he mo‘uí angatonú, pe talangofua ki he ngaahi fekaú, ‘a e ngaahi tāpuakí, pea ‘omi ‘e he ngaahi tāpuakí e fiefia pe nēkeneká ki he‘etau mo‘uí.

Ka, ‘i he founiga tatau pē na‘e feinga ai ‘a e filí ke ne kācaa‘i ‘a Mōsesé, ‘okú ne feinga foki ke kācaa‘i koe. Kuo ne fakakehe‘i ma‘u pē hono tu‘unga totonú ki ha me‘a kehe. ‘Okú ne feinga ma‘u pē ke fufuu‘i hono tu‘unga totonú. ‘Okú ne pehē ‘e fakamamahi‘i ‘e he tala-ngofuá ho‘o mo‘uí pea te ne kaiha‘asi ho‘o fiefia.

Te ke lava nai ‘o fakakaukau ki ha ni‘ihí ‘o ‘ene ngaahi founiga kākaá? Hangē ko ‘ení, ‘okú ne feinga ke hā ngali si‘isi‘i e ngaahi nunu‘a faka‘auha ‘o e faiotó konatapu ta‘efakalaó pe inu kava mālohi peá ne fokotu‘u atu te ne ‘omi e fiefia. ‘Okú ne ‘ohifo kitautolu ki he ngaahi ‘elemēniti kovi ‘e lava ke ma‘u ‘i he mitia fakasōsialé, ‘o kau ai e ngaahi fakafehoanaki ‘oku faka‘au ke kovi angé, mo e mo‘oni ‘oku filio‘i. ‘Ikai ngata aí, ka ‘okú ne toe faka‘ali mai ha ngaahi fakamatata fakapo‘uli pe faka‘auha kehe ‘i he ‘initanetí ‘o hangē ko e ponokalafí, na‘e fa‘ufa‘u ke fakatupu mamahi pe fakalavea, ‘ohofi fakahangatonu ‘o e ni‘ihí kehē ‘o fakafou he ‘initanetí, pea fakatōtō mai ha ngaahi fakamatata hala ke ne fakatupu veiveiu mo ‘ai ke tau ilifa ‘i hotau lotó mo e ‘atamaí. ‘Okú ne fanafana fakaololo mai, “Ha‘u pē ‘o muimui ‘iate au, pea ko e mo‘oni te ke fiefia.”

‘Oku matu‘aki ‘uhingamālie e kupu‘i lea na‘e hiki he ngaahi lau senituli kimu‘á, ‘e ha palōfitá ‘o e Tohi ‘a Molomoná ‘i hotau kuongá: “Kuo te‘eki ai hoko ‘a e faiangahalá ko ha fiefia.”¹⁴ Fakatauange ke tau fakatokanga‘i e

ngaahi kākā ‘a Sētané ‘i honau tu‘unga totonú. Fakatauange ke tau matu‘uaki pea fakatokanga‘i e ngaahi loi mo e fakatauele ‘a e tokotaha ‘okú ne feinga ke faka‘auha hotau laumālié, mo kaiha‘asi ‘etau fiefia lolotongá mo e nānunau he kaha‘ú.

Si‘oku kāinga ‘ofeina, kuo pau ke tau hokohoko atu ‘o faivelenga pea tōtōivi, he ko e founiga pē ia ke ‘ilo‘i ai e mo‘oní, pea fanongo ki he le‘o ‘o e ‘Eikí ‘o fakafou ‘i He‘ene kau tamaio‘eikí. “He ‘oku folofola ‘aki ‘e he Lau-mālié ‘a e mo‘oní, pea ‘oku ‘ikai loi. . . . ‘Oku fakahā mahinongofua mai ‘a e ngaahi me‘á ni kiate kitautolu, koe‘uhi ke fakamo‘ui ‘a hotau laumālié. . . . He na‘e folofola ‘aki foki ia ‘e he ‘Otuá ki he kau palōfita ‘i mu‘á.”¹⁵ Ko e Kāingalotu kitautolu ‘a e ‘Otuā Mafimafí, ko e ‘amanaki‘anga ‘o ‘Isilel! Te tau tukulolo nai? “[Te tau holomui nai pe li‘aki ‘a e taú? ‘Ikai! . . . Te tau tu‘u ma‘u mo faivelenga ‘i he fekau ‘a e ‘Otuá, ‘aki e laumālie, loto, mo e nima].”¹⁶

‘Oku ou fakamo‘oni ki he *Tokotaha Mā‘oni‘oni ‘o ‘Isilel*—na‘a mo e huafa ‘o Sisū Kalaisí. ‘Oku ou fakamo‘oni ki He‘ene ‘ofá, mo‘oní, mo e fiefia ‘oku tolongá, ‘a ia ‘oku malava ‘i He‘ene feilaulau ta‘efakangatangata mo ta‘engatá. ‘I he‘etau talangofua ki He‘ene ngaahi fekaú, ‘e tataki ma‘u pē kitautolu ‘i he hala totonú pea he ‘ikai kākā‘i kitautolu. ‘I he huafa toputapu ‘o hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

- Russell M. Nelson, “‘Amanaki‘anga ‘o ‘Isilel” (fakataha lotu fakamānilahi ‘a e to‘u tupú, 3 Sune 2018), HopeofIsrael.ChurchofJesusChrist.org.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:29.
- Mōsese 1:1–2.
- Mōsese 1:6.
- Mōsese 1:12; tānaki atu e fakamamafá.
- Mōsese 1:13; tānaki atu e fakamamafá.
- Mōsese 1:16; tānaki atu e fakamamafá.
- Mōsese 1:19.
- Mōsese 1:20.
- Mōsese 1:22.
- Mōsese 1:25–26.
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 1:17.
- ‘Épalahame 2:8.
- ‘Alamā 41:10; tānaki atu hono fakamamafá‘i.
- Sēkope 4:13.
- “Tauhi ‘a e Mo‘oní,” *Ngaahi Himí*, fika 157.

FAI ‘E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Ko e Fekau Lahi Hono Uá

‘Oku ma‘u ‘etau fiefia lahi tahá ‘i he‘etau tokoni‘i hotau kāingá.

Si‘oku kāinga ‘ofeina, fakamālō atu he me‘a kotoa pē ‘oku mou fai ke tokoni ‘i hono tānaki ‘o ‘Isileli ‘i he ongo tafa‘aki ‘o e veilí, fakamālohia homou fāmilí, mo faitāpuekina e mo‘ui ‘a kinautolu ‘oku faingata‘iá. Fakamālō atu ho‘omou hoko ko e kau muimui mo‘oní ‘o Sisū Kalaisí.¹ ‘Oku mou ‘ilo pea sa‘ia ke talangofua ki He‘ene ongo fekau lahí, ke ‘ofa ki he ‘Otuá pea ke ‘ofa ki homou kaungā‘apí.

Lolotonga e māhina ‘e ono kuo ‘osí, ne u fe‘iloaki ai mo Sisitā Nalesoni mo ha Kāingalotu ‘e lau afe ‘i he‘ema

‘ā‘ahi ki ‘Amelika Lotoloto mo ‘Amelika Tongá, ‘otu motu ‘o e Pasifikí, mo e ngaahi kolo kehekehe ‘i he ‘Iunaiteti Siteití. Ko ‘ema faka‘amu ‘i he‘ema ‘a‘ahí, ke langaki ho‘omou tuí. Ka ‘i he‘ema foki mai ma‘u pē, kuo fakamālohia ‘ema tuí ‘e he kāingalotu mo e ngaahi kaungā‘e ‘oku mau fe‘iloakí. Tuku mu‘a ke u vahevavehе atu ‘a e ngaahi momeniti mahu‘ingamālie ‘e tolu mei he‘ema ngaahi a‘usia kimui ní?

Ne u ‘a‘ahi mo Sisitā Nalesoni ‘i Mē fakataha mo ‘Eletā Keliti W. mo Sisitā Sūsana Kongo ki he Pasifiki Sauté.

Lolotonga ‘a e i‘ Aokalani, Nu‘u Sila ‘a Palesiteni pea mo Sisitā Nelson na‘a na fe‘iloaki mo ha kau taki fakalotu mei ha ongo falelotu Mosilemi ‘i Christchurch, Nu‘u Sila.

Lolotonga ‘emau ‘i ‘Aokalani, Nu‘u Silá, ne mau lāngilangi‘ia ke fe‘iloaki mo e kau taki lotu mei he ongo falelotu faka-Mosilemi ‘i Christchurch, Nu‘u Silá, ‘ia ia na‘e fana‘i ai ha kau lotu ta‘ehalaia ‘i ha māhina ‘e ua kimu‘a angé, ‘i ha me‘a fakalilifu na‘e hoko.

Ne mau fakahoko ange ‘a ‘emau fie kaungā mamahi ki he ngaahi tokoua ko ‘eni mei ha tui fakalotu kehe mo toe fakapapau‘i ‘emau tukupā tatau ki he tau‘atāina fakalotú.

Na‘a mau anga‘ofa ange foki ha tokoni fakangāue mo fakapa‘anga ke toe langa honau falelotu faka-Mosilemi. Na‘e fonu ‘emau fakataha mo e kau taki faka-Mosilemi ko ‘ení ‘i he ngaahi ongo ‘o e ‘ofa fakatokouá.

Ne u fe‘iloaki fakataha mo ‘Eletā Kuenitini L. mo Sisitā Mele Kuki, mo Sisitā Nalesoni mo ha ni‘ihi fakafo‘ituitui ‘i Puēnosi ‘Aealesi, ‘Asenitina—ko e tokolahi taha ‘o kinautolú na‘e ‘ikai ke nau kau ki he‘etau tui fakalotú—ka kuo liliu ‘enau mo‘u í hono foaki ange ha ‘ū saliote teketeke ‘o fakafou ‘i he‘etau Latter-day Saint Charities. Na‘e ue‘i kimautolu ‘i he‘enau fakahaa‘i ‘enau fiefia mo e loto hounga‘ia ‘i he‘enau founiga fefononga‘aki fo‘ou.

Na‘e hoko ha momeniti mahu‘inga hono tolu ‘i he ngaahi uike si‘i pē kuohilí ‘i hení ‘i Sōleki Siti. Na‘e hoko ia ‘i ha tohi makehe ne u ma‘u ‘i hoku ‘aho fa‘ele‘í mei ha finemui te u ui ko Mele—ta‘u 14.

Na‘e tohi ‘e Mele fekau‘aki mo e ngaahi me‘a ne ma faitatau aí: “‘Oku ‘i ai ha‘o fānau ‘e toko 10. ‘Oku toko 10 ‘emau fānau. ‘Okú ke lea faka-Manitalini. Ko e toko fitu ‘i he fānau homau fāmilí, kau ai au, na‘e ohi mei Siaina, pea ko ‘emau ‘uluaki leá ‘a e lea faka-Manitalini. Ko ha toketā tafa mafu koe. Kuo tu‘o ua hono [tafa] e mafu hoku tokouá. ‘Okú ke sai‘ia ‘i he lotu houa ‘e uá. ‘Oku mau sai‘ia ‘i he lotu houa ‘e uá. ‘Okú ke le‘o lelei. ‘Oku le‘o lelei foki mo hoku tuonga‘ané. ‘Okú ne kui hangē ko aú.”

Na‘e ongo mo‘oni kiate au ‘a e ngaahi lea ‘a Melé, ‘o ‘ikai ngata pē ‘i hono fakahaa‘i ai e ma‘ongo‘onga ‘a hono laumālié ka ko e fakatapui foki ‘a ‘ene fa‘é mo ‘ene tamaí.

‘Oku kumi ma‘u pē ‘e he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he ngaahi ‘aho Kimui ní, hangē ko e kau muimui kehe ‘o Sisū Kalaisí, ha ngaahi founiga ke tokoni ai, hiki hake, pea mo ‘ofa ki he ni‘ihi kehé. Ko kinautolu ‘oku loto ke ui ko e kakai ‘a e ‘Eikí ‘oku “[nau] loto ke fefua‘aki “[enau] ngaahi kavengá, . . . ke tangi fakataha mo kinautolu ‘oku tangí; . . . pea [ke] fakafiemālié‘i ‘a kinautolu ‘oku ‘aonga ki ai ‘a e fakafiemālié.”³

‘Oku nau fekumi mo‘oni ke mo‘ui ‘aki ‘a e fekau lahi ‘uluaki mo hono uá. ‘I he taimi ‘oku tau ‘ofa ai ki he ‘Otuá ‘aki e kotoa hotau lotó, ‘okú Ne fakatafoki hotau lotó ki he lelei ‘a e ni‘ihi kehé ‘i ha founiga faka‘ofo‘ofa mo ma‘a.

He ‘ikai malava ke fika‘i ‘a e lahi ‘o e tokoni ‘oku fai ‘e he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he ngaahi ‘aho Kimui ní ki he māmaní ‘i he ‘aho kotoa pē ‘i he ta‘u

kotoa, ka, ‘oku malava ke fika‘i ‘a e lelei ‘oku fai ‘e he Siasí ko ha kautaha lotu ke faitāpuekina ai e kau tangata mo e kau fafine—fānau tangata mo e fānau fefine—‘oku nau fie ma‘u ha nima tokoní.

Na‘e kamata ‘a e polokalama tokoni ‘ofa fakaetangata ‘a e Siasí ‘i he 1984. Na‘e fakahoko leva ha ‘aukai fakakātoa ‘a e Siasí ke tānaki ha pa‘anga ke tokoni‘i ‘a kinautolu na‘e uesia ‘i ha honge fakamanavahé ‘i ‘Afilika hahake. Na‘e foaki ‘e he kāingalotu ‘o e Siasí ha \$6.4 miliona ‘i he ‘aho ‘aukai ‘e taha ko iá.

Na‘e fekau‘i atu ‘a ‘Eletā M. Lāsolo Pālati he taimi ko iá mo Brother Keleni L. Peisi ki ‘Itiopea ke vakai‘i ‘a e founiga na‘e malava ke faka‘aoṅga‘i lelei taha ai ‘a e pa‘anga ko ia kuo fakatapui. Na‘e fakamo‘oni‘i ‘e he ngāue ko ‘ení ko e kamata‘anga ia ‘o e

me'a na'e tokī 'iloa kimui ange ko e Latter-day Saint Charities.

Talu mei he taimi ko iā, kuo foaki 'e he Latter-day Saint Charities ha pa'anga 'e ua piliona tupu ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i he funga 'o e māmaní. 'Oku foaki 'a e tokoni ko 'enī ki he kakai 'oku nau fie ma'u neongo pe ko e hā e siasi 'oku nau kau ki aí, fonua, matakali, tu'unga fakasekisuale, tu'unga tangata pe fefine, pe tu'unga fakapolitikalé.

'Oku 'ikai ko ia pē. Ke tokoni'i 'a e kāngalotu 'o e Siasi 'o e 'Eikí 'oku faingata'a'ia, 'oku tau 'ofa mo mo'ui 'aki ai 'a e fono fakakuongamu'a 'o e 'aukaí.⁴ 'Oku tau fiekiai ke tokoni'i 'a e ni'ihi kehe 'oku fiekaiá. 'Oku 'ikai ke tau kai 'i he 'aho 'e taha he māhina takitaha pea foaki 'a e mahu'inga 'o e me'akai ko iā (pea lahi ange) ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia.

He 'ikai teitei ngalo 'iate au 'eku fuofua 'a'ahi ki 'Afilika Hihifo 'i he 1986. Na'e omi tokolahí 'a e Kāngalotu ki he'emau ngaahi fakatahá. Neongo ne nau masivesiva 'i he koloa fakamatelié, ka na'a nau vala hina ekiaki.

Ne u fehu'i ki he palesiteni faka-siteikí pe 'okú ne tokanga'i fēfē 'a e kāngalotu 'oku fu'u masivá. Na'a ne tali mai na'e 'ilo'i lelei 'e he'enau kau pisopé honau kakaí. Kapau na'e lava 'e he kāngalotú 'o ma'u ha houa kai 'e ua 'i he 'aho, na'e 'ikai ke fie ma'u ha tokomi. Ka 'o kapau na'a nau lava pē 'o ma'u ha houa kai 'e taha pe si'i ange—neongo e tokoni 'a e fāmilí—na'e 'ave leva 'e he kau pisopé ha me'akai, 'a ia na'e fakapa'anga mei he ngaahi foaki 'aukaí. Peá ne tokī tānaki mai 'e fo'i mo'oni fakafo ko 'ení: ko e angama-hení na'e lahi ange 'enau ngaahi foaki 'aukaí 'i he'enau ngaahi fakamolé. Na'e 'ave leva 'a e hulu mei he foaki 'aukaí ki he kakai 'i he ngaahi feitu'u kehé 'a ia na'e lahi ange 'enau fiema'u. Ne ako'i mai 'e he Kāngalotu 'Afilika ta'eue'ia ko iā ha lēsoni ma'ongo'onga fekau'aki mo e mālohi 'o e fono pea mo e laumālie 'o e 'aukaí.

'I he'etau hoko ko e kāngalotu 'o e Siasi, 'oku tau ongo'i ha fehokotaki fakakainga mo kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i ha fa'ahinga founiga pē.⁵ 'I he'e-tau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi

'ofefine 'o e 'Otuá, ko e kāinga kotoa pē kitautolu. 'Oku tau tokanga ki ha fakatokanga 'i he Fuakava Motu'á: "Ke ke mafola ho nimá 'o lahi ki ho tokouá, ki he masivá, mo ia 'oku tu'utāmakí."⁶

'Oku tau fāifeinga foki ke mo'ui 'aki e ngaahi akonaki 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí 'o hangē ko ia kuo lekooti 'i he Mātiu 25:

"He na'a ku fiekiai, pea na'a mou foaki 'a e me'akai kiate au: na'a ku fie-inua, pea na'a mou foaki 'a e inu kiate au: ko e muli au, pea na'a mou fakaafé'i au:

"Telefua pea na'a mou fakakofu'i au: na'a ku mahaki pea na'a mou 'a'ahi kiate au. . . .

"... Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kihī'i si'i hifo 'i hoku kāingá ni, ko ho'omou fai ia kiate aú."⁷

Tuku mu'a ke u vahevahe ha ngaahi sipinga 'e ni'ihi 'o e founiga 'oku muimui ai 'a e Siasi ki he ngaahi akonaki ko 'eni 'a e Fakamo'ui.

Ke tokoni ke fakasiemālie'i e fiekaiá, 'oku 'i ai ha fale tuku'anga koloa 'a e kau pisopé 'e 124 'i he funga māmaní. Pea 'i he ngaahi fale ko iā, 'oku fakafuofua ki he ngaahi koloa me'akai 'e 400,000 'oku foaki 'i he ta'u takitaha kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia. 'I he ngaahi feitu'u 'oku 'ikai ke 'i ai ha fale tuku'anga koloá, 'oku to'o 'e he kau pisopé mo e kau palesiteni fakakoló ha pa'anga mei he pa'anga foaki 'aukaí 'a e Siasi ke fakatau mai 'aki ha me'akai mo e ngaahi naunau ma'a honau kāngalotu 'oku faingata'a'ia.

Ka, 'oku ope atu 'i he Siasi 'a e faingata'a 'o e fiekaiá. 'Oku fakautuutu ia 'i he funga 'o e māmaní. Na'e faka-haa'i 'e ha lipooti kimui ni 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahatahá kuo laka hake he kakai fasimanava 'e toko 820 miliona 'i he māmaní he taimí ni—pe meimeī ko e toko taha 'i he toko hiva 'o e kakai 'i he māmaní.⁸

He toki fakamatala faka'ofa mo'oni ia! 'Oku mau hounga'ia mo'oni 'i ho'omou ngaahi foaki. Fakamālō atu koe'uhí ko ho'omou foaki loto 'ofá, 'e ma'u ai 'e he lau miliona 'i he māmaní ha me'akai, vala, palepale fakataimi, saliote teke-teke, faito'o, vai ma'a, mo e ngaahi me'a lahi ange 'oku fiema'u vivili.

'Oku fakatupu e mahamahaki lahi 'i he funga māmaní 'e he vai 'ulí. 'I he'ene

a'u mai ki he 'aho ní, kuo tokoni 'a e polokalama tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasí ke foaki ha vai ma'a ki he ngaahi komiunití 'e lau ngeau 'i he ngaahi fonua 'e 76.

Ko ha sipinga ma'ongo'onga ha ngāue 'i Luputa, 'i he Lepapulika Fakatemokalati 'o Kongokoú. 'I ha kolo ne 'i ai ha kakai 'e toko 100,000 tupu, na'e 'ikai lele ha vai 'i he koló. Na'e pau ke fononga lalo mama'o e kau tangata'i fonua ki he ngaahi ma'u'anga vai na'e ma'a. Na'e 'ilo ha vai he mo'ungá na'e maile 'e 18 (km 'e 29) hono mama'o, ka na'e 'ikai lava ke ma'u ma'u pē 'e he kakai 'o e koló 'a e vai ko ía.

'I he taimi na'e 'ilo ai 'e he kau faifekau tokoni 'ofa fakaetangatá 'a e faingata'a ko 'ení, na'a nau ngāue mo e kau taki 'o Luputá 'aki hono 'oange e ngaahi naunau mo ako'i kinautolu ke taki e vaí ki he koló. Na'e ngāue 'a e kakai 'o Luputá 'i ha ta'u 'e tolu ki hono keli ha fakatafe'anga vai mita 'e taha hono lolotó 'i he maká mo e vaotaá. 'I he'enu ngāue fakatahá, na'e faifai pea hokosia e 'aho fakafiefia ko ia na'e lava ke ma'u ai 'e he taha kotoa 'i he kolo ko ía ha vai fo'ou mo ma'a.

'Oku tokoni foki e Siasí ki he kau kumi hūfangá, 'o tatau ai pē mei he tau fakalotofonuá, ngaahi maumau fakanatulá, pe fakatanga fakalotú. 'Oku 'i ai ha kakai 'e toko 70 miliona tupu 'oku 'ikai lava ke nau nofo 'i honau ngaahi 'apí.⁹

'I he ta'u 2018 'ata'atā pē, na'e foaki ai 'e he Siasí ha ngaahi naunau tokoni fakavavevave ki ha kau kumi hūfangá 'i ha ngaahi fonua 'e 56. 'Ikai ngata aí, ka na'e ngāue 'ofa 'aki 'e he kāngalotu tokolahi 'o e Siasí honau taimí ke tokoni'i e kau kumi hūfangá ke nau maheni mo e ngaahi komiunití fo'oú. 'Oku mau fakamālō atu kiate kimoutolu kotoa pē 'oku tokoni kiate kinautolu 'oku nau feinga ke langa ha ngaahi 'api fo'oú.

Makatu'unga 'i he ngaahi foaki 'ofa ki he ngaahi falekoloa 'a e Deseret Industries 'i he 'Iunaiteti Siteití, 'oku tānaki mo fakafa'ahinga 'i he ta'u takitaha ha vala pāuni 'e lau miliona. Neongo 'oku faka'aonga'i 'e he kau pīsope fakalotofonuá 'a e koloa lahi ko 'ení ke tokoni'i e kāngalotu 'oku

faingata'a'iá, ka 'oku foaki 'a e konga lahi tahá ki he ngaahi kautaha tokoni 'ofa kehe 'a ia 'oku nau tufaki fakamāmanilahi 'a e koloá.

Pea 'i he ta'u kuo 'osí pē, na'e tokoni'i 'e he Siasí ha kakai 'e toko 300,000 tupu ke nau sio lelei ange 'i he ngaahi fonua 'e 35, tokoni ki he pēpē toki fā'ele'i mo e ngaahi fa'e 'e lau afe 'i he ngaahi fonua 'e 39, pea mo e ngaahi saliote teketeke ki he kakai 'e toko 50,000 tupu 'i he ngaahi fonua lahi.

'Oku 'iloa 'a e Siasí 'i he fa'ahinga 'oku nau fuofua fai 'a e tokoni 'i he taimi 'oku hoko ai ha faingata'a. Na'a mo e kimu'a 'i he tō ha afaá, 'oku fa'u 'e he kau taki mo e kau ngāue 'a e Siasí 'i he feitu'u 'oku uesiá, ha ngaahi palani ki he founiga te nau tufaki ai 'a e ngaahi naunau tokoni mo ha kau ngāue tokoni kiate kinautolu 'e uesiá.

'I he ta'u kuo 'osí 'ata'atā pē, na'e fakahoko 'e he Siasí ha ngaahi ngāue tokoni ki he fakatamaki fakanatula 'e 100 tupu 'i he māmaní, 'i hono tokoni'i e kau faingata'a 'i he afaá, velá, tāfea, mofuiké, mo e ngaahi fakatamaki fakanatula kehé. 'I he taimi 'oku malava aí, 'oku ngāue hotau kāngalotu tokolahi 'o e Siasí 'o tui vesi lanu engeenga 'o e Nima Fie Tokoní ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku uesia 'i he fakatamakí. Ko e fa'ahinga ngāue tokoni ko 'eni, 'oku mou fakahokó, ko e uho mo'oni ia 'o e ngāue fakaetauhí.

Si'oku kāinga 'ofeina, ko e ngaahi 'ekitiviti kuó u fakamatala'i atú ko ha konga si'i pē ia 'o e tupulaki fakueloféa mo e polokalama tokoni 'ofa fakaetangata 'a e Siasi 'o Sisú Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.¹⁰ Pea ko kimoutolu 'oku mou fakahoko kotoa 'eni ke malavá. Koe'uhí ko ho'omou mo'ui tā sipingá, loto 'ofá, mo e nima fie tokoní, 'oku 'ikai ha ofo 'i hono fakamālō'ia'i ho'omou ngaahi ngāue 'e he kau taki 'o e ngaahi komiunití mo e pule'angá.¹¹

Talu 'eku hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí, kuó u ofo 'i he tokolahi e kau palesiteni, kau palémia, mo e kau 'amipasitoa kuo nau fakamālō mo'oni mai 'i ho'omou tokoni 'ofa fakaetangata ki honau kakaí. Pea kuo nau fakahaa'i mai foki ha loto hounga'ia 'i he mālohi kuo 'omi 'e hotau kāngalotu faivelengá ki honau fonuá, 'i he'enu hoko ko e kau tangata'i fonua fa'a tokoni mo mateakí.

Kuó u ofo foki 'i he 'a'ahi mai 'a e kau taki 'i he māmaní ki he Kau Palesitenisi 'Uluakí 'o fakahaa'i 'enau 'amanaki lelei ke fokotu'u 'a e Siasí 'i honau ngaahi fonuá. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí 'oku nau 'ilo 'e tokoni 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke langaki ha ngaahi fāmili mo ha ngaahi komiunití mālohi, 'o 'ai ke lelei ange 'a e mo'ui ma'a e ni'ihí kehé 'i ha feitu'u pē 'oku nau nofo ai.

Neongo pe ko e fē feitu'u 'oku tau nofo aí, 'oku ongo'i mo'oni 'e he kāingalotu 'o e Siasí a e tu'unga Fakaetamai 'o e 'Otuá mo e tu'unga fakaetokoua 'o e tangatá. Ko ia ai, 'oku ma'u 'etau fiefia lahi tahá 'i he'etau tokoni'i hotau kāingá, 'o tatau ai pē pe ko e fē feitu'u 'oku tau nofo aí 'i he māmani fakaofó ni.

'I hono tokoni'i e ni'ihī kehé—'o fai ha ngāue tokanga ke tokanga'i e ni'ihī kehé 'o tatau pe *lahi ange* 'i he'etau tokanga'i kitautolú—'oku tau fiefia ai. Te u tānaki atu, tautaufito, ki he taimi 'oku 'ikai ke faingamālie aí pea mo e taimi 'oku tau mavahé ai mei he'etau tu'unga fiemālié. Ko hono *Mo'ui 'aki* 'a e fekau lahi ko ia hono uá ko e *ki* ia ke hoko ai ko e ākonga mo'oni 'a Sisū Kalaisí.

Si'oku kāinga 'ofeina, ko e ngaahi sipinga mo'ui kimoutolu 'o e fua 'oku ma'u mei he muimui ki he ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakamālō atu! 'Oku ou 'ofa atu!

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. Ko Sisū 'a e Kalaisí. Kuo fakafoki mai Hono Siasí 'i he ngaahi 'aho kimui ní ke fakakakato hono ngaahi taumu'a fakalangí. 'Oku ou fakamo'oni ki ai 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Molonai 7:48.
2. Vakai, Mātiu 22:37–39; Luke 10:27.
3. Mōsaia 18:8–9.
4. Vakai, "Isaia 58:3–12.
5. 'I he hisitōlia 'o e kamata 'a e Siasí, na'e fiekaia, tukuhāusia, mo ngaohikovia foki 'a e kau paionia lototo'a.
6. Teutalōname 15:11.
7. Mātiu 25:35–36, 40.
8. Vakai, Food and Agriculture Organization of the United Nations and others, *The State of Food Security and Nutrition in the World 2019*, 6, fao.org/3/ca5162en/ca5162en.pdf.
9. Vakai, "Worldwide Displacement Tops 70 Million, UN Refugee Chief Urges Greater Solidarity in Response," United Nations High Commissioner for Refugees website, June 19, 2019, unhcr.org/en-us.
10. Ke ma'u ha too fakamatala ki he ngaahi ngāue 'ofa 'a e Siasí, kātaki 'o vakai, ChurchofJesusChrist.org/topics/welfare; latterdaysaintcharities.org; facebook.com/LatterDaySaintCharities; JustServe.org.
11. "Ko e tohitufa ola lelei taha te tau 'avé 'a e tu'unga lelei 'o 'etau mo'ui mo e sipinga" (Gordon B. Hinckley, "Find the Lambs, Feed the Sheep," *Liahona*, July 1999, 121).

FAI 'E PALESITENI HENRY B. EYRING
Tōkoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí

Mā'oni'oní mo e Palani 'o e Fiefiá

'Oku ma'u 'a e fiefia 'oku lahi angé mei he mā'oni'oni ange fakatāutahá.

Si'oku kāinga 'ofeina, kuó u lotua ke tokoni atu e Laumālié 'i ho'omou fekumi fakataautaha ki he fiefiá. Mahalo 'oku 'i ai ha ni'ihī kuo nau pehē kuo 'osi fe'unga pē 'enau fiefiá, ka ko hono mo'oni he 'ikai fakafisinga'i 'e ha taha ha fiefia 'oku lahi angé. 'E loto-vēkeveke ha taha pē ke ne tali hano fakapapau'i ange ha fiefia 'e tu'uloa.

Ko e me'a ia kuo foaki mai 'e he Tamai Hēvaní; mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sisū Kalaisí; pea mo e Laumālié Mā'oni'oní ma'a e fānau fakalaumālie kotoa 'a e Tamai Hēvaní 'a ia 'oku lolotonga mo'ui, pea 'e mo'ui pe kuo mo'ui 'i he māmani ko 'ení. 'Oku ui e me'a foaki ko iá he taimi 'e ni'ihī ko e palani 'o e fiefiá. Ne ui 'aki ia 'e he palōfita ko 'Alamaá 'i he'ene ako'i hono fohá, 'a ia ne 'i he mamahi 'o e faiangahalá. Ne 'ilo'i 'e 'Alamā he 'ikai ke teitei hoko 'a e faiangahalá ko e fiefia ki hono fohá—pe ki he fānau 'a e Tamai Hēvaní!

Na'a ne ako'i 'a hono fohá ko e founiga pē ke ma'u ai e fiefiá ko e tupulaki 'i he mā'oni'oní. Na'a ne fakamatala'i mahino 'oku malava 'a e mā'oni'oní ange ko ia 'i hono fakama'a mo faka-hao-haoa'i kitautolu 'e he Fakalei 'a Sisū Kalaisí.² Te tau toki lava pē 'o ma'u 'a e fiefia tu'uloa 'oku tau faka'amua

kotoa ke tau a'usia mo ma'u 'i he'etau tui kia Sisū Kalaisí, hokohoko atu 'i he fakatomalá, pea mo hono tauhi 'o e ngaahi fuakavá.

Ko 'eku lotu he 'aho ní ke u lava 'o tokoni ke mahino atu 'oku ma'u 'a e fiefia lahi angé 'i he'etau anga mā'oni'oní ange fakataautahá kae lava ke tau ngāue 'o fakatatau ki he tui ko iá. Te u vahevahe atu leva 'a e 'ilo 'oku ou ma'u 'iate au pē 'o kau ki he me'a te tau lava 'o fai ke taau mo e me'afoaki ko ia ke hoko 'o toe mā'oni'oní angé.

‘Oku ako‘i mai ‘e he folofolá, ‘e lava ke fakatapui kitautolu pe hoko ‘o mā‘oni‘oni ange ‘i he‘etau ngāue ‘i he tui kia Kalaisí,³ mo fakahaa‘i ‘etau talangofuá,⁴ fakatomala,⁵ feilaulau Ma‘ana,⁶ ma‘u ‘a e ngaahi ouau toputapú, pea tauhi ‘etau ngaahi fuakava mo Iá.⁷ ‘Oku fie ma‘u ‘a e loto-fakatōkilaló,⁸ angavai-vaí,⁹ mo e fa‘a kātakí.¹⁰ ka tau taau mo e me‘afoaki ‘o e mā‘oni‘oni,

Na‘á ku a‘usia ha holi ke mā‘oni‘oni ange ‘i he Temipale Salt Lake. Ne si‘isi‘i ha fakamatala ne fai mai ki he me‘a ‘e hokó ‘i he‘eku fuofua hū ‘i he temipalé. Kuó u ‘osi sio ‘i he ngaahi lea ‘i he falé: “Mā‘oni‘oni ki he ‘Eiki” pea mo e “Ko e Fale ‘o e ‘Eiki.” Na‘á ku ongo‘i ha loto-vēkeveke. Ka na‘á ku fakakaukau pe ne u mateuteu koā ke hū.

Ne mu‘omu‘a atu ‘eku ongomātu‘á ‘iate au ‘i he‘emau hū ki he temipalé. Ne kole mai ke fakahā ange ‘emau lekoméní, ko hono fakapapau‘i ‘o ‘emau mo‘ui tāú.

Ne ‘ilo‘i ‘e he‘eku ongomātu‘á ‘a e tangata ‘i he tesí lekoméní. Ko ia na‘á na ki‘i pōtalanoa mo ia. Ne u mu‘omu‘a toko taha atu au ki ha feitu‘u ‘atā ne

ngingila mo hinehina ai e me‘a kotoa. Ne u vakai hake ki he ‘ato mā‘olungá na‘e hangē ha langi kuo fakaava mái. ‘I he taimi ko ía, na‘e mahino ‘a e ongo ne u ma‘ú ne u ‘osi ‘i ai kimu‘a.

Ka, ne u fanongo ki ha kihí‘i le‘o si‘i mo‘oni—ne ‘ikai ko hoku le‘o. Ko e ngaahi lea ‘eni ne u fanongo ki aí: “Kuo te‘eki ke ke ‘i hení kimu‘a. ‘Okú ke manatu‘i ha ki‘i taimi si‘i kimu‘a pea fanau‘i koé. Na‘á ke ‘i ha potu toputapu ‘o hangē pē ko ‘ení. Na‘á ke ongo‘i ne ‘amanaki ke hā‘ele atu ‘a e Fakamo‘uí ki he potu na‘á ke tu‘u aí. Pea na‘á ke ongo‘i fiefia he na‘á ke vēkeveke ke mamata kiate Ia.”

Ne taimi si‘i pē ‘a e a‘usia ko ía ‘i he Temipale Salt Lake. Ka ‘oku kei ‘omi ‘e he manatu ko ía ‘a e nonga, nēkeneka mo e fiefia ‘oku fakafiemālié.

Ne u ako ha me‘a lahi ‘i he ‘aho ko ía. Ko e taha, ‘oku folofola mai ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘i ha kihí‘i le‘o si‘i. ‘E lava ke u fanongo kiate Ia ‘i he taimi ‘oku nonga fakalaumālie ai hoku lotó. ‘Okú Ne ‘omi ‘a e ongo fakafiefia mo e fakapapau ‘oku ou mā‘oni‘oni ange. Pea ‘okú ne ‘omi ma‘u pē ‘a e fiefia ne

u ongo‘i ‘i he fuofua taimi ne u ‘i ha temipale ai ‘o e ‘Otuá.

Kuó ke mātā ‘i ho‘o mo‘uí pea ‘i he mo‘ui ‘a e ni‘ihi kehé ‘a e mana ‘o e fiefia ‘oku ma‘u mei he tupulaki ‘o mā‘oni‘oni angé, pea hoko ‘o hangē ange ko e Fakamo‘uí. ‘I he ngaahi uike si‘i kuó hilí, kuó u ‘āhi ki ha kakai mahaki ‘a ia ne nau fehangahangai mo e maté ‘aki e tui kakato ki he Fakamo‘uí pea mo ha fofonga fiefia.

Ko e taha ‘o kinautolu ko ha tangata ne ha‘oha‘o takai ai hono fāmilí. Na‘á ku hū atu mo hoku fohá ‘okú ne pōtalanoa le‘o si‘i pē mo hono uaiff. Kuó u maheni mo kinaua ‘i ha ngaahi ta‘u lahi. Kuó u mamata ki he ngāue ‘a e Fakalelei ‘a Sisú Kalaisí ‘i he‘ena mo‘uí pea ‘i he mo‘ui ‘a e kau mēmipa hona fāmilí.

Na‘á na fili ke ta‘ofi e ngaahi feinga fakafaito‘o ke fakatolonga ‘ene mo‘uí. Na‘e ‘i ai ha ongo‘i nonga ‘i he‘ene talanoa mai kiate kimauá. Na‘á ne malimali ‘i he‘ene fakamatatala‘i ‘a ‘ene hounga‘ia ‘i he ongoongoleí pea mo hono ngaahi lelei fakahaoacao kiate ia mo hono fāmilí na‘á ne ‘ofa aí. Na‘á ne talanoa ki he ngaahi ta‘u fakafiefia

ne ngāue ai ‘i he temipalé. Ne tākai ‘e hoku fohá ‘a e ‘ulu ‘o e tangatá ni ‘aki e lolo kuo fakatapú makatu‘unga he‘ene kolé. Na‘á ku fakama‘u e tākai. ‘I he‘eku fai iá, na‘e mahino ‘a e ongo na‘á ku ma‘ú ‘e vavé ni ha‘ane mamata tonu ki he Fakamo‘uí.

Na‘á ku palōmesi ange te ne ongo‘i ‘a e fiefia, ‘ofa pea mo e hōifua mai ‘a e Fakamo‘uí. Na‘á ne malimali anga‘ofa mai ‘i he‘ema mavahe maí. Ko ‘ene lea faka‘osi kiate aú na‘e pehē, “Talaange kia Kefi ‘oku ou ‘ofa atu ki ai.” Kuo ta‘u lahi ‘a hono poupou‘i ‘e hoku uaifi ko Kefiliní ‘a e ngaahi to‘u tangata ‘o hono fāmilí ke nau tali ‘a e fakaafe ko ia ‘a e Fakamo‘uí ke ha‘u kiate Iá, fakahoko pea tauhi e ngaahi fuakava toputapú, pea taau ai ke ma‘u ‘a e fiefia ko e ola ia ‘o e [mo‘ui] mā‘oni‘oni angé.

Na‘á ne mālōlō hili ha ngaahi houa si‘i mei ai. Hili ha ngaahi uike ‘o ‘ene mālōloó, ne ha‘u ‘a e uitoú ‘o ‘omi ha me‘a‘ofa kiate au mo hoku uaifi. Na‘á ne malimali ‘i he‘emau pōtalanoá. Na‘á ne pehē mai, “Ne u fakakaukau te u ongo‘i loto-mamahi mo ta‘elata. ‘Oku ou ongo‘i fiefia ‘aupito. ‘Okú mo pehē ‘oku sai pē ia?”

‘I he‘eku ‘ilo‘i ‘a e lahi ‘o ‘ene ‘ofa ki hono husepāniti pea mo ‘ena ‘ilo‘i, ‘ofa, pea ngāue ma‘á e ‘Eikí, na‘á ku talaange ko e ongo‘i fiefia na‘á ne ma‘ú ko ha me‘a‘ofa ia ne tala‘ofa mai, he na‘e hoko ‘a ‘ene ngāue faivelengá ke ne mā‘oni‘oni ange ai. Ne fakafe‘unga‘i ia ‘e he‘ene mā‘oni‘oní ke ne ma‘u e fiefia ko iá.

Mahalo ‘e fakakaukau ha ni‘ihí ‘oku fanongo maí: “Ko e hā ‘oku ‘ikai ke u ongo‘i ai ‘a e nonga mo e fiefia kuo tala‘ofa kiate kinautolu kuo faivelengá? Kuó u faivelenga ‘i ha ngaahi faingata‘a fakalilifu mo‘oni, ka ‘oku ‘ikai pē ke u ongo‘i fiefia.”

Ne fehangahangai foki ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo e ‘ahi‘ahi ko ‘ení. Na‘á ne lotua ha fakafiemālie ‘i hono fakahū ia ‘i ha pilisone ‘i Lipeti, Misulí. Na‘á ne tauhi faivelenga ki he ‘Eikí. Na‘á ne tupulaki ‘i he mā‘oni‘oni. Ka na‘á ne ongo‘i ne ‘ikai ke foaki ange ha fiefia.

Ne ako‘i kiate ia ‘e he ‘Eikí ‘a e lēsoni ‘o e fa‘a kātakí ‘a ia te tau fie ma‘u kotoa pē ‘i ha taimi, pea mahalo ‘i ha vaha‘ataimi lōloa, lolotonga hotau sivi‘i fakamatelié. Ko e pōpoaki ‘eni ‘a e ‘Eikí ki He‘ene palōfita faivelenga mo faingata‘a iá:

“Pea kapau ‘e li koe ki he luó, pe ki he nima ‘o e kau fakapō, pea fakamaauamatea koe; kapau ‘e li koe ki he loto moaná; kapau ‘e feinga ‘a e hou ‘o e peaú ke faka‘auha koe; kapau ‘e hoko ‘a e ngaahi matangi fakailifiá ko ho fili; kapau ‘e fakatahataha ‘e he langí ‘a e ngaahi ‘ao ‘uli‘ulí, pea fakatahataha ‘a e ngaahi ‘elemēniti kotoa pē ke faka‘efi‘efi ‘a e halá; pea ko e me‘a tépuú, kapau ‘e fakamanga mai ‘a e ngutu ‘o helí kiate koe, ke ke ‘ilo‘i, ‘e hoku foha, ‘e foaki ‘e he ngaahi me‘á ni kotoa pē ‘a e poto kiate koe, pea ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe.

“Na‘e ‘alu hifo ‘a e Foha ‘o e Tangatá ‘o ma‘ulalo ange ‘iate kinautolu kotoa pē. ‘Okú ke lahi ange koe ‘iate ia?

“Ko ia, nofo ma‘u ‘i ho halá, pea ‘e nofo ‘iate koe ‘a e lakanga fakataula‘eikí, he kuo fokotu‘u ma‘u honau ngaahi ngata‘angá, ‘oku ‘ikai te nau lava ke lakasi ia. ‘Oku ‘ilo‘i ‘a ho ngaahi ‘ahó, pea ‘e ‘ikai ke lau ‘o si‘i hifo ‘a ho ngaahi ta‘ú; ko ia, ‘oua te ke manavahé ki he me‘a ‘e lava ‘e he tangatá ‘o fái, koc‘uhí he ‘e ‘iate koe ‘a e ‘Otuá ‘o ta‘engata pea ta‘engata.”¹¹

Ko e lēsoni mo e fakahinohino tatau ia ne folofola ‘aki ‘e he ‘Eikí kia Siopé, ‘a ia na‘á ne a‘usia ha ngaahi ‘ahi‘ahi faingata‘a kae lava ke faka‘atá ia ‘e he Fakaleleí ke ngaohi ia ke ne mā‘oni‘oni

ange. ‘Oku tau ‘ilo‘i ne mā‘oni‘oni ‘a Siope mei hono fakafe‘iloakí: “Na‘e ‘i ai ha tangata ‘i he fonua ko Usá, na‘e hingoa ko Siope; pea na‘e haohaoa mo angatonu ‘a e tangata ko iá, pea ne manavahé ia ki he ‘Otuá, pea afe mei he koví.”¹²

Pea na‘e mole meia Siope ‘a e koloá, fāmilí, pea a‘u pē ki he‘ene mo‘ui lelei. Mahalo te mou manatu‘i ‘a e veiveiu ‘a Siope pe kuo hoko nai ‘ene mā‘oni‘oni angé, ‘a ia ne mā‘u mei ha ngaahi faingata‘a lahi angé, ke ne fe‘unga ai mo ha fiefia lahi angé. Ne hangē kia Siope ne ‘omi ‘e he mā‘oni‘oní ‘a e mamahí.

Ka na‘e ‘orange ‘e he ‘Eikí kia Siope ‘a e fakatonutonu tatau na‘á Ne ‘orange kia Siosefa Sāmitá. Na‘á Ne tuku ke vakai ‘a Siope ki hono tükunga fakamahí ‘aki ha mata fakalaumālie. Na‘á Ne folofola:

“Ko ‘eni, ke ke nono‘o ho no‘o-tanga valá ‘o ngali mo e tangatá: he te u ‘eke kiate koe, peá ke fakamatala mai kiate au.

“Na‘á ke ‘i fē koe ‘i he‘eku ‘ai ‘a e ngaahi tu‘unga ‘o māmaní? fakahā mai, kapau ‘oku ‘iate koe ‘a e fa‘a ‘ilo.

“Ko hai na‘á ne ‘ai hono ngaahi fuofua ‘o iá, ‘o kapau ‘okú ke ‘ilo? pe ko hai na‘á ne falō ‘a e afō ki aí?

“Oku fakama‘u ki he hā ‘a hono ngaahi tu‘unga ‘o iá? pe ko hai na‘á ne ‘ai ‘a hono makatuliki ‘o iá:

“A ia na‘e hiva fiefia fakataha ai ‘a e ngaahi fetu‘u ‘o e pongipongí, pea kalanga fakafiebiai ‘a e ngaahi foha kotoa pē ‘o e ‘Otuá?”¹³

Pea ‘i he hili ‘a e fakatomala ‘a Siope ‘i he‘ene tala ‘oku filifilimānako ‘a e ‘Otuá, ne faka‘atá leva ‘a Siope ke vakai ki hono ngaahi ‘ahi‘ahi ‘i ha founiga mā‘olunga mo mā‘oni‘oni ange. Kuó ne fakatomala.

“Pea na‘e toki tali ‘e Siope [ki he ‘Eikí], ‘o ne pehē,

“Oku ou ‘ilo ‘okú ke fa‘a fai ‘a e me‘a kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai ha mahalo ‘e fa‘a puli meiate koe.

“Ko hai ia ‘okú ne fufū ‘a e fakakaukau ‘i he ta‘e‘iló? ko ia, kuó u pu‘aki ‘a ia na‘e ‘ikai te u ‘ilo‘i; ‘a e ngaahi me‘a lahi hake fau ‘iate au, ‘a ia ne ‘ikai te u ‘iloá.

“Oku ou kole kiate koe ke ke fanongo mai, pea te u lea: te u ‘eke kiate koe, peá ke fakahā mai kiate au

“Kuó u fanongo kiate koe ‘i he fanongo ‘o e telingá: ka ko ‘eni kuo mamata ‘e hoku matá kiate koe.

“Ko ia ‘oku ou fehi‘a ai kiate au, ‘o fakatomala ‘i he efu mo e efuefu.”¹⁴

Hili e fakatomala ‘a Siopé pea hoko ‘o mā‘oni‘oni angé, ne tāpuekina ia ‘e he ‘Eikí ‘o lahi ange ‘i he me‘a kotoa ne mole meiate ía. Kae mahalo ko e tāpuaki ma‘ongo‘onga taha kia Siopé ko hono fakatupulaki e mā‘oni‘oni ‘i he faingata‘á mo e fakatomalá. Na‘á ne fe‘unga ke ma‘u ha fiefia lahi ange ‘i he toenga ‘o ‘ene mo‘uí.

He ‘ikai hoko mai e mā‘oni‘oni angé ‘i hano kole pē. ‘E hoko mai ia ‘i hono fai e me‘a ‘oku fie ma‘u ke liliu ai kitautolu ‘e he ‘Otuá.

Kuo ‘omi ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘a e me‘a ‘oku hangē kiate au koe fale‘i lelei taha ‘o e founiga ke fakalalaka ai ‘i he hala ‘o e fuakavá ki he mā‘oni‘oni lahi angé. Na‘á ne fakahino-hino mai e halá ‘i he‘ene poupou ke tau:

“Foua e mālohi fakaivia ‘o e fakatomala faka‘aho—‘o e fakahoko mo toe ki‘i lelei ange ‘i he ‘aho takitahá.

“Ko e taimi ‘oku tau fili ai ke fakatomalá, ‘oku tau fili ke liliu! ‘Oku tau faka‘atá ke liliu kitautolu ‘e he Fakamo‘uí ki hotau tu‘unga lelei tahá. ‘Oku tau fili ke tupulaki fakalaumálie mo fie-fia—‘a e fiefia ‘o e huhu‘i ‘iate Iá. Ko e taimi ‘oku tau fili ai ke fakatomalá, ‘oku tau fili ke tatau ange mo Sisū Kalaisí!”

Ne hoko atu foki ‘a Palesiteni Nalesoni ke ‘omi e poupou ko ‘eni

‘i he‘etau feinga ke mā‘oni‘oni angé: “Oku ‘ikai ‘amanaki e ‘Eikí ia te tau haohaoa ‘i he tu‘unga ko ‘ení. . . . Ka ‘okú Ne ‘amanaki ke fakautuutu ange ‘etau haohaoá. Ko e fakatomala faka‘ahó ko e hala ia ki he ma‘á.”¹⁵

Ne tokoni foki ha lea ‘a ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi ‘i ha konifelenisi kimu‘a ke u vakai lelei ange ki he founiga ‘oku tau tupulaki ai ‘i he mā‘oni‘oni pea mo e founiga te tau ‘ilo ai ‘oku tau nga‘unu atu ki aí. Na‘á ne pehē: “Te tau a‘usia fefé ‘a e tu‘unga fakalaumálie: Te tau ma‘u fefé ‘a e tu‘unga mā‘oni‘oni ko ia te tau lava ai ke ma‘u ma‘u pē ‘a e takaua ‘o e Laumálie Mā‘oni‘oni? Te tau lava fefé ke tau vakai pea fakafuofua‘i ‘a e ngaahi me‘a ‘o e māmani ko ‘ení ‘aki ha fakakaukau ‘oku ta‘engatá?”¹⁶

‘Oku kamata ‘aki ‘a e tali ‘a Palesiteni ‘Oakesí ‘a e tui lahi ange kia Sisū Kalaisí ko hotau Fakamo‘uí ‘ofá. ‘Okú ne taki leva kitautolu ke fekumi ki he fakamole-molé ‘i he ‘aho kotoa pē pea manatu kiate Ia ‘i he ‘aho kotoa pē ‘aki hono tauhi ‘Ene ngaahi fekaú. ‘Oku tau ma‘u ‘a e tui lahi ange ko ia kia Sisū Kalaisí ‘i he‘etau keinanga ‘i He‘ene folofolá.

‘Oku fokotu‘u mai ‘e he himi “Fakatapu‘i Au” ha founiga ke lotua ai ha tokoni ke hoko ‘o mā‘oni‘oni angé. ‘Oku fokotu‘u mai ‘e he punaké ko e mā‘oni‘oni ko ia ‘oku tau fekumi ki aí ko ha me‘a‘ofa ia mei ha Tamai Hēvani ‘ofa, pea ‘oku foaki mai ia hili ‘etau fai ‘a e me‘a kotoa te tau ala lavá. ‘Oku mou manatu‘i ‘a e veesi faka‘osí:

*[‘Omi ‘e he haohaoá],
[Mālohi ke ikuná].
[Tau‘atāina mei he angahalá],
[Ko ‘api ‘eku faka‘ānauá].
[Fe‘unga ange mo ho pule‘angá],
[Toe lahi ange hoku ‘aongá],
[Mā‘oni‘oni ange mo hoku tāpuekiná]—
[Hangē ange ko e Fakamo‘uí].¹⁷*

Neongo pe ko e hā hotau tūkunga fakatāutahá, pe feitu‘u ‘oku tau ‘i ai ‘i he hala ‘o e fuakava ki ‘apí, fakatau-ange ke tali ‘etau lotu ke tau mā‘oni‘oni angé. ‘Oku ou ‘ilo ‘i hono tali ko ia ‘etau tautapá, ‘e toe tupulaki ai ‘etau fiefia. Mahalo ‘e tuai ‘a ‘ene hokó, ka ‘e hoko ia. ‘Oku ou ma‘u ‘a e fakapapau

ko ía mei ha Tamai Hēvani ‘ofa pea mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá, ‘a Sisū Kalaisí.

‘Oku ou fakamo‘oni ko Siosefa Sāmitá na‘e hoko ko ha palōfita ‘a e ‘Otuá, pea ko Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko hotau palōfita mo‘ui ia ‘i he ngaahi ‘aho ní. ‘Oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá ko e Tamai pea ‘okú Ne ‘ofa ‘iate kitautolu. ‘Okú Ne finangalo ke tau foki ange ki ‘api kiate Ia ‘i ha ngaahi fāmili. ‘Oku fakaafe‘i kitautolu ‘e hotau Fakamo‘uí ‘ofá ke tau muimui kiate Ia ‘i he‘etau fononga ki aí. Kuó Na teuteu‘i ‘a e halá. ‘I he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. Vakai, ‘Alamá 41:10.
2. Vakai, ‘Alamá 42:4–16.
3. Vakai, Ngāue 26:18; ‘Eta 4:7.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:34.
5. Vakai, 3 Nifai 27:19–20.
6. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 132:50.
7. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:8.
8. Vakai, Hilamani 3:35.
9. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:1–5.
10. Vakai, 1 Sione 3:2–3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 112:13.
11. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 122:7–9.
12. Siope 1:1.
13. Siope 38:3–7.
14. Siope 42:1–6.
15. Russell M. Nelson, “Te Tau Lava ‘o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange,” *Liahona*, Mē 2019, 67, 68.
16. Dallin H. Oaks, “Spirituality,” *Ensign*, Nov. 1985, 63.
17. “Fakatapu‘i Au,” *Ngaahi Himi*, fika 64.

FAI 'E 'ELETĀ HANS T. BOOM
O e Kau Fitungofulú

'Ilo'i, 'Ofa, pea Tupulaki

Fakatauange 'e mahino kiate kitautolu hono kotoa 'a hotau [fatongia] 'i he ngāue fakaetauhi ma'ongo'onga ko 'ení.

'I he 2016 na'e ha'u 'a e Kuaea Tāpane-kale 'i he Temipale Sikueá 'o 'a'ahi mai ki Netalení mo Pelisiume. Pea talu 'eku kau atu ki he polokalama fakafiefia ko iá, kuo tu'o ua 'eku ma'u faingamālie ke u fiefia 'i he'enau faka'ali'ali.

Lolotonga 'enau faka'ali'ali na'a ku fakakaukau he toki ngāue kāfakafa ia ke fakafolau holo ha kuaea tokolahī pehē. Na'e tohoaki'i 'eku fakakaukaú ki he fu'u me'alea lahi mo mamafā 'a e kongí (gong) 'a e faingata'a pea mahalo ne totongi mamafaa hono fakafolau mai 'o fakafehoanaki ia ki he vaioliní, talupitē, pe 'ū me'alea kehe ko ia 'oku lava ke te to'oto'o holo peé. Ka 'i he fakakaukau atu ko ia ki hono faka'aonga'i 'o e fu'u me'alea lahi mo mamafa ko 'ení, ne u fakatokanga'i na'e si'isi'i pē hono faka'aonga'i, ka na'e lahi taha hono faka'aonga'i 'o e 'ū me'alea ikí 'i he konisetí. Na'a ku fakakaukau ka ne ta'e'oua e ongo 'o e kongí, ne 'ikai ke mei tatau e mālie 'a e faka'ali'ali, pea na'e pau leva ke fai e feinga ke fakafolau mai 'a e fu'u kongi lahi ko 'ení 'i he potu tahí.

Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku tau ongo'i, hangē ko e kongí, 'oku tau 'aonga pē ki ha konga si'i 'o e faka'ali'ali. Kae tuku mu'a ke u tala atu 'oku fu'u mahu'inga fua ho'o kau máí.

'Oku tau fie ma'u 'a e me'alea kotoa pē. Ko e ni'ihi 'iate kitautolu 'oku faingofua ke tau ako pea 'oku sai 'etau akó, kae 'i ai e ni'ihi 'oku nau talēniti 'aati. Ko e ni'ihi 'oku nau fa'u mo langa ha 'ū me'alea pe tokanga'i, malu'i, pe ako'i e ni'ihi kehé. 'Oku fie ma'u 'a e tokotaha kotoa pē ke 'omi 'a e me'alea kekekehe 'oku 'uhingamālie ki he māmani ko 'ení.

Ki he ni'ihi ko ia 'oku nau ongo'i 'oku 'ikai ha'anau me'alea ke foakí pe 'oku nau tui 'oku 'ikai hanau mahu'inga

pe 'aonga ki ha tahá, ki he ni'ihi ko ia 'oku nau ongo'i 'oku fakafiefia 'a e me'alea kotoa pē 'i he mo'uí, pea ki he ni'ihi ko ia 'oku 'ikai ke nau ma'u ha taha 'o e ngaahi ongo ko 'ení, 'oku ou fie 'oatu 'a e pōpoaki ko 'ení.

Ko e hā pē 'a e tu'unga 'okú ke 'i ai 'i he hala 'o e mo'uí, mahalo 'oku ongo'i 'e hamou ni'ihi 'oku mou mafasia 'o 'ikai ai ke mou fakakaukau 'oku mou 'i he tu'unga ko iá. 'Oku ou fie fakaafe'i koe ke ke mavahe mei he fakakaukau 'oku 'ikai ke ke mahu'ingá. 'E 'omi 'e he maama 'o e ongoongolelei ha māfana mo ha fakamo'ui te ne tokoni ke mahino kiate koe ho tu'unga totonú mo ho'o taumu'a 'i he mo'uí.

Kuo 'i ai hotau ni'ihi kuo nau fai ha ngaahi me'a 'oku fehangahangai mo e ngaahi akonaki 'o e ongoongolelei 'o fekumi ai ki he fiefiá.

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e ha Tamai Hēvani 'ofa ke tau 'a'eva 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá pea ke tau toe foki hake kiate Ia. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu 'aki ha 'ofa 'oku haohaoa.¹

Ko e hā 'a e founǵá? Ko e founǵá ke tau fetokoni'aki ke tau ma'u ha mahino pe ko hai kitautolu 'aki 'etau fetauhí'aki.

Kiate aú, ko e ngāue fakaetauhí ko hono fakaha'a'i ia 'a e 'ofa fakalangí.² 'I he founǵa ko iá 'oku tau fakatupu ai ha 'ātakai 'oku fakatou ma'u 'e he tokotaha foakí mo e tokotaha 'okú ne ma'u e foakí 'a e holi ke fakatomalá. 'I hono fakalea

‘e tahá, ‘oku liliu ‘etau taumu‘á pea tau ‘unu ke ofi ange pea hoko ai ‘o hangē ko hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí.

Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau toutou tala ki hotau hoá pe fānaú ‘a e founiga ke nau tupulaki aí; kuo nau ‘osi ‘ilo ia ‘e kinautolu. Ko hono fakatupu ko ia ha ‘ātakai ‘o e ‘ofá te ne fakaivia ai kinautolu ke nau fai ‘a e liliu ‘oku fie ma‘u ‘i he‘enau mo‘uí pea te nau hoko ai ko ha kakai lelei ange.

‘I he founiga ko ‘ení, ‘oku hoko ai ‘a e fakatomalá ko ha ngāue faka‘aho ‘o e fakalelei‘i‘anga ‘a ia ‘e lava ke kau ai ‘a e kole fakamolemole koe‘uhí ko e ‘ulu-ngaanga koví. ‘Oku ou manatu‘i pea ‘oku ou kei foua pē ‘a e ngaahi tūkunga ‘oku ou vave ma‘u pē ke faifakamaau pe fakatuotuai ke fakafanongó. Pea ‘i he faka‘osinga ‘o e ‘ahó lolotonga ‘eku lotu fakataautahá, na‘á ku ongo‘i ‘a e fale‘i anga‘ofa mei he langí ke u fakatomala pea hoko ‘o lelei ange. Kuo tokoni‘i au ‘e he ‘ātakai ‘o e ‘ofa na‘e tomu‘a fa‘u he‘eku ongomātu‘á, tokouá, mo e tuofā-finé pea kimui ange ‘e hoku uaiffi, fānaú, mo e ngaahi kaungāme‘á ke u hoko ko ha tokotaha lelei ange.

‘Oku tau ‘ilo‘i kotoa pē ‘a e me‘a ke tau fakalelei‘i. ‘Oku ‘ikai fie ma‘u ia ke tau toutou gefakamanatu‘aki, ka ‘oku ‘i ai ‘a e fie ma‘u ke tau fe‘ofa‘aki mo fetauhi‘aki pea, ‘i hono fai iá, ‘oku ‘omi ai ha ‘ātakai ‘o e holi ke liliú.

‘I he ‘ātakai ko ‘ení, ‘oku tau ako ai pe ko hai mo‘oni kitautolu pea ko e hā hotau fatongia lolotonga e ngaahi ‘aho faka‘osi ko ‘eni ‘o e hisitōlia ‘o e māmaní kimu‘a pea Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a e Fakamo‘ui.

Kapau ‘okú ke fifili pe ko e hā ho‘o kongá, ‘oku ou fie fakaafe‘i koe ke ke kumi ha feitu‘u te ke lava ‘o nofo toko taha ai pea kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne fakahā kiate koe ‘a e konga ke ke fakahokó. Mahalo ‘e hoko māmālie mai pē ‘a e talí pea ‘e toki mahino lelei ange ia ‘i he taimi te tau fokotu‘u ma‘u ai kitautolu ‘i he hala ‘o e fuakavá mo e ngāue fakaetauhí.

‘Oku tau foua ‘a e ni‘ihi ‘o e ngaahi faingata‘a tatau na‘e fehangahangai mo Siosefa Sāmita lolotonga ‘ene ‘i he uhouhonga ‘o e fakafetau‘ileá mo e moveuveu ‘o e ngaahi fakakaukaú. ‘Oku

tau lau ‘i he‘ene fakamatatalá, na‘á ne fa‘a pehē loto pe: “Ko e hā ha me‘a ‘e fai? Ko hai ‘i he ngaahi fa‘ahi ko ‘ení kotoa pē ‘oku totonú; pe, na‘a kuo nau hala kotoa pē? Kapau ‘oku mo‘oni ha fa‘ahi ‘e taha ‘iate kinautolu, ko e fē ia, pea te u ‘ilo‘i fēfē ia?”³

Mei he ‘ilo na‘e ma‘u ‘e Siosefa ‘i he Tohi ‘a Sēmisí, ‘a ia ‘oku pehē ai, “Ka ai hamou taha ‘oku masiva ‘i he potó, ke kole ‘e ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valoki‘i; pea ‘e foaki ia kiate ia,”⁴na‘e faifai peá ne fakapapau ke ‘fehu‘i ki he ‘Otuá.”⁵

Ne tau lau “ko e fuofua taimi ia ‘i [he‘ene] mo‘uí ke [ne] fai ha me‘a pehē talu ‘ene tupu, he neongo ‘a e ngaahi me‘a na‘á [ne] lolotonga hoha‘a ki aí, ka na‘e te‘eki ai pē ke [ne] ‘ahi‘ahi ke fai ha lotu ‘aki ‘a e le‘ó.”⁶

Pea ‘e lava pē ke hoko ia kiate kitautolu ‘i he fuofua taimi te tau gefolofolai ai mo hotau Fakatupú ‘i ha founiga kuo te‘eki ke tau fai kimu‘a.

Koe‘uhí ko e feinga ‘a Siosefá, ne hā mai ai ‘a e Tamai Hēvaní mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí kiate ia, ‘o Na ui ia ‘aki hono hingoá, pea ko hono olá ‘oku tau ma‘u ai ha mahino lelei ange ko hai kitautolu pea ‘oku tau mahu‘inga mo‘oni.

‘Oku tau lau foki ne lolotonga e kei ta‘u hongofulu tupu si‘i ‘a Siosefá ne fakatanga‘i ia ‘e he ni‘ihi ne totonu ke nau hoko ko hono ngaahi kaungāme‘a mo totonu ke nau ‘ofa‘i [iá].”⁷ ‘I he fakakaukau ki hení ‘e lava ke tau ‘amanaki ki ha ngaahi fakafepaki ‘i he‘etau mo‘ui ‘aki ‘a e tu‘unga fakaākongá.

Kapau ‘okú ke ongo‘i ‘oku ‘ikai ke ke kau ‘i he ‘okesitulaá pea ‘oku hā ngali faingata‘a ‘a e hala ‘o e fakatomalá kiate koe, kātaki ‘o ‘ilo‘i kapau te tau feinga pē, ‘e to‘o ‘a e kavengá mei hotau umá pea ‘e toe ulo mai ‘a e māmā. He ‘ikai teitei li‘aki kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ‘i he taimi ‘oku tau tautapa ai kiate Iá. Neongo ‘etau ngaahi fehalaākí, ka te Ne ‘i ai ma‘u pē ke tokoni‘i kitautolu ke tau ikuna‘i kinautolu.

Kuo kafo hatau ni‘ihi, ka ko e naunau tokoni fakafaito‘o ‘a e ‘Eikí ‘oku lahi fe‘unga ai ‘a e me‘a-ha‘i laveá ke ne lalava hotau ngaahi kafó kotoa.

Pea ko e ‘ofa ko iá, ‘a e ‘ofa haohaoa ‘a ia ‘oku tau ui foki ko e manava‘ofá pe ko e “‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí,”⁸ ‘a ia ‘oku fie ma‘u ‘i hotau ngaahi ‘apí ‘a ia ‘oku ngāue fakaetauhí ai ‘a e mātu‘á ki he‘enau fānaú pea mo e fānaú ki he‘enau mātu‘á. ‘Oku fakafou ‘i he ‘ofa ko iá ‘a e liliu ‘a e ngaahi lotó pea ‘e hoko mai ha holi fo‘ou ke fai Hono finangaló.

Ko e 'ofa ia 'oku fie ma'u 'i he'etau fetokoni'aki ko e fānau 'a 'etau Tamai Hēvaní mo e kāingalotu 'o Hono Siasi, ke tau malava 'o fakakau 'a e me'alea kotoa pē 'i he'etau 'okesitulaá koe-'uhí ke tau lava ai 'o fai ha faka'ali'ali nāunau'ia fakataha mo e kuaea 'a e kau 'āngelo 'i he langí 'i he taimi 'e toe hā'ele mai ai 'a e Fakamo'uí.

Ko e 'ofa ko ia, 'a e maama 'oku fie ma'u ke ulo atu 'o fakamaama hotau 'ātakaí 'i he'etau mo'ui faka'ahó. 'E fakatokanga'i 'e he kakaí 'a e māmá pea 'e tohoaki'i mai ai kinautolu. Ko e fa'ahinga ngāue fakafaifekau ia te ne tohoaki'i mai 'a e ni'ihi kehé ke nau "ha'u 'o mamata, ha'u 'o tokoni, ha'u 'o nofo ma'u."⁹ Kātaki, ko e taimi 'oku tau ma'u ai 'etau fakamo'oni ki he ngāue ma'ongo'onga ko 'ení pea mo hotau fatongia 'i aí, 'oku totonu ke tau fiefia fakataha mo hotau palōfita 'ofeina ko Siosefa Sāmitá, 'a ia na'a ne pehē, "He kuó u mamata ki ha me'a-hā-mai; na'a ku 'ilo'i ia, peá u 'ilo'i 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea 'e 'ikai te u lava 'o faka'ikai'i ia."¹⁰

'Oku ou fakamo'oni atu kiate kimoutolu 'oku ou 'ilo'i ko hai au, pea 'oku ou 'ilo'i ko hai kimoutolu. Ko e fānau kotoa kitautolu 'a ha Tamai Hēvaní 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. Na'e 'ikai ke Ne 'omi kitautolu ki hení ke tau tō ka ke tau toe foki hake 'i he nāunau'ia kiate Ia. Fakatauange 'e mahino kiate kitautolu hotau fatongia 'i he ngāue fakaetauhī ma'ongo'onga ko 'ení koc'uhí ke tau hoko ange ai 'o hangē ko Iá 'i he taimi te Ne hā'ele mai aí, ko 'eku lotú ia 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, D. Todd Christofferson, "Nofoma'u 'i He'eku 'Ofá," *Liahona*, Nōv. 2016, 48.
2. Vakai, Russell M. Nelson, "Divine Love," *Liahona*, Fēpueli. 2003, 12–17.
3. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:10.
4. Sēmisi 1:5; vakai foki, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:11.
5. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:13.
6. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14.
7. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:28.
8. Molonai 7:47.
9. Dieter F. Uchtdorf, "Ngāue Fakafaifekau: Ko Hono Vahevahe e Me'a 'I Ho Lotó," *Liahona*, Mē 2019, 17.
10. Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:21–25.

FAI 'E PALESITENI M. RUSSELL BALLARD

Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau

'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko Hono Tuku ki Hotau Laumālié ke Ne Pule'i Hotau Sinó

Ko e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha 'e lava ke tau ako 'i he mo'ui ní ko e founiga ke fakamamafa'i hotau natula fakalaumālie ta'engatá pea mapule'i 'etau ngaahi holi koví.

Si'oku kāinga 'ofeina, 'i he ofi ki he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 'o e ta'u kuo 'osí, na'a ku teuteu 'eku leá ke fakamamafa'i 'a e ta'u 'e 100 'o e mata me'a-hā-mai ki he maama fakalaumālié na'e foaki kia Palesiteni Siosefa F. Sāmita 'i he 'aho 3 'o 'Okatopa 1918.

Hili ha ngaahi 'aho mei he'eku 'ave 'eku leá ke liliu leá, na'e ngata e mo'ui fakamatelie 'a hoku hoa 'ofa'anga ta'engata ko Papulaá ka ne hiki atu ki he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālié.

'I he fakalau 'a e ngaahi 'ahó 'o hoko ko e uiké, pea ki he māhiná, pea kuo

lava ‘eni ha ta‘u ‘e taha ‘o e mālōlō ‘a Papulaá, kuó u hounga‘ia lahi ange ‘i he potufolofola ko ‘ení: “Ke mou nofo fakataha ‘i he ‘ofa, ‘o a‘u ki ho‘omou tangi koe‘uhí ko e mole ‘a kinautolu ‘oku maté.”¹ Ne mohu tāpuekina au mo Papulā ke ma “nofo fakataha ‘i he ‘ofa” ‘i ha ta‘u ‘e 67. Ka kuó u ako ‘i ha founiga mo‘oni ‘aupito ‘a e ‘uhinga ke “tangi koe‘uhí ko e mole” ‘a kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí. ‘Oku ou ‘ofa lahi ‘aupito kiate ia!

Mahalo ko ha tokolahī ‘iate kitautolu ‘oku ‘ikai ke tau hounga‘ia ‘i he me‘a ‘oku fai ‘e he ni‘ihī kehē ma‘atautolú kae ‘oua kuo nau puli atu. Na‘á ku ‘ilo‘i ne femo‘uekina ma‘u pē ‘a Papulā, ka na‘e ‘ikai mahino kakato kiate au ‘a e ngaahi fiema‘u ‘a e fāmilí, Siasí, mo e tukui koló ‘a hono taimí. Ne lahi e ngaahi ngāue makehe ne tā tu‘o lahi hono fakahoko ‘i he ngaahi ta‘u kuo hilí ‘a ia na‘á ne tauhi homau fāmilí ke ma‘uma‘uluta. Pea ‘i he me‘a kotoa ko iá, ne te‘eki ai pē ke fanongo ha taha ‘i homau fāmilí ki ha‘ane tafulu pe lea ta‘e‘ofa.

Kuo lahi fau e ngaahi manatu melie kuó u fakakaukau ki ai ‘i he ta‘u ko ‘eni kuo ‘osí. Kuó u fakakaukau ki he fili faingata‘a fakatu‘asino ko ia na‘á ne fai ke hoko ko ha fa‘ē ki ha fānau ‘e toko fitú. Ko e ngāue ma‘u‘anga mo‘ui pē na‘á ne fie ma‘ú ke ne hoko ko ha tauhi‘api, pea na‘á ne taukei ‘aupito ai ‘i he tapa kotoa pē.

Na‘á ku fa‘a fifili pe na‘e anga fēfē ‘ene kei lava ‘o tokanga‘i au mo ‘ema fānaú. Ko ha ngāue mafatukituki mo‘o ni e feime‘atokoní ‘ata‘atā peé, kae hiliō aí ‘a hono fai e ngaahi ‘ekitiviti hangē ko hono fai e fō ne fokotu‘una ‘o homau fāmilí he uike kotoa pē mo hono tokanga‘i ke fe‘unga lelei e sū mo e vala ‘o e fānaú. Ne mau kumi tokoni kotoa pē meiate ia ‘i he ngaahi palopalema kehekehe ne mahu‘inga kiate kimautolú. Pea koe‘uhí ne mahu‘inga ia kiate kimautolu, ne mahu‘inga foki ia kiate ia. Ko ha tokotaha ia na‘e fisifisimu‘a—‘i hono fatongia ko ha uaifi, fa‘ē, kaungāmē‘a, kaungā‘api, mo ha ‘ofefine ‘o e ‘Otuá.

Ka ko ‘eni kuó ne hiki atu, ‘oku ou fiefia na‘á ku fili ke u tangutu ‘i hono tafa‘akí ‘i he taimi ne u foki ai ki ‘api mei ‘ofisí lolotonga e ngaahi māhina faka‘osi ‘o ‘ene mo‘uí, ke puke hono nimá ‘i

he‘ema toutou siofi e faka‘osinga ‘o e ngaahi faiva hiva na‘á ne manako taha aí—na‘á ne toutou sio ai he na‘á ne Loto Ngalongalo ‘o ‘ikai ke ne manatu‘i na‘á ne toki sio pē ai ‘i he efiafi kimu‘á. ‘Oku fu‘u mahu‘inga fau kiate au he taimí ni ‘a e ngaahi manatu melie ki he ngaahi taimi piki-nima makehe ko iá.

‘E kāinga, ‘oua mu‘a na‘a mou tukuange ha faingamālie ke mou vakai ai ki he kau mēmipa ho fāmilí ‘i he ‘ofá. ‘E fānau mo e ngaahi mātu‘a, mou fetokoni‘aki mo fakahaa‘i homou ‘ofá mo e hounga‘ia. Mahalo ‘e ‘i ai hamou ni‘ihī ‘e hangē ko aú, ‘o toki hahaka hake kuo mole atu ‘a e faingamālie ki he fetu‘utaki mahu‘inga peheé. Nofo fakataha he ‘aho kotoa pē mo ha loto

‘oku fonu ‘i he hounga‘ia, manatu melie, ngāue tokomi, mo e ‘ofa lahi.

Lolotonga e ta‘u ko ‘eni kuo mahili atú, kuó u fakalaualulotoa fakamātoato ange ‘i ha toe taimi kimu‘a ki he palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. ‘I hono ako‘i ‘e ‘Alamā hono foha ko Kolianitoní, na‘á ne ui ia ko e “palani lahi ‘o e fiefiá.”²

Ko e fo‘i lea ‘oku ha‘u ki hoku ‘ata-máí ‘i he taimi ‘oku ou fakakaukau ai ki he palaní ko e “toe fakataha.” Ko ha palani ia na‘e fa‘u he‘etau Tamai Hēvaní ‘ofá, ‘oku ‘i hono ‘elító ‘a e faingamālie faka‘ei‘eiki mo nāunau‘ia ‘o e toe fakataha fakafāmilí—‘a e toe fakataha ta‘e-ingata ‘a e ngaahi husepāníti mo e uaifi, mātu‘a mo e fānaú, mei he to‘u tangata ki he to‘u tangata ‘i he fale ‘o e ‘Otuá.

‘Oku ‘omi ‘e he fakakaukau ko iá ha fakafiemālie mo ha fakapapau te u toe fakataha pē mo Papulā. Neongo na‘á ne mamahi fakatu‘asino ‘i he faka‘osinga ‘o ‘ene mo‘ú, ka na‘e mālohi, faka‘ei‘eiki, mo haohaoa ‘a hono laumālié. Na‘á ne mateuteu ‘i he me‘a kotoa pē koe‘uhí ka hokosia ‘a e taimí, te ne lava ‘o tu‘u ‘i he ‘ao ‘o e ‘fakamaau lelei ‘o e ‘Otuá,³ ‘okú ne fonu ‘i he loto-falala mo e fakapapau fakanonga. Ka ko ‘eni, te u ta‘u 91 ‘i he ‘aho ‘e ua ka hokó, mo ‘eku kei fifili pe, “‘Oku ou mateuteu nai? ‘Oku ou fai nai ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku fie ma‘u ke u faí ke u lava ai ‘o toe puke hono nimá?”

Ko e tefito‘i fakapapau faingofua taha ‘eni ‘o e mo‘ú: Kuo pau ke tau mate kotoa. Tatau ai pē pe te tau mate touleke-leka pe kei talavou, faingofua pe faingata‘a, koloa‘ia pe masiva, ‘ofa‘i pe tuenoa, ‘oku ‘ikai ha taha ‘e hao mei he maté.

‘I he ngaahi ta‘u kuo mahili atú, na‘e lea ‘aki ‘e Palesiteni Kötoni B. Hingikeli ha me‘a ‘oku ‘uhingamālie kau ki he me‘á ni: “Hono ‘ikai fakafiefia ‘ene mahinó, fakafiemālie ‘a e nonga ‘oku ma‘u mei he ‘ilo kapau te tau mali totolu mo mo‘ui totolu, ‘e hoko atu ‘etau feohí, neongo e pau ke hoko ‘a e maté pea mo e lōloa ‘o e māváe.”⁴

Ko e mo‘oni na‘e tonu ‘eku malí. ‘Oku ‘ikai ha toe veiveiua ia ai. Ka ‘oku

‘ikai fe‘unga ia, fakatatau ki he lea ‘a Palesiteni Hingikelií. Kuo pau foki ke u mo‘ui totolu.⁵

‘I he ‘aho ní, ‘e lava ke hoko ‘a e “mo‘ui totonú” ko ha fakakaukau fakafihī ia, tautaufitō kapau ‘okú ke fakamoleki ha taimi lahi ‘i he mítia fakasōsialé, ‘a ia ‘e lava pē ‘e ha taha ‘o talaki ha ngaahi mo‘oni totolu pe fakakaukau hala fekau‘aki mo e ‘Otuá pea mo ‘Ene palani ki He‘ene fānaú. Ko e me‘a mālié, ‘oku ma‘u ‘e he kāngalotu ‘o e Siasí ha ngaahi tefito‘i mo‘oni ta‘engata ‘oku mo‘oni ‘a e ongoongoleléi ke tau ‘ilo‘i ai ‘a e founiga ke mo‘ui koe‘uhí ke tau mateuteu lelei ange ‘i he taimi kuo pau ke tau mate aí.

‘I ha ngaahi māhina si‘i kimu‘a pea fanau‘i aú, na‘e fai ‘e he‘eku kuitangata ko ‘Aposetolo ‘Eletá Melivini J. Pálati ha lea ne fakamatala‘i ai ‘a e natula totolu ‘o e mo‘ui angatonú. Ko e taumu‘a ‘o ‘ene leá “Ko e Fefāuhí ‘a e Laumālié [The Struggle for the Soul],” na‘e nofotaha ‘ene leá ‘i he fetau‘aki ta‘emamotu ‘a hotau sino fakamatelié mo hotau laumālié ta‘engatá.

Na‘á ne pehē, “Ko e fakakikihi lahi taha ‘e a‘usia ‘e ha tangata pe fefine . . . ko e tau ‘okú ne fakahoko pē mo iá,” ‘o ne fakamatala‘i ‘oku ‘ohofi kitautolu ‘e Sétane, “ko e fili hotau laumālié,”

‘o fakafou ‘i he “ngaahi holi koví, u‘á, ngaahi faka‘amu ‘o e kakanó.”⁶ Ko ia ko e fetau‘aki ‘oku hoko ia ‘i he vaha‘a hotau natula fakalangi mo fakalaumālié pea mo e tangata fakakakanó. Kāinga, manatu‘i, te tau lava ke ma‘u ‘a e tokoni fakalaumālié ‘o fakafou ‘i he tākiekina ‘a e Laumālié Mā‘oni‘oní ‘a ia te ne “ako‘i ‘a kimoutolu ‘i he me‘a kotoa pē.”⁷ E malava foki ke ma‘u ‘a e tokoní ‘o fakafou ‘i he mālohi mo e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

Te u fehu‘i atu leva, ‘oku fēfē nai ‘a e tau ko ‘eni ‘oku mou takitaha fakahokó?

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Tēvita O. Makei, “Ko e mo‘ui ‘a e tangatá he māmaní ko ha sivi pe ‘e tuku taha ‘ene ngāué, hono ‘atamaí, mo ‘ene mo‘ú ki he ngaahi me‘a ‘oku tokoni ki hono fakatōli‘a‘i mo fakahōhōloto‘i ‘a hono anga fakaekakanó, pe ‘e tulifua ‘a e [taumu‘a] ‘o ‘ene mo‘ui ke ma‘u ‘a e ngaahi ‘ulungaaga fakalaumālié.”⁸

‘Oku ‘ikai ko ha me‘a fo‘ou ‘a e tau ko ‘eni ‘i he vaha‘a hotau natula fakakakanó mo e fakalaumālié. ‘I he malanga faka‘osi ‘a e Tu‘i ko Penisimaní ki hono kakaí, na‘á ne ako‘i “ko e tangata fakakakanó ko e fili ia ki he ‘Otuá, pea kuo pehē ai pē ia talu mei he hinga ‘a ‘Ātamá, pea ‘e pehē ai pē, ‘o ta‘engata pea ta‘e ngata, kae ‘oua kuó ne talangofua

ki he ngaahi fakahinohino ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni, pea li‘aki ‘a e tangata fakakanō kae hoko ko ha tangata mā‘oni‘oni ‘i he fakalelei ‘a Kalaisi ko e ‘Eiki.⁹

Na‘e ako‘i ‘e he ‘Apostolo ko Paulā ‘o pehē “ko kinautolu ‘oku ‘o e kakanō, ‘oku nau tokanga ki he ngaahi me‘a ‘o e kakanō; ka ko kinautolu ‘oku ‘o e Lau-mālié, ki he ngaahi me‘a ‘o e Laumālié.

“He ko e loto fakakanō, ko e mate ia; ka ko e loto fakalaumālié, ko e mo‘ui ia mo e melino.”¹⁰

‘Oku hā mahino mai kiate au ko e taha ‘o e ngaahi me‘a mahu‘inga taha te tau lava ke ako ‘i he mo‘ui ní ko e founa ke fakamamafa‘i ai hotau natula fakalaumālié ta‘engatá pea mapule‘i ‘etau ngaahi holi koví. ‘Oku ‘ikai totonu ke faingata‘a ‘eni. Hili ko iá, ko hotau laumālié, ‘a ia na‘e fuoloa ange ‘ene mo‘ui ‘i hotau sino fakamatelié, na‘e ‘osi lavame‘a ia ‘i hono fili ‘a e anga mā‘oni‘oni kae ‘ikai ko e koví ‘i he maama fakalaumālié. Kimu‘a pea fa‘u e māmaní, na‘a tau nofo ‘i he maama fakalaumālié ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o ‘etau Ongomātu‘a Fakalangí, ‘a ia na‘á na ‘ofa ‘iate kitautolu pea ‘okú na kei ‘ofa pē ‘iate kitautolu he taimí ni.

Pea ko e mo‘oni, na‘e pau ke tau fai ha ngaahi fili liliu-mo‘ui ‘i he maama fakalaumālié ko iá. Ko e tokotaha kotoa pē kuo mo‘ui pe ‘e mo‘ui ‘i he māmaní ko ‘ení, na‘á ne fai ha fili mahu‘inga ke tali ‘a e palani ‘a e Tamai Hēvaní ki hotau fakamo‘ui. Ne tau omi kotoa leva ki he māmaní mo ha lekooti ne fakomo‘oni‘i ai ha natula lavame‘a fakalaumālié mo e iku‘anga ta‘engata.

Ki‘i fakakaukau angé ki aí. Ko hota tu‘unga totonú ‘eni pea mo e tu‘unga kuó ke ma‘u ma‘u peé: ko ha foha pe ‘ofefine ‘o e ‘Otuá, ‘okú ke ma‘u ha fakava‘e fakalaumālié ‘i he ta‘engatá pea mo ha kaha‘u ‘oku fonu mahou-hua ‘i he ngaahi faingamālié ta‘e-fa‘alauá. ‘Okú ke—‘uluaki hoko, pea mahu‘inga tahá ko ho‘o hoko ma‘u ai pē—ko ha tokotaha fakalaumālié. Pea ko e taimi ‘oku tau fili ai ke faka-mu‘omu‘a hotau natula fakakanō ‘i hotau natula fakalaumālié, ‘oku tau fili leva ha me‘a ‘oku fehangahangai mo hotau tu‘unga totonu, mo‘oni, falala‘anga mo fakalaumālié.

Ka, ‘oku ‘ikai toe loi ‘a hono fakafaingata‘a‘ia‘i ‘e he ngaahi holi fakakanō mo fakamāmaní ‘a ‘etau faitu‘utu‘uní. Koe‘uhí ko e veili ‘okú ne fakangalo‘i ‘a e maama fakalaumālié mei he māmaní fakamatelié, ‘e lava ke ngalo ‘i ha taha ‘a hotau vā fetu‘utaki ki he ‘Otuá mo hotau natula fakalaumālié, pea ‘e lava ke fakamu‘omu‘a ‘e hotau natula fakakanō ‘a e me‘a ‘oku tau fie ma‘u he taimi ní. Ko e ako ko ia ke fili ‘a e ngaahi me‘a ‘o e Laumālié ke mu‘omu‘a ‘i he ngaahi me‘a ‘o e kakanō ko e taha ia ‘o e ngaahi ‘uhinga lalahi ‘oku fakakau ai ‘a e mo‘ui fakamatelié ko ‘ení ‘i he palani ‘a e Tamai Hēvaní. Ko e ‘uhinga foki ia ‘oku langa ai ‘a e palaní ‘i he fakava‘e fefeka mo pau ‘o e Fakalelei ‘a e ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí, koe‘uhí ke lava ‘o ikuna‘i ‘etau ngaahi angahalá, ‘o kau ai e ngaahi fehalaaki ‘oku tau fai ‘i he taimi ‘oku tau fakavaivai ai ki he kakanō, ‘o fakafou ‘i he fakatomala ma‘u peé pea lava ai ke tau mo‘ui ‘o tokanga taha ki he ngaahi me‘a fakalaumālié. Ko e taimi ‘eni ke tau pule‘i ai hotau u‘a fakakanō ke fenāpasi mo e tokāteline fakalaumālié ‘o Kalaisí. Ko hono ‘uhinga ia kuo pau ke ‘oua na‘a tau fakatoloi ai e ‘aho ‘o ‘etau fakatomala.¹¹

‘Oku hoko leva ‘a e fakatomala ko ha me‘atau mahu‘inga ‘i he‘etau fetau‘aki pē mo kitautolú. ‘I he konifelenisi lahi fakamuimui, na‘e lave ai ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ki he tau ko ‘ení peá

ne fakamanatu mai “ko e taimi ‘oku tau fili ai ke fakatomala, ‘oku tau fili ke liliu! ‘Oku tau faka‘atā ke liliu kitautolu ‘e he Fakamo‘ui ki hotau tu‘unga lelei tahá. ‘Oku tau fili ke tupulaki fakalaumālié mo fiefia—‘a e fiefia ‘o e huhu‘i ‘iate Iá. Ko e taimi ‘oku tau fili ai ke fakatomala, ‘oku tau fili ke tatau ange mo Sisū Kalaisi!”¹²

‘I he‘eku toe vakai‘i hoku ‘ahó ‘i he lotu ‘i he pō kotoa pē mo ‘eku Tamai ‘i Hēvaní, ‘oku ou kole ke fakamolemole‘i au ‘o kapau na‘á ku fai ha me‘a hala peá u palōmesi te u feinga ke toe lelei ange ‘apongipongi. ‘Oku ou tui ‘oku tokoni ‘a e fakatomala faka‘aho ko ‘ení ke fakamanatu ai ‘e hoku laumālié ki hoku sinó ‘a e tokotaha ‘okú ne pule‘i aú.

Ko e ma‘u‘anga tokoni ‘e taha ‘a e faingamālié fakauike ‘oku tau ma‘u ke toe fakafo‘ou fakalaumālié kitautolú ‘aki ‘etau ma‘u ‘a e sākalamēnítí ko ha fakamanatu ki he Fakalelei mo e ‘ofa haohaoa ‘a hotau ‘Eiki mo e Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí ‘iate kitautolú.

‘E kāinga, ‘oku ou tapou atu ke mou ki‘i nofo hifo ‘o fakakaukau ki he tu‘unga ‘oku mou ‘i aí ‘i hono ikuna‘i homou natula fakakanō mo hono fakamāloha homou natula fakalangi mo fakalaumālié koe‘uhí ka hokosia e taimí, te mou lava ‘o hiki atu ki he maama fakalaumālié ke toe fakataha fiefia mo homou ngaahi ‘ofa‘angá—ko ‘eku fakamo‘oni ia mo ‘eku lotu ‘i he loto fakatōkilalo ‘i he huafa toputapu ‘o e ‘Eiki ko Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 42:45.
2. ‘Alamā 42:8.
3. Sēkope 6:13.
4. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Kötöni B. Hingikeli* (2016), 171.
5. Na‘e fakahā ‘e he ‘Eiki kuo pau ke tau mo‘ui ‘o fakatatau mo ‘etau ngaahi fuakavá kae lava ke tau ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki kuo talā‘ofa mai (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10; 132:5–7, 19).
6. Melvin J. Ballard, “Struggle for the Soul” (lea na‘e fai ‘i he Salt Lake Tabernacle, May 5, 1928).
7. Sione 14:26.
8. *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Tēvita O. Makei* (2003), 17.
9. Mōsaia 3:19.
10. Loma 8:5–6.
11. Vakai, ‘Alamā 34:33.
12. Russell M. Nelson, “Te Tau Lava ‘o Fai Lele Ange pea Toe Lelei Ange,” *Liahona*, Mē 2019, 67.

FAI 'E 'ELETĀ PETER M. JOHNSON
O e Kau Fitungofulú

Mālohi ke Ikuna'i 'a e Filí

Te tau ma'u fēfē nai 'a e melinó, manatu'i ko hai kitautolu, pea ikuna'i 'a e ngaahi F 'e tolu 'a e filí?

'E kāinga, fakamālō atu 'i he me'a kotoa kuo mou faí, pea mo ho'omou tokoni'i e ni'ihi kehé ke mou hoko ko e kau mui-mui mo'oni 'o Sisū Kalaisi pea fefia 'i he ngaahi tāpuaki 'o e temipale mā'oni'oní. Fakamālō atu 'i ho'omou failelei. 'Oku mou fakaofo; 'oku mou faka'ofo'ofa.

Ko 'eku lotú ke tau 'ilo'i 'a e ivi tākienekina *fakapapau* 'o e Laumālie Mā'oni-oní 'i he'etau ma'u e mahino kakato ko e fānau kitautolu 'a e 'Otuá. 'Oku pehē 'e he "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmaní: Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e toko taha fakafo'ituitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he toko taha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'ānga pau."¹ Ko e ngaahi laumālie kitautolu "na'e fakatalati ke toki ha'u 'i he kakato 'o e ngaahi kuongá ke [tau] kau 'i hono fokotu'u 'o e ngaahi makatu'unga 'o e fu'u ngāue lahi 'o e ngaahi 'aho kimui ní."² Ne pehē 'e Palesi-teni Lāsolo M. Nalesoni: "Na'e ako'i koe 'i he maama fakalaumālié ke teuteu ki ha fa'ahinga me'a pē mo e me'a kotoa te ke a'usia 'i he konga kimui 'o e ngaahi 'aho kimui ní. (vakai, T&F 138:56). 'Oku tu'uloa e akonaki ko iá 'iate koe!"³

Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine fili kimoutolu 'o e 'Otuá. 'Oku mou ma'u 'a e mālohi ke ikuna'i 'a e filí. Ka 'oku 'ilo'i foki kimoutolu 'e he filí. 'Okú ne 'ilo'i ho tukufakaholo fakalangí pea feinga ke fakangatangata ho ivi malava fakamāmaní mo fakalangí 'aki hono faka'aonga'i 'a e F 'e tolú:

- Fakakākaá
- Fakahoha'asi
- Fakalotosi'i

Fakakākaá

Na'e faka'aonga'i 'e he filí 'a e me'a-ngāue 'o e ngāue fakakākaá 'i he ngaahi 'aho 'o Mōsesé. Na'e folofola 'e he 'Eikí kia Mōsesese:

"Vakai, ko hoku foha koe. . . .

"'Oku 'i ai ha'aku ngāue ke ke fai, . . . pea 'okú ke 'i he tatau 'o hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú."⁴

Hili ha taimi nounou mei he mata me'a-hā-mai nāunau'ia ko 'ení, na'e feinga 'a Sētane ke ne kāka'i 'a Mōsesese. 'Oku mālie 'a e ngaahi lea na'a ne ngāue 'akí: "'E Mōsesese, ko e foha 'o e tangata, ke ke hū kiate au."⁵ Na'e 'ikai ngata pē 'a e ngāue kākaá 'i he fakaafe ke hū kia Sētané, ka na'e kākā foki mo e founiga na'a ne fakamatala'i ai 'a Mōsesese ko ha

foha 'o e tangatá. Manatu'i, na'e toki folofola 'a e 'Eikí kia Mōsesese ko e foha ia 'o e 'Otuá, na'e fakatupu 'i he tatau 'o e 'Alo pē Taha ne Fakatupú.

Na'e feinga ta'etükua 'a e filí ke kāka'i 'a Mōsesese, ka na'e fakafisinga'i ia 'e Mōsesese, 'o ne pehē ange: "'Alu meiate au 'e Sētane, he ko e 'Otua pē taha ko 'ení te u hū ki aí, 'a ia ko e 'Otua 'o e nāunaú."⁶ Na'e manatu'i 'e Mōsesese ko hai ia—ko ha foha 'o e 'Otuá.

'Oku kaungatonu 'a e folofola 'a e 'Otuá kia Mōsesé kiate koe mo au. 'Oku fakatupu kitautolu 'i he 'imisi totonu 'o e 'Otuá, pea 'oku 'i ai Ha'ané ngāue ma'atautolu ke fai. 'Oku feinga 'a e filí ke kāka'i 'aki hono 'ai ke ngalo 'iate kitautolu 'a hotau tu'unga totonú. Kapau 'oku 'ikai mahino kiate kitautolu pe ko hai kitautolu, 'e faingata'a leva ke tau 'ilo'i 'a e me'a te tau lava 'o hoko ki aí.

Fakahoha'asi

'Oku toe feinga foki 'a e filí ke fakahoha'asi 'etau tokangá meia Kalaisi mo 'Ene hala 'o e fuakavá. Na'e vahevahé 'e 'Eletā Lānolo A. Lasipeni 'a e me'a ni: "Ko e palani 'a e filí ke takihala'i kitautolu mei he ngaahi fakamo'oni fakalaumālié, ka ko e faka'amu 'a e 'Eikí ke fakamāma'i mo fakakau kitautolu 'i He'ene ngāué."⁷

'Oku lahi 'a e ngaahi me'a fakahoha'ā 'i hotau kuongá, 'o kau ai 'a e Twitter, Facebook, Instagram, keimi 'oku ngali mo'oni, mo ha ngaahi me'a kehe.

‘Oku fakafo ‘a e ngaahi fakalakalaka fakatekinolosia ko ‘ení, ka ‘o kapau he ‘ikai ke tau tokanga, te nau fakahohā-asi ‘etau tokangā mei hotau ivi malava fakalangi. ‘E lava ke hoko ‘a hono faka‘aonga‘i totonus kinautolú ke ‘omi ai e mālohi ‘o e langī pea faka‘atā kitautolu ke tau mamata ki he ngaahi manā ‘i he‘etau feinga ke tānaki fakataha ‘a ‘Isileli kuo fakamovetevete‘i ‘i he fakatou tafa‘aki ‘o e veilī.

Ke tau tokanga mu‘a kae ‘ikai faka-va‘iva‘inga ‘i he‘etau ngāue ‘aki ‘a e tekinolosiā.⁸ Hokohoko atu ke fekumi ki he ngaahi founiga ‘e lava ai ‘e he tekinolosiā ‘o tākiekina kitautolu ke tau ofi ange ki he Fakamo‘uí mo faka‘atā kitautolu ke tau fakahoko ‘Ene ngāuē ‘i he‘etau teuteu ki He‘ene Hā‘ele ‘Anga Ua Maí.

Fakalotosi‘i

Ko e faka‘osí, ‘oku faka‘amu ‘a e filí ke tau loto-si‘i. Mahalo te tau loto-si‘i ‘i he‘etau fakafehoanaki kitautolu ki he ni‘ihi kehé pe ongo‘i ‘oku ‘ikai ke tau mo‘ui ‘o fakatatau mo e me‘a ne tau ‘amanaki ki aí.

Ko e taimi na‘a ku kamata ako ai ki he‘eku mata‘itohi toketaá, na‘a ku ongo‘i loto-si‘i. Na‘e tali ‘e he polokalamá ha tamaiki ako pē ‘e toko fā he ta‘u ko iá, pea na‘e ‘atamai poto ‘apito ‘a e tamaiki kehé. Na‘e mā‘olunga ange ‘enau ngaahi maaka he siví pea na‘e lahi ange ‘enau taukei ‘i he ngaahi lakanga pule mā‘olungá, pea na‘a nau fakahaa‘i ‘a e loto-falala ki he me‘a te nau malavá. ‘I he hili ‘eku ‘uluaki uiike ‘e ua ‘i he polokalamá, na‘e kamata ke u ongo‘i loto-fo‘i mo e veiveiuá, na‘a ne meimeī lōmekina au.

Na‘a ku fakakaukau kapau te u fakakakato ‘a e polokalama ta‘u fā ko ‘ení, te u lava ‘o lau ke ‘osi ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he semesítā takitaha. ‘I he‘eku laukonga he ‘aho kotoa peé, na‘a ku fakatokanga‘i ai ‘a e fakahā ‘e he Fakamo‘uí ‘e ako‘i mai ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e me‘a kotoa pē pea ‘omi ‘a e me‘a kotoa pē ki he‘eku manatú.⁹ Na‘a ne fakapapau‘i mai hoku tu‘unga ko e foha ‘o e ‘Otuá, fakamanatu mai ke ‘oua na‘a ku fakahoa au ki he ni‘ihi kehé, pea ‘omi ‘a e loto-falala ‘i hoku fatongia fakalangi ke lavame‘á.¹⁰

Si‘oku kaungāme‘a ‘ofeina, ‘oua mu‘a na‘a mou tuku ke kaiha‘asi ‘e ha taha homou fiefiá. ‘Oua na‘a mou fakahoa kimoutolu ki he ni‘ihi kehé. Manatu‘i mu‘a ‘a e ngaahi folofola ‘ofa ‘a e Fakamo‘uí: “‘Oku ou tuku ‘a e melinó kiate kimoutolu, ko ‘eku melinó ‘oku ou foaki kiate kimoutolu: ‘oku ‘ikai hangē ko e foaki ‘a māmaní, ‘a ‘eku foaki kiate kimoutolú. ‘Oua na‘a mamahi homou lotó, pea ‘oua na‘a manavahē ia.”¹¹

Pea ko e hā e founiga te tau fakahoko ‘aki iá? Te tau ma‘u fefē nai ‘a e melino ko ‘ení, manatu‘i ko hai kitautolu, mo ikuna‘i ‘a e F ‘e tolū ‘a e filí?

‘Uluakí, manatu‘i ko e ‘uluaki pea ko e lahi ‘o e fekaú ke ‘ofa ki he ‘Otuá ‘aki hotau lotó, iví, ‘atamaí, mo e mālohi kotoa.¹² Ko e me‘a kotoa pē ‘oku tau faí ‘oku totonus kafekaloia ia ‘e he‘etau ‘ofa kiate Ia mo Hono ‘Aló. ‘I he‘etau fakatupulaki ‘etau ‘ofa kiate Kinauá ‘aki hono tauhi ‘Ena ngaahi fekaú, ‘e fakahali ‘etau malava ke ‘ofa ‘iate kitautolu mo e ni‘ihi kehé. Te tau kamata ke tokoni ki he fāmilí, kaungāme‘á, mo e kaungāapí he te tau vakai kiate kinautolu ‘o hangē ko e ‘afio mai ‘a e

Fakamo‘uí kiate kinautolú—ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá.¹²

Ko hono uá, lotu ki he Tamaí ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí ‘i he ‘aho kotoa pē, ‘aho kotoa pē, ‘aho kotoa pē.¹⁴ ‘Oku fakafou ‘i he lotú ‘a e malava ke tau ongo‘i ‘a e ‘ofa ‘a e ‘Otuá mo fakahaa‘i ‘etau ‘ofa kiate Iá. ‘Oku fakafou ‘i he lotú ‘a ‘etau fakahaa‘i ‘a e loto-houngā‘ia mo kolea ‘a e ivi mo e loto-to‘a ke fakavaivai hotau lotó ki he ‘Otuá pea tataki mo fakahinohino‘i ‘i he me‘a kotoa pē.

‘Oku ou tapou atu ke mou “lotu ki he Tamaí ‘aki ‘a e ivi kotoa ‘o e lotó, koe‘uhi ke fakafonu ‘a kimoutolu ‘aki ‘a e ‘ofá ni, . . . koe‘uhi ke mou hoko ko e ngaahi foha [mo e ngaahi ‘ofefine] ‘o e ‘Otuá; koe‘uhi ka hoko ‘a e taimi te ne hā mai aí te tau tatau mo ia.”¹⁵

Ko hono tolú, lau mo ako ‘a e Tohi ‘a Molomoná he ‘aho kotoa pē, ‘aho kotoa pē, ‘aho kotoa pē.¹⁶ ‘Oku lelei ange ‘eku ako ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he taimi ‘oku ou lau ai mo fakakaukau ki ha fehu‘i paú. Ko e taimi te tau lau ai mo ha fehu‘i, ‘e lava ke tau ma‘u ai ha fakahā pea ‘ilo‘i na‘e lea ‘aki ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e mo‘oní ‘i

he‘ene pehē, “Ko e Tohi ‘a Molomoná ko e tohi totonu taha ia ‘i he ngaahi tohi kotoa pē ‘i he māmaní, . . . pea ‘e ofi ange ha tangata [pe fefine] ki he ‘Otuá ‘i ha‘ane tauhi ki hono ngaahi akonakí, ‘i ha toe tohi kehe.”¹⁷ ‘Oku ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e folofola ‘a Kalaisí pea ‘okú ne tokoni ke tau manatu‘i ko hai kitautolu.

Ko hono faka‘osí, ma‘u ‘a e sākalamēnítí ‘i he fa‘a lotu ‘i he uike kotoa pē, uike kotoa pē, uike kotoa pē. ‘Oku fakafou ‘i he ngaahi fuakava mo e ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí, kau ai ‘a e sākalamēnítí, ‘a hono fakahaa‘i e mālohi ‘o e anga faka-‘Otuá ‘i he‘etau mo‘u.¹⁸ Na‘e ako‘i mai ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o pehē: “Ko e ouau ‘o e sākalamēnítí ko ha fakaafe mā‘oni‘oni ia ‘oku toutou fakahoko ke fakatomala fakamātoato mo fakafo‘ou fakalaumālie ai. ‘Oku ‘ikai ke fakamolemole‘i e angahalá ia ‘i hono ma‘u pē ‘o e sākalamēnítí. Ka ‘i he‘etau mateuteu mo‘oni mo kau atu ki he ouau toputapú ni ‘aki ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala, pea ko e tala‘ofá leva te tau ma‘u *ma‘u pē* ‘a e Laumālie ‘o e ‘Eikí.”¹⁹

Ko e taimi ‘oku tau ma‘u ai ‘a e sākalamēnítí ‘i he loto-fakatōkilaló, ‘oku tau manatu‘i ‘a e mamahi ‘a Sisū ‘i he ngoue toputapu ko ia ko Ketisemaní pea mo ‘Ene feilaulau ‘i he funga kolosi. ‘Oku tau fakahaa‘i ‘etau hounga‘ia ki he Tamaí ‘i hono fekau‘i mai ‘a Hono ‘Alo pē Taha na‘e Fakatupú, ko hotau

Huhu‘i, pea fakahaa‘i ‘etau loto-fiemālie ke tauhi ‘Ene ngaahi fekaú mo manatu ma‘u pē kiate Iá.²⁰ ‘Oku ‘i ai ha faka-maama fakalaumālie ‘oku fekau‘aki mo e sākalamēnítí—‘oku fakataautaha, ‘oku mālohi, pea ‘oku fie ma‘u ia.

‘E hoku ngaahi kaungāme‘a, ‘oku ou palōmesi atu ko e taimi te tau feinga ai ke ‘ofa ki he ‘Otuá ‘aki hotau lotó kotoa, lotu ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, aka e Tohi ‘a Molomoná, pea ma‘u ‘a e sākalamēnítí ‘i he fa‘a lotú, te tau ma‘u ai ‘a e ivi, ‘i he mālohi ‘o e ‘Eikí, ke ikuna‘i ‘a e ngaahi to‘onga ngāue *fakakākā* ‘a e filí, ke fakasi‘isi‘i ‘a e ngaahi

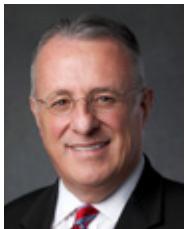

fakahohaa‘asi ‘okú ne fakangatangata hotau ivi malava fakalangí, pea teke‘i ‘a e *fakalotosi*‘i ‘okú ne holoki ‘etau malava ko ia ke ongo‘i ‘a e ‘ofa ‘a ‘etau Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló. Te tau ma‘u ha mahino *kakato* pe ko hai kitautolu ‘i he‘etau hoko ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá.

‘E kāinga, ‘oku ou fakahā henī ‘eku ‘ofa kiate kimoutolu mo ‘eku fakamo‘oni ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku mo‘ui ‘a e Tamai Hēvaní pea ko Sisū ‘a e Kalaisí. ‘Oku ou ‘ofa ‘iate Kinaua. Ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko e pulē’anga ia ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní. ‘Oku ‘i ai ha‘atau ngāue *fakalangi* ke tānaki fakataha ‘a ‘Isileli mo teuteu‘i ‘a e māmaní ki he Hā‘ele ‘Angaua Mai ‘a e Misaiá. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

NGAAHI FAKAMATALÁ

1. “Ko e Fāmili: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní,” *Liahona*, Mē 2017, 145.
2. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:53; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 138:54–56.
3. Russell M. Nelson, “Tu‘u ko ha Kau Nofo Tu‘i Mo‘oni,” *Liahona*, Oct. 2016, 48.
4. Mōse 1:4, 6.
5. Mōse 1:12.
6. Mōse 1:20; vakai foki, Mōse 1:16–19, 21.
7. Ronald A. Rasband, “Telia Na‘a Ngalo ‘Iate Koe,” *Liahona*, Nōv. 2016, 115.
8. Vakai, Becky Craven, “Tokangā mo e Fakava‘iva‘ingá,” *Liahona*, Mē 2019, 9–11.
9. Vakai, Sione 14:26.
10. Ko hotau fatongia fakalangi ke lavame‘a ko e ma‘u e mo‘ui ta‘engatá ‘o tatau ai pē pe ‘oku ma‘u ‘e ha taha ‘a e me‘a ‘oku fakakaukau ‘a e māmaní ko e lavame‘a ‘i he ngāue fakaemāmaní. ‘Oku fakamanatu mai ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oni hotau fatongia fakalangí pea mo e tu‘unga te tau lava ‘o a‘usia‘i ‘i he‘etau nofo ‘i he hala ‘o e fuakavá pea ikuna‘i, ‘i he mālohi ‘o e ‘Eikí, ‘a e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘a e filí.
11. Sione 14:27; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
12. Vakai, Mātiu 22:37–38.
13. Vakai, Sione 3:16; 1 Sione 4:19; Mōsaia 2:17.
14. Vakai, 3 Nifai 18:18–21.
15. Molonai 7:48; tānaki atu hono fakamamafa‘i.
16. Vakai, Kevin W. Pearson, “Nofo Ma‘u ‘i he Fu‘u ‘Akaú,” *Liahona*, Mē 2015, 114–16.
17. Talateu ki he Tohi ‘a Molomoná.
18. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:20–21.
19. David A. Bednar, “Tauhi Ma‘u Ai pē ha Fakamolemole ‘o Ho‘omou Ngaahi Angahalá,” *Liahona*, Mē 2016, 61–62.
20. Vakai, Molonai 4:2–3; 5:1–2; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:76–79. Kātaki ‘o fakatokanga‘i ange ‘oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga ‘oku tau fu‘u fie ma‘u ai ke ‘iate kitautolu ma‘u pē ‘a Hono Laumālié.

FAI 'E 'ELETĀ ULISSSES SOARES
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Fua 'Etau Kavengá

*'Oku 'uhinga 'a e fua ho'omou kavengá pea
muimui ki he Fakamo'uí ke hokohoko atu 'i he tui
'i he hala 'o e 'Eikí pea 'oua 'e fakahōhōloto 'i he
ngaahi tō'onga fakamāmaní.*

Si'i Kāinga 'Ofeina kuo tau ma'u ha ngaahi akonaki fakafo mei hotau kau takí 'i he ongo 'aho ko 'eni kuo hilí. 'Oku ou fakamo'oni atu kapau te tau feinga ke faka'aonga'i e ngaahi akonaki fakalaumālie mo taimi tonu ko 'ení 'i he'etau mo'uí, 'e hanga 'e he 'Eikí makatu'unga 'i He'ene 'alo'ofá 'o tokoni'i kitautolu takitaha ke tau lava 'o fua 'etau kavengá mo 'ai ke ma'ama'a.¹

Na'e fakahā 'e he Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá 'i Sesalia, Filipai te Ne faingata'a'ia 'i he nima 'o e kau-mātu'á, kau taula'eiki lahí, mo e kau tangata tohí 'i Selusalema. Na'á Ne ako'i mahino kinautolu fekau'aki mo 'Ene pekiá mo 'Ene Toetu'u nāunau-iá.² 'I he taimi ko iá, ne 'ikai mahino kakato ki He'ene kau ākongá 'a Hono misiona fakalangi 'i he māmaní. 'I he fanongo 'a Pita ki he folofola 'a e Fakamo'uí, na'á ne 'ave Ia 'o ne valoki'i 'o pehē, "Ke mama'o ia 'iate koe, 'Eiki: 'e 'ikai hoko 'eni kiate koe."³

Ke tokoni ke mahino ki He'ene kau ākongá 'oku kau 'i hono mate-aki'i 'a 'Ene ngāué 'a e tukuloló mo e faingata'a'ia, ne folofola 'a e Fakamo'uí 'o pehē:

"Kapau 'e muimui ha taha 'iate au, tuku ke ne li'aki 'e ia ia, pea to'o hake 'ene 'akau mafasiá 'o muimui 'iate au.

"He ko ia 'e kalofaki 'ene mo'uí, 'e mole ia: pea ko ia 'e mole 'ene mo'uí koe'uhí ko aú, te ne ma'u ia.

"He ko e hā hono 'aonga ki he tangatá, 'o kapau te ne ma'u 'a māmaní kotoa pē, kae mole ai hono laumālie 'o'oná; pe ko e hā 'e foaki 'e ha tangata ke fetongi 'aki hono laumālié?"⁴

Ne fakamamafa'i 'e he Fakamo'uí 'i he folofolá ni 'oku fie ma'u 'a kinautolu kotoa 'oku loto-fiemālie ke muimui kiate Iá, ke fakafisinga'i kinautolu pea mapule'i 'enau ngaahi holí, u'á, mo e manakó, 'o feilaulau 'i e me'a kotoa, pea a'u pē ki he'enau mo'uí 'o kapau 'e fie ma'u, 'o tukulolo kakato ki he finangalo 'o e Tamaí—'o hangē ko ia na'a Ne fái.⁵ Ko e mo'oni'i me'a 'eni, 'a e totongi ki hono fakamo'uí 'o ha laumālié. Na'e fakataumu'a pea heliaki hono faka-aonga'i 'e Sisū e kolosí ke tokoni ke mahino lelei ange ki He'ene kau ākongá 'a e 'uhinga mo'oni 'o e feilaulau mo e li'oa 'i he ngāue 'a e 'Eikí. Na'e 'ilo'i lelei 'e He'ene kau ākongá pea mo kinautolu 'o e pule'anga Lomá 'a e fakatātā 'o e kolosí he na'e fakamālohi'i 'e he kau Lomá 'a kinautolu ne tautea ke tautau he kolosí ke nau fua pē honau kolosí pe 'akaú ki he feitu'u 'e fakahoko ai honau tamate'.⁶

Ne toki fakamaama e 'atamai 'o e kau ākongá hili e Toetu'u 'a e Fakamo'uí ke mahino 'a e me'a kotoa ne tohi fekau'aki mo Iá⁷ pea mo e me'a 'e fie ma'u meiate kinautolu mei he taimi ko iá 'o fái atu.⁸

Kāinga, 'oku fie ma'u 'i he sipinga tatau, kiate kitautolu kotoa, ke tau faka'atā hotau 'atamaí mo e lotó ke mahino kakato ange kiate kitautolu 'a e mahu'inga ke tau fuesia pē 'etau ngaahi kavengá pea muimui kiate Iá. 'Oku tau aka mei he folofolá ko kinautolu 'oku nau loto ke fuesia honau faingata'a'iá

'oku nau 'ofa 'ia Sisū Kalaisi 'i ha fa'ahinga founiga 'oku nau fakafisinga'i ai 'a e anga ta'e faka-'otua pea mo e holi fakamāmani kotoa pē ka nau tauhi 'Ene ngaahi fekaú.⁹

'E tokoni 'etau fakapapau'i ke si'aki e ngaahi me'a kotoa 'oku 'ikai fenāpasi mo e finangalo 'o e 'Otuá pea feilaulau'i e me'a kotoa kuo kole mai ke tau foakí pea feinga ke muimui ki He'ene ngaahi akonakí ke tau kātaki [i he tui] 'i he hala 'o e ontoongolelei 'o Sisū Kalaisi—neongo e ngaahi faingata'a, vaivai 'a hotau laumālié, pe ngaahi mālohi fakasōsiale mo e fakakaukau fakamāmani 'oku fakafepaki ki He'ene ngaahi akonakí.

Hangē ko 'ení, 'oku ou fakapapau kiate kimoutolu kuo te'eki ma'u ha hoa ta'engatá mo ongo'i tuenoa pe siva e 'amanakí, pe ko kinautolu kuo vete-mali pea ongo'i li'ekina mo fakangalo'i, ko hono tali ko ia 'a e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke fuesia ho faingata'a ía pea muimui kiate Iá, 'oku 'uhinga ia ke hokohoko atu 'i he tui 'i he hala 'o e 'Eikí, 'o kei anga faka'ei'eiki pea 'ikai fakahōhōloto 'i he ngaahi tō'onga fakamāmaní 'a ia 'e faifai pea te ne to'o 'etau 'amanaki lelei 'i he 'ofa mo e manava'ofa 'a e 'Otuá.

'Oku faka'aonga'i 'a e ngaahi tefito'i mo'oni tatau kiate kimoutolu 'oku mou a'usia e femanako'aki 'a e tangata mo e

tangatá pe fefine mo e fefiné pea ongo'i loto-fo'i pe 'ikai ke fai tokoniá. 'I he 'uhinga ko 'ení, mahalo 'oku ongo'i 'e hamou ni'ihi 'oku 'ikai ke mou toe fie ma'u e ontoongolelei 'a Sisū Kalaisi. Kapau ko ia, 'oku ou fie fakapapau'i atu 'oku 'i ai ma'u pē e 'amanaki lelei 'i he 'Otuá ko e Tamaí pea mo 'Ene palani 'o e fiefiá, 'ia Sisū Kalaisi mo 'Ene feilaulau fakaleleí, pea 'i hono mo'ui 'aki 'a 'Ena ngaahi fekau anga'ofá. 'I Hono poto haohaoá, mālohi, fakamaau totonú, mo e manava'ofá, 'e lava ke faka-ma'u kitautolu 'e he 'Eikí Ma'ana, pea lava ke 'omi kitautolu ki Hono 'aó pea ma'u e fakamo'uí ta'engatá, 'o kapau te tau tu'u ma'u mo ta'e-ue'ia 'i hono tauhi e ngaahi fekaú¹⁰ pea fonu ma'u pē 'i he ngaahi ngāue lelei.¹¹

Kiate kinautolu kuo fakahoko ha ngaahi angahala mamafá, 'oku 'uhinga hono tali e fakaafe tatau ko 'ení, ke ke loto-fakatōkilalo 'i he 'ao 'o e 'Otuá, talatalaifale mo e kau taki totonu 'o e Siasí, pea fakatomala mo si'aki ho'o ngaahi angahalá mo ha ngaahi me'a kehe pē. 'E faitāpuekina foki 'e he feingá ni 'a kinautolu kotoa 'oku fefa'uhí mo e ngaahi ma'unimā holoki mo'uí, kau ai e ngaahi kemikalé, fai'to'o konatapú, 'olokaholó mo e ponokalafí. 'I hono fakahoko e ngaahi founiga ni te ke ofi

ange ai ki he Fakamo'uí, 'a ia te Ne lava 'o fakatau'atāina'i koe mei he loto-halaia, mamahí, mo e pōpula fakalaumālie mo fakaesinó. Makehe mei aí, mahalo te ke fie kumia e tokoni ho fāmilí, kaungā-me'a, mo ha ni'ihi falala'anga fakafaito'o pe a mo e faifale'i palofesinalé.

'Oua na'a ke fo'i hili ha ngaahi tōnounou peá ke fakakaukau 'oku 'ikai ke ke lava 'o si'aki e ngaahi angahalá mo ikuna'i e ma'unimaá. 'E kovi ange kapau 'e ta'ofi ho'o feingá pea hokohoko atu 'i he fakavaivai mo e faiangahala! Feinga ma'u pē ke fai ho lelei tahá, 'o fakaha'a'i 'i ho'o ngāue 'a e holi ke fakama'a 'a e loto ipú, 'o hangē ko ia ne ako'i 'e he Fakamo'uí.¹² Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku toki 'omi e fakalelei'i ki ha ngaahi faingata'a hili ha ngaahi māhina 'o e toutou feinga peé. Ko e tala'ofa 'i he Tohi 'a Molomoná 'oku "i he 'alo'ofá 'a homau fakamo'uí, 'o ka hili 'emau fai 'a e me'a kotoa pē 'e ala fái,"¹³ 'oku 'aonga ia 'i he ngaahi tūkunga ko 'ení. Manatu'i 'oku 'ikai fakangata-ngata 'a e me'afōaki 'o e 'alo'ofa 'a e Fakamo'uí "ki ha taimi 'hili' 'etau fai 'a e me'a kotoa te tau ala lavá. 'E lava ke tau ma'u 'a 'Ene 'alo'ofá kimu'a, lolotonga, pea hili e taimi kuo 'osi ai 'etau ngaahi feingá."¹⁴

'Oku ou fakamo'oni 'i he'etau hokohoko feinga ke ikuna'i hotau ngaahi faingata'a, 'e tāpuekina kitautolu 'e he

‘Eikí ‘aki e ngaahi me‘afaoaki ‘o e tui ke fakamo‘úi pea mo fakahoko ha ngaahi mana.¹⁵ Te Ne fakahoko ma‘atautolu ‘a e me‘a ‘oku ‘ikai ke tau lava ‘o fakahoko ma‘atautolú.

Makehe mei aí, ko kinautolu ‘oku ongo‘i loto-mamahi, ‘ita, faka‘ita‘i, pe ‘ikai lava ke fakalelei‘i e loto-mamahí koe‘uhí ko ha me‘a ‘oku ‘ikai totonu ke hoko kiate koé, ‘oku ‘uhinga e fua ho‘o kavengá pea muimui ki he Fakamo‘úi ke feinga ke li‘aki e ngaahi ongo ko ía pea tafoki ki he ‘Eikí kae lava ke Ne fakatau‘ataina‘i kitautolu mei he fa‘ahinga fakakaukau ko ‘ení pea tokoni ke tau ma‘u ha nonga. Me‘apangó, kapau te tau pikitai ki he ngaahi ongo fakaeloto koví ni, ‘e mole meiate kitautolu ‘a e ivi tākiekina ‘o e Laumālie ‘o e ‘Eikí. He ‘ikai ke tau lava ‘o fakatomala *ma‘á e* ni‘ihí kehé, ka te tau lava ‘o fakamolemole‘i kinautolu—‘aki ‘etau fakafisi ke tau ongo‘i pōpula kiate kinautolu kuo nau fakamamahi‘i kitautolú.¹⁶

‘Oku ako‘i ‘e he folofolá ‘oku ‘i ai ha founiga ke mavahe ai mei he ngaahi tūkunga ko ‘ení—‘aki hono fakaafe‘i hotau Fakamo‘úi ke tokoni mai ke fetongi hotau loto fefeká ‘aki ha loto fo‘ou.¹⁷ Ke hoko ‘ení, ‘oku fie ma‘u ke tau ha‘u ki he ‘Eikí mo hotau ngaahi vaivá¹⁸ pea kolea ‘Ene tokoní mo ‘Ene fakamolemolé,¹⁹tautaufito ki he lolotonga e taimi toputapu ‘oku tau ma‘u ai e sākalamēnítí ‘i he Sāpate takitaha. Fakatauange te tau fili ke fekumi ki He‘ene tokoní, pea tau fakahoko ha fo‘i laka mahu‘inga mo faingata‘a ke fakamolemole‘i ‘kinautolu kuo nau fakamamahi‘i kitautolú kae lava ke tau ongo‘i lelei ange. ‘Oku ou palōmesi atu ‘i ho‘o fai ía, te ke ongo‘i ai ‘e fiemālie ‘oku ma‘u mei ha ‘atamai ‘oku nonga ‘i he ‘Eikí.

Lolotonga e ‘i he Fale Pōpula Lipetií ‘a e Palōfita ko Siousefa Sāmitá ‘i he 1839, na‘á ne fai ha tohi ki he kāingalotu ‘o e Siasí kau ki ha ngaahi fakahá ‘oku kaungatonu ki he ngaahi tūkunga kotoa ko ‘ení. Na‘á ne tohi, “‘E fakahā ‘a e ngaahi taloni mo e ngaahi pule‘anga, mo e ngaahi pule fakapilinisi mo e ngaahi mālohi kotoa pē, pea fokotu‘u atu ia kiate kinautolu kotoa pē kuo nau kātaki ‘i he loto-to‘a koe‘uhí ko e ongo-ongolelei a Sisū Kalaisí.”²⁰ Ko ia ai,

si‘oku kāinga ‘ofeina, ko kinautolu kuo nau to‘o kiate kinautolu ‘a e huafa ‘o e Fakamo‘úi, ‘o falala ki He‘ene ngaahi tala‘ofá, pea kātaki ki he ngata‘angá, ‘e fakamo‘úi ‘a kinautolu²¹ pea ‘e lava ke nau nofo mo e ‘Otuá ‘i ha tu‘unga fiefia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga.²²

‘Oku tau fehangahangai kotoa mo ha ngaahi tūkunga faingata‘a ‘i he‘etau mo‘úi ‘okú ne ngaohi kitautolu ke tau ongo‘i mamahi, tuenoa, siva e ‘amanakí pea vaivai he taimi ‘e ni‘ihí. ‘E lava ke hanga ‘e he ngaahi ongo ko ‘ení ‘o taki kitautolu ke tau fehu‘ia ‘a e ‘Eikí ‘Ko e hā ‘oku hoko ai ‘eni kiate aú?” pe “‘Ko e hā ‘oku ‘ikai feau ai ‘eku ngaahi ‘amanakí? Hili ko ía, ‘oku ou fai e me‘a kotoa ke fua ‘eku kavengá pea muimui ki he Fakamo‘úi!”

Si‘oku ngaahi kaungāme‘a, kuo pau ke tau manatu‘i ‘oku kau ‘i hono fuesia hotau faingata‘a‘iá ‘a ‘etau loto-fakatōkilalo pea falala ki he ‘Otuá pea mo Hono poto ta‘e-fakangatangatá. Kuo pau ke tau fakahaa‘i ‘okú Ne ‘afio‘i kitautolu takitaha mo ‘etau ngaahi fiema‘ú. ‘Oku mahu‘inga foki ke tau tali e mo‘oni‘i me‘a ko ia ‘oku kehe ‘a e taimi ‘a e ‘Eikí mei ha‘atautolú. ‘Oku tau fa‘a fekumi ki ha tāpuaki pea fokotu‘u ha taimi ke fakahoko ai ia ‘e he ‘Eikí. He ‘ikai ke makatu‘unga ‘etau faivelenga kiate Iá ‘i hano ‘oange ha fakangatangata ke Ne tali mai ai ‘etau ngaahi holí. ‘I he‘etau fai ‘ení, ‘oku tau tatau ai mo e kau Nifai ta‘etui ‘o e kuonga mu‘á, ‘ia ne nau manuki‘i honau kāingá ‘aki ‘enau

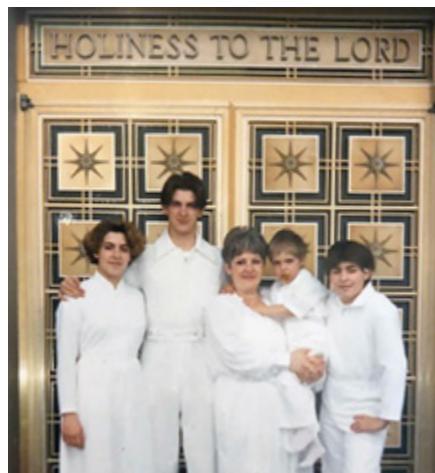
pehē kuo ‘osi e taimi ki hono fakahoko ‘o e lea ‘a Samuela ko e Leimaná, ‘o hoko ai ha puputu‘u ‘iate kinautolu ne tuí.²³ ‘Oku fie ma‘u ke fe‘unga ‘etau falala ki he ‘Eikí ke tau fakalongolongo ‘o ‘ilo‘i ko e ‘Otuá Ia, pea ‘okú Ne tokaima‘ananga pea ‘okú Ne ‘afio‘i kitautolu kotoa.²⁴

Na‘á ku toki ma‘ú ni ha faingamālie ke u ngāue fakaetauhi ki ha fefine uitou ko Falanika Kalamasi ‘okú ne puke ‘i ha mahaki ‘okú ne fakavaivai‘i hono sinó. Ko Sisitā Kalamasí ko e fuofua mēmipa ia ‘i hono fāmilí ke kau ki he Siasi ‘o Sisū Kalaisí kuo fakafoki maí. Neongo ne ‘ikai papitaiso hono husepānití, ka na‘á ne loto-lelei ke fe‘iloaki mo e ongo faifekau pea na‘á ne fa‘a kau atu ki he ngaahi fakataha‘anga ‘a e Siasí. Neongo e ngaahi tūkunga ko ‘ení, ka na‘e kei faivelenga pē ‘a Sisitā Kalamasí peá ne ‘ohake ha fānau ‘e toko fā ‘i he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. Hili ha ta‘u ‘e taha mei he pekia ‘a e husepānití ‘o Sisitā Kalamasí, na‘á ne ‘ave ‘ene fānau ki he temipalé pea nau kau atu ki he ngaahi ouau toputapú pea sila‘i fakataha kinautolu ko ha fāmili. Ne ‘omi ‘e he ngaahi tala‘ofa fekau‘aki mo e ngaahi ouau ni ha ‘amanaki lelei, fiefia mo ha nēkeneka kiate ia pea na‘e tokoni ia ke ne kātekina e mo‘úi.

‘I he kamata ke ‘asi mai e ngaahi faka‘ilonga ‘o e mahakí, ne foaki ange ‘e he‘ene pīsopé ha tāpuaki. Na‘á ne talaange he taimi ko ía ki he pīsopé kuó ne mateuteu ke tali e finangalo ‘o e ‘Eikí, ‘o fakahaa‘i ‘ene tui ke fakamo‘ui ia pea pehē ki he‘ene tui ke kātekina hono mahakí ki he ngata‘angá.

Lolotonga ‘eku ‘a‘ahí, ‘i he‘eku puke e nima ‘o Sisitā Kalamasí mo sio ki hono fofongá, ne u vakai ki he malama mai hono fofongá—o hā mei ai ‘a ‘ene loto-falala ki he palani ‘a e ‘Otuá pea mo ‘ene ‘amanaki haohaoa ki he ‘ofa mo e palani ‘a e Tamaí ma‘aná.²⁵ Na‘á ku ongo‘i ‘a ‘ene fakapapau ‘i he‘ene tuí ke kātaki ki he ngata‘angá ‘aki ‘ene fua ‘ene kavengá, neongo e ngaahi faingata‘a ‘okú ne fehangahangai mo ía. ‘Oku hoko e mo‘ui ‘a e fefiné ni ko ha fakamo‘oni kia Kalaisí, ko ha fakamatala ‘o ‘ene tui mo e mateaki kiate Iá.

Kāinga, ‘oku ou fie fakamo‘oni kiate kimoutolu ko hono fua ko ia ‘etau kavengá pea muimui ki he Fakamo‘úi

Ko Sisitā Franca Calamassi mo ‘ene fānau ‘e toko fā ‘i he temipalé.

‘oku fie ma‘u ia ke tau muimui ki He‘ene sipingá pea feinga ke hoko ‘o hangē ko Iá,²⁶ o fehangahangai mo e ngaahi tükunga ‘o e mo‘ú ‘i he fa‘a kātaki, fakafisinga‘i pea fehi‘a ki he ngaahi u‘a ‘o e tangata fakakananó, pea tatali ki he ‘Eikí. Na‘e tohi ‘e he tangata Sámé ‘o pehē:

“Amanaki lelei [ki he ‘Eikí]: peá ke loto-to‘a, pea te ne [falamālohaia] ho lotó: ‘oku ou pehē, ‘amanaki lelei [ki he ‘Eikí].”²⁷

“Ko hotau tokoní ia mo hotau fakaū.”²⁸

‘Oku ou fakamo‘oni atu ko e taimi te tau muimui ai ‘i hotau ‘Eikí pea fakafalala kiate Ia ko e faifakamo‘ui taupotu ‘o ‘etau mo‘ú, te Ne ‘omi ‘a e fiemálie ki hotau laumálié pea fakafaingofua mo fakama‘ama‘a ‘etau kavengá.²⁹ ‘Oku ou fakamo‘oni ki he ngaahi me‘á ni ‘i he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Mātiu 11:29–30; Sēmisi 2:24; 2 Nifai 25:23.
2. Vakai, Mātiu 16:21.
3. Mātiu 16:22.
4. Mātiu 16:24–26.
5. Vakai, Sione 6:38.
6. Vakai, Sione 19:16–17.
7. Vakai, Ma‘ake 16:17–20; Luke 24:36–53.
8. Vakai, Mātiu 28:19–20.
9. Vakai, Liliu ‘a Siosefa Sāmita, Mātiu 16:25–29 (‘i he Bible appendix); vakai foki, Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Lust”; “Natural Man”; “Sensual, Sensuality”; “Wicked, Wickedness”; scriptures.ChurchofJesusChrist.org.
10. Vakai, ‘Alamá 1:25.
11. Vakai, Mōsaia 5:15.
12. Vakai, ‘Alamá 60:23.
13. 2 Nifai 25:23.
14. Vakai, Bruce C. Hafen, *The Broken Heart: Applying the Atonement to Life’s Experiences* (1989), 155–56.
15. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 46:19, 21.
16. Vakai, Neal A. Maxwell, “Repentance,” *Ensign*, Nov. 1991, 32.
17. Vakai, ‘Isikeli 18:31; 36:26.
18. Vakai, ‘Eta 12:27.
19. Vakai, 1 Nifai 7:21.
20. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:29.
21. Vakai, 3 Nifai 27:6.
22. Vakai, Mōsaia 2:41.
23. Vakai, 3 Nifai 1:4–7.
24. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:16.
25. Vakai, 2 Nifai 31:20.
26. Vakai, Mātiu 5:48; 3 Nifai 12:48; 27:27.
27. Saame 27:14.
28. Saame 33:20.
29. Vakai, Mātiu 11:30; Mōsaia 24:14.

FAI ‘E ‘ELETĀ NEIL L. ANDERSEN
‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Fua‘i‘akaú

*Fakatefito pē ho‘omou tokangá mo homou lotó
‘i he Fakamo‘ui ko Sīsū Kalaisí pea mo e fiefia
ta‘engata ‘oku ma‘u pē meiate lá.*

‘Oku ou ‘ilo‘i ‘a e me‘a ‘oku mou fakakaukau ki aí! ‘Oku toe pē ha tokotaha lea ‘e taha pea tau fanongo meia Palesiteni Nalesoni. ‘I he‘eku faka‘amu ke mou tokanga mai ‘i ha ki‘i miniti si‘i lolotonga ‘etau tali ki hotau palō-fita ‘ofeiná, kuó u fili ai ha tefito ‘oku fu‘u fakamānako: ko ‘eku kaveingá ko e fua‘i‘akaú.

Kuo hoko e lanu, fōtunga, mo e melie ‘a e ngaahi fuamelié, siainé, melení, mo e mangó, pe ko e fua‘i‘akaú mei he ngaahi fonua mulí ‘o hangē ko e

kivanó pe pomikalānite ko ha fua‘i‘akaú fiema‘ua.

Lolotonga e ngāue fakafafeikau ‘a e Fakamo‘ui ‘i he māmaní, na‘á Ne fakafehoanaki ‘a e fua‘i‘akaú leleí ki he ngaahi me‘a ‘oku ta‘engata hono mahu‘ingá. Na‘á Ne folofola: “Te mou ‘ilo ‘a kinautolu ‘i honau ngaahi fuá.”¹ “‘Oku tupu ‘i he ‘akaú lelei kotoa pē ‘a e fua lelei.”² Na‘á Ne poupopu‘i kitautolu ke tau tānaki “‘a e fua ki he mo‘ui ta‘engatá.”³

Na‘e mamata ‘a Lihai ‘i ha misi ‘oku tau ‘ilo‘i lelei mei he Tohi ‘a

Lolotonga e ngāue fakafafeikau ‘a e Fakamo‘ui ‘i he māmaní, na‘á Ne fakafehoanaki ‘a e fua‘i‘akaú leleí ki he ngaahi me‘a ‘oku ta‘engata honou mahu‘ingá.

Molomoná, ‘okú ne tu‘u ‘i ha “feitu‘u maomaonganoa fakapo‘uli mo fakata‘elata.” ‘Oku ‘i ai ha vai ‘uli, ‘ao fakapo‘uli, ngaahi hala ngali kehe, mo ha ngaahi hala na‘e tapu, pea pehē ki ha va‘a ukamea⁴ ‘i ha hala ‘oku fāsi‘i mo lausí‘i pea tataki ki ha fu‘u ‘akau faka‘ofo‘ofa ‘oku [lelei hono] “fuá [ke ne] ngaohi ha taha ke fiefia.” ‘Oku pehē ‘e Lihai ‘i he‘ene fakamatala‘i ‘ene misí, “Na‘á ku . . . kai ‘i hono fuá; . . . ‘oku melie ‘aupito ia ‘o laka hake ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē kuó u kai ai ‘i mu‘á. . . . [Pea] na‘e fakafonu ‘e ia ‘a hoku laumālié ‘aki ha fu‘u fiefia lahi. *Ko e fuá ni na‘e “lelei ange ia ‘i [ha toe] fua kehe.”⁵*

Ko e ‘Uhinga ‘o e ‘Akaú mo e Fuá

Ko e hā ‘oku fakaofonga‘i ‘e he fu‘u ‘akau ko ‘ení mo hono fua ma‘ongo‘ongá? ‘Okú ne fakaofonga‘i ‘a e “ofa ‘a e ‘Otuá”⁶ pea fakahaa‘i ‘a e palani fakaofo ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ki he huhu‘i. “He na‘e ‘ofa pehē ‘a e ‘Otuá ki māmani, na‘á Ne foaki hono ‘Aló pē taha na‘e fakatupú, koe‘uhí ko ia kotoa pē ‘e tui kiate iá ke ‘oua na‘a ‘auha, kae ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá.”⁷

‘Oku fakaofonga‘i ‘e he fua ma‘ongo‘ongá ni ‘a e ngaahi tāpuaki fakaofo ‘o e Fakalei ta‘emafakatataua ‘a e Fakamo‘ui. He ‘ikai ngata ‘i he‘etau toe mo‘ui hili ‘a ‘etau mo‘ui fakamate líe, ka ‘i he‘etau tui kia Sisū Kalaisí, fakatomala, pea tauhi ‘a e ngaahi fekaú, ‘e lava ke fakamolemole‘i ‘etau ngaahi angahalá pea tu‘u ‘i ha ‘aho kuo tau ma‘a mo haohaoa ‘i he ‘ao ‘o ‘etau Tamaí mo Hono ‘Aló.

‘Oku fakaofonga‘i foki ‘e hono kai ko ia ‘o e fua ‘o e fu‘u ‘akaú ‘oku tau tali lelei e ngaahi ouau mo e fuakava ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki maí—‘a e papitaisó, ma‘u e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, pea hū ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ke fakakoloa‘aki e mālohi mei ‘olungá. ‘Oku fakafou ‘i he ‘alo‘ofa ‘a Sisū Kalaisí pea ‘i hono faka‘apa‘apa‘i ‘etau ngaahi fuakavá, ‘a ‘etau ma‘u ‘a e tala‘ofa ta‘emafakatataua ko ia ‘o e nofo mo hotau fāmili angatonú ‘i he kotoa ‘o ‘itanítí.⁸

Tā ne‘ine‘i ke fakamatala‘i ‘e he ‘āngeló ‘a e fuá ‘oku “fakafiefia taha ia ki he laumālié.”⁹ ‘Oku mo‘oni pē ia.!

Ko e Faingata‘a ‘o e Tu‘uma‘u ‘i he Mo‘oní

Hangē ko ia kuo tau ‘ilo kotoá, ‘oku ‘ikai faingofua ke tu‘u ma‘u ‘i he mo‘oní mo faivelenga ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí neongo kuo tau ‘ahi‘ahi‘i ‘a e fua ma‘ongo‘ongá ‘o e ongoongolelei ta‘engata kuo fakafoki maí. Hangē ko ia ‘oku toutou lea ‘aki ‘i he konifelení ni, ‘oku hokohoko atu ‘etau fehangahangai mo e ngaahi me‘a fakahoha‘a mo kákā, puputu‘u mo moveuveu, fakatauele mo e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘oku nau feinga ke to‘o hotau lotó mei he Fakamo‘ui mo e fiefia mo e faka‘ofo‘ofa kuo tau a‘usia ‘i he mui-mui kiate Iá.

Koe‘uhí ko e faingata‘a ko ‘ení, ne ‘i ai foki ha fakatokanga ‘i he misí ‘a Lihai ‘Oku ‘i he tafa‘aki ‘e taha ‘o e vaitafé ha fu‘u fale lahi mo ‘ata‘atā ‘oku ‘i ai ha kakai ‘o e to‘u kotoa pē ‘oku nau tuhu takai holo, ‘o manuki mo fakakata ‘aki e kau muimui angatonu ‘o Sisū Kalaisí.

‘Oku fakaanga pea kata‘i ‘e he kakai ‘i he falé ‘a kinautolu ‘oku tauhi e ngaahi fekaú, ‘o ‘amanaki ke fakaongo-ongokovi‘i mo luma‘i ‘enau tui kia Sisū Kalaisí mo ‘Ene ongoongolelei. Pea koe‘uhí ko e ngaahi lea fakaveiveiu mo tāufehi‘a kuo fai ki he kakai tuí, ko e ni‘ihi kuo nau ‘osi ‘ahi‘ahi‘i e fuá ne kamata ke nau maa‘i e ongoongolelei ne nau ‘osi talí. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi ‘ahi‘ahi ‘o e māmaní ‘o fakahee‘i

kinautolu; ‘oku nau tafoki mei he fu‘u ‘akaú mo e fuá pea, hangē ko e lau ‘a e folofolá, ‘o nau “tō atu ki ha ngaahi hala tapu ‘o [nau] puli.”¹⁰

I hotau kuongá ni, ‘oku ngāue ta‘etukua ‘a e filí ke fakalahi ‘a e ngaahi me‘a fakamāmaní ‘i he fu‘u fale lahi mo ‘ata‘ataá. Kuo mafola atu e fakalahi ko ‘ení ‘i he māmaní, ‘o ‘amanaki ke ‘ātakai‘i hotau ngaahi ‘apí, lolotonga iá ‘oku ongo le‘olahi mai ‘i he ‘aho mo e pō ‘a e le‘o ‘o e kau manukí mo e kau tāufehi‘á ‘i he ‘initanetí.¹¹

Na‘e fakamatala ‘a Palesiteni Nalesoni ‘o pehē, “‘Oku liunga fā e feinga ‘a e filí ke uesia ‘etau fakamo‘oní mo ta‘ofi e ngāue ‘a e ‘Eikí.”¹² Tau manatu‘i mu‘a e lea ‘a Lihai: “Na‘e ‘ikai te mau tokanga kiate kinautolu.”¹³

Neongo ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke tau ilisia, ‘oku totonu ke tau tokanga. Taimi ‘e ni‘ihi, ‘e lava ke veuki ‘e he fanga ki‘i me‘a iki ‘etau mo‘ui fakalaumālié. Fakamolemole, ‘oua te ke tuku ke hoko ho‘o ngaahi fehu‘i, manuki ‘a e ni‘ihi kehé, ngaahi kaungāme‘a ta‘etuí, pe ngaahi fehālaaki ta‘e‘amanekiná mo e lotomamahí ko ha me‘a ia ke ke tafoki ai mei he ngaahi tāpuaki melie, haohaoa mo e fakafiemālie ki he lotó ‘a ia ‘oku ma‘u mei he fua ma‘ongo‘ongá ‘o e fu‘u ‘akaú. Fakatefito pē ho‘omou tokangá mo homou lotó ‘i he Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí pea mo e fiefia ta‘engata ‘oku ma‘u pē meiate Iá.

Hangē ko ia kuo tau ‘ilo kotoá, ‘oku ‘ikai faingofua ke tu‘u ma‘u ‘i he mo‘oní mo faivelenga ki he ‘Eiki ko Sisū Kalaisí neongo kuo tau ‘ahi‘ahi‘i ‘a e fua ma‘ongo‘ongá ‘o e ongoongolelei ta‘engata kuo fakafoki maí.

Ko e Tui 'a Seisoni Halé

‘I Suné, ne u ‘alu ai mo hoku uaifi ko Kefi ki he me‘afaka‘eiki ‘o Seisoni Halé. Na‘á ne ta‘u 48 ‘i he taimi ne mālōlō aí, pea na‘á ne hoko ko ha palesiteni ‘o e kōlomu kaumātū‘a.

Ko e fakamatala ‘eni ‘a Seisoni ki ha me‘a na‘á ne liliu ‘ene mo‘úi.

“[‘I hoku ta‘u 15] ne hoko ha faka-tu‘utāmaki kiate [au] ‘i ha‘aku uku. . . . Ne [lavea lahi] hoku kiá peá u mamatea mei hoku fatafatá ‘o a‘u ki he konga ki laló. Ne ‘ikai ke u toe lava ‘o ue‘i hoku ongo va‘é pea vaivai mo hoku ongo nimá. Na‘e ‘ikai ke u toe lava ‘o lue, tu‘u, . . . pe fafanga‘i pē au. Ne ‘ikai ke u mei lava ‘o mānava pe lea.”¹⁴

“Ne u tautapa, “E Tamai [‘i Hevaní], kapau pē ‘e lava ke u faka‘aonga‘i hoku ongo nimá, ‘oku ou ‘ilo te u ikuna‘i ‘eni. Fakamolemole, Tamai, fakamolemole. . . .

“. . . “E Tamai, tuku pē hoku ongo va‘é; ‘oku ou [lotua] pē ke ngāue hoku ongo nimá.”¹⁵

Ne ‘ikai pē ke ngāue e ongo nima ‘o Seisoni. ‘Okú ke fanongo nai ki he ngaahi le‘o mei he fu‘u fale lahi mo ‘ata‘ataá? “E Seisoni Hale, ‘oku ‘ikai fanongo atu e ‘Otuá ki ho‘o lotú! Kapau ko e ‘Otuá ko ha ‘Otua ‘ofa, ‘oku lava fēfē nai ke Ne tuku pehe‘i koe? Ko e hā ‘okú ke tui ai kia Kalaisí?” Na‘e fanongo ‘a Seisoni Hale ki honau le‘o ka na‘e ‘ikai ke ne tokanga ki ai. Ka na‘á ne keinanga ‘i he fua ‘o e fu‘u ‘akaú. Na‘e

tu‘u ta‘eue‘ia ‘a ‘ene tui kia Sisū Kalaisí. Na‘á ne ‘osi mei he ‘univēsítí pea mali mo Kōleti Koleimani ‘i he Temipalé, ‘o ne fakamatala‘i ia ko e ‘ofa‘anga ‘o ‘ene mo‘úi.¹⁶ Hili ha ta‘u ‘e 16 ‘o e nofomalí, ne hoko ha toe mana ‘e taha, ne fanau‘i mai hona foha mahu‘inga ko Koleimani.

Na‘á na fakatupulaki fēfē ‘a ‘ena tuí? Na‘e pehē ‘e Kōleti, “Na‘á ma falala ki he palani ‘a e ‘Otuá. Pea na‘á ne ‘omi ha ‘amanaki lelei kiate kimaua. Na‘á ma ‘ilo ‘e [‘i ai e ‘aho ‘i he kaha‘ú] ‘e kakato ai e mo‘úi ‘a Seisoní. . . . Na‘á ma ‘ilo ne ‘omi ‘e he ‘Otuá ha Fakamo‘ui ma‘a maua, ‘a ia ‘oku malava ai ‘e He‘ene feilaulau fakaleléi ke ma ma‘u ha ‘amanaki lelei he taimi ‘okú ma lotofo‘i aí.”¹⁷

‘I he lea ‘a e ta‘u 10 ko Koleimaní ‘i he me‘afaka‘eiki ‘o Seisoní, na‘á ne pehē ne ako‘i ange ‘e he‘ene tamaí, “[‘oku] ‘i ai ha palani ‘a e Tamai Hēvaní ma‘atautolu, ‘e lelei ‘a e mo‘úi ‘i māmani, pea ‘e lava ke tau nofo ko ha ngaahi fāmili. . . . Ka . . . te tau foua ha ngaahi faingata‘a‘ia, loto-mamahí, mo e angahalá. Peá Ne pekia ma‘atautolu. Ne toe

N hoko atu ‘a Koleimani ‘o pehē: “Ne fekau‘i mai ‘e he Tamai Hēvaní ‘a Hono ‘Alo ko Sisuú ki māmani. Ko Hono fatongiá ke haohaoa. Ke fakamo‘ui e kakaí. Ke ‘ofa‘i kinautolu. Pea ke mamahi koe‘uhí ko ‘etau ngaahi faingata‘a‘ia, loto-mamahí, mo e angahalá. Peá Ne pekia ma‘atautolu. Ne toe

pehē atu leva ‘e Koleimani, “Koe‘uhí na‘á Ne fakahoko ‘eni, ‘oku ‘afio‘i ‘e Sisū ‘a e me‘a ‘oku ou ongo‘i he taimi ní.

“Hili ha ‘aho ‘e tolu e pekia ‘a Sisuú, na‘á Ne . . . toe mo‘úi ‘i ha sino kuo haohaoa. ‘Oku mahu‘inga ‘eni kiate au he ‘oku ou ‘ilo ‘e . . . haohaoa e sino ‘eku [tamaí] pea te mau toe fakataha ko ha fāmili.”

Na‘e faka‘osi ‘e Koleimani: “Talu mei he‘eku kei pēpeé, ne talamai ‘e he‘eku tamaí he pō kotoa pē, “Oku ‘ofa ‘a Teti mo e Tamai Hēvaní ‘iate koe, pea ko ha ki‘i tamasi‘i lelei koe.”¹⁸

‘Oku Ma‘u e Fiefiá Koe‘uhí ko Sisū Kalaisí

Ne fakamatala‘i ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘a e ‘uhinga ‘oku ma‘u ai ‘e he fāmili Halé ‘a e fiefiá mo e ‘amanaki lelei. Na‘á ne pehē:

“Oku si‘i ha kaunga ‘a e fiefia ‘oku tau ma‘ú, mo e tūkunga ‘etau mo‘úi pea mo e me‘a kotoa pē ‘oku tukutaha ki ai ‘etau tokangá.

“I hono tukutaha ‘etau tokangá ‘i he palani ‘a e ‘Otuá ki he fakamo‘úi . . . pea mo Sisū Kalaisí mo ‘Ene ongoongolelei, te tau lava ‘o ongo‘i fiefia ‘o tatau ai pē pe ko e hā e me‘a ‘oku hoko—pe ‘ikai ke hoko—‘i he‘etau mo‘úi. ‘Oku ma‘u ‘a e fiefiá meiate Ia. Ko Ia e tupu‘anga ‘o e fiefia kotoa pē. . . .

Ko Seisoni, Coleman mo Kolette Hall

“Kapau te tau sio ki he māmaní . . . , he ‘ikai pē ke tau a‘usia ‘e kitautolu ia e fiefiá. . . Ko e [fiefiá] ko ha me‘a‘ofa ia ‘oku ma‘u mei he feinga mo‘oni ke mo‘ui angatonú, ‘o hangē ko ia ne ako‘i ‘e Sisū Kalaisí.”¹⁹

Ko ha Tala‘ofa ‘i Ho‘o Foki

Kapau kuo fuoloa ho‘o mama‘o mei he fua ‘o e fu‘u ‘akaú, kātaki ‘o ‘ilo‘i ‘oku mafao atu ma‘u pē ‘a e to‘ukupu ‘o e Fakamo‘uí kiate koe. ‘Okú Ne folofola mai ‘i he anga‘ofa, “Fakatomala pea ha‘u kiate au.”²⁰ ‘Oku lahi fau ‘a ‘Ene ‘ofá pea ‘oku mahutafea. He ‘ikai lava ke fakatau ‘aki ia ha pa‘anga, pea ‘oku ‘ikai fakafisinga‘i ha taha ‘oku holi mo‘oni ki ai.²¹

Kapau ‘okú ke loto-holi ke foki ki he fu‘u ‘akaú pea toe ‘ahi‘ahi‘i hono fuá, kamata ‘aki ha‘o lotu ki ho‘o Tamai Hēvaní. Tui kia Sisū Kalaisi mo e mālohi ‘o ‘Ene feilaulau fakaleleí. ‘Oku ou palōmesi atu, ‘i ho‘o sio ki he Fakamo‘uí “‘i he fakakaukau kotoa pē,”²² te ke toe ma‘u ai ‘a e fua ‘o e fu‘u ‘akaú, pea ‘e ifo ke ke ‘ahi‘ahi‘i, fakafiebia ki ho lotó, “ko e mahu‘inga taha ia ‘i he ngaahi me‘a-foaki kotoa pē ‘a e ‘Otuá.”²³

‘I he uike ‘e tolu kuohilí, ne u mamata ki hono fakahaa‘i kakato ‘a e fiefia ‘i he ‘ofa ko ia ‘a e Fakamo‘uí, ‘i he‘eku lava atu mo [hoku uaifi ko] Kefí ki hono fakatāpui ‘o e Temipale Lisbon Portugal. Ne faka‘atā e ngaahi mo‘oni ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki maí ki Potukali ‘i he 1975 ‘i he lava ko ia ke ma‘u e tau‘atāina fakalotú. Na‘á ma fiefia fakataha mo e tokolahí ‘o e Kāinga-lotu faka‘ei‘eiki ne nau fuofua ‘ahi‘ahi‘i e fuá ‘i ha taimi ne ‘ikai ke ‘i ai ha ngaahi fakataha‘anga lotu ‘ikai ha falelotu, pea ‘ikai ha temipale ‘e ofi ange ‘i he maile nai ‘e 1,000 tupu (km ‘e 1,600) koe‘uhí ko e fua ma‘ongo‘onga ‘o e fu‘u ‘akaú ‘oku ‘i he fale ‘o e ‘Eikí ‘i Lisiponi, Potukali he taimí ni. ‘Oku ou faka‘apa‘apa‘i pe a‘ofa‘i e Kau Mā‘oni‘oni ko ‘eni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní kuo nau tauhi ma‘u ki he Fakamo‘uí.

Na‘e folofola e Fakamo‘uí, “Ko ia ‘oku nofo ‘iate au, mo au ‘iate iá, ko ia ia ‘e fua lahí: ka māvae mo au, ‘e ‘ikai te mou fa‘a fai ha me‘a”.²⁴

‘I he lea ‘a Palesiteni Nalesoni ki he kāingalotu ‘o e Siasi he funga māmaní, na‘á ne pehē, “Si‘oku kāinga ‘ofeina, ko e ngaahi sipinga mo‘ui kimoutolu ‘o e ngaahi fua ‘oku ma‘u mei he muimui ki he ngaahi akonaki ‘a Sisū Kalaisí.” Na‘á ne toe pehē mai leva, “‘Oku ou fakamālō atu! ‘Oku ou ‘ofa atu!”²⁵

‘Oku mau ‘ofa atu, Palesiteni Nalesoni.

Ko ha fakamo‘oni au ki he mālohi ‘o e fakahaa‘a ia ‘oku ma‘u ‘e hotau Palesiteni ‘ofeiná. Ko e palōfita ia ‘a e ‘Otuá. Hangē ko Lihai ‘o e kuonga mu‘á, ‘oku fakaafe mai ‘a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni kiate kitautolu mo e kotoa e fāmili ‘o e ‘Otuá, ke tau omi ‘o kai ‘a e fua ‘o e fu‘u ‘akaú. ‘Ofa ke tau ma‘u ha loto-fakatōkilalo pea mo ha mālohi ke muimui ki he‘ene fale‘i.

‘Oku ou fakamo‘oni ‘i he loto fakatōkilalo ko Sisū Kalaisi ko e ‘Alo

‘o e ‘Otuá. ‘Oku ‘omi ‘e He‘ene ‘ofá, mālohi mo ‘Ene ‘alo‘ofá ‘a e me‘a kotoa ‘oku tu‘uloa hono mahu‘ingá. ‘Oku ou fakamo‘oni ki ai ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 7:16.
2. Mātiu 7:17.
3. Sione 4:36.
4. ‘I he konga kimu‘a ‘o Sānuali 2007, lolotonga ‘eku teuteu ke lea ‘i ha fakataha lotu ‘a e ‘Univēsiti Pilikihami ‘Iongí ‘i he‘eku hoko ko ha mēmipa ‘o e Kau Palesitenisi ‘o e Kau Fitungofulú ke fakahoko he ‘aho 4 ‘o Mā‘asi, 2007, ne u ‘eke kia ‘Eletā Tēvita A. Petinā pe ko e hā e me‘a na‘á ne teuteu ki he‘ene lea na‘e ‘osi fai ‘i he ‘aho 4 ‘o Fēpueli, 2007, ki he kau fanongo tatau pē. Ne u momou he‘ene tali mai na‘á ne lea fekau‘aki mo e piki ma‘u ki he va‘a ukameá. Ko e taumu‘a tatau pē ia kuó u fili ki he‘eku leá. Hili ‘ema fevahevahe‘aki ‘ema potufolofolá, ne ma fakatokanga‘i na‘e kehekehe ‘ema ngaahi founágá. Ko e taumu‘a ‘o ‘ene leá ko e ‘A Reservoir of Living Water,’ na‘á ne fakamamafa‘i ‘a e va‘a ukameá, pe ko e folofola ‘a e ‘Otuá, hangē ‘oku kāpui ‘e he folofolá. ‘I he‘ene leá na‘á ne fai ha fehu‘i,

“Okú ta lau, ako, mo fakatoto faka‘aho nai ‘i he folofolá ‘i ha founiga te tau lava ai ‘o piki ma‘u ki he va‘a ukameá?” (speeches.byu.edu).

Pea hili ha uike ‘e taha mei he‘ema pōtalanoa mo ‘Eletā Petinaá, nā‘e fai ‘e Palesiteni Poiti K. Peekha ha lea ‘i he fakataha lotu ‘a BYU ‘i he “Lehi’s Dream and You.” Nā‘e fakamamafa ‘i Palesiteni Peekha ‘a e va‘a ukameá ‘i he‘etau a‘usia ‘a e fakahā fakatāutahá mo e ue‘i ‘oku fakafou mai ‘i he Laumālie Mā‘oni‘oní. Na‘á ne pehē: “Kapau te ke piki ma‘u ki he va‘a ukameá, te ke lava ‘o ongo‘i ‘okú ke laka ki mu‘a mo e me‘aoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní. . . . Puke ‘a e va‘a ukameá, pea ‘oua ‘e tukuange. ‘I he mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní te ke lava ‘o ongo‘i ho hala ‘i he mo‘ui” (Jan. 16, 2007, speeches.byu.edu).

Ko ‘eku kaveingá, “Hold Fast to the Words of the Prophets,” ‘i Mā‘asi 2007 nā‘e hoko ‘a e va‘a ukameá ko e fakafofonga ‘o e lea ‘a e kau palōfita mo‘ui (Mar. 4, 2007, speeches.byu.edu).

Na‘e ‘ikai ke hoko noa pē ‘a e fehokotaki ‘o e ngaahi lea ko ‘ení ‘e tolú. Na‘e ngāue ‘a e to‘ukupu ‘o e ‘Eikí ‘i he ngaahi lea ‘e tolú, na‘e teuteu mā‘a e kau fanongo tatau, fakamahino‘i ‘a e ngaahi konga ‘e tolu ‘o e va‘a ukameá, pe ko e folofola ‘a e ‘Otuá: (1) ko e folofolá, pe ko e lea ‘a e kau palōfita ‘o e kuonga mu‘á; (2) ko e lea ‘a e kau palōfita mo‘ui; mo e (3) mālohi ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní. Na‘e hoko ia ko ha a‘usia fakaako ma‘ongo‘onga kiate au.

5. Vakai, 1 Nifai 8:4–12
6. 1 Nifai 11:25
7. Sione 3:16
8. Vakai, David A. Bednar, “Misi ‘a Lihái: Piki Ma‘u ki he Va‘a Ukameá,” *Liahona*, ‘Okatopa 2011, 32–37.
9. 1 Nifai 11:23.
10. 1 Nifai 8:28.
11. Vakai, Boyd K. Packer, “Lehi’s Dream and YouBrigham Young University devotional, Jan. 16, 2007), speeches.byu.edu.
12. Russell M. Nelson, “Te Tau Lava ‘o Fai Lelei Ange pea Toe Lelei Ange,” *Liahona*, Mā 2019, 68.
13. 1 Nifai 8:33
14. Stephen Jason Hall, “The Gift of Home *New Era*, Dec. 1994, 12.
15. Stephen Jason Hall, “Helping Hands,” *New Era*, Oct. 1995, 46, 47.
16. Tohi fakataautaha kia ‘Eletā ‘Enitaseni meia Kōleti Hale.
17. Tohi fakataautaha kia ‘Eletā Andersen meia Kolette Hall.
18. Lea ‘i he me‘afaka‘eiki ne fai ‘e Coleman Hall, vahevahe ‘e Kolette Hall kia ‘Eletā Andersen.
19. Russell M. Nelson, “Joy and Spiritual Survival,” *Liahona*, Nov. 2016, 82, 84.
20. 3 Nifai 21:6.
21. Vakai, 2 Nifai 26:25, 33.
22. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:36.
23. 1 Nifai 15:36
24. Sione 15:5
25. Russell M. Nelson, “Ko e Fekau Lahi Hono Uá,” *Liahona*, Nōvema 2019, 100.

FAI ‘E PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Lea Tukú

Ko e mo‘ui taau fakafo‘ituituí ‘oku fie ma‘u ai e ului kakato ‘o e ‘atamaí mo e lotó ke toe hangē ai ko e ‘Eikí.

Sí‘oku kāinga ‘ofeina, ‘i he‘etau a‘usia e faka‘osinga ‘o e konifelenisi fakahisitoliá ni, ‘oku tau fakafeta‘i ki he ‘Eikí ‘i he ngaahi pōpoaki fakalaumālie mo e ngaahi fasi kuo nau fakamāma‘i kitau tolú. Kuo tau a‘usia fiefia mo‘oni ha keinanga‘anga fakalaumālie.

‘Oku tau ‘ilo ‘e ‘omi ‘e he ongo-ongolelei ‘o Sisū Kalaisi kuo fakafoki mai ha ‘amanaki lelei mo ha fiefia ki he kakai ‘e fanongo mo tokanga ki He‘ene tokāteliné. ‘Oku tau toe ‘ilo foki ‘e lava ‘a e ‘api kotoa ke hoko ko ha hūfanga-‘anga mo‘oni ‘o e tuí, ‘a ia ‘e lava ke nofo‘ia ‘e he nongá, ‘ofá, pea mo e Laumālie ‘o e ‘Eikí.

‘Io, ko e fungani siueli ‘o e Fakafoki mai e Ongongolelei ko e tempipale mā‘oni‘oní. Ko hono ngaahi ouau mo e fuakava toputapú ‘oku mātu‘aki mahu‘inga ia ki hono teuteu ha kakai ‘oku mateuteu ke talitali lelei ‘a e Fakamo‘ui mo ‘Ene Hā‘ele ‘Angaua Maí. Ko e lolotonga ní ‘oku ‘i ai hatau tempipale ‘e 166 kuo ‘osi fakatapui, pea ‘e toe langa mo ha ní‘ihī lahi ange.

‘E fakahoko ha ‘oupeni-hausi kimu‘a ‘i he fakatapui ‘o e tempipale fo‘ou mo toe fakalelei‘i kotoa pē. ‘E ‘a‘ahi ha ngaahi kaume‘a tokolahi ‘oku ‘ikai ke tau tui fakalotu tatau, ki he ngaahi tempipale ko iá pea te nau ‘ilo ai ha

me‘a fekau‘aki mo e ngaahi tāpuaki ‘o e tempipalé. Pea ‘e ue‘i ha ní‘ihī ‘o e kau ‘a‘ahi ko ‘ení ke nau ‘ilo lahi ange. ‘E fehu‘i fakamātoato ‘e ha ní‘ihī pe ‘e founiga fefé ha‘anau taau ki he ngaahi tāpuaki ‘o e tempipalé.

‘I he‘etau hoko ko e kāingalotu ‘o e Siasí, ‘e fie ma‘u ke tau mateuteu ke tali ‘enau ngaahi fehu‘i. Te tau lava ‘o fakamatala‘i, ‘oku ‘atā e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé ki ha taha pē pea mo e kakai kotoa pē te nau mateuteú. Ka, kimu‘a pea nau toki lava ‘o hū ki ha tempipale kuo ‘osi fakatapui, ‘e fie ma‘u ke nau taau. ‘Oku fie ma‘u ‘e he ‘Eikí e kotoa ‘o ‘Ene fānaú ke nau ma‘u e ngaahi tāpuaki ta‘engata ‘oku ma‘u ‘i Hono temipalé. Kuó Ne ‘osi tu‘utu‘uni e me‘a kuo pau ke fai ‘e he taha kotoa ke taau ai ke hū ki Hono fale mā‘oni‘oni.

Ko ha feitu‘u lelei ke kamata ai ha fa‘ahinga faingamālie ako‘i pehē ko ha foki ‘etau tokangá ki he ngaahi fo‘i lea ‘oku tohi tongi ‘i he tu‘a temipalé: “Mā‘oni‘oni ki he ‘Eikí; Fale ‘o e ‘Eikí.” Kuo hanga ‘e he pōpoaki ‘a Palesiteni ‘Aealingi he ‘aho ní mo ha ní‘ihi tokolahi kehe, ‘o ue‘i kitautolu ke tau mā‘oni‘oni ange. Ko e tempipale kotoa pē ko ha potu mā‘oni‘oni; ‘oku fāifeinga ‘a e pataloni kotoa ‘o e temipalé ke hoko ‘o mā‘oni‘oni ange.

‘Oku fekau‘aki e ngaahi fiema‘u kotoa ke hū ki he tempipalé mo e mā‘oni‘oni fakatāutahá. Ko e taha kotoa pē ‘oku loto ke ne ma‘u e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé, ‘e ‘initaviu tu‘o ua ke fakafuofua‘i ‘ene mateuteú: ‘uluakí mo ha pisope, tokoni ‘i he kau pisopelikí, pe palesiteni fakakolo; uá mo ha palesiteni fakasiteiki pe fakamisiona pe taha ‘o hono ongo tokoní. ‘E fakahoko ha ngaahi fehu‘i ‘i he ngaahi ‘initaviu ko iá.

Ko ha ni‘ihi ‘o e ngaahi fehu‘i ko iá ne fakatonutonu kumuí ni ke mahino ange. ‘Oku ou fie fakamanatu ia ma‘a kimoutolu he taimí ni:

1. ‘Okú ke tui pea ‘i ai ha‘o fakamo‘oni ki he ‘Otua ko e Tamai Ta‘engatá; Mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí; pea mo e Laumālie Mā‘oni‘oni?
2. ‘Oku ‘i ai ha‘o fakamo‘oni ki he Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí mo Hono fatongia ko e Fakamo‘ui mo e Huhu‘i?
3. ‘Oku ‘i ai ha‘o fakamo‘oni ki Hono Fakafoki mai ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí?
4. ‘Okú ke poupou‘i ‘a e Palesiteni ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ko e
5. Kuo folofola ‘a e ‘Eikí ke fai ‘a e me‘a kotoa pē “i he ma‘a” ‘i Hono ‘áo (Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 42:41).
6. ‘Okú ke muimui nai ki he ngaahi akonaki ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘i ho ‘ulungaanga fakafo‘ituituí ‘i he ‘ao ‘o e kakai fakataha mo e mēmipa ‘o ho fāmilí pea mo e ni‘ihi kehé?
7. ‘Okú ke poupou‘i pe taukave‘i ha fa‘ahinga akonaki, founiga ngāue, pe tokateline ‘oku kehe mei he ngaahi me‘a ‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní?
8. ‘Okú ke feinga ke tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni, ‘i ‘api pea ‘i he lotú; kau ki ho‘o ngaahi fakatahá; teuteu mo mo‘ui taau ke ma‘u ‘a e sākalamēniti; pea mo‘ui ‘o fakataatau pea mo e ngaahi fono mo e fekau ‘o e ongoongolelei?
9. ‘Okú ke feinga nai ke faitotonu ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘okú ke fakahokó?
10. ‘Okú ke totongi vahehongofulu kakato?
11. ‘Oku mahino nai kiate koe pea ‘okú ke tauhi ‘a e Lea ‘o e Potó?
12. ‘Oku ‘i ai hao fa‘ahinga fatongia fakapa‘anga pe ha ngaahi fatongia kehe ke totongi ki hao mali pe fānau kumu‘a?
13. Kapau ‘oku ‘io, ‘oku taimi totonu ho‘o totongi e ngaahi fatongia ko iá?

palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma‘u fakahā pea ko e tangata pē ia ‘e taha he māmaní ‘oku fakamafai‘i ke ne ngāue ‘aki ‘a e ngaahi ki kotoa ‘o e lakanga fakataula‘eikí?

‘Okú ke poupou‘i ‘a e Kau Palesiteni ‘Uluakí mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostololo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma‘u fakahā?

‘Okú ke poupou‘i mo e kau Taki Mā‘olunga kehé pea mo e kau taki fakalotofonua ‘o e Siasí?

5. Kuo folofola ‘a e ‘Eikí ke fai ‘a e me‘a kotoa pē “i he ma‘a” ‘i Hono ‘áo (Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 42:41).

‘Okú ke feinga nai ke mo‘ui ma‘a ‘i ho‘o fakakaukaú mo e tō‘ongá?

‘Okú ke talangofua nai ki he fono ‘o e angama‘á?

6. ‘Okú ke muimui nai ki he ngaahi akonaki ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘i ho ‘ulungaanga fakafo‘ituituí ‘i he ‘ao ‘o e kakai fakataha mo e mēmipa ‘o ho fāmilí pea mo e ni‘ihi kehé?
7. ‘Okú ke poupou‘i pe taukave‘i ha fa‘ahinga akonaki, founiga ngāue, pe tokateline ‘oku kehe mei he ngaahi me‘a ‘a e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní?

8. ‘Okú ke feinga ke tauhi e ‘aho Sāpaté ke mā‘oni‘oni, ‘i ‘api pea ‘i he lotú; kau ki ho‘o ngaahi fakatahá; teuteu mo mo‘ui taau ke ma‘u ‘a e sākalamēniti; pea mo‘ui ‘o fakataatau pea mo e ngaahi fono mo e fekau ‘o e ongoongolelei?

9. ‘Okú ke feinga nai ke faitotonu ‘i he ngaahi me‘a kotoa pē ‘okú ke fakahokó?

10. ‘Okú ke totongi vahehongofulu kakato?

11. ‘Oku mahino nai kiate koe pea ‘okú ke tauhi ‘a e Lea ‘o e Potó?

12. ‘Oku ‘i ai hao fa‘ahinga fatongia fakapa‘anga pe ha ngaahi fatongia kehe ke totongi ki hao mali pe fānau kumu‘a?

13. Kapau ‘oku ‘io, ‘oku taimi totonu ho‘o totongi e ngaahi fatongia ko iá?

13. ‘Okú ke tauhi nai ‘a e ngaahi fuakava na‘á ke fakahoko ‘i he temipalé,

kau ai hono tui ‘o e kāmeni temipalé ‘o hangē ko ia ‘oku fakahinohino‘i ‘i he enitaumení?

14. ‘Oku ‘i ai nai ha fa‘ahinga angahala mamafa ‘i ho‘o mo‘ui ‘oku fie ma‘u ke fakalelei‘i mo e kau taki lakanga fakataula‘eikí ko ha konga ‘o ho‘o fakatomalá?
15. ‘Okú ke pehē ‘okú ke taau ke hū ki he fale ‘o e ‘Eikí mo kau ‘i he ngaahi ouau fakatemipalé?

‘E tufa ‘apongipongi e ngaahi fehu‘i ko ‘eni kuo ‘osi fakalelei‘i ki he kau taki kotoa ‘o e Siasi ‘i māmaní kotoa.

Makehe mei hono tali mo‘oni ‘o e ngaahi fehu‘i ko iá, ‘oku mahino ‘e tui-lo lo ‘e he pataloni kotoa pē ‘o e temipalé ha kāmeni toputapu ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ‘i loto ‘i hono vala angamahení. Ko ha fakataipe ‘eni ‘o e tukupā ‘i he lotó ke feinga ‘i he ‘aho kotoa pē ke hoko ‘o hangē ko e ‘Eikí. ‘Okú ne toe fakamanatu foki kiate kitautolu ke tau kei faipau ki he ngaahi fuakava ne tau fai ‘i he ‘aho takitaha pea fononga ‘i he hala ‘o e fuakavá ‘i he ‘aho kotoa pē ‘i ha founiga mā‘olunga mo mā‘oni‘oni ange.

‘Oku ou fie lea ‘i he taimí ni ki hotau to‘u tupú ‘i ha ki‘i miniti si‘i. ‘Oku mau tapou atu ke mou taau ke ma‘u e ngaahi lekomeni temipale fakangatangatá. ‘E toki fai atu pē e ngaahi fehu‘i ko ē ‘oku fekau‘aki mo koe ‘i ho‘o teuteu ki he ongo ouau ‘o e papitaiso mo e hilifakina fakafongá. ‘Oku mau fakamālō

lahi ‘i ho‘o taau mo loto ke kau ‘i he ngāue fakatemipale toputapú. ‘Oku mau fakamālō atu!

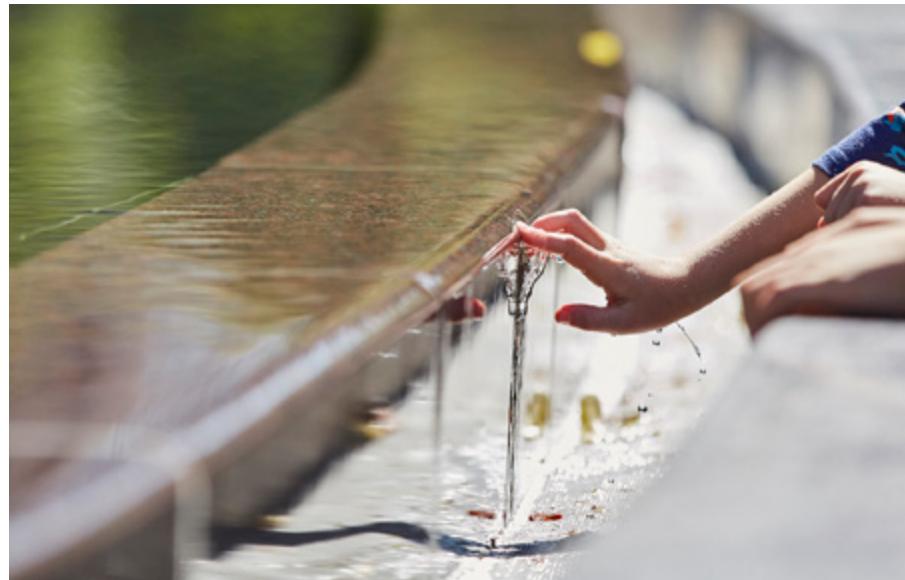
Ko e mo‘ui taau fakafo‘ituitui ke hū ki he fale ‘o e ‘Eikí ‘oku fie ma‘u ai ha mateuteu fakalaumālie fakafo‘ituitui lahi. Ka ‘i he tokoni ‘a e ‘Eikí, ‘oku ‘ikai ha me‘a ia ‘e ta‘emalava. ‘I he ngaahi me‘a ‘e ni‘ihī, ‘oku faingofua ange ke langa ha temipale ‘i hano langaki ha kakai ‘oku mateuteu ki ha temipale. Ko e mo‘ui taau fakafo‘ituitui ‘oku fie ma‘u ai e ului kakato ‘o e ‘atamaí mo e lotó ke tatau ange mo e ‘Eikí, ke hoko ko ha tangata‘i fonua faitotonu, ke hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei ange, pea mo hoko ko ha taha mā‘oni‘oni ange.

‘Oku ou fakamo‘oni ko e fa‘ahinga ngāue teuteu peheé ‘okú ne ‘omi ha ngaahi tāpuaki lahi fau ‘i he mo‘ui ni mo ha ngaahi tāpuaki ta‘e‘amanekina ‘i he mo‘ui ka hokó, kau ai mo e fakatolonga e ‘iuniti ho fāmilí ‘i ‘itāniti kotoa ‘i ha tu‘unga “‘o e fiefia ta‘engata.”¹

‘Oku ou fie afe he taimí ni ki ha tefito ‘e taha: palani ki he ta‘u kaha‘ú. ‘I he fa‘ahita‘u failau ‘o e 2020, ko e ta‘u kakato ia ‘e 200 talu mei hono a‘usia ‘e Siosefa Sāmita ‘a e ‘Uluaki Mata-me‘a-hā-máí. Na‘e hā e ‘Otuá ko e Tamaí mo Hono ‘Alo ‘Ofa‘anga ko Sisū Kalaisí, kia Siosefa Sāmita, ko ha talavou ta‘u 14. Na‘e faka‘ilonga‘i ‘e he me‘a ko iá hono kamata e Fakafoki Mai ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí ‘i hono tu‘unga kakató, tatau tofu pē mo hono kikite‘i ‘i he Tohi Tapú.²

Hoko ai mo ha ngaahi ‘a‘ahi hoko-hoko mei ha kau talafekeu fakalangi, kau ai ‘a Molonai, Sione Papitaiso, pea mo e kau fuofua ‘Aposetolo ko Pita, Sēmisi, mo Sioné. Na‘e hoko mai ai mo ha ni‘ihī kehe, kau ai ‘a Mōsese, ‘Ilai-asē, mo ‘Ilaisiā. Na‘a nau takitaha ‘omai ha mafai fakalangi ke toe tāpuaki‘i ‘aki e fānau ‘a e ‘Otuá he māmaní.

Ko e fakaofó, he ne tau toe ma‘u mo e Tohi ‘a Molomoná: Ko ha Fakamo‘oni ‘e Taha kia Sisū Kalaisi, ko ha hoa folofola ki he Tohi Tapú. Kuo toe fakalahi foki ‘e he ngaahi fakahā kuo pulusi ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá mo e Mata‘itofe Mahu‘ingá ‘a e mahino ‘oku tau ma‘u ki he

ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá mo e mo‘oni ta‘engatá.

Kuo ‘osi fakafoki mai foki e ngaahi kī mo e ngaahi tu‘unga ‘o e lakanga fakataula‘eikí, kau ai e tu‘unga ‘o e ‘Apostoló, Fitungofulú, pēteliaiké, taula‘eikí lahí, kaumātu‘á, pisopé, taula‘eikí, akonakí, mo e tikoni. Pea ‘oku ngāue lototo‘a e hou‘eiki fafine ‘oku ‘ofa ki he ‘Eikí, ‘i he Fine‘ofá, Palaimelí, Lautohi Faka-Sāpaté, mo ha ngaahi uiui‘i fakasiasi kehe—‘a ia ko ha ngaahi konga mahu‘inga ‘o e Fakafoki Mai ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, ‘i hono kakató.

‘E hoko leva ‘a e ta‘u 2020 ko e ta‘u senituli hono ua. ‘E kehe ‘a e konifele-nisi lahi ‘i ‘Epeleli ta‘u kaha‘ú mei ha toe konifelenisi ki mu‘a. ‘I he māhina ‘e ono ka hokó, ‘oku ou fakatauange ‘e teuteu ‘a e mēmipa mo e fāmilí kotoa ki ha konifelenisi makehe ‘e fakamanatua ai e fakava‘e mo‘oni ‘o e ongoongolelei kuo fakafoki maí.

Mahalo te ke faka‘amu ke kamata ho‘o teuteú ‘aki hano toe lau fo‘ou e fakamatala ‘a Siosefa Sāmita ki he ‘Uluaki Mata Me‘a-hā-máí hangē ko hono lekooti ‘i he Mata‘i Tofe Mahu‘ingá. Ko ‘etau naunau ke ako ‘i he ta‘u kaha‘ú ‘i he Ha‘u, ‘o Muimui ‘Iate Aú ko e Tohi ‘a Molomoná. Te ke fie fakakaukauloto ki ha ngaahi fehu‘i mahu‘inga hangē ko e, “‘E kehe fēfē ‘eku mo‘ui kapau ‘e to‘o fakafokifā ‘eku ‘ilo ne ma‘u mei he Tohi ‘a Molomoná?” pe “Kuó u liliu fēfē mo kinautolu ‘oku ou ‘ofa aí ‘e he ngaahi

me‘a ne hoko hili ‘a e ‘Uluaki Mata-me‘a-hā-máí?” ‘Ikai ngata aí, ka ‘oku ma‘u he taimí ni ‘a e ngaahi vitiō ‘o e Tohi ‘a Molomoná, pea mahalo te ke fie ma‘u ke fakakau ia ‘i ho‘omou ako fakafo‘ituitui mo fakafāmilí.

Fili ha‘o ngaahi fehu‘i pē ‘a‘au. Foketu‘utu‘u ha‘o palani pē ‘a‘au. Fakafemo‘uekina‘i koe ‘i he maama nāunau‘ia ‘o e Fakafoki Mai ‘o e Oongoongolelei. ‘I ho‘o fai iá, he ‘ikai ngata pē ‘i hono manatua fuoloa e konifelenisi lahi ‘i ‘Epeleli, ka ‘e fakangalongata‘a.

Ko hono faka‘osí, ‘oku fakahoko atu ‘a ‘eku ‘ofa mo ‘eku tāpuaki, ke mou takitaha hoko ‘o fiefia ange pea mo mā‘oni‘oni ange ‘i he ‘aho takitaha. Lolotonga iá, kātaki ‘o manatu‘i ‘oku kei hokohoko pē ma‘u fakahaá ‘i he Siasí pea ‘e kei hoko atu ‘i he fakahino-hino ‘a e ‘Eikí kae ‘oua “kuo fakahoko e ngaahi taumu‘a ‘a e ‘Otuá, pea folofola ‘a Sihova Māfimafi kuo lava ‘a e ngāué.³

‘Oku pehē ‘eku tāpuaki‘i kimoutolu, mo fakapapau‘i atu ‘eku ‘ofá kiate kimoutolu, fakataha mo ‘eku fakamo‘oni ‘oku mo‘ui ‘a e ‘Otuá! Ko e Kalaisí ‘a Sisū! Ko Ia hotau ‘Otuá pea ko Hono kakai kitautolu. ‘I he huafa toputapu ‘o Sisū Kalaisí, ‘emeni. ■

MA‘U ANGA FAKAMATALÁ

1. Mōsaia 2:41.
2. Vakai, ‘Isaia 2:2; 29; ‘Isikeli 37:15–20, 26–28; Taniela 2:44; ‘Amosi 3:7; Ngāue 3:21; ‘Efesó 1:10; Fakahā 14:6.
3. Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita 2007), 57.

Liliu ki he Ngaahi Fehu'i ki he Lekomení mo e Ngaahi Oongoongo Kehe 'o e Temipalé

Na'e 'oatu 'a e ngaahi fakamatala fakamuimuitaha ki he ngaahi fehu'i 'initaviu ki he lekomeni temipalé 'e Palesiteni Lásolo M. Nalesoni lolotonga e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2019 (vakai, peesi 121). 'Oku kei tatau pē 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e temipalé, ka kuo fakalea fo'ou 'a e ngaahi fehu'i 'e ni'ihi ke toe mahino ange. 'Oku totonus ke 'osi ma'u 'e he kau taki taau 'o e Siasí ha tohi mei he Kau Palesiteni 'Uluakí na'e fai 'i he 'aho 6 'o 'Okatopa 2019, 'a ia 'oku kau ai 'a e ngaahi fakamatala fakamuimuitaha ki he ngaahi fehu'i.

Na'e toe fanonganongo foki 'e Palesiteni Nalesoni ha palani ki ha ngaahi temipale fo'ou 'e valu. (vakai, peesi 79). 'E langa 'a e ngaahi temipale fo'oú 'i Freetown, Sierra Leone; Port Moresby, Papua New Guinea; Bentonville, Arkansas, USA; Bacolod, Philippines; McAllen, Texas, USA; Cobán, Guatemala; and Orem and Taylorsville, Utah, USA.

Talu mei he konifelenisi lahi 'o

'Epeleli 2019, kuo fakatapui ha ngaahi temipale 'i Kinshasha, Democratic Republic of the Congo; Lisbon, Portugal; Port-au-Prince, Haiti; mo Fortaleza, Brazil; pea toe fakatapui 'i Oakland, California, USA; Memphis, Tennessee, USA; Frankfurt, Germany; Oklahoma City, Oklahoma, USA; mo Raleigh, North Carolina, USA.

Na'e tanupou ha ngaahi temipale 'i Yigo, Guam; Praia, Cabo Verde; San Juan, Puerto Rico; Lima, Peru (Los Olivos); mo Belém, Brazil, mo e ngaahi feitu'u na'e fili ki ha ngaahi temipale 'i Auckland, New Zealand, mo Layton mo Saratoga Springs, Utah, USA.

Na'e fakahā ki he kakaí 'a e ngaahi palani ki hono fakalelei'i 'o e Temipale Salt Lake, 'a ia 'e tāpuni 'i Tisema pea toki toe fakaava 'i he 2024, pea mo e Temipale St. George Utah, 'a ia 'e tāpuni 'i Nōvema 2019 pea 'e toki toe fakaava 'i he 2022. ■

Ke 'ilo lahi ange kau ki he temipalé, vakai ki he temples.ChurchofJesusChrist.org.

Liliu 'e he Siasí 'a e Tu'utu'uni ki hono Fakamo'oni'i 'o e Ngaahi Ouaú

Iha fakataha konifelenisi lahi fakatakimu'a 'a ia na'e ma'u ai 'e he Kau Taki Mā'olungá mo e Kau 'Ofisa Mā'olungá 'a e fakahinohino mei he Kau Palesiteni 'Uluakí, na'e fanonganongo ai 'e Palesiteni Lásolo M. Nalesoni 'a e founiga ki he ngaahi liliu 'i he tu'utu'uni 'a e Siasí fekau'aki mo kinautolu 'e ala ngāue ko ha kau fakamo'oni 'i he papitaisó mo e silá.

'Oku fakaikiiki 'a e ngaahi liliú 'i ha tohi 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí 'i he 'aho 2 'o 'Okatopa 2019:

"Fakatatau mo hono fakaafe'i 'e he ma'u mafai pulé:

1. "E lava ke hoko ha taha pē 'oku lolotonga 'i ai ha'a ne lekomeni temipale 'oku kei 'aongá, kau ai 'a e lekomeni fakangatangatá, 'o hoko ko ha fakamo'oni ki ha papitaiso fakaofonga.
2. 'E lava ha taha pē 'oku 'osi ma'u 'enitaumeni pea 'oku 'i ai ha'a ne lekomeni temipale kei 'aongá 'o hoko ko ha fakamo'oni ki ha sila mo'ui pe fakaofonga.
3. "E lava ke hoko ha mēmipa 'o e Siasí kuo 'osi papitaiso, kau ai e fānaú mo e to'u tupú ko ha fakamo'oni ki ha papitaiso 'o ha taha mo'ui." ■

Mei to'ohemá: Temipale Fortaleza Brazil, Temipale Lisbon Portugal, Temipale Kinshasha Democratic Republic of Congo, mo e Temipale Port-au-Prince Haiti

Fakafe'iloaki 'e he Kau Takí 'a e Polokalama Fo'ou 'a e Fānaú mo e To'u Tupú

Ffakahoko 'i Sānuali 2020 e Polokalama 'a e Fānaú mo e To'u Tupú ke tokoni ki ha kakai kei talavou ke nau muimui ki he Fakamo'uí 'i he'enau tupulaki fakalaumālié, faka-sosiale, fakatu'asino, mo fakae'atamaí. Ki he ngaahi lea 'i he makasini ko 'eni 'oku ale'a'i ai 'a e Fānaú mo e To'u Tupú, vakai ki he peesi 40 mo e 53.

Na'e lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'i ha fakamafola makehe 'i he 'aho 29 'o Sepitema 2019 'o pehē, "Kuo hokosia eni e taimí ki ha founa fo'ou, kuo fokotu'utu'u ke tokoni ki he fāna mo e to'u tupu 'i he funga 'o e māmaní he 'aho ní."

Na'a ne pehē ki he fānaú mo e to'u tupú, "Makehe mei hono 'oatu ha ngāue lahi tu'upau, 'oku mau fakaafe'i kimoutolu ke fealélea'aki mo e 'Eikí ki he founa te ke tupulaki 'i ha founa 'oku napangapangamālié. 'E hoko ia ko e tāpuaki pea fakafiefia, ka 'e fie ma'u foki ke ke fai ha ngāue. 'E fie ma'u ke ke fekumi ki ha fakahā fakatāutaha. 'E fie ma'u ke ke fili e founa ke ke ngāue'i ai iá. Taimi 'e ni'ihi, 'e ue'i koe 'e he Laumālié ke fai ha ngaahi me'a faingata'a. 'Oku ou tui kuo mou mateuteu ki he pole ko iá. Te ke lava 'o fakahoko e ngaahi me'a 'oku faingata'a."

Na'e pehē foki 'e Palesiteni Nalesoni 'oku ma'u 'e he mātu'a ha fatongia mahu'inga ke fai. Na'a ne pehē, "Mou fakatupulaki ha ngaahi vā fetu'utaki mālohi mo ho'omou fānaú mo e to'u tupú." 'E lava e kau takí 'o e siasi 'o tokoni, ka ko ho'omou fānaú 'eni. He 'ikai ha taha te ne ma'u ha ivi tākiekin 'e mālohi ange ki he'enau lavame'a ka ko koe. 'Ofa'i, poupou'i, mo fale'i kinautolu, kae faka'ehi'ehi mei hono fakahoko 'o e ngaahi ngāue ma'anautolú.

Te nau lelei ange 'i he'enau tau'atāina ke fili.

Na'e hoko atu 'a Palesiteni Nalesoni 'o pehē, "'Oku 'oatu foki e fale'i ni ki he'etau kau taki mo e kau faiako lelei 'o 'etau fānaú mo e to'u tupú." "'Oku fie ma'u ke tau tuku e to'u tupú ke nau tataki, kae tautaufito kiate kinautolu kuo ui mo vahe'i ke ngāue he kau palesiteni fakakalasi mo fakakōlomú. Kuo 'osi foaki kiate kinautolu 'a e mafai 'o e Lakanga Fakataula'eikí. Te nau ako ke ma'u ha ue'i fakalaumālie ki hono tataki 'enau kalasí pe kōlomú."

'I he polokalama tatau pē, na'e fakafe'iloaki ai 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālati, ko e Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongfulu Mā Uá, 'a e visone 'o e Fānaú mo e To'u Tupú: ke "fakamāloha 'a e tui 'a e to'u tangata kei tupu haké kia Sisū Kalaisi, mo tokoni ki he fānaú, to'u tupú, mo honau fāmilí ke fakalakalaka 'i he hala 'o e fuakavá 'i he'enau fehangahangai mo e ngaahi pole 'o e mo'ui ní."¹ Na'a ne pehē ko hono "tokoni'i 'e fānaú mo e to'u tupú ke ma'u ha fakamo'oni kia Sisū Kalaisí 'a ia te ne tāpuekina 'etau mo'uí kotoa."

Hili e kau mai ‘a e to‘u tupú ki he fakamafolá na‘a nau toe kau ‘i ha ‘ekitiviti ke fakatātaa‘i hono ngāue ‘aki ‘o e *Talateu ‘o e Tohi Fakahinohino ma‘á e Fānaú mo e To‘u Tupú*, na‘e pehē ‘e Palesiteni Pālati: Ko e kamata‘angá pē ‘eni. ‘I he ‘ahó ni, ‘oku tau toki kamata pē ‘i he ‘ekitiviti ko ‘ení. Ko ha me‘a ‘eni ‘e hokohoko atu ‘i homou fāmilí pea ‘i ho‘omou ngāue fakatahá. ‘Oku mau fakaafe‘i kimoutolu ke mou hoko atu hono fakahoko e ‘ekitiviti. . . Mātu‘a, kātaki ‘o hoko atu ‘eni ‘i ‘api. Na‘a ne fakamamafa‘i “ko ha polokalama ‘eni ‘oku fakatefito ‘i ‘api, pea poupou‘i ‘e he Siasí” pea “‘oku kau fakataha ‘a e ngaahi fāmilí ‘i he polokalama ko ‘ení. Ko e founiga ia ‘e ola lelei aí.”

‘Oku ma‘u foki ‘e he mātu‘á mo e kau takí ‘enau tohi talateu ki he fakahino-hinó ‘i he ngaahi feitu‘u lahi ‘o māmani.

‘E liliu ‘a e Fānaú mo e To‘u Tupú ‘i he ngaahi feitu‘u kehé ki he‘enau ngaahi lea fakafonuá ‘amui ange ‘i he 2020.

‘E hoko hono ako ‘o e ongoongo-leleí, ngāue tokoní mo e ngaahi ‘ekitiviti,, mo e fakalakalaka fakatāutahá (kau ai hono fokotu‘u mo lava‘i ha ngaahi taumu‘a) ko e ngaahi konga mahu‘inga ia ‘o e Fānaú mo e To‘u Tupú, pea ‘oku totonu ke taki ‘a e to‘u tupú ‘i hono palaní. ‘Oku fekumi ‘a e fānaú mo e to‘u tupú ki ha fakahā fakatāutaha ‘i he‘enau tupulaki ‘i he hala ‘o e fuakavá, mo e poupou mei he fāmilí, kau takí, mo e ni‘ihi kehé. Na‘e fakatokanga‘i ‘e Palesiteni Pālati ko e Fānaú mo e To‘u Tupú ko ha polokalama fakamāmani-lahi ia pea ko ia ai ‘oku feliliuaki ‘o fakatau ki he “feitu‘u ‘okú ke nofo aí mo e ngaahi tūkunga fakafāmilí.”

‘E ‘oatu ha toe ngaahi fakaikiiki mo e ngaahi ma‘u‘angā tokoní ‘i ha fakamafola Face to Face ma‘á e fānaú mo e to‘u tupú ‘i he ‘aho 17 ‘o Nōvema 2019, kau ai ‘a ‘Eletā Kēliti W. Kongo ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá. ‘Oku fakaafe‘i atu ‘a e fānau te nau ta‘u 8 ki he ta‘u 18 lolotonga ‘a e 2020, ‘enau mātu‘á, mo e kau taki ‘o e Kau Finemuí, kau ‘etivaisa ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, mo e kau taki ‘o e Palaimelí ke nau kau mai. Fakahū mai ho‘o ngaahi fehu‘i fekau‘aki mo e polokalama ‘a e Fānaú mo e To‘u Tupú kia Elder Gong ‘i he **facetoface**. **ChurchofJesusChrist.org**. Hili e polo-kalama ‘e fakamafola fakahangatonu atu ‘i he ngaahi lea fakafonua ‘e 18, ‘e ‘ākaivi koe‘uhí ke lava fakamafola atu pe download ‘i ha fa‘ahinga taimi pē. ■

Vakai, ChildrenandYouth.ChurchofJesusChrist.org tatau pē mo e ChildrenandYouthLeaders.ChurchofJesusChrist.org ki ha fakamatala lahi ange, kau ai e fakamatala fekau‘aki mo e polokalama Fact to Face.

MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. *Fānau mo e To‘u Tupu ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ni: Ko ha Talateu ki he Tohi Fakahinohino ma‘á e Mātu‘á mo e Kau Takí (2019), 1.*

Ngaahi Konifelenisi ‘a e KFT ke Poupou‘i e Polokalama ‘a e Fānaú mo e To‘u Tupú

Kuo fakahoko mavahe mei he ‘lunaiteti Siteití mo Kānata ‘i ha ta‘u ‘e hongofulu tupu ‘a e ngaahi konifele-nisi ‘a e KFT pea ‘e hokohoko atu ‘o hangē ko ia he kuohilí.

Kuo fakahoko mavahe mei he ‘lunaiteti Siteití mo Kānata ‘i ha ta‘u ‘e hongofulu tupu ‘a e ngaahi konifele-nisi ‘a e KFT pea ‘e hokohoko atu ‘o hangē ko ia he kuohilí.

‘E ‘oatu ha toe fakamatala lolotonga e polokalama Face to Face ‘i he ‘aho 17 ‘o Nōvema 2019. ■

Tokanga Taha e Ngaahi Liliu Fakahoualotú Ki Hono Fakamālohaia e To'u Tupú

Ke hoko ko ha konga ‘o e ngāue ke toe lava e to‘u tupu ‘o e Siasí ke nau a‘usia honau tu‘unga faka-langí, na‘e fanonganongo ai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ‘a e ngaahi liliu ‘i he ngaahi houalotu ‘a e Kau Talavoú mo e Kau Finemuí ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2019 (vakai, peesi 38) pea fakamatatai‘i ‘e ‘Eletā Kuenitini L. Kuki ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá (vakai, peesi 40) mo Sisitā Bonnie H. Cordon, ko e Palesiteni Lahi ‘o e Kau Finemuí (vakai, peesi 67).

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni, “‘Oku fakamamafa‘i ‘e he ngaahi liliu ko ‘ení “ko e fuofua fatongia mo mahu‘inga taha [‘a e pisopé] ke tokanga‘i e kau finemui ‘o hono uōtī.” ‘Oku kau ‘i he ngaahi liliu ‘a e ‘ikai ke toe ‘i ai ha kau palesitenisi ‘o e Kau Talavoú ‘i he uōtī. Ko e kau pisopelikí ko e kau palesitenisi ia ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné, pea ‘e tokoni ki ai ‘a e kau ‘etivaisa ‘o e kōlomú pea mo ha kau mataotao ‘i he ngaahi me‘a ‘e ni‘ihi. ‘E lipooti fakahangatonu ‘a e palesiteni ‘o e Kau Finemui ‘o e uōtī ki he pisopé.

‘Enofotaha e tokanga ‘a e kau palesitenisi fakakōlomú mo e fakakalasí ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘uí, kau ‘i he ngāue ko ‘ení ‘a e ngāue fakafafeikau ‘a e kāngalotú, pukepuke ‘o e kau papi uluí, fakamālohaia ‘o e māmālohi, ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí pea mo hono aka‘i ‘o e ongoongo-leleí. ‘Oku palani mo tataki ‘e he kau palesiteni fakakōlomu mo fakakalasi ‘o e to‘u tupú e ngaahi fakataha he Sāpaté, ngaahi ngāue tokoní, mo ha ngaahi ‘ekitiviti kehe.

He ‘ikai toe ui e ngaahi ‘ekitiviti ‘a

e to‘u tupú ko e “Mutuale” ka ‘e lava ‘o ui ko e “Ngaahi ‘ekitiviti ‘a e Kau Finemuí,” “Ngaahi ‘ekitiviti ‘a e kōlomu ‘o e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné,” pe “ngaahi ‘ekitiviti ‘a e to‘u tupú.” ‘Oku totonu ke vahevahé ‘a e pa‘anga patiseti ki he ngaahi ‘ekitiviti ‘a e to‘u tupú ke potupututatau, ‘o fakatatau ki he tokolahi ‘i he houalotu takitaha.

Kuo toe fakalelei‘i ‘a e kaveinga ‘o e Kau Finemuí, pea mo e lahi ‘o e ngaahi kalasi ‘oku totonu ke fokotu‘ú ‘o fakatatau ki he lahi mo e ngaahi fiema‘u ‘a e kau finemui. ‘E ui ‘a e ngaahi kalasi ko e “Kau Finemui,” pea ‘e hoko atu ai ‘a e ta‘u motu‘a ‘o kinautolu ‘i he kalasi, hangē ko ‘ení “Kau Finemui 12–14,” pe “Kau Finemui” pē kapau ‘oku kau fakataha kotoa pē. He ‘ikai toe faka‘aonga‘i e ngaahi hingoa fakakalasi ko e Punungahone, Maea Meiti, mo e Loumaile.

‘E ngāue ha mēmipa ‘o e fakataha alēlea mā‘olunga fakasiteikí ko e palesiteni ‘o e Kau Talavou ‘o e siteikí, ‘e ngāue ‘a e kau palesitenisi ‘o e Kau Talavou he siteikí ‘i he kōmiti ‘a e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Ēloné-Kau Finemui ‘i he siteikí, fakataha mo e kau palesitenisi ‘o e Kau Finemui ‘i he siteikí, aleā‘anga mā‘olunga ‘oku vahe ki he Kau Finemui, mo e aleā‘anga mā‘olunga ‘oku vahe ki he Palaimelí.

‘I he ngaahi liliu kehé, ‘e kei ui pē ‘a e Fine‘ofá, Kau Finemui, Kau Talavoú, Palaimelí, mo e Lautohi Faka-Sāpaté ko e “houalotu,” pea ‘e ui ‘a e kau takí ko e “Kau ‘Ōfisa Mā‘olunga” ‘i he lēvolo mā‘olunga ‘o e Siasí pea “kau ‘ōfisa fakasiteikí” mo e “kau ‘ōfisa fakauooti” ‘i he lēvolo fakalotofonuá. ■

Founga ‘e Fā ke Teuteu ai ki ‘Epeleli 2020

Efaka‘ilonga‘i ‘a e ta‘u 2020 ko e fakamanatua ‘o e ta‘u ‘e 200 ‘o e ‘Uluaki Mata-Me‘a-Hā-Mái, ‘a ia na‘e hoko ‘i he fa‘ahita‘u failau ‘o e 1820. Ko ia ai, ne fanonganongo ai ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ko e konifelenisi hono hoko ‘i ‘Epeleli “e fakamanatua ai ‘a e ngaahi fakava‘e mo‘oni ‘o e ongoongolelei kuo faka-foki ma‘i” (vakai, peesi 122).

Na‘á ne poupou‘i ‘a e mēmipa kotoa pē mo e fāmilí ke teuteu ki he “konifelenisi makehe” ko ‘ení pea fokotu‘u ha ngaahi founga ‘e malava ke fai ai iá:

1. Toe iau ‘a e fakamatala ‘a Siosefa Sāmita ki he ‘Uluaki Mata-Me‘a-Hā-Mái.
2. ‘I ho‘o ako ‘a e Ha‘u, ‘o Muimui ‘late Au ‘i he 2020, fakalaulauloto ki he ngaahi fehu‘i fekau‘aki mo e ma‘u ‘a e ‘iló mo e ngaahi tāpuaki na‘e ma‘u koe‘uhí ko e Tohi ‘a Molomoná.
3. Fakakaukau ke faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi vitiō fo‘ou ‘o e Tohi ‘a Molo-moná ‘i he aka fakafo‘ituitui mo fakafāmilí.
4. Fili ho‘o ngaahi fehu‘i pē ‘a‘au pea fokotu‘utu‘u ho‘o palani ke ke “fekumi fakamātoato ‘i he maama nāunau‘ia ‘o hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei.”

Na‘e pehē ‘e Palesiteni Nalesoni, “I ho‘o fai iá, he ‘ikai ngata pē ‘i hono manatua fuoloa e konifelenisi lahi ‘i ‘Epeleli, ka ‘e fakangalongata‘a.” ■

Ha'u, 'o Muimui 'late Au

Ako mei he Ngaahi Pōpoaki 'o e Konifelenisi Lahí

'Oku 'omi 'e he ngaahi akonaki 'a e kau palōfita mo'uí mo e kau taki mā'olunga 'o e Siasí ha tataki fakalaumālie 'i he'etau feinga ke kau 'i he ngāue 'a e 'Eikí. 'I he Sāpate ua mo e fā 'o e māhina takitaha, 'e fili 'e he kau palesitenisi 'o e kōlomú mo e Fine'ofá, ha pōpoaki konifelenisi ke alea'i 'o makatu'unga 'i he ngaahi fie ma'u 'a e kāingalotú pea mo e fakahino-hino mei he Laumālié. 'E lava foki he taimi 'e ni'ihi ke fokotu'u ange 'e he pisopé pe palesiteni fakasiteikí ha pōpoaki. 'I hono fakakātoá, 'oku totonu ke fakamamafa'i 'e he kau takí 'a e ngaahi pōpoaki mei he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ka neongo ia, 'e lava ke alea'i ha fa'ahinga pōpoaki pē mei he konifelenisi fakamuimuitahá.

'Oku totonu ke kumi 'e he kau takí mo e kau faiakó ha ngaahi founiga ke poupou'i e kāingalotú ke nau tomu'a lau e pōpoaki kuo filí kimu'a 'i he fakataha'angá.

Ki ha ngaahi toe fakamatala lahi ange kau ki he ngaahi fakataha'anga 'o e kōlomu 'o e kaumātu'a mo e Fine'ofá, vakai ki he *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí*, 7.8.1, 9.4.1, ChurchofJesusChrist.org.

Teuteu ke Ako'í

'E lava ke tokoni 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení ki he kau faiakó 'i he'ena palani ko ia ke ngāue 'aki ha pōpoaki konifelenisi lahi ke ako'í.

1. Ko e hā 'oku loto 'a e tokotaha 'okú ne fai e leá ke mahino kiate kitautolú? Ko e hā ha ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongo-ongolelei 'okú ne ako'i mai? 'Oku kaunga fēfē nai ia ki he'etau kōlomú pe Fine'ofá?
2. Ko e hā ha ngaahi potufolofola na'e faka'aonga'i 'e he tokotaha leá ke poupou'i 'aki 'ene pōpoakí? 'Oku 'i ai nai ha ngaahi potufolofola kehe te tau lava 'o lau 'a ia te ne fakaloloto e me'a 'oku mahino kiate kitautolú? (Te ke ala ma'u ha ngaahi potufolofola 'e ni'ihi 'i he ngaahi fakamatala 'i he konga kimui 'o e pōpoakí pe 'i he Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá.)
3. Ko e hā ha ngaahi fehu'i te u lava 'o fai ke tokoni ai ki he kāingalotú ke nau fakalaulaulotoa e pōpoakí? Ko e hā ha ngaahi fehu'i e tokoni kiate kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e mahu-'inga 'o e pōpoakí 'i he'ena mo'uí, 'i honau ngaahi fāmilí, pea 'i he ngāue 'a e 'Eikí?
4. Ko e hā mo ha toe me'a te u lava 'o fai ke fakaafe'i ai 'e Laumālié ki he'emaup fakatahá? Ko e hā te u lava 'o faka'aonga'i ke fakatupulaki ai 'a e fealea'akí, kau ai ha ngaahi talanoa, talanoa fakatātā, hivá, mo e tā valivalí? Ko e hā na'e faka'aonga'i 'e he tokotaha leá?
5. Na'e fai 'e he tokotaha leá ha ngaahi fakaafe? Te u lava fēfē 'o tokoni'i e kau mēmipá ke nau ongo'i 'a e holi ke fakahoko 'a e ngaahi fakaafe ko iá?

Ngaahi Fakakaukau ki he ‘Ekitivitií

‘Oku lahi ha ngaahi founa kehekehe ke tokoni’i ai e kau mēmipá ke nau ako mei he ngaahi pōpoaki ‘o e konifelenisi lahí. Ko ha ngaahi sīpinga ‘eni ‘e ni’ihí; mahalo te ke ma’u ha ngaahi fakakaukau kehe ‘e ngāue lelei ange ‘i ho’o kōlomú pe Fine’ofá.

- **Alea’i fakakulupu.**

Vahevahe ‘a e kau mēmipá ki ha ngaahi kulupu iiki, pea vahe ki he kulupu takitaha ha konga ‘o e pōpoaki konifelenisí ke nau lau pea aleá’i. Kole leva ki he kulupu takitaha ke nau vahevahe ha mo’oni ne nau ako. Pe te ke lava ‘o fa’u ha ngaahi kulupu ‘aki ha ni’ihí ne nau ako mei he ngaahi konga kehekehe pea tuku ke nau fevahevahe’aki ‘a e me’ā ne nau akó.

- **Tali e ngaahi fehu’i.**

Fakaafe’i ‘a e kau mēmipá ke nau tali e ngaahi fehu’i fekau’aki mo e pōpoaki ‘o e konifelenisí ‘o hangē ko ‘ení: Ko e hā ha ngaahi mo’oni ‘o eongoongolelé ne tau ma’u ‘i he pōpoaki ko ‘ení? Te tau faka’aonga’i fēfē nai ‘a e ngaahi mo’oni ko ‘ení? Ko e hā ha ngaahi fakaafe mo ha ngaahi tāpuaki kuo tala’ofa mai? Ko e hā ‘oku ako’i mai ‘e he pōpoaki ko ‘ení fekau’aki mo e ngāue ‘oku finangalo ‘a e ‘Otuá ke tau fakahokó?

- **Vahevahe ha ngaahi kupu’i lea.**

Fakaafe’i ‘a e kau mēmipá ke vahevahe ha ngaahi kupu’i lea mei he pōpoaki ‘o e konifelenisí ‘a ia ‘okú ne ue’i kinautolu ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia ‘i he ngāue ‘o e fakomo’ui. Poupou’i kinautolu ke nau fakakaukau ki he founa te nau lava ai ‘o vahevahe ‘a e ngaahi kupu’i lea ko ‘ení ke tāpuekina ai ha taha, kau ai ‘akinautolu ‘oku nau ‘ofa aí mo e ni’ihí ‘oku nau ngāue fakaetauhí ki aí.

- **Vahevahe ha lēsoni fakataumu’ā.**

Fakaafe’i ha kau mēmipa kimu’i he kalasí, ke ‘omi ha me’ā mei ‘api te nau lava ‘o faka’aonga’i ke ako’i ‘aki ‘a e pōpoaki ‘o e konifelenisí. Lolotonga ‘a e fakatahá, kole ki he kau mēmipá ke nau fakamatala’i ‘a e founa ‘oku kaunga ai ‘a e ngaahi me’ā ko iá ki he pōpoakí.

- **Teuteu’i ha lēsoni ke ako’i ‘i ‘api.**

Kole ki he kau mēmipá ke nau ngāue tautautoko ua ke palani ha lēsoni efiafi fakafāmili ‘i ‘api ‘o fakatefito ‘i he pōpoaki konifelenisí. Te tau lava fēfē nai ‘o ngaohi ke mahū’ingamālie ‘a e pōpoakí ki hotau ngaahi fāmilí? ‘E founa fēfē nai ha’atau vahevahe ‘a e pōpoaki ko ‘ení pea mo e kakai ‘oku tau ngāue fakaetauhí ki aí?

- **Vahevahe e ngaahi a’usia.**

Lau fakataha ha ngaahi fakamatala mei he pōpoaki konifelenisí. Kole ki he kau mēmipá ke nau vahevahe ha ngaahi sīpinga mei he folofolá mo ‘enau mo’ui, ‘okú ne fakaha’i mo fakamamafa’i ai ‘a e tokāteline na’e ako’i ‘i he ngaahi fakamatala ko ‘ení.

- **Ako fekau’aki mo ha veesi folofola.**

Fakaafe’i ‘a e kau mēmipá ke nau lau ha potufolofola mei he pōpoaki konifelenisí. Kole ange ke nau aleá’i e founa ‘oku tokoni ai e ngaahi akonaki ‘i he pōpoakí, ke mahino lelei ange kiate kinautolu e veesi folofolá.

- **Kumi ha tali.**

Fa’u ha ngaahi fehu’i ‘e ni’ihí kimu’i he taimi kalasí, ‘a ia ‘e lava ‘o tali ‘i hono faka’aonga’i ‘o e pōpoaki konifelenisí. Tokanga ki he ngaahi fehu’i ‘oku tupu ai e fakakaukau lolotó pe ngāue ‘aki ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o eongoongolelé (vakai, Ko e Faiaiko ‘i he Founga ‘a e Fakamo’ui, 31–32). Faka’atā leva ki he kau mēmipá ke nau fili ha fehu’i pea kumi ‘a hono ngaahi talí mei he pōpoakí. Fakaafe’i kinautolu ke nau aleá’i ‘enau ngaahi talí ‘i ha ngaahi kulupu iiki.

- **Kumi ha kupu’i lea.**

Fakaafe’i ‘a e kau mēmipá ke nau kumi ‘i he pōpoaki konifelenisí ha ngaahi kupu’i lea ‘oku ‘uhingamālie kiate kinautolú. Kole ange ke nau vahevahe ‘a e ngaahi kupu’i leá pea mo e me’ā ‘oku nau ako mei aí. ‘Oku tokoni fēfē nai ‘a e ngaahi akonaki ko ‘ení ke tau fakahoko ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí?

- **Fa’u ha me’ā.**

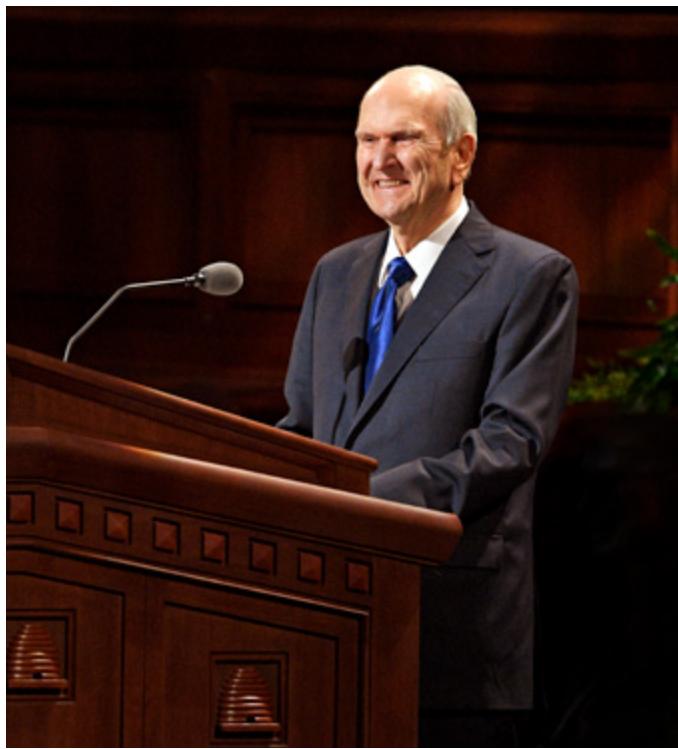
Fakaafe’i ‘a e kau mēmipá ke nau fa’u ha pousítá pe faka’ilo’ngā tohi ‘oku hā ai ha kī’i fakamatala langaki mo’ui nounou mei he pōpoaki ‘o e konifelenisí. ‘Oange kiate kinautolu ha faingamālie ke vahevahe ‘a e me’ā ne nau fa’ú. ■

*Kala'i i he Hala ki Selusalemā,
tā 'e Michael Coleman*

“Ko e fungani siueū ‘o e Fakajōki mai e Ongooongolelei ko e temipale mā‘oni‘oni. Ko hono ngahi ouau
mo e suakava toputapū ‘oku mātu‘aki mahui‘inga ia ki hono teuteu ha kakai ‘oku mateueu ke tahitati lelei
‘a e Fakamo‘u mo ‘Ene Hā‘ele ‘Angana Mai . . .
“ . . . Ko e temipale kota‘a pē ko ha potu toputapū; ‘oku fāfēinga ‘a e patalori kota‘a o e temipale ke hoko
‘o mā‘oni‘oni ange.

“Lea Tuku,” Palesiteri Russell M. Nelson, 120, 121

Na'e lea 'a Palesiteni Russell M. Nelson 'i he fakataha'anga faka'osi 'o e Konifelenisi Lahi Fakavaeuata'u hono 189 'o e Siasi 'o pehē, "E fokotu'u leva 'a e ta'u 2020 ko e ta'u ia hono uangeaú. 'I he māhina 'e ono ka hokó, 'oku ou fakatauange 'e teuteu 'a e mēmipa mo e fāmili kotoa ki ha konifelenisi makehe 'e fakamana-tua ai e fakava'e mo'oni 'o e ongoongolelei kuo fakafoki maí. . . ."

" . . . 'I ho'o fai iá, he 'ikai ngata pē 'i hono manatua fuoloa e konifelenisi lahi 'i 'Epeleli, ka 'e fakangalongata'a.

Ki ha ngaaahi fakakaukau ke teuteu ai ki he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2020, vakai ki he peesi 122 mo e 126.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISSI
'O E KAU MĀ'ONI'ONI
'I HE NGAAGHI 'AHO
KIMUI NI